

Koudela Pál:

A kassai polgárság 1918 előtt és után

Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

Témavezető: Gyáni Gábor

© Koudela Pál 2005

Budapesti Corvinus Egyetem

Szociológia Ph.D. Program

A kassai polgárság 1918 előtt és után

Ph.D. értekezés

Koudela Pál

Budapest 2005

Tartalomjegyzék	oldal
Táblázatok jegyzéke	6
Képek jegyzéke	8
Mellékletek jegyzéke	10
Bevezetés	11
A disszertációban felállított hipotézisek, feltett kérdések	19
I. Rész Sziklay Ferenc élete	28
Trianon előtt	30
Trianon után	59
Az első bécsi döntés után	119
Összefoglalás	121
II. Rész A kapcsolathálóok összetétele, szerkezete és jelentősége Kassa középosztályi társadalmának szempontjából	126
Hipotézisek	126
Módszerek és források	128
A kapcsolatháló központja és a reprezentativitás	136
A dualizmuskori kassai középosztály összetételének sajátosságai	138
Az két világháború között	146
A kapcsolatháló szerkezeti sajátosságai és a középosztály alkalmazkodása	165
Összefoglalás	177
III. Rész. Trianon hatása Kassa lélekszámának, és összetételének alakulására	178
Kassa lélekszámának alakulása	180
A korösszetétel és vándorlás	182
A műveltség	187
Felekezeti és etnikai megoszlás	189
Kassa népessége Trianon után	195

Kassa lakosságának ágazati megoszlása	199
Összefoglalás	201
IV. Rész A tanszemélyzet	203
Hipotézisek	203
Módszerek és források	204
A tanárok helyzetét meghatározó törvényes keretek megváltozása	206
A tanárok helyzetét meghatározó intézményes keretek megváltozása	209
A Csehszlovák Köztársaság iskolarendszere	215
A tanári kar a Monarchiában	216
<i>A tanárok száma 1906-ban</i>	218
<i>A város térszerkezete és a lakóhely szerinti eloszlás 1906-ban</i>	220
<i>A tanárok jövedelme 1906-ban</i>	223
<i>A tanárok nemzetisége 1910-ben</i>	225
<i>A tanárok származási helye 1906-ban</i>	227
<i>A nemek szerinti megoszlás 1906-ban</i>	230
<i>Az iskolai végzettség 1906-ban</i>	231
<i>A tanárok száma 1911-ben és a tanszemélyzet állományában</i>	
<i> bekövetkezett változások 1906 és 1911 között</i>	232
<i>A tanárok száma 1918-ban</i>	234
A tanári kar az Első Csehszlovák Köztársaságban	235
<i>A tanárok száma 1924-ben</i>	235
<i>A tanárok nemzetiségi megoszlása 1930-ban</i>	239
<i>Kassa népességének származási hely szerinti összetétele a két háború között</i>	240
<i>A tanárok lakóhely szerinti eloszlása 1924-ben</i>	241
<i>A tanárok jövedelme 1924-ben</i>	243
<i>A nemek szerinti megoszlás 1924-ben</i>	246
<i>Az iskolai végzettség 1924-ben</i>	248
<i>Az 1938 utáni állapot</i>	250
Összefoglalás	252
V. Rész Életút típusok	254
Összefoglalás	265

Eredmények	267
Irodalom	279
Források	293
Táblázatok	297
Mellékletek	304
Képek	307

Táblázatok jegyzéke	oldal
----------------------------	-------

1. táblázat. A Kazinczy Társaság társadalmi megoszlása 1898-1901	141
2. táblázat. A népesség foglalkozási főosztályai 1910, százalék	141
3. táblázat. A Kazinczy Társaság társadalmi megoszlása 1901-1904	142
4. táblázat. A Kazinczy-kör tagjainak megoszlása származás és társadalmi rétegződés szerint 1898-1901	144
5. táblázat. A kapcsolatok megoszlása a kapcsolat minősége és társadalmi státusok szerint.	148
6. táblázat. A státuscsoportok százalékos megoszlása a századfordulón és a két világháború között	149
7. táblázat. A kapcsolatok megoszlása a kapcsolat jellege és az iránya között	155
8. táblázat. A kapcsolatok megoszlása státusok és a kapcsolatok iránya szerint	158
9. táblázat. A kassai kapcsolatok megoszlása státuscsoport és felekezeti hovatartozás szerint	162
10. táblázat. Vallási megoszlás 1930, százalék	162
11. táblázat. A kassai kapcsolatok megoszlása a kapcsolat típusa és a felekezeti hovatartozás szerint	164
12. táblázat. Kassa lélekszámának alakulása	180
13. táblázat. Kassa férfi lakossága korösszetételének alakulása 1869 és 1941 között	182
14. táblázat. Kassa női lakossága korösszetételének alakulása 1869 és 1941 között	182
15. táblázat. Természetes és tényleges szaporodás 1880-1930 között, Kassán	185
16. táblázat. Írni és olvasni nem tudók arányának változása	

a tíz évnél idősebb népességben Kassán 1869 és 1941 között	187
17. táblázat. Kassa felekezeti megoszlásának alakulása	
1787 és 1938 között: számok	189
18. táblázat. Kassa felekezeti megoszlásának alakulása 1787 és 1938 között	190
19. táblázat. Kassa nemzetiségi összetételének alakulása	
1720 és 1938 között: számok	192
20. táblázat. Kassa nemzetiségi összetételének alakulása 1720 és 1938 között	193
21. táblázat. Debrecen népességének alakulása 1869 és 1941 között	197
22. táblázat. Debrecen és Kassa népességének tényleges szaporodása	
1870 és 1941 között	197
23. táblázat. Jelenlévő népesség anyanyelv szerint, 1910	198
24. táblázat. A népesség gazdasági ágazatonkénti megoszlásának alakulása Kassán	199
25. táblázat. A népesség gazdasági ágazatonkénti megoszlásának alakulása Debrecenben	200
26. táblázat. Iskolák Szlovákiában 1920/21 és az 1921/22-es tanévben	210
27. táblázat. Az iskolák száma Szlovákiában 1924 és 1928 között	211
28. táblázat. Az 1927/28-as tanévben a reáliskolák és a gimnáziumok nemzetiségi megoszlása	212
29. táblázat. Három kassai középiskola tanárainak keresete 1906-ban	224
30. táblázat. A kassai tanszemélyzet anyanyelv szerinti megoszlása 1910-ben	226
31. táblázat. A származási helyek megoszlása, az 1906-1907-ben, a három legnagyobb középiskolában tanító tanároknál	227
32. táblázat. Kassa polgári népességének születési hely szerinti megoszlása: számok	228
33. táblázat. Kassa polgári népességének születési hely szerinti megoszlása: %	229
34. táblázat. A tanárok és a státusok számának alakulása 1906 és 1911 között	232
35. táblázat. A tanárok és a státusok számának alakulása 1918 és 1924 között	236
36. táblázat. A kassai tanárok nemzetiségi megoszlása 1930-ban	239
37. táblázat. Kassa lakosságának összetétele születési hely szerint 1930-ban	240
38. táblázat. A tanári fizetések és a terményárak 1906-ban és 1924-ben	245
39. táblázat. A tanárok iskolai végzettségének megoszlása 1906-ban és 1924-ben	249

40. táblázat. Kassa főbb adatai, 1930	297
41. táblázat. Kassa és Pozsony nemzetiségi megoszlása, 1930	297
42. táblázat. Kassa és Pozsony vallási megoszlása, 1930	297
43. táblázat. Kassa és Pozsony vallási megoszlása, 1930, százalék	298
44. táblázat. Jelenlévő népesség anyanyelv szerint Kassán és Pozsonyban, 1910	298
45. táblázat. Magyar anyanyelvűek nyelvismerete Kassán és Pozsonyban, 1910	298
46. táblázat. A nem magyar anyanyelvű lakosság magyar nyelvtudásának alakulása Kassán 1880 és 1938 között	299
47. táblázat. A népesség foglalkozási főosztályai Kassán és Pozsonyban, 1910, százalék	299
48. táblázat. A házak és lakások száma 1921 és 1930-ban, Kassán és Pozsonyban	299
49. táblázat. Lakóházak magasság szerint, 1910, Kassa, Pozsony, Budapest	300
50. táblázat. Magyar középiskolák és diákok száma Szlovákiában 1927 és 1932 között	300
51. táblázat. Az állami alkalmazottak fizetése, 1919	300
52. táblázat. A tanárok alapfizetése/év, 1926	301
53. táblázat. A tanárok fizetési táblája 1906-ban	301 - 302
54. táblázat. Anyanyelv és vallás megoszlása, 1910	303

Képek jegyzéke	oldal
1. kép. Sziklay Ferenc, 1923	28
2. kép A premontrei templom és tőle balra a konviktus épülete	35
3. kép Sziklay Ferenc és Brósz Lili esküvője 1911	43
4. kép Brósz László és családja, 1910	44
5. kép Mágócsy-Dietz Sándor, 1886	46
6. kép Mágócsy-Dietz Sándorné, született Brósz Kornélia, 1886	48
7. kép Sziklay László, 1914	52
8. kép A régi színház épülete, 1890	54
9. kép Az 1899-ben épült új színház épülete	55

10. kép A Fő utcai ház, 1890	62
11. kép Brósz Jonatán, 1890	63
12. kép Brósz Jonatánné, 1890	63
13. kép Brósz László préháza a Vöröshegyen, 1899	64
15. kép Brósz László vöröshegyi villája, 1910	65
16. kép Az Éder utcai ház belső oldala a lila akáccal, 1920	65
17. kép Dessewffy palota	77
18. kép Sziklay Sándor és Judit, 1929	82
19. kép Brósz Lászlóné rádióhallgatás közben köt, illetve a verandán krumplit pucol, 1935	83
20. kép A Szent-Ivány Kúria	86
21. kép Schalkház szálloda, 1935	89
22. kép A villa parkjának kapuja télen, 1933	96
23. kép Az autó 1933	96
24. kép A dolgozószoba 1933 november	98
25. kép Az ebédlő, 1933	98
26. kép A szalon, 1933	99
27. kép Részlet a vöröshegyi villa parkjából, 1937	101
28. kép Sziklay Ferencné a kertet műveli, 1937	101
29. kép Fürdőzés a Hernában, 1934	102
30. kép Gyuri bácsi a kertész, 1934	103
31. kép Mancsi néni a kertész felesége, 1934	103
32. kép Részlet a parkból: a padon Brósz Lászlóné, 1934	104
33. kép A tűzhely, ahol a szilvalekvárt főzték	104
34. kép Mágócsy-Dietz Sándor, 1916	114
35. kép Vadászok Sziklay Ferenc kíséretében, 1930	115
36. kép Rohringer Géza a Kispipa vendéglőben, 1938	117
37. kép Sziklay Ferencné, 1935	121
38. kép Sziklay Ferenc Hemerka Meri zongoratanárnővel, 1933	169
39. kép Az egyetlen magyar gimnázium a Kovács utcában , 1920	214
40. kép Kassa főtere a századfordulón, 1900	222
41. kép Az Állami reformált leánygimnázium és internátus	247
42. kép Semetkay József és Mécs László, 1927	259
43. kép Cseh Károly és felesége, Rohringer Irén, 1918	263

44. kép Sziklay Ferenc autót vezet Besztercebányára, 1934	307
45. kép Autómosás 1933	307
46. kép Brósz Jonatánné, lánya, Kornélia és fia, László, 1900	308
47. kép Brósz Jonatánné, 190	309
48. kép Brósz László, 1873	310
49. kép Sziklay Ferencné a villa mögött, 1933	310
50. kép Brósz Jonatánné gyermekeivel, 1875	311
51. kép Hernád, 1935	311
52. kép Hazslinszky Frigyes, 1888	312
53. kép Hazslinszky Rezső, 1914	313
54. kép Rohringer Géze és Rosenauer Márta, 1950	313
55. kép Maléter Istvánné, a család közeli barátja (Maléter Pál anyja)	314
56. kép Márton Terézia magyar ruhában, 1939	315
57. kép Mágócsy-Dietz Sándor, 1936	315
58. kép Mágócsy-Dietz Lászlóné (szül. Brósz Kornélia), 1897	316
59. kép Dietz Gusztávné (középen) és családja, 1910	317
60. kép Sziklay Ferenc és családja, 1917	317
61. kép Sziklay Judit és Hlaváts Alajos, 1937	318
62. kép Sziklay László és Rohringer Erzsébet, 1938	318
63. kép Sziklay László és Judit, 1920	319
64. kép A Brósz család a szőlőben, 1910	319
65. kép Brósz László vöröshegyi háza 1910-ben	320
66.kép A ház 1940-ben	320
67. kép Részlet a parkból télen, 1930	321
68. kép Részlet a parkból, 1930	321
Mellékletek jegyzéke	oldal
1. melléklet A magyaroknak előírt eskü szövege és instrukciója magyarul, 1918	304
2. melléklet A cseh területen élő németeknek előírt írásos eskü szövege magyarul, 1919	304
3. melléklet. Kassa térképe 1910	305
4. melléklet. Kassa térképe 1924	305

Bevezetés

A kutatás-sorozat, melynek eredménye ez a disszertáció olyan kérdéseket kíván megválaszolni, hogy vajon a jól leírható gazdasági, politikai, nyelvi és demográfiai változások milyen mélységben vezettek a társadalom mikro-terei, közösségeinek, azok normavilágának és értékrendjének az átalakulásához. Másként fogalmazva: milyen mértékű kontinuitás marad a társadalom mélyrétegeiben, miközben a külső feltételek alapvetően diszkontinuusak egy adott történeti időszakban? Ebben az értelemben a téma történetisége csak adottság, nem cél. Már itt, az első bekezdésben utalni kell arra, hogy a mikrotörténelem elméletéből következik a társadalom dinamikus szemlélete, a változások előtérbe helyezése.¹

Másfelől természetesen a történeti tér és idő önmagában is érdekesnek bizonyult az elemzésre. Igaz, születtek már kiváló eredmények Kassa két világháború közötti társadalmáról – pl. Kovács Éva kutatásai – de a korszak mikro-társadalmáról még sok megismernivaló akadt, és természetesen akad ezek után is.² A disszertáció ehhez is hozzá kívánt járulni. Ugyanakkor természetesen voltak személyes okok is éppen a téma tárgyának kiválasztásánál – családom kassai származású, ami talán érzékenyebbé – és remélhetőleg nem elfogultabbá – tett a kutatás során.

A város, melyet a vizsgálat szűkebb területeként választottam tehát Kassa, a második legnagyobb felvidéki város a Monarchia alatt, és a mai Szlovákiában egyaránt. Ennek a régióknak már a középkor óta sajátos a gazdasági, politikai és társadalmi fejlődése, különösen az ország három részre szakadásától kezdve, majd a korájuk óta, amikor ez a fejlődés bizonyos értelemben megtorpant,³ és stagnálás

¹ Lepetit, Bernard: Építészet, földrajz, történelem. In: Czoch Gábor - Sonkoly Gábor: Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években. Csokonai Kiadó, Debrecen 39. o.

² Ilyen átfogó társadalomtörténeti írás pl. Karády Viktor és Mitter, Wolfgang (Szerk.) (1990): *Bildungs- und Sozialstruktur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*. Köln, Wien, Böhlau Verlag, melyben több tanulmány az első csehszlovák köztársaság iskolarendszerét elemzi. Peter Slaner (Szerk.) (1992): *Ethnokulturelle Prozesse in Gross. Städten Mitteleuropas*. Bratislava NÚ SAV c. kötetében külön fejezetet találunk Pozsonyról, Prágáról és Brünnről. Elena Mannová (1997): (szerk.): *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in der Slowakei 1900–1989*. AEP, Bratislava. A szerkesztő néhány írása olvasható magyarul is pl. a *Regio 2000/4-es* számában az egyesületi életről ír. Ezen munkák külön fejezetben történő feldolgozása nem volt cél, tematikájuk is igen eltérő, így a különböző tanulmányok releváns eredményei a dolgozat szövegtörzsébe építettem be.

³ Beluszky P. (1998): A Felvidék városhálózata a 20. század elején. In: *A Felvidék történeti földrajza*. Nyíregyháza 440. o.

következett be. Mindezek következtében bizonyos archaikus állapotok egészen a XX. századig megőrződtek a Felvidéken. Kassát saját történelme is arra predesztinálja, hogy különleges szerepet és jelentőséget tulajdonítsunk neki. 1347-től szabad királyi város (eme státusát IV. Béla adományozza) rangsorban Buda után a második helyen. Ezután sorra kapja Nagy Lajostól, Zsigmondtól, Mátyástól a kiváltságokat adómentességre, árumegállításra.⁴ A felvidéki városok a 18. századtól kezdve funkcionálisan városok ugyan, eredeti kiváltságaikat megtartják: pl. a bányavárosok, ugyanakkor az országos városhálózatban betöltött szerepük alapján egyedül Kassa számít a felsőbb hierarchia részének.⁵ 1848 után a polgári közigazgatás kiépülése és a gyáripar fejlődése mozdítja elő a városi fejlődést, polgárosodást, de a városok lakosaik számát tekintve még a XX. század elejére is kicsinyek maradnak a Felvidéken, sőt némileg csökkenő tendenciát mutatnak, funkcionális szerkezetük megmerevedik. (Kassa népességének fejlődéséről a Harmadik részben szólnak részletesebben.) Ezt a régiót elkerüli a XVIII. századtól megjelenő vállalkozó polgárság. Polgárainak összetétele inkább középkorias jellegű: még a század végén is kézművesekből, bortermelőkből, ingatlantulajdonosokból és szellemi foglalkozásúakból áll. Kassa némileg kivételes, mert államigazgatási szerepköre révén egyházi és kulturális központ is.⁶ A Felvidéken egyébiránt még a mezővárosok között sem találunk olyat, amelyik ne rendelkezett volna valamilyen kiváltsággal.⁷ Pozsony ugyanakkor bizonyos értelemben kimaradt ebből a folyamatból: földrajzi fekvéséből és gazdasági kapcsolataiból következően nem tekinthető száz százalékgig felvidéki városnak. De van még két oka, amiért Kassa tűnt a legalkalmasabbnak a kutatásra. Nemcsak mérete, hanem az a sajátosság is, mely a többi felvidéki várostól megkülönbözteti.

Az egyik a modernizációban elért szintje. Kassa az öt körülölelő Abaúj-Torna Vármegye számára a modernizáció bástyája, tekintve, hogy a megye fejlettsége jóval elmarad nemcsak a városétól, hanem a Közép-felvidék átlagától is.⁸ A másik ok

⁴ Pollák R. (1985): Košice v stredoveku. Košice, 10-36. o.

⁵ Beluszky P. (1998): A Felvidék városhálózata a 20. század elején. In: A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza 446. o.

⁶Pl. 1657 óta volt jezsuita főiskola Kassán, melyet 1660-ban I. Lipót ugyanazokkal a jogokkal ruház fel, mint amilyenekkel a bécsi, prágai és nagyszombati egyetemek rendelkeznek. Vagy egy másik példa: 1788-ban Batsányi János kamarai tisztviselő, Baróti Szabó Dávid jezsuita tanár, majd világi pap és Kazinczy Ferenc itt alapítja meg a Magyar Museumot.

⁷ Pálmány B. (1998): A felföldi mezővárosok típusai az úrbérrendezéstől a közbérrendezésig (1767-1871). In: Limes 1998/2-3 21-55. o.

⁸ Beluszky P. (2001): A modernizáció területi különbségei. In: Rubicon 2001/8-9 27-33. o.

összetettebb: a Felvidék 18 vármegyéje egészen 1918-ig jól körülhatárolható régiókra osztható történelme, kultúrája, etnikai összetétele, gazdasága alapján. Mindezek a tényezők egyben befolyásolták az ott élő emberek viselkedéskultúráját, értékrendjét is. Így egészen más az ethosza a nyugati területeknek: Pozsonynak, Nagyszombatnak: ezt a világot a békés, építő, német polgári idill jellemezte, mely leginkább Németország egyes területeihez volt hasonló. Szintén eltér az északi Trencsén és Túróc, mely a szlovákság központja volt mindig is, főleg agrárnépességgel. Ugyancsak más élet jellemzi a zárt Szepességet, az ott élő cipszereket, akik legtovább megőrizték kultúrájukat, nyelvüket, jogrendszerüket; és bár erős gazdaságuk volt az itteni városoknak, azok a külvilágtól úgy zárták el magukat, mint Lőcsét a városfal. Szintén különböző a sárosi lengyel-magyar befolyás alatt álló, dzsentri miliő, és különbözik a bányavárosok világa is. A nélkül, hogy részletesen kifejtsem a különbségeket: Kassa és egész Abaúj heterogén, és éppen ez a változatosság teszi oly alkalmassá arra a vizsgálatra, melyet folytattam. Kassa sem nem egyértelműen német, sem nem magyar, sem nem polgári, sem nem úri. Jellemzi mind a szorgos német polgárok építő munkája, mind a magyar forróvérűség. Ugyanakkor Kassa környékén nemcsak német települések (pl. Mecenzéf, Stósz), hanem elsősorban szlovák falvak sorakoztak, melyeknek lakossága évszázadok alatt lassan szivárgott Kassára, és olvadt be annak társadalmába, színesítve azt a szlovák kultúra vonásaival. Kassán tehát az együttélésnek hosszú múltra visszatekintő hagyományai vannak szemben, pl. Késmárk tiszta német lakosságával. Ugyanakkor, mindezek következtében, kultúrája is sokkal sokszínűbb, plurálisabb volt, mely lehetőséget adott egy demokratikusabb társadalom létrejöttéhez. Német, szlovák, ruszin és magyar etnikumú város, melyben a zsidók száma is elég nagy már az ezernyolcszáznegyvenes évektől kezdve.⁹ „Bécs vonzását már nem érezni, mint Pozsonyban, és Budapesté is csak újabb keletű. Kassa magyarrá vált polgárai a szászoktól vették a szívósságot és a kollektív érzést, a magyaroktól a lelkesedést és a szlávoktól puha kisémbert formákat, néha a könnyelműséget.”¹⁰

⁹ Másutt az 1840-es törvény nem eredményezte ilyen gyorsan a zsidók városban való letelepedését, ez sokszor csak a hatvanas-hetvenes években történt meg, annak ellenére, hogy Kassán is igyekeztek a betelepülést megakadályozni. Hogy ennek oka a kirekesztés lett volna, vagy pusztán a lokális közösség gazdasági félelme egyelőre nem igazolt.

¹⁰ Szvatkó P. (1938): Szlovenszkói városok. In: Tamás M. (szerk.) Tátra-almanach. 23-43. o. 33. o.

A tárgyalt időszak első fele tehát a dualizmus kora. Trianonnal azonban jelentős változások történnek a város és a régió életében, először is országot vált: ezzel változik a nyelv, a tágabb környezet, azaz az ország politikai berendezkedése, a gazdasági élet, a kapcsolatok iránya. Nagy mértékű migrációs folyamatok indulnak be, és számtalan egyéb változás is történik igen rövid idő eltelte alatt. Rengeteg kérdés vetődik fel, elsősorban is az, hogy milyen mélyen hat mindez a város társadalmának életében? Megváltoztatja-e vajon azokat a dolgokat, melyek akár évszázadok óta üledtek le az emberek fejében, vagy ezek azért nehezebben tűnnek majd el? Hiszen, ha elég általános normatív, minták hatnak itt, akkor azok is hatásuk alatt állnak, akik csak újabban költöznek be a szomszéd faluból Kassára, és ha kevesebben vannak azok, akik messzebből érkeznek, mint, akik tartósan, generációk óta helyben laknak, talán azok is könnyebben veszik át az őslakosok szokásait, értékrendjét, mint fordítva.

A kérdések megválaszolásához egy olyan foglalkozási csoportot vizsgálok, amely a korábbi időszakban, társadalmi státusát tekintve, biztosan a város „igazi” polgárságához tartozott: a tanárokat. A tanárság azért is különösen alkalmas csoport erre a vizsgálatra, mert a két háború között Magyarországon is befogadta az úri középosztály, mely elsősorban az államapparátus által eltartott hivatalnokokból állt, így mind értékrendje, mind kapcsolatai elsősorban ide kötötték őket. A szóban forgó csoport kevesebb változáson ment át a 19. és a 20. század folyamán, mint mondjuk a nemesség, mert nem változtak sem elsődleges, sem másodlagos funkciói a társadalomban. Ugyanakkor bekerültek a vizsgálatba a tanítók is. A tanítók általában nem – legalábbis nem teljes egészében részesei a középrétegeknek, különösen nem az úri középosztálynak. Inkább tartoznak a kispolgársághoz, melyet anyagi körülményeik támasztanak alá. Ugyanakkor vitatható, hogy értékrendjük, műveltségük szerint hova sorolhatók. Az úri rendhez tartozás mércéje ugyanis a nyolc középiskolai osztály elvégzése, legfeljebb az érettségi, még a Horthy-korban is.¹¹ Ez a végzettség azonban még a polgári iskolai tanítóknak is rendelkezésére állt, nem marad tehát más, mint a jövedelmi korlát. Kassa esetében azonban a helyzet eltérő. Részben, mert a két világháború között a tanítók fizetése alig marad el a tanárokétól, s ez lehetővé teszi számukra a társadalmi felzárkózást mind az

¹¹ Gyáni Gábor – Kövér György (2003): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. 2. jav. Kiad. Budapest, Osiris, 264. o. és Hajdú Tibor (1991): Weis István középosztály-képe. In: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. (Szerk. somogyi Éva) Budapest 97-109. o.14. o.

életszínvonal, mind a megbecsültség tekintetében. Részben azért, mert a tanítók hagyományosan is a város polgárságának részét képezték, melyet a város közéletében való részvételük már a Monarchia idejében is alátámaszt. (Lásd a Második rész kapcsolathálóit és a Negyedik rész nemek szerinti megoszlását a Monarchia és az impériumváltás időszakában) Ugyanakkor a vizsgálat tárgyát képezték a főiskolai tanárok is.

Fontos kitérni a dolgozat központi fogalmára: a középrétegre. Ez a kifejezés igyekszik a gyakran használt fogalmaktól eltérni, mintegy azok jelentéstartalmára nem utalni. Egyfelől tehát ha nem is zárkoztam el mereven, de nem használtam az Erdei-féle sematikus megközelítést, sem a középosztály, sem a polgárság kifejezést, csak abban az esetben, ha ennek önálló jelentése és külön indoka volt. Csak annyiban értelmezhető a két ellentétes oldal, pólus szembeállítása, amennyiben egy ilyen dichotomizálás vagy fekete-fehér ábrázolás megvilágító erejű. A polgárosodás fogalmi rendszerezése éppen eléggé bonyolult a társadalomtörténeti szakirodalomban, és mindezt az időbeli, földrajzi, település jellege szerinti különbségek csak tovább bonyolítják. Kiindulópont azonban mégiscsak volt, mégpedig Gyáni Gábor hármass osztályozása.¹² Ebben elkülönül az úri és a polgári dimenzió – mintegy rímelve Erdei koncepciójára – de kiegészül egy harmadikkal: a piacból élő értelmiséggel, és a három csoport helyzetét lényegesen finomabb elemzésnek veti alá a szerző. Ugyanakkor – tekintettel az eltérő történeti kontextusra – én csak magából az osztályozásból indulhattam ki, hiszen az eltérő körülmények éppen hogy meghatározzák magukat a vizsgált csoportokat, mintsem, hogy fordítva lenne. Ebben, és csak ebben az értelemben a középosztály helyett használok a középréteg szót, időnként még ennél a tág fogalomnál is szélesebb keretet értve alatta, s hagyva, hogy a fogalom a disszertáció alatt lépésről lépésre töltődjön ki tartalommal.

„A középosztály a legnehezebben meghatározható, körülhatárolható társadalmi réteg” – írja a kor Magyarországról Weis István, s idézi őt Gyáni Gábor.¹³ Az ezt követő úri rend és zsidó középosztály szembeállítása erdei formulájában válik általánosabb érvényűvé, és széles körben ismertté. Ide

¹² Gyáni G. (1997): A középosztály társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Századok 131/6. 1265-1304. o.

¹³ Weis István (1942): Hazánk társadalomrajza. Budapest. 77. o. idézi Gyáni Gábor – Kövér György (2003): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. 2. jav. Kiad. Budapest, Osiris, 258. o.

sorolhatnánk még Szekfű Gyula meghatározását a húszas évekből, de abban a polgári közép még csak nem is körvonalazódik egyenértékű entitásként.¹⁴ Létezik-e polgári középosztály – merül fel a kérdés? A definíciók általában kemény mutatók mentén igyekeznek a határokat megrajzolni: így a jövedelem mértéke szab alsó (évi 3500-4500 pengő), időnként felső határt (24000 pengő). Ez nem szűk értelmezés, hiszen a jövedelem az életforma, életminőség alapja, ebből adódóan a mentalitás anyagi dimenziójának korlátja. Ugyanakkor a századfordulón anyagi értelemben még egységesnek tekintett középosztály a Horthy-korra korántsem koherens. Ennek ellenére még így is lehetőség nyílik árnyaltabb definiálására, ugyanakkor nehézséget jelent az értékrend, ethosz hozzárendelése. További dimenziót jelent az iskolai végzettség, melyek minimuma az érettségi, de legalább a nyolc osztály. Az immáron Erdei nevéhez köthető dichotóm ábrázolás éppen az élethivatások heterogenitását fedi el. Gyáni Gábor egy igen finom és szerteágazó, sokoldalú ábrázolást nyújt számunkra. A köztisztviselő középosztály a bérrendezéseket is figyelembe véve komoly igazításokat igényel: nem tekinthető egyöntetűen a középosztály úri alkotóelemének. Különösen így van ez, ha nem csak a jövedelmet, hanem a másik tipikus – és a korabeli részletes lakásstatisztikák segítségével jól ábrázolható – anyagi dimenziót vesszük figyelembe a lakás méretét. A dualizmus háromszobás ideálját már csak igen kevesen teljesítik ebből a rétegből. Ugyanakkor az állami alkalmaztatáshoz kapcsolódó identitás is gyengült a korban, tekintve a csoport folyamatos felhígulását, különösen a nők egyre gyakoribb elhelyezkedését ezeken a pályákon. Ezt igazolják a származás és az iskolai végzettség mutatói is. Genealógiai értelemben nem igazolható a bibói „bene possessionatus” – dzsenti – úri középosztály – szaktudó értelmiség fejlődési sor, hiszen a Horthy korban Magyarországon a közhivatalnokok legfeljebb egyhetede volt dzsenti származású. Bizonyos rendies zártságot így is mutat ez a réteg: a foglalkozási csoport úri magja szinte lehetetlenné tette a csoportba kerülés esélyét az önálló, a bolttulajdonos, tehát a „polgári” rétegek számára. (Ezt panaszolja Bibó István is a negyvenes években.) Vidéken némileg enyhébb a helyzet – ez indokolja éppen a Budapesti összehasonlítást több helyen. Társadalmi hatását tekintve fontos ez a csoport, hiszen asszimilációs ereje – kivált Budapesten – igen erős, főként a polgárságra nézve. A réteg megítélése szempontjából természetesen nem ilyen egysíkú a kép, hiszen pl.

¹⁴ Szekfű Gyula (1938): Három nemzedék, és ami utána következik. Budapest, 383-507. o.

éppen a szakszerűség polgári erénye itt is érvényesül, különösen a fiúgyermek iskoláztatásánál. Nem egyértelmű tehát a megfelelés az úri és a hivatalnoki rétegek között, de továbbra is kizáró a polgári – vállalkozói csoportokkal szemben. Ez a tényező különös hangsúlyt kapott vizsgálataink során. (Lásd a Második rész kapcsolathálóinak megfelelő részeit.)

A polgári középosztály fogalma Gyáni elemzésében a közép-vállalkozó kereskedők, iparosok és a magántisztviselők foglalkozási csoportjait tömöríti magába. Ennek megfelelően jártunk el a csoportosításnál pl. a második részben, mintegy azt a kiinduló hipotézist felállítva, hogy a középrétegek élesen elkülönülnek egymástól, s ez körvonalazható a foglalkozások segítségével. A réteg leírásánál különös hangsúlyt kapott a felekezeti hovatartozás, tekintve, hogy Magyarországon a zsidó polgárság volt a legurbanizáltabb réteg, s egyben a kirekesztés alapjául is szolgált. Ezt a megítélést illusztrálja Szekfű írása is. Úgyszintén rendkívül nehéz a jövedelmi, vagy foglalkoztatottak száma szerinti határmegvonás – különös tekintettel a főváros-vidék distinkcióra. Akár a kereskedők esetében, akár a magántisztviselőknél eltérő anyagi helyzetet biztosíthatott azonos jövedelem vidéken, mint Budapesten. Pl. míg a fővárosban egy bankfiók vezető nem, addig vidéken feltétlenül a középosztályhoz tartozott. A származás heterogenitása különösen integrálatlanná tette ezt a csoportot.

A harmadik csoport a főiskolát, egyetemet végzett szellemi foglalkozásúakat jelenti, akik nem álltak hivatali alkalmazásban, tehát a piacból éltek. Ők Gyáni meghatározásában a piaci értelmiség: ügyvédek, orvosok, gyógyszerészek, újságírók, művészek, írók, színészek lehetnek tagjai. A korban felduzzad ez a réteg: sokan sodródnak ilyen pályákra, s ez éppen a menekültáradatnak is köszönhető. Erre az ötödik rész hoz majd példákat, de hasonló jelenség figyelhető meg Csehszlovákiában is: tipikus példája a szerkesztő, mely a korban már igencsak átfogó kategóriát jelöl. Tekintélyes részük azonban alkalmazott, és csak kisebb hányaduk önálló, s ez a réteg is igencsak heterogén, a felekezeti szegregáció szerepe itt is kiemelt jelentőségű.

Konkréten tehát maga a középréteg megnevezés is egy hipotézis, mely látenszen építő jellegű polgári értékrendet tartalmaz Kassa esetében, de egészen addig, míg erre bizonyítékokat nem szolgáltatunk, semlegesnek kell tekinteni. Kiindulásként nem takar mást, mint azt a dilemmát, mely minden közép meghatározásánál fenn áll. A csoportot más csoportok jellemzői definiálják, nevezetesen az „alsó” és a „felső” rétegek: így pl. alsó és felső fizetési határai. A

disszertáció első két részében bebizonyítjuk, hogy a más környezetben úrinak tekinthető rétegek – mint pl. az állami tisztviselők – Kassán csak részben jellemezhetők olyan retrográd csoportnak, mint amelyet a legtöbb elemzés – akár maga Erdei is – kimutatott. Számtalan polgári erény köthető hozzájuk, és leginkább az, hogy semmiképpen sem zárkóztak el olyan mértékben a társadalom polgári elemeitől, mint pl. Budapesten. Amíg a Monarchia és a Horthy rendszer méltóságos urának derogált volna egy polgárral szóba állni, Kassán egyenesen polgárnak nevezték magukat ők is. Ennek oka éppen az a lokális ethosz, mely a lokális társadalom jellemzője, s melynek kontinuitását vizsgáljuk a disszertációban.

A dolgozat további részeiben időnként már egyenértékű fogalomként használom a polgár kifejezést is, de erre lábjegyzetben utalok. A negyedik részben pedig néhány, a kiinduló definiálásnál használt dimenzió mentén igyekeztem újrendezni a vonalakat. Így ott előtérbe kerül a születési hely, a nemek szerinti megoszlás, a fizetés, a lakóhely, az iskolai végzettség.

A disszertációban felállított hipotézisek, feltett kérdések, célkitűzések

Az alábbiakban a vizsgálat kiinduló hipotéziseit, és azokat a kérdéseket ismertetem, melyeket a kutatás során igyekeztem megválaszolni.

Feltételezhető, hogy 1918 után, a megváltozott demográfiai, politikai, nyelvi, gazdasági, jogi, közigazgatási, állami, körülmények ellenére a kassai középrétegek társadalomban betöltött helye és szerepe és az általa hordozott értékrend, életforma nem változott olyan mértékben, mint azt a körülmények változásai indokolnák. Változások természetesen észlelhetők; ezek részben szintén a kutatás tárgyát képezték, de mértékük viszonylag csekély. Azt feltételezzük tehát, hogy a huszadik századig fennmaradtak olyan lokális ethnoszok, melyek eredetük szerint részben az 1848 előtti időre vezethetők vissza. Hogy 1918-ig, a monarchia időszakában is végig jelen volt az a városi polgárságot jellemző társadalmi szerkezet, mely nehezen fogható meg az osztálytagozódás dimenzióiban. A „polgárok” helyét a társadalomban a foglalkozásuknak és jövedelmüknek olyan sajátos presztízse adta, mely összefüggésbe hozható ezeknek a foglalkozásoknak az 1848-ig jogi értelemben vett városi polgárság foglalkozási szerkezetével, összetételével. Egy olyan csoportszerveződésről van tehát szó, ami 1848 előtt tényleges jogi entitásként létezett, melyhez kiváltságok és előnyök kapcsolódtak. 1848 előtt Kassa polgárának lenni árumegállítási jogot, adókedvezményeket és sok olyan privilégiumot jelentett, melyért még egy nemesembernek is „megérte” ezt a státust kiérdemelni, még akkor is, ha neki megvoltak a személyéhez kötődő kiváltságai. A 19. század első felében Kassa nem tartozik a hanyatló városok közé. Miközben pl. Selmecbánya bányáiban egyre kevesebb ezüstöt bányásznak, Kassa a Felvidék fővárosa Magda Pál és Fényes Elek megítélésében, és hasonlóképpen vélekednek a külföldi utazók is.¹⁵ Kassát kellemesnek, üzleteit és polgárait gazdagnak tartják, kiemelik esztétikai vonásait, a közigazgatási és kulturális intézmények nagy számát, élénk gazdaságát. A város a polgári életvitel számára rendkívül alkalmas: fejlett színházi élet, kaszinó, kávéházak, sétaterek segítik ebben a lakosokat – Kassa társasági élete vetekszik a

¹⁵ Czoch G. (1998): Kassa polgársága a 19. század első felében. In: Limes 1998/2-3 55-87. o, 57. o.

pestivel.¹⁶ A reformkorban az országos városi rangsorban funkciói szerint a negyedik helyen található Kassa.¹⁷ Népeségének alakulásáról bővebben a Harmadik rész ír.

1848 után megszűnik ez a jogi értelemben vett kiváltság, egységesebb, demokratikusabb helyzet alakul ki, melyben a városban lakókat egyöntetűen érintik az előnyök, vagy hátrányok, mellyel a városi lét jár. Mégis, továbbra is fennmarad egy olyan társadalmi csoport, egy olyan egység, melynek összetétele megegyezik a korábbi városi polgárság összetételével. Kassán ugyanúgy a város „igazi” polgárai közé számítanak a kereskedők, a tisztviselők, mint a nemesek, akik magukat már inkább a város polgárainak tartják, mint nemeseknek. De továbbra sem minden kereskedő, minden tisztviselő lesz pusztán foglalkozása révén a város társadalmi magjának a tagja. Ahogyan a polgárjogi státus sem csak gazdaságilag vagy jogilag jelentett előnyt, s ahogyan nem kizárólag a személy anyagi vagy jogi állásán múlt, hogy megkaphatta-e vagy sem ezt a státust, úgy az 1848 utáni Kassa városi társadalmában némileg kiváltságosabb réteg helyzetét sem egyedül az határozta meg, hogy az illetőnek magasabb a jövedelme, vagy nagyobb a hivatali hatásköre, a többiekénél. Mindezek mellett jelentős szerepet játszik a csoport meghatározásánál a nehezen megfogható presztízs, mely leginkább a foglalkozás társadalmi rangjához és tradícióihoz köthető, de jelentősége van a civil szervezetekben való részvételnek, a lakóhelynek is. Egy kereskedő nemcsak jövedelmének a mértéke szerint lehetett ilyen kitüntetett helyzet élvezője, hanem a szerint is, hogy az általa folytatott üzleti tevékenységet, mennyire tartották a többiek magas presztízsűnek. Olyanfajta tulajdonított értéket hordoznak tehát ezek a foglalkozások, melyet nem feltétlenül csak anyagi, vagy jogi előny alapján lehet meghatározni, hanem egy, a lokális társadalomban tradicionálisan meglévő értékrend szerint is.

A polgárok száma pl. 1842-ben 637 fő, ez 5.7%-a a lakosságnak: tagjai között pedig egyaránt vannak tanárok, ügyvédek és boltos-kereskedők, kalmárok, terménykereskedők, valamint olyan grófok, mint Csáky Tivadar, Dessewffy Ferenc vagy Péchy Manó.¹⁸ Ez természetesen a korábbi időszakokban sem egyedül jogi kategória, ezek a személyek szoros kapcsolatban állnak egymással, hasonló a gazdasági helyzetük (fizetett adójuk alapján) és kapcsolatuk a várossal szorosabb,

¹⁶ Paget, John (1850): Hungary and Transylvania with remarks on their condition, Social, Political, and Economical. Philadelphia, 268. o.

¹⁷ Bácskai Vera (1988): Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. Század elején. Budapest, 7-8. o.

¹⁸ Czoch G. (1998): Kassa polgársága a 19. század első felében. In: Limes 1998/2-3 55-87. o.

mint más, a városban, vagy környékén élőké. A XIX. század első felében a városi polgárjogi státusz már inkább a társadalmi megbecsülés kérdése, a városi elithez való tartozás kifejezője. Kassán erősebben érvényesült a hagyományos rend, mint Pesten, és erősebb a közösséghez tartozás igénye. Ez nem a rendi normák továbbélését jelentette, hanem a polgári átalakulás sajátos rendi keretek között zajlott le, azokat belülről szervezte át.¹⁹ Ugyanakkor ők azok, akik barátkoznak egymással, akik tagjai a szabadkőműves páholyoknak. A szabadkőműves-páholyokban már fél évszázaddal korábban is együtt dolgoztak akadémiai tanárok, orvosok, ügyvédek, néhány megyei nemes és kereskedők is. Így kerül egy platformra, pl. Török Lajos gróf és Kazinczy Ferenc.²⁰ Érthető tehát, hogy – jogi értelemben már korábban is – a dualizmus korában fontos szerepet játszik ennek a társadalmi státusznak az alakulásában a származás fénye. A város „igazi” polgárainak ekkor is az a valaki számít, még ha jogi értelemben nem is létezik többé, akinek a polgárságért még fizetnie kellett. Ebben a későbbi időszakban is fizetnek azok a polgárok, akik vágnak rá, hogy a város társadalma befogadja őket, fizetnek közadakozás formájában, vagy civil szervezetek számára, melyeket részben ők alapítanak. Ilyen egyesület az 1898-ban alapított Kassai Kazinczy-kör. Ennek tisztikara és választmányi tagjai között még 1916 és 1919 között is 41 főből: 18 tanár, 7 egyházi méltóság és lelkész, 11 állami vagy városi tisztviselő, levéltár- és múzeumigazgató, 3 magán tisztviselő, ügyvéd és 2 kereskedő²¹. Ha számba vesszük a rendes és pártoló tagokat, még vegyesebb képet kapunk. Ha alaposabban belemélyedünk az elemzésbe (Lásd Második rész), látható, hogy a csoportosításuk igencsak nehéz. A választmányi tagok között szerepel, pl. Czigler Ignác állami felső leányiskolai és leánygimnáziumi történelem-, földrajz tanár, aki 34 évi szolgálat után is csak 4400 Koronát keres plusz évi 1200 K-t korpótléket, és Mázy Engelbert, a kassai tankerület főigazgatója, aki az V. fizetési osztályban ekkor már 12000 Koronát keres, nem is beszélve Grosschmidt Géza²² ügyvédéről, akinek saját emeletes bérháza van a Mészáros utca 41 szám alatt. Vagy ilyen szervezet az 1867-ben alakult Kassai Első Magyar Dalegylet, melynek alapítói a Kassai Jelzálogbank osztályvezetője, karnagy, egy törvényszéki jegyző, pénzügyi tisztviselő, a városi aljegyző, egy ügyvéd, egy népiskolai tanító, városi számvevőbizt

¹⁹ Czoch G. (1998): Kassa polgársága a 19. század első felében. In: Limes 1998/2-3 55-87. o. 77. o.

²⁰ Vörös K. (1975): A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. In: Valóság 1975/10 1-20. o.

²¹ Kardos Gy. (1919): (szerk.) A Kassai Kazinczy-kör 1914-1917. évi jelentése. Kassa, 77-78. o.

²² Márai Sándor apja

és egy gépgyári tisztviselő mellett gróf Csáky Adorján.²³ Ez a foglalkozási megoszlás kísértetiesen hasonlít a korábbi városi polgárságéhoz és egy sajátos társadalmi képződményt takar. Ezt jelzik azok a kapcsolathálók, melyeket éppen az ilyen klubok, társaságok névsorai mutatnak meg számunkra, valamint a város térbeli szerkezete. Az előbbiben, egy kórusban énekel a kereskedő, a vendéglős, a birtokos, a magán- és köztisztviselő, és az értelmiségi,²⁴ az utóbbinál elég csak végignézni a Fő utca, vagy a Kovács utca háztulajdonosainak a nevét és foglalkozásukat, vagy akár az ott lakókékat, és összehasonlítani a városfalon kívül eső utcák lakóinak a sorával. Nehéz definiálni ezt a másságot, sajátos lokális értékeket hordozó ethnoszt, melyet a Kassát kutatók mind érzékeltek. Talán szemléletesen érzékelteti egy példa, melyet Kovács Évának mesélt egy idős Auschwitzot megjárt bácsi magyarul: „magyar nem vagyok, mert azok hurcoltak el, szlovák sem, mert azok is elhurcoltak volna. Ha zsidó lennék, Izraelben lenne a helyem – mi más lehetnék, mint kassai?”²⁵

Nem azt állítjuk tehát, hogy a Trianon okozta diszkontinuitás: az eltérő állam, politikai rendszer, gazdasági kapcsolatok, nyelv és sok minden más, ami gyökeresen megváltozott, ne hatott volna a mikro-társadalmi jellemzőkre, ne alakította volna azokat. Csupán annyit feltételezünk, hogy ehhez lényegesen nagyobb időre lett volna szükség, mint az a húsz év, ameddig az Első Csehszlovák Köztársaság fennállt.

Mindezek mellett az ilyen elemzésnek van egy leíró jellege is, mely számtalan olyan információval egészítheti ki társadalomtörténeti tudásunkat, amiért akár önmagában is érdemes lett volna nekivágni egy ekkora kutatásnak. És nem utolsó sorban művelődéstörténeti szempontból is hasznosnak ítéltük a részletek feltárását és elemzését.

Feltételezhető továbbá, hogy a századforduló, a dualizmuskori Kassa társadalma a koraújkori polgári összetétel (foglalkozás, származás) hozományaként bizonyos tekintetben plurálisabb, mint a korabeli Magyarország más régióinak városi társadalma, s melynek következtében az úri középosztály, a piaci értelmiség és a polgári középosztály nem különül el egymástól. Feltételezhető továbbá, hogy ez a jelenség fennmaradt 1918 után is. Ezt a hipotézist legjobban úgy ellenőrizhetjük, ha

²³ Schalkház L. (1944): Dalos Kassa. A Kassai Zenekedvelők Koszorús Dalegyletének története. Grafika, Kassa. 13. o.

²⁴ Hasonló a helyzet Eperjesen. Pl. 1918 előtt a Thököly Imre szabadkőműves páholy tagjai: négy tanár, a polgármester, egy főorvos, az államépítészeti hivatal főnöke, egy zsidó ügyvéd, egy zsidó kereskedő és egy iskolaigazgató (Gömöry 1964.)

²⁵ Kovács Éva (1991): A kassai zsidóság etnikai identitása a két világháború között (1918-1938). Kandidátusi értekezés, kézirat. Függelék: Interjúk.

megvizsgáljuk mind a századforduló, mind az Első Köztársaság magyar középrétegeinek kapcsolathálóját (Második rész). Mivel minket elsősorban a kiválasztott foglalkozási csoport: a tanárság érdekel, mindkét esetben olyan kapcsolathálót tártam fel, melyben kitüntetett szerepe volt a tanároknak. Másodsorban feltételezhető, hogy az 1918 után Kassán maradt, nem elvándorolt magyar középrétegek számára kitüntetett szerepe volt az informális kapcsolatoknak az alkalmazkodásban. És ez befolyásolta a kapcsolati háló szerkezetét, felépítését, alakzatát is. Vélhetően felerősödött a rokoni és a szoros baráti kötelékek szerepe, melynek oka a társadalom mikro-rétegeit érő radikális környezeti hatásokban kereshető. (Ez utóbbi tehát éppen a diszkontinuitást mutatná.) Ennek antitéziseként ugyanakkor a modernitás hatása is feltételezhető: a kérdés, hogy milyen formában és mértékben mutatkozik a kor lokális társadalmában mindez?

Továbbá feltehető az a kérdés, hogy a Kassán továbbélő magyar középrétegek alkalmazkodása kapcsolatainak tekintetében kiterjed-e arra, hogy új kapcsolatokat kössön az immáron befogadóvá lett nemzet tagjaival? Ez a kérdés tehát kiegészíti a hipotézist, és arra kíváncsi, hogy az újonnan a város középrétegeibe, vagy egyáltalán a városba kerülő és eltérő etnikai hovatartozású alkotóelemeivel sikerülte-e olyan szoros egységbe kovácsolódnia a „régieknek”, mint korábban egymással?

Ugyancsak feltehető az a kérdés, hogy az 1918 előtti kapcsolatok mennyire maradtak fenn, hiszen a korábbi munkatársak jelentős része elvándorolt az anyaországba?

Feltétlenül megválaszolendő, hogy vajon milyen irányban mozdult el a kapcsolatok iránya, mennyire tekintett a kassai magyarság az új központok: Pozsony, Prága, vagy a régi Budapest felé, és miért? Az utóbbi, pl. az oda vándorolt barátok, rokonok, vagy a politikai, munkahelyi kapcsolatok, vagy a remélt revízió miatt? Különösen fontos annak a történeti helyzetnek a figyelembevétel, melyben a csehszlovák állami törekvések egyfajta új nemzeti középosztály létrehozását célozták. Kassán ez semmiképpen sem sikerült, melyben részben a földrajzi tér játszott szerepet, részben a Bourdieu-féle társadalmi tér²⁶ ill. az abban szerveződő intézmények termelték újra a lokális ethnoszt, függetlenül attól, hogy ki mikor kapcsolódott ebbe a térbe. Az intézményrendszer nem az iskolai, jogi kereteket jelenti, hanem pl. a tárgyi és közösségi szimbólumrendszereket és a szegregációt. A

²⁶ Bourdieu, Pierre (1991): Sozialer Raum und 'Klassen'. Zwei Vorlesungen. Frankfurt am Main, 36. o.

belvárosnak természetesen kiemelt jelentősége van itt is, még akkor is, ha éppen ebben az időszakban kezd átalakulni a város társadalmi tereinek a szerkezete, s figyelhetőek meg azok az egyébként tipikus változások, mint pl. a külvárosok rétegződése, egyes városrészek kispolgárosodása. Úgy is feltehetnénk a hipotézist, hogy egyszerű őrsváltásról van, vagy van-e szó: az elmenekült hivatalnokréteg helyére új emberek kerültek, akik egyszerűen elfoglalták a korábbi helyeket, a társadalmi térszerkezeten nem változtatva. Más szavakkal egy társadalmi alrendszer figyelhetünk meg, melyben a külső hatások sem okoztak lényeges szerkezeti változásokat, pusztán az alkotóelemek nagyarányú cseréjét.

Fontos kitérni rá, hogy a vizsgálat közösségeket céloz, így elsősorban az 1918 előtti korszakokkal összefüggésbe hozható társadalmi terek kontinuitását keresi. Éppen ezért 1918 után is elsősorban a magyar identitású és anyanyelvű rétegek elemzését tűzte ki célul. Nem azt jelenti mindez, hogy a szlovák, cseh vagy zsidó identitású csoportok vizsgálata irreleváns volna, pusztán ebben a kontextusban nem központi fontosságú.

Végezetül, de nem utolsó sorban számos olyan részletkérdés merül fel, melyet csak a közelebbi megvilágítás válaszolhat meg, ennek érdekében is szükséges volt egy kiválasztott tanár életútját részletesen feltárni és leírni, valamint annak környezetét a tanárokat ill. a kapcsolathálóját elemezni. Ezek ugyanis nem pusztán kontextusnak, hanem a társadalmi interakció résztvevőiként önálló entitásoknak tekinthetők, tekintendők. Az értékrendet jellemző elemek, a viselkedéskultúra és számtalan más fontos alkotóeleme a középrétegek kultúrájának másként nem világítható meg, csak akkor, ha egészen a mélyrétegekig hatolunk. A mikrovilág tartalmi kitöltése tehát egy életút narratív elemzésével végezhető el, erre vállalkozik az Első rész.

A kérések olyan sokrétegű elemzést igényeltek, melyekben az egyes elemzési szintek interakcióban lévő entitásokat tartalmazznak. "A léptékválasztás feladata azoknak a kontextus-rendszereknek az azonosítása, amelyek a társadalmi játszmák keretét alkotják."²⁷ A történeti sajátosságokat, az értékrendet, és az abban bekövetkező változásokat bemutató, elemző életútelemezés egy olyan társadalmi csoportot képvisel, mely egyben a lokális mikrovilágot is reprezentálja. Erre éppen a

²⁷ Lepetit, Bernard: Építészet, földrajz, történelem. In: Czoch Gábor - Sonkoly Gábor: Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években. Csokonai Kiadó, Debrecen 40. o.

történeti kontextus ad lehetőséget. Az életút sajátosságai a társadalmi környezetben válnak értelmezhetővé, így bár természetesen magát az életutat is ütköztetni kell a közvetlen környezettel, másodlagos jelentését akkor kapja meg, amikor a tágabb kontextusba beágyazódik, így a második és a negyedik rész közvetlenül kapcsolódik az elsőhöz. Az életút narratív jelentősége éppen a társadalomtörténeti tényezők kényszerítő erejében rejlik. Reprezentativitása abban rejlik, hogy középszerű: a történeti környezet radikális változásai olyan kényszerpályákat jelöltek ki, melyekben kevés lehetősége maradt az individuumnak. Ugyanakkor a mikrotörténeti értelem mellett szerepe van bizonyos sajátosságoknak is, melyek Sziklay Ferenc, pályahagyó tanár életére jellemzőek, s melyek különösen alkalmassá tették a vizsgálatra. A körülmények úgy hozták, hogy bizonyos értelemben kulcsfontosságú szerepet töltsön be a lokális társadalom életében. Így olyan szerepek kötődnek hozzá, melyeket éppen a vizsgálandó közösség termelt ki, éltetett, s melyből magára a közösségre lehet következtetni. Annak a kultúráját, kulturális emlékezetét hordozza.

A második részben az első rész főszereplőjének: Sziklay Ferencnek a kapcsolathálóját elemzem: leginkább strukturális kérdésekre koncentrálna. A lokális ethnosz szerkezete itt érthető meg, hiszen ezen hagyományosan közösségeket értünk (Gemeinschaft). Nem olyan kulturális markereket keresünk, mely a csoportot definiálja, s egyben elkülöníti, mint pl. a nyelvi, nyelvjárársbeli különbségek, hanem a szegregáció hiányát, a pluralizmust, nagyobb toleranciát, átjárhatóbb társadalmi osztályhatárokat, melyek tipikusan közösségi jellemzők, s melyeknek eredete – mint említettem – részben a koraújkori társadalomszerkezetből vezethető le. Ugyanakkor a 19. századi modernizáció hatásai sem hagyhatók figyelmen kívül. Ez a lokális ethnosz felszívta, beolvasztotta a német koraújkori polgárságot (Róluk ír Márai Sándor az Egy polgár vallomásaiban). A helyi magyarosítás egyik főszereplőjévé ugyanakkor a zsidóság vált, miközben a helyi társadalom többnyelvűsége megmaradt. A pluralizmus magyarozatában tehát a multietnikusság is fontos helyet kap, és ez magyarázza, hogy az 1918 utáni demokratikus politikai körülmények, demokratikusabb érintkezések között is életképesek maradtak a közösségi társadalmi formák.

A zsidó polgárságról számtalan kitűnő elemzés készült Kassán a Monarchia és a Csehszlovák Köztársaság időszakáról is. A magyarországi zsidóság mind a dualizmus időszakában, mind az első világháborút követő két évtizedben folyamatosan asszimilálódott, ez a folyamat 1920 után azonban megtorpant. A

magyar helyett a zsidó nemzetiség vállalásában, a felekezeti iskolarendszer megerősödésében, a vegyes házasságoknak magyarországinál, illetve más csehszlovákiai felekezeteknél alacsonyabb arányában és az elkülönült, nemzeti alapon nyugvó politikai érdekképviseletben a disszimiláció, a zsidó identitásnak a magyarral szembeni megerősödése fedezhető fel.²⁸ Mindez egyfajta integrációs, illetve asszimilációs lépcsőfoknak is tekinthető: a harmincas évekre már a szlováksághoz történő asszimiláció jelei tapasztalhatók. Ugyanakkor a zsidó tradíciók felelevenítése, a modern cionista mozgalmaknak a zsidó ifjúságra gyakorolt hatása új identitásformákat teremtett, melyekben az anyanyelv ugyan még a magyar maradt, a nemzeti érzés azonban már nem Magyarországhoz kötődött. Ezzel szemben a szlovákság felé meginduló asszimiláció elsősorban kezdeti, integratív jellegűnek tekinthető, és a szlovák nyelv elsajátításában, esetenként a szlovák nemzetiség vállalásában öltött testet.²⁹ A kassai politikai, gazdasági és kulturális élet meghatározói a frissen betelepült cseh hivatalnokréteg mellett a magyarok és a (magyar) zsidók maradtak. Mindezek ellenére a kassai zsidóság részéről a magyarságtól való egyfajta disszimiláció is bekövetkezett. Mindezek abba az irányba mutatnak, miszerint akár a cseh, akár a zsidó középrétegek vizsgálata önálló entitásként való kezelésükre kell, hogy épüljön, így természetesen önálló kutatást érdemel, melyet éppen a zsidóság esetében már többen is megtettek.³⁰

A negyedik részben a kiválasztott csoport, a tanárság, összetételét, változásait követem nyomon. Míg maga az életút éppen ennek a társadalmi csoportnak, ill. tágabban a társadalom középrétegeinek jellemzőit jeleníti meg, addig a két további elemzés azt a kontextust elemzi közvetlenül, mely ebben az értelemben nem csak kiegészítést, hanem interpretációs keretet jelent is az individuum számára.³¹ A lokális ethnosz fogalmának tartalmi kitöltése is részben itt válik lehetővé. Mindezt kiegészíti az ötödik rész, ahol a klasszikus propozográfia elvei szerint azonos társadalmi csoportba tartozó életpályákat állítunk párhuzamba, így az egyéni, biografikus adatokon túlmutató értelmet keresve. A vizsgált társadalmi csoport főbb

²⁸ Kovács Éva (1991): A kassai zsidóság etnikai identitása a két világháború között (1918-1938). Kandidátusi értekezés, kézirat, Összegzés, 68-70. o.

²⁹ Kovács Éva (1994): A kassai zsidóság identitása a két világháború között - Módszertani problémák egy a 20. századi zsidó identitást kutató társadalomtörténeti vizsgálatban In: Közép-Európa Intézet Évkönyve 1994.

³⁰ Csíki Tamás (1999): Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. Budapest, Osiris

³¹ Levi, G. (1989): Les usages de la biographie. In: Annales ESC. 1989/6. 1325-1336. o. idézi Czoch Gábor (1996): A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténelmi vizsgálata. In: Századvég 1996/15. sz. 28. jegyzet

jellegzetességeit az első kettő és a negyedik rész mutatja meg, megteremtve a kellő kiindulópontot az ötödik rész tipizálásához. Ugyanakkor szükségszerű volt egy tágabb kontextus meghatározása is, mely a mikro-társadalmat makro-strukturális elemek között is értelmezhetővé teszi. Így a harmadik rész egy demográfiai elemzést tartalmaz a város – Kassa – társadalmáról. Az interpretálás számára ez sem csupán környezet, hanem a társadalom tagjainak jellemzőit megjelenítő további dimenzió, így pl. a peremhelyzet és az abból való kiemelkedés is fontos újabb adalékot kap. A kontextus tehát a társadalom szereplője; a különböző rendszerszintek között nemcsak vertikális kapcsolatok: korlátok, lehetőségek vannak, hanem mellérendelő viszonyok is meghúzódnak.³² Az öt rész tehát szerves egységet alkot, az egyes részek további értelmezéséhez – habár önmagukban is releváns válaszokat hordoznak egyes kérdésekre – minden esetben a többi részre is szükség van.

A kontextus ebben az értelemben a társadalom és gazdaság: a történelmi idő alakulását jelenti, melyet nem lehet összekeverni az életút(ak) történetével ábrázolt családi idő³³ alakulásával, és így a polgárság mentalitására következtetéseket tenni. A kettőt egyszerre ábrázolva részben eltérő, de komplexebb képet kapunk a város társadalmának történetéről, a társadalomtörténeti kontextust tehát nem tekinthetjük pusztán háttérnek, hanem önálló társadalmi szereplőnek kell felfogni, melyet az egyének interakciói és döntései is alakítanak, és maga is befolyásolja azokat.³⁴

³² Czoch Gábor (1999): A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténeti vizsgálata. Századvég, 1999. tél, 17-39. o.

³³ Kohli, M. (1990): Társadalmi idő és egyéni idő. Az életút a modern társadalom szerkezetváltozásában. In: Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok. (válogatta Gellériné Lázár Márta) Akad K. Budapest 175-213. o.

³⁴ Cerutti, S. (1990): La ville et les métiers. Naissance d'un langage corporatif, Turin, XVIIe-XVIIIe siècles. Párizs, Editions de l'EHESS idézi Czoch Gábor (1996): A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténeti vizsgálata. In. Századvég 1996/15. sz. 34. jegyzet

I. ELSŐ RÉSZ

Sziklay Ferenc élete^{35 36}

1. kép Sziklay Ferenc, 1923

„Az ember jellemének alakításában két fő tényező osztozik, a szülői ház és az iskola: az Alma Mater. Annak a gyermeknek azonban, aki otthonától elszakítva,

³⁵ A tanulmány legfontosabb forrásai: Sziklay Ferenc levelezése és hagyatéka Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárában: fond 158, valamint Dr. Sziklay Lászlónak visszaemlékezései és önéletrajzi regénye, kéziratban, továbbá interjú Dr. Sziklay Sándorral. Sziklay László önéletrajzi regénye időközben megjelent Egy kassai polgár emlékei címmel a Kalligram kiadónál 2002-ben, de a könyv természetéből adódóan számtalan információ hiányzik.

³⁶ Ez a fejezet rövidített formában megjelent a LIMES 2002/2 számában A magyar polgárosodás egy alternatívája a Felvidéken: egy kassai tanár, Sziklay Ferenc élete címmel. 85-105. o.

kosztos helyeken hányódik a legválságosabb életszakaszában, vagy éppen, aki anyátlan árván nő fel, annak az életét úgyszólván teljesen és egészen az Alma Mater határozza meg.

Ezért tudom én különösen értékelni az Alma Materem: a kassai premontrei gimnázium lélekalakító munkáját, mert ami vagyok, amivé lettem, majdnem teljes egészében neki köszönhetem.”³⁷

A fenti szavak a Jászó-Premontrei Iskolák Baráti Szövetségének 1940-ben tartott tizenötödik közgyűlésén dr. Sziklay Ferenc tanügyi tanácsos, kassai premontrei öregdiák előadása keretében hangzottak el. A fenti szavak szinte meghatározzák a továbbiakban az élettörténet értelmezésének keretét. A legtöbb forrásban, melyek akár Sziklay Ferencről, akár fiától, Sziklay Lászlótól származnak, a meghatározó szempont a körülmények – legyenek akár társadalmiak, akár az egyén egyedi élethelyzetének sajátosságai – befolyásának túlértékelése. Nyilvánvaló, hogy az egyszerű forráskritikán túl, éppen a szinte már regényes élettörténet narratív elemzése kínálja azt a lehetőséget, hogy az élettörténeti specifikumon túl valamilyen társadalmi mondanivalót is kihámozhassunk a forrásokból. Éppen ezért fontos azoknak az általános jellemzőknek az előzetes figyelembevételét, összegzését, melyek a források elemzésének alapját alkotják. Nem mintha az idézett állítás önmagában véve hamis lehetne, hiszen a családi és a másodlagos szocializáció jelentősége az értékrend kialakulásában olyan nyilvánvaló szociológiai evidencia, melyet évezredes tudás előzött meg. A példa szemléltető értéke abban rejlik, hogy az érett személyiség – mint látni fogjuk – igencsak sok tényező által befolyásolt képét ennyire erősen egy tényezőre szűkíti, még akkor is, ha ez a kijelentés egy iskolai ünnepségen hangzott el, ahol az ilyen „szentimentalizmusnak” az okai nyilvánvalóak. A dolgozat igyekszik a történeti valóságot narratív és paradigmátikus módon is megközelíteni, amennyire a megismerés kétféle természete ezt lehetővé teszi. Egyfajta lineáris elbeszélésben szándékozik rekonstruálni a történelemről nyert kétféle ismeretet: a hierarchikus viszonyok leírását és a teleologikus történet elbeszélését, törekszik a személytelen érvényességre, ugyanakkor egyedi epizódokon keresztül is igyekszik ábrázolni. Egyszerre törekszik kontextusmentes általánosításra és a személyi történések kontextuális beágyazására.³⁸ Mindeme szándék mögött meghúzódik az a

³⁷ A Jászó-Premontrei II. Rákóczi Ferenc-gimnázium évkönyve az 1939-40. iskolai tanévről. Szent Erzsébet Nyomda, Kassa. 3. o.

³⁸ Általában: Bruner, J. (1990): Acts of meaning. Cambridge, Ma., Harvard University

kétszázéves vágy, hogy áthidalhassuk a nomotetikus és az ideografikus megismerés kettősségéből eredő ellentétet. Erre természetesen a disszertáció nem vállalkozhat, de mintegy önreflexíven ezt felmutatja a kutatást vezérlő értékek között. Egy adott társadalmi képződmény egyszerre lehet ilyen is meg olyan is, hogy milyennek látjuk, csak attól függ, hogyan közelítjük meg a problémát. A kétféle virtuális valóság ugyanakkor mégiscsak ugyanannak a világnak kétféle értelmezése, melyek egyszerre történő felmutatása közelebb vihet a megértéshez. Mint minden életrajzi elbeszélés, valamennyire ez is szubjektív reprezentáció; a narratív elemzés ugyanakkor éppen azokra a társadalmi folyamatokra hívja fel a figyelmet, melynek hatásai az emlékező személyiséget alakították, vagy amelyek hatása alatt emlékeznek.³⁹ A memoárban fia a múlt történéseit az eltelt idő és az írás jelenének (hetvenes évek) távlatából írja le, hasonlóképpen történik a korabeli és későbbi személyes visszaemlékezések esetében; az interjúban az elbeszélő idő és a „mostani jelen” hatása alatt is emlékeznek. A levelezés korabeli hangulatait, emlékeit tükrözik vissza.⁴⁰

Lássuk tehát, hogy valóban mekkora jelentősége volt az iskolaéveknek, és a családnak.

Trianon előtt

Egészen 1861-ig kell visszamennünk az időben, addig az évig, amikor alig egy éves volt az Októberi Diploma, amikor az alkotmányosság reménye újra ébredt az emberekben Magyarországon. 1861-ben az országgyűlésen a nemzetiségi kérdés is napirendre került, s a nemzetiségek törekvése autonómiájukra újra felerősödött, s olyan mértéket öltött, hogy pl. a szlovákok Túrócszentmártonban egyenesen területi elhatárolódást követeltek. Ebben az évben nyújtotta be kérvényét az Udvari Kancelláriához Josef Sziegler, esztergomi főbíró, neve magyarosításának érdekében, s kapta meg az engedélyt a Sziklay név viselésére.⁴¹ Az ekkor 72 éves, katolikus, németajkú főbíró lépését nem lehet egyéni érdeknek tulajdonítani. Az 1848-49-es szabadságharc után éppen ő az, aki Selmecbányára menekült a Bach-korszak

³⁹ Majtényi György: Mobilitás és életstílus. In: A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Szerkesztette: Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád. Budapest, 2000. 429–449. o. 443. o.

⁴⁰ Gyáni Gábor: Emlékezés és oral history. In: Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest, 2000. 128–144. o.

⁴¹ UK 7301-61 (Századunk névváltoztatásai 1800-1893. Helyhatósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest. 1895.)

megtorlásai elől. Ugyanakkor a karrier sem lehet már számára elsődleges szempont ebben az életkorban. Fia, Nándor, aki ekkor már orvos a többségében németek lakta Selmecebányán, szintén Sziklay lesz, egyik testvére pedig, aki egyébként katolikus pap, 1848-ban életét áldozta a szabadságharcért. A XIX. század első felében még magyarul is alig beszélő német polgárság unokái a század végére már szinte csak iskolában tanulják a német nyelvet, s a magyarság érdekeinek híveivé válnak. Így történt ez Sziklay Nándor és olasz feleségének, Josefine Nedolinak ekkor kilenc éves fiával, Alfonzzal is. Mérnöknek tanult Selmecebányán, majd egy helybéli dohánygyártó, Platzer Ferenc lányát vette feleségül, később, pedig egy Kassa melletti faluba, Aranyidára⁴² nevezték ki főmérnöknek⁴³.

Ebben az ezer méteren felüli hegyekkel övezett szlovák bányászfaluban, ahol arany helyett már csak antimont bányásztak, született két fia: 1878-ban Dezső és 1883-ban Ferenc. Három részből állt a falu. Legfelül a Koncu veska még a bányák virágkorában is – amikor kisebb részben ezüstöt, nagyobb részben antimont adott a föld mélye – a legelesettebb volt. Valamivel lejjebb található Aranyida, ahol kiemelkedett az egyszerű házak közül az igazgató főmérnök ugyancsak földszintes háza. Balra a falutól állt a Popova lúka nevű, meredek réttel szemben a kis falusi templom, ahol valamikor, kislú korában ministrált, mellette a kis temető, benne két kislány sírja, akiket elvitt a múlt század végén még gyógyíthatatlannak hitt torokgyík – és anyjáié, aki annak a karácsonynak az estjén halt meg, amikor épp betöltötte hatodik évét. Sziklay Ferenc gyermekkorát ez a környezet határozta meg úgy, hogy az akkori hatások bizonyos értelemben egész életében végigkísérték. Az élettörténet felső rétegén az alábbi hatások mutathatók ki.

A lokalitás, melyet részben a falu kisszámú közösségében apja szellemisége diktált. Ennek a közösségnek a szinte középkorias familiaritás volt a szervezőereje. Az egész bányatelepen mindenki egy család tagja volt, a főmérnöktől, és igazgatótól kezdve – aki a család feje volt, és a többiekénél kétszer akkora, persze még így is földszintes házban lakott, a vajúrókig, akik mind egymást segítették a jobb eredményekért, és a falu adta nehéz körülmények ellenére, a jobb életért kellett, hogy dolgozzanak. Sziklay Alfonz igazgatósága alatt a falu fénykorát élte, s ennek köszönhetően, sok évvel halála után, a két világháború között is a Sziklay névnek

⁴² Kis bányászfalu, nem messze Kassától.

⁴³ Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. I évfolyam 1881. A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 125. o.

legendás híre volt a faluban, nemcsak a legöregebbek, hanem a fiatalok közt is. Olyan nagy ereje volt a helyi közösség összetartásnak, a lokális ethnosznak, hogy 1945 után kitelepített unokája Budapesten ennek a kapcsolatnak köszönhetően jut majd lakáshoz, egy olyan ember segítségével, akit maga nem ismert.

A kétnyelvűség, a magyar és a szlovák anyanyelvű lakosság összetartozását erősítette. Az alig idősebb bátyjával együtt Sziklay Ferenc a helyi egy-tantermes kis falusi iskolában a tanítótól hol magyarul, hol a faluban beszélt keletiszlovák nyelvjáráson tanult írni, olvasni és számolni. Ez a kétnyelvűség az iskolán kívül is jellemző volt: otthon magyarul beszéltek, de a barátaikkal, iskolatársaikkal szlovákul.

A természet közelsége is fontos, hiszen a családi házból szinte közvetlenül az erdőbe lehetett kilépni, mely nem pusztán azt jelentette, hogy egész életén át megmaradt szenvedélyének a vadászat, vagy még öregcserkészként is a kirándulás, hanem olyan értékrendet alakított ki benne, mely szerint az emberek a természet részeként tagolódnak hierarchiába, ahol egymás mellé-, és nem egymásnak alá-fölrendelt szerepet játszanak. Míg a XIX. század előtt csak az utazóknak és a kalandra vágyóknak volt ritka élménye a Tátra meghódítása, addig a XIX. század romantikus életérzése a magas hegyekben a természet közelséget⁴⁴, a misztikumot és a vallásos áhítatot látta, azt kereste. A század második felében előtérbe került a természet tudományos megismerése, valamint a sport, mint tudatos egészségmegőrzés: ekkor kedvelt turista központok és kirándulóhelyek ezreit keresik már fel a városok polgárai⁴⁵. Ezen időszakban már rengeteg turista kiadvány is megjelenik: az elsősorban német nyelvű Fűhrerek és néhány szlovák és magyar ismertető. Ekkor válnak szélesebb közönség számára is kedvelté a gyógyhelyek és a fürdők⁴⁶, ekkor kezdik felfedezni a barlangokat⁴⁷ is, illetve sportként űzni a barlangászatot, a hegymászással⁴⁸ egyetemben, s ebben az időszakban fedezik fel a helyet a botanikusok is⁴⁹.

⁴⁴ Generisch, Ch. (1807): *Reise in die Carpaten mit vorzüglicher Rücksicht auf das Tatra-Gebirge.* (hrsg.) von Bredetzky, S. Gestinger, Wien-Triest.

⁴⁵ Tátrai kirándulások (1899): in. *Túriták lapja.* Hornyánszky, Budapest.

⁴⁶ Tátra-Füred /schmecks/ Éghajlati gyógyhely és vízgyógyintézet. (1878): In: *Magyar Hírlap különlenyomata,* Budapest.

⁴⁷ Weber S. (1886): *A szepes-bélai cseppkőbarlang. Tátra-Barlangliget és környéke.* Sauter, Késmárk.

⁴⁸ *A Magyar-Tátra részletes kalauza 1. kötet /hegymászókalauz/ (szerk.) Komaniczky Gyula-Serényi Jenő. Túristaság és alpinizmus.* Keller Ny., Budapest.

⁴⁹ Lásd Hazslinszky Frigyes munkáit

Ez a három tényező: a lokalitás, a soknyelvűség és a természetközeli származás nem tekinthető esetlegesnek. Hasonló feltételekkel indul az életnek pl. a felkai építőmester, Brósz Márton ügyvéd fia⁵⁰, vagy az ungvári vaskereskedő Dietz Gusztáv fia, akiből egyetemi tanár és akadémikus lesz Budapesten.⁵¹ S hasonló az indíttatása a viihyei Kachelmann családnak, akik kovácsok, és a századfordulóra övék Selmecbánya legnagyobb vasgyára.⁵² Ezekből a tényezőkből és a közös „polgári” származásból adódik, hogy a Felvidéken az asszimilálódó németiség számára nincsenek társadalmi megítélésük szerint különösen preferált státusok, mivel egyaránt nyitott a felfele irányuló mobilitásuk a köztisztviselői, a magántisztviselői és a nagykereskedői-gyáros pálya felé. Ez az oka annak is, hogy nemcsak a századfordulón, hanem még a két világháború között is, a magyar polgárosodásnak a Felvidéken gyakran többségben lévő, s a városok társadalmának szerkezetét meghatározó, német származású összetevője, olyan utat mutat, amely viszonylag alacsony szegregációt eredményez ezekben a városokban. Így volt ez nemcsak Kassán, hanem a bányavárosokban, a szepességi és a nyugatfelvidéki városokban egyaránt. Mindez kitüntetett szerepet játszott a felvidéki városok fejlődésében a XIX. században⁵³, és hatásukat ki lehet mutatni a két világháború között is, amikor olyan civilszervezetek tagnévsorainak a foglalkozás szerinti megoszlását tekintjük, mint a Kazinczy Társaság, vagy az 1867-ben alakult Kassai Első Magyar Dalegyelet⁵⁴ (Lásd Második rész).

A család és a gyermekkori környezet hatása általában vitathatatlanul a legerősebb. Ugyanakkor éppen az előbb körül írt társadalomtörténeti sajátosságok világítják meg a visszaemlékező Sziklay Ferenc és fia László személyes látásmódjának torzításait. A példaként felhozott karriertípusok közös vonása éppen az, hogy igen erős függetlenség jellemzi őket. A családi háttér éppen azért nem meghatározó, mert az egyén érvényesülését a személyes felelősségnek az értéke irányítja. A visszaemlékező olyan közösségi értékeket „keres”, melyek egyben egy

⁵⁰ Sziklay L. (1957): Brósz Jonathán. In: A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, Szeged. 131-153. o.

⁵¹ Jávorka S. (1954): Mágócsy-Dietz Sándor emlékezete. 1855-1945, Akad. Ny. Klny. Budapest. A Botanikai közleményekből, valamint Mágócsy-Dietz Sándor hagyatéka és levelezése.

⁵² Kachelman J. (1870): Das Alter und die Schicksale des ungarischen, zunächst schemnitzer Bergbaues, nebst einer Erklärung der Eigennamen des Landes. Druck Wigand, Pressburg.

⁵³ Beluszky P. (1998): A Felvidék városihálózata a 20. század elején. In: A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza. 439-454. o.

⁵⁴ Schalkház L. (1944): Dalos Kassa. A Kassai Zenekedvelők Koszorús Dalegyeletének története. Grafika, Kassa. és A Kazinczy-kör Évkönyve 1898-1901. Vitéz, Kassa. 1901.

nagyobb társadalmi közegbe is beilleszthetőek, s melyeket éppen a bázisközösségek elvesztéséből fakadó anonimitás érzése okoz. Olyan, valóban a modern polgári értékrendbe illeszkedő normák rejlenek mögöttük, mint a pluralitás, a tolerancia, holott a közösség értékrendje pusztán az egyén érvényesülését várta el, mely társadalmi és anyagi biztonságot, sikert eredményezett. Konkrétan a lokalitás pl. nem lehetett alapvető érték, hiszen számtalan példával és a népszámlálások szülőhelyi adataival is bizonyítható, hogy éppen a polgárinak, vagy akár középosztályinak nevezhető foglalkozást űzők változtattak lakóhelyet a leggyakrabban, még akkor is, ha ebben nyilvánvalóan kényszerítő erők is szerepet játszottak.

Mint az ma már általánosan elfogadott, minden, amit történet formájában írtak meg a cselekmények nehezen kibogozható sorát alkotja, és egyben meghatározott irányt is tartalmaz.⁵⁵ Így akár a nekrológok, akár Sziklay László memoárja egy határozott irány fele tart, ebben az értelemben pedig teleologikus, mint minden életrajz.⁵⁶ Az interperszonális kapcsolatok ugyanis magukon viselik a narratív hagyomány hatásait, így maga az elbeszélő hagyomány is hat érzékeinkre. Ez eleve preformálja magát az írást, sőt a gondolkozást is. Általában olyan történetet igyekszünk alkotni, melyben az egyes elemek egymáshoz illeszkednek, s – az egyébként a valóságban gyakran előforduló – ellentmondásokat kiküszöböljük.⁵⁷ Az előbbi eset azonban jó példa arra, hogy nemcsak maga a história, hanem a belőle nyert, kibontott pozitív ismeret is narratíva lehet.⁵⁸ A lineáris és a konfigurációs rend közti különbséget talán leginkább az életrajz (Lebenslauf) és az életírás (Biographie) különbségével lehet bemutatni. Ebben az értelemben az életrajz végtelen számú esemény, tapasztalat, érzés stb. összessége. Az én maga ezen adatok pusztán eredménye, az életírás viszont nem valami konkrét szituációhoz kötött öntematizálási forma, hanem a társadalom által rendelkezésre bocsátott intézményesített ábrázolásformákon (Biographiegeneratoren) (gyónás, vallomás, önéletrajz stb.) keresztül megvalósuló értelmezési eljárás, amelynek során a végtelen számú és komplexitású cselekvéseket redukálják biográfiai sémává, s teremődik meg ezáltal a

⁵⁵ MacIntyre, Alasdair (1999): Az erény nyomában. Erkölcseleméleti tanulmány. Osiris, Budapest. 289. o.

⁵⁶ Bourdieu, Pierre: (1986): L'illusion biographique. Actes de la recherche en sciences sociales, 1986. június (62-63. sz.). 69-72. o. idézi Gueniffey, Patrice (1998): A biográfia a megújuló biográfiatörténetben. (www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/2000_3) 72. jegyzet.

⁵⁷ Spence, Donald (2001): Az elbeszélő hagyomány. In: László János – Thomka Beáta (szerk.) Narratívák 5. Narratív pszichológia. 121-131. o. Kijárat, Budapest. 122. o.

⁵⁸ Thomka Beáta (2000): Előszó. In: Narratívák 4. A történelem poétikája. Szerkesztette és válogatta: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó. Budapest, 2000.

reflexió lehetősége.⁵⁹ A rekonstruált történet szinte a szánkba adja azokat az értelmezési kereteket, melyeket elsőként, mint felszíni síkot le is írtunk. Ezek szintén fontosak, de hordozott értékeknek kell tekinteni. A lokalitás, a természet szeretete természetesen általános polgári értékek, de nem a biográfia belső szerkezeti elemei. Ugyanakkor éppen a kronologikus biográfia nyújt olyan önálló értelmezési lehetőséget, melynek segítségével a szociális identitás megragadhatóvá válik. Ezért a kronologikus felépítést továbbra is alapvetően fontos szerkezeti elem marad.

Amikor tehát végül a két árva fiú úgy felcseperedett, hogy a premontrei gimnáziumba kellett menniük Kassára, befogták a bánya két lovacskáját a hintónak becézett kocsiba, felpakolták őket új ruhával, elemózsiaival, s az apjuk bevitte őket a konviktusba.

⁵⁹ Hahn, Alois (1987): Identität und Selbstthematization In: Selbstthematization und Selbstzeugnis: Bekenntnis und Geständnis, (Szerk.) Hahn, Alois, Kapp, Volger, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 12-17. o.

2. kép A premontrei templom és tőle balra a konviktus épülete (A fénykép a hetvenes évekből való, az épület a 19. századból.)

Meredek út, a Motúzovec vitt a falu harmadik részébe, az Ida pataknak ott még szűk völgyében hosszan elhúzódó Rékára, aztán a Mexikóinak nevezett hámoron, és Mislókán keresztül Kassára. Az elemi iskola után tehát, bátyjával együtt Kassára került a premontrei gimnáziumba, s a premontrei rend által fenntartott konviktus lakója lett Sziklay Ferenc. Édesanyja hatéves korában elhunyt, apja, pedig újra megnősült. Mostohaanyját azonban sohasem fogadta el, apjától, pedig nem vette jó néven a második házasságát. Az így kialakult feszültség miatt, és mert apját ebben az időben az erdélyi Nagyságra helyezték át, kölcsönösen elhidegültek egymástól – értelmezhetjük egyrétegűen a történéseket. Ettől kezdve apjának unokatestvére, Sziklay Ottó és főleg annak felesége vette gondjaiba a premontreieknél lakó két fiút, és saját meghalt gyermekük helyett, ha jogilag nem is, de gyakorlatilag saját gyermekeiké fogadták őket. Sziklay Ottó egyébként a jászóvári premontrei rend apátkai (opáckai) birtokán volt gazdatiszt. „Ottó bácsi” nem volt jómódú ember, de józan szorgalmával összegyűjtögetett annyit, hogy amikor nyugdíjba ment, egyemeletes házat vett Kassán, a Barkóczy (később Éder) utcán. Nem soká élvezte a saját házát, meghalt 1914-ben, amikor a cár hadserege áttörte a Kárpátok vonalát, s már-már Bártfát is elfoglalta. Brósz László pedig hiába kérlelte Cenci nénit, maradjon nyugodtan otthon, ő elment egy rokonához Rákoscsabára, ott megkapta az akkor gyakori spanyolnáthát, és ő is meghalt.

Minden élet története egyben más életek szövevényének része – írja MacIntyre.⁶⁰ Így értelmezhetjük a kapcsolódó szeméjek szerepét Sziklay Ferenc élettörténetében itt is és a továbbiakban is. Az elbeszélő – ebben az esetben a családtagokat megjelenítő – látásmódja szerepeket alkot a főhős köré, még akkor is, ha ezek valós eseményeken, történéseken alapszanak. Így alakul ki a szinte meseszerű „gonosz mostoha” képe, és a jóságos nagyapó rajza is. A szociológus feladata éppen az, hogy személytelen maradjon, s ezeket a narratívákat kibontsa. Ez a racionalitás kulcsa. A mellékszereplők tulajdonsága ugyanis abban nyerik el végső jelentésüket, ahogyan ellenpontoszák a főhős személyiségét: hibáinak forrásává, kudarcainak okozójává válva. Számunkra éppen ezért nincs nagy jelentősége a

⁶⁰ MacIntyre, Alasdair (1999): Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány. Osiris, Budapest. 292. o.

mellékszereplők hitelességének, csak annyiban, amennyiben hozzájárulnak a főszereplő személyiségének hiteles képéhez. Ábrázolásuk tehát egy konstruált személyiségkép, önkép, ill. apakép adaléka, mely nem a valós emberről, hanem a feltételezett társadalmi elvárásokról hordoz információt. Mondanivalója akkor teljesebb, ha megértjük, hogy egy szinte már mitizált polgári világ, közösség értékeit jelenítik meg. Egy olyan kollektív személyiséget rajzol meg, mely csak egy valós, vagy annak vélt esetleg áhított közösségként értelmezhető. Egy olyan virtuális valóságot hámozhatunk ki még a hetvenes évek visszaemlékezéseiből is (egy akkor hatvanéves embertől), mely a százötven évvel korábbi közösség valós életének jellemzője volt. Egy magára utalt mikroközösség polgári értékrendjét.

Érdekes, ha nagy ritkán tett is egy-két keserű megjegyzést a mostohaanyjára, az édesapjáról keveset beszélt. A szaktudására volt nagyon büszke. Amikor – már a húszas években – fel-feljártak fiaival a csaknem teljesen kihalt Aranyidára, ahol a bányairoda épülete félig romokban hevert, dudva nőtte be a hányót, és a falu fiatalsága Mecenzéfre, Stószra, Jászóra járt el dolgozni, elmesélte nekik: apjának pontos terveit voltak, hol kell folytatni a fúrást, rajzokon szemléltette, az antimon ércnek még gazdag lelőhelyei vannak. 1916-ban az akkori budapesti kormány sokkal fontosabbnak tartotta, hogy a szaktudását az erdélyi Nagyágon érvényesítse. 1918 után pedig az új tőkés vállalkozó kilátástalannak minősítette a további munkákat Aranyidán.

A családtagok, így az apa érzelmi megítélése azonban felettébb vitatható. A memoárirodalom legtipikusabb problémája, és egyben a visszaemlékezés lélektanilag talán legkevésbé meghatározható, elemezhető mozzanata ez. A felnőtt korban saját gyermekének elmeséltek olyan evidens szűrők mellett, mint a didaktikai szándék, a gyermek családi kötődéseinek befolyásolása, számtalan, a konkrét szituáció által befolyásolt érzelmi elemet is tartalmazhatnak, mely torzítások feltérképezésére nincs túl sok esély. A legvalószínűbb ok, amiért apjáról olyan keveset, és szaktudását leszámítva leginkább negatívumokat mesélt fiának az lehetett, hogy a sorozatos frusztrációk okozta keserűség, és a kudarcok hatására őt tette felelőssé anyja haláláért, általában minden rosszért. A személyes nehézségek okainak keresése kézenfekvő módon vezette a felnőtt Sziklay Ferencet a családi problémákhoz.

Érettségi után a kolozsvári egyetem bölcsészkarán tanult tovább, magyar-latin tanári szakon, ahol Széchy Károly volt a professzora. Fiatal tanár korában kiadott tudományos dolgozatai Petőfi János vitézének és Arany Toldijának összehasonlításáról és Arany magyaros verseléséről tanúsítják, hogy a századelő konzervatív irányzata hatással volt rá; de már az Új versek megjelenésének a pillanatától olvasta és szerette Ady Endrét, felismerte a jelentőségét. Nem volt lázadó természet, de a maga szelíd szívósságával tudott a kor polgári társadalmának visszasságai ellen tiltakozni. Már diákkorában is megértette, hogy aki bármilyen szellemi munkát végez, az vagy megkísérli megragadni az élet teljességét, vagy elszürkül. Csak úgy tudott író, irodalomtörténész, írástudó lenni, hogy a többi művészet is ott állt a lelki szemei előtt. Doktori disszertációját Arany János verselésének magyar nyelvezetéről írta. Ugyanakkor egy színháztörténeti tudományos disszertáció elkészítését is tervezte, Gombos Imrével (1791-1840), a magyar tragédia úttörőjének munkásságával foglalkozva. A kor jellegzetes pozitívista mikro-filológiájával fogott hozzá a munkához, ez azonban – az első világháború kitörése és katonai szolgálatra való bevonulása miatt – már nem valósult meg. Gombos Imrével és általa a magyar színház hőskorával kapcsolatos kutatásainak eredménye így nem egyetemi magántanári disszertáció lett, hanem a háború után, a csehszlovákiai magyar színjátszás megszervezésének első lépéseire adtak csupán alapot. Abból az egy-két címlapból, amit egy-egy munkájához életének ebben a korszakában maga tervezett, kitetszik, hogy egyébként alapvetően puritán, mindig egyszerűségekre törő ízlésére mennyire hatott a szecesszió. Amit festett és rajzolt, azon elsősorban az impresszionizmus hatása volt érzékelhető. Pályájának első két évében (1907-1909), a pozsonyi királyi katolikus főgimnáziumban Baransky László grafikusművész – Székely Bertalan tanítványa – volt a rajztanár, akivel hamar közeli barátok lettek, tőle tanult rajzolni, festeni.

Egyetemi tanulmányai mellett Farkas Ödön vezetésével végezte el a konzervatóriumot, s szerezte meg a hegedűművészi oklevelet. Mendelssohn E-moll hegedűversenye volt vizsgadarabja. Később, kassai otthonában, rendszeres volt a házimuzsikálás olyan résztvevőkkel, mint a kassai családból származó Zathureczky Ede, világhírű hegedűművész, a kassai konzervatórium igazgatója, vagy Paulusz

Ákos⁶¹, csellóművész, aki egyben a budapesti Zeneakadémia tagja is volt, és a szintén világhírű zongoraművész Herz Otto.⁶² (A kapcsolatok szerkezetéről, jellemzőiről lásd Második rész) Érdemes megjegyezni, hogy Sziklay Ferenc első könyv alakban megjelent regénye, a Hangzatka⁶³, mely a Csehszlovákiába került magyarság első regénye, zenei témát tárgyal: egy csehországi magyar hegedűművész, Csermák Antal életét dolgozza fel benne. Természetesen a kisebbségbe került magyarság számára az irodalomnak, művészeteknek önmagán túl, nagy politikai jelentősége is volt, hiszen az etnikai, nyelvi identitás megőrzésének ez az egyik legfontosabb tényezőjévé vált. Az 1918 utáni húsz évben a magyarság politikai harcát ugyanis nemcsak a parlamentben vívta meg, hanem a színházakban, folyóiratokban és regényekben is.

A tények kronologikus láncolata mögött ebben az esetben is észre kell venni egy mögöttes jelentéssíkot. Ez a konstrukció, melyet gyermekkoráról, annak szereplőiről létrehoz a visszaemlékező, levélíró, regényíró – ill. maga a biográfus – nemcsak a tárgyi környezet és az egyén és közösség viszonyának megismerése szempontjából fontos, hanem azért is, mert jó példáját adja annak, hogyan hoz létre időskorában egy virtuális valóságot, hogyan építi fel erre az alapvetően érzelmi összetevőkből felépülő valóságra egész további élettörténetét. Amennyiben az emlékezés „szűrője” valamilyen csoportnorma vagy társadalmi szerep, amely a múltból alkotott rekonstrukciók konvergenciáját is jelenti⁶⁴, akkor a memoárban, levelekben feltárt illetén normák és szerepek a szűkebb normaképző csoporton belül, azaz a kassai polgárságban általánosíthatóak az egyediből. Az életrajz éppenséggel a legmegfelelőbb forma, terep arra, hogy a normarendszer tényleges működését vizsgálhassuk.⁶⁵

Egyetemi tanulmányainak befejeztével egyéves önkéntes (Einjähriger Freiwilliger) katonai szolgálatot kellett teljesítenie. Személyisége eddig kirajzolódott

⁶¹ Zsámboki Miklós maga mondta Sziklay Lászlónak, Sziklay Ferenc fiának, ha Paulusz nem marad Kassán, akkor nem biztos, hogy 1921-ben ő lesz a cselló-tanszak vezető tanára a budapesti Zeneakadémián.

⁶² Puky Endre (1937): Hatvan év muzsikája. Zenei élettörténetem. May Ny., Budapest.

⁶³ Sziklay F. (1924): Hangzatka. Voggenreiter Verlag, Berlin.

⁶⁴ László János (2003): Történelem, elbeszélés identitás. In: Magyar Tudomány 2003/1. <http://www.matud.uif.hu/03jan/laszlo2.html> idézi Halbwachs, M. (1968): La mémoire collective. Paris: Presses Universitaires de France. 2nd edition, és Nyíri J. Kristóf (1994): A hagyomány filozófiája. Budapest: T-Twins

⁶⁵ Levi, G. (2000): Az életrajz használatáról. In: Korall 2000/Tél. 89. o.

képe, és addigi pályája alapján feltételezhető, hogy nem volt könnyű beilleszkednie. Környezete jó nyelvérzéket fejlesztett ki benne, jól tudott más idegen nyelvek mellett németül is, neki ez nem jelentett problémát. Az már annál inkább, hogy szigorú büntetésben, még áristomban is részesült az, aki egy bizonyos idő múlva nem ismerte fel, és nem tudta megnevezni az ezred minden lovát, hogy – különösen kezdetben – olyan testi-lelki megterhelésnek tették ki, amire öregkorában is csak gyűlölettel tudott visszaemlékezni. Kegyetlen ezredparancsnoka volt, s nagyon sokat bánthatta, értelmetlen vaskalaposságával – mindennek az ellenkezőjét kényszerítette rá a katonáira, mint amit a józanész diktált. Ez tűnik ki abból, hogy jóval később, amikor már semmi köze sem volt hozzá, amikor már az osztrák-magyar hadseregnek nyoma sem volt, s a volt ezredes magánemberként élt Kassán a családjával, még akkor is csak gúnyos ellenszenvvel beszélt róla, s családi neve keserű megjegyzéseiben a bezápult butaság, a nyers erőszak jelképe volt.

Egész sor mérnökkel volt együtt a matematikai és geometriai ismereteket is megkövetelő tisztiiskolán, ahol mégis mindig ő volt az osztályelső. Járatos volt a reáلتudományokban is, ezért hamar jutott fel az önkéntesek számléltráján elérhető legmagasabb fokra, zászlósként szerelt le, és a háborúban eljutott egész a századosságig.

A monarchia hadseregének ilyen negatív megítélése nem igényel különösebb kommentárt. Švejki magatartásra nem mindenki volt képes.⁶⁶ Mindazonáltal az ezredeshez fűződő viszonyáról nincs több információnk, kapcsolatukat később számtalan tényező befolyásolhatta. Ugyanakkor a fia, Sziklay László visszaemlékezéséből saját negatív katonai élmények is visszhangzanak.

Az egyetlen derűs színfolt egyéves önkéntesi szolgálata idején az volt, hogy amikor már kiengedték a kaszányából, barátai, katonatársai elvitték egy olyan társaságba, ahol nem a korszak értelmiségének „fenn az ernyő, nincsen kas” szelleme volt az uralkodó, hanem ahol szerették a polgári kultúrát. Vasárnaponként nagyokat kirándultak, szombat esténként nemcsak szellemesen társalogtak, hanem az akkor még csak az igazán műveltek közt aktuális irodalmi, képzőművészeti témákról folyt a szó. Sziklay akkor az impresszionista festőkért lelkesedett, Manet, Monet, Césanne,

⁶⁶ Különösen, ha visszaemlékezünk Schröder ezredes megjegyzésére, melyet Lukáš főhadnagynak tett, miszerint „mivel mi osztrákok, akár németek vagyunk, akár csehek a magyarokhoz képest mégiscsak nagyon...” Hašek, J. (1961): Švejki. Magyar Helikon, Budapest 372. o

Matisse neve járt körbe, s amikor már bennfentes volt a társaságban, s kiderült, hogy szépen hegedül, köteles volt magával vinni Cenci néniéknél pihenő hegedűjét. Egy szép május délután Loósz Dezső, gimnáziumi osztálytársa, aki maga is hegedült, s akinek fia a tragikusan korán elhunyt “Bibi” hegedűművész lett, s fel is lépett Sziklay halála után Kassán a neki szentelt emlékkoncerten, elvitte egy szép kertbe, a Vöröshegy oldalába. Maga sem tudta, hogy életét meghatározó lesz ez a látogatás. Loósz Dezső tudta, hogy a Mendelssohn e-moll hegedűversenye Sziklay kedvenc darabja, Riza néni, az ő nemzedékénél alig néhány évvel idősebb kisasszony, aki nagyon jól zongorázott, elvállalta a kíséretet. Két héttel később, legközelebbi látogatásakor a korábbi zongorakísérő nem volt jelen, a társaság mégis arra kérte, játssza el a darabot. Ekkor ajánlkozott fel Brósz Lili, a házigazda lánya kíséretnek: két hét alatt begyakorolta a kíséretet.

Ez után Pozsonyban kezdte meg tanári munkáját 1907-ben. Kétévi pozsonyi működése után azonban távoznia kellett a városból, mert fellázadt az iskola konzervatív, dogmatikusan klerikális szelleme ellen, és támogatta a szlovák nemzetiségű diákjai anyanyelvi önképző törekvéseit. Pánszlávizmussal vádolták meg, holott valójában a kétnemzetiségű faluban, ill. a soknemzetiségű Kassán szocializálódott és a kolozsvári egyetem humanista légkörében tovább érlelt értékrend hatott benne, mely szerint az ember abszolút értékét nem társadalmi, etnikai, nyelvi, vallási hovatartozása szabja meg. Szenvedélyes tanár volt. Erről nemcsak már említett *Jöttment* című regénye tanúskodik, nagy szeretettel emlékeztek rá volt tanítványai is, amíg éltek. Nem társadalmi származása, hanem halk szavú keménysége és föltétlen igazságszeretete okozta, hogy számára a tanítás munkája egyet jelentett az ember jobbításának szándékával. Bármelyik tanári kar tagja volt is, szembeszállt a stréberekkal, az opportunistákkal, az álszentekkel, akiket erkölcstelennek ítélt. Jó tanári eredményei miatt – 1909-ben – a kötelező három év helyett soron kívül, tehát egy évvel hamarabb kinevezték rendes tanárnak, de Szatmárnémetibe kellett átmennie, az ottani királyi katolikus gimnáziumba tanítani.⁶⁷

1911-ben kötött házasságot Brósz László lányával, Brósz Lilivel. Apósa Kassa város közjegyzője, a betléri és krasznahorkai Andrassy-birtokok és más Kassa

⁶⁷ Sziklay F. (1932): *A jöttment*. Pantheon, Budapest.

környéki birtokosok jogtanácsosa, egyben a magyarországi evangélikus egyház ügyésze, a kassai evangélikus egyházközösség világi elnöke volt. Mivel a fiatal tanár nem egyszerűen katolikus, hanem egyenesen a „kir. kat.” gimnázium tanára volt, elképzelhető, hogy felekezeti hovatartozása miatt nem szívesen fogadták udvarlását. Az asszimilálódott német polgárságot azonban, melynek Brósz László és felesége is tagjai voltak, sok tekintetben nem az uralkodó „úri középosztályi” szemlélete hatotta át.⁶⁸ Így az emberről, saját gyermekükről is, aki ebben az esetben egy tizenhét éves lány volt, mint szuverén, autonóm személyiségről gondolkodtak, akit megillet a saját életével kapcsolatban a döntés joga: ez a legfontosabb értékek egyike volt a szemükben. Hasonlóan értelmezték az emberi kapcsolatokat is, melyekben jelentős helyet kapott és kaphatott az érzelem. Ugyanakkor a tudás, a magas kultúra iránti feltétlen tisztelet is része volt értékrendjüknek. Ez még öndefiníciójukban is helyet kapott, ahogyan az „úri” jelző, ill. a vele szembeni önmeghatározás is a német eredetű városi polgárság értékrendjében. Ez összhangban áll nemcsak a források mellékszereplőinek tárgyi valóságával, hanem Sziklay belső értékrendjét is megjeleníti.

Akkor még nem volt leánygimnázium: ha egy lány egyetemre akart menni, magánúton kellett érettségiznie. Brósz Lili felsőbb leányiskolába járt. Kiváló tanári kara volt ennek az iskolának. Irodalmi dolgozatainak a XX. század elejére jellemző pátoszos stílusuk volt, ugyanakkor kitűnik belőlük, hogy már serdülő lány korában is igen művelt, olvasott volt. A családi légkör is sugallta neki azt, amit akkor legkedvesebb magyar regényírója, Eötvös és két kedvenc költője, Vajda János és Reviczky Gyula: a föltétlen részvétet minden elnyomott, minden üldözött, minden szegény ember iránt. Brósz László családjában ismeretlen volt a gőg, a rátartiság. Az emberséget és a műveltséget tartották a legfőbb értéknek. A felsőbb leányiskolában német nyelvet tanult, de az iskolán kívül tele volt magánórakkal. Jól beszélt franciául, tanult énekelni és zongorázni, szép szoprán hangja volt, s később, már a nagy gondok idején, az volt egyik kikapcsolódása, hogy elővette dalait. Énekelte Schumannt, „Nach Frankreich kamen zwei grenadier...”, de Schubertet, Thomas Mignont és más dalszerzőket is. Hallatlan szorgalommal és kitartással gyakorolta a zongorát: asszony korának egyik legnagyobb passziója volt, hogy férjét kísérte.

⁶⁸ Sziklay L. (1957): Brósz Jonathán. In: A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, Szeged. 131-153. o.

3. kép Sziklay Ferenc és Brósz Lili esküvője, 1911

A fiatal párral egy sorban ülnek: balra: Sziklay Ottóné, Brósz Lászlóné, jobbra: Dietz Gusztávné, Sziklay Alfonzné, Parcherné. A földön ülnek: Bielek László, Mágócsy-Dietz Nelly, Mágócsy-Dietz Erzsébet, ismeretlen. Brósz Lili mellett állnak: Mágócsy-Dietz Sándorné, A. Parcher (a család orvosa), Brósz Lenke, ismeretlen, Sziklay Dezső. Sziklay Ferenc mellett állnak: Szigethy Lajos (szemüvegben), Sziklay Alfonz (profil), Mágócsy-Dietz Edit, Margit, Dietz Lajosné, Dietz Lajos, Bielek Mária. Az leghátsó sorban: Mohr Béla, ev. lelkész, Nagy Gézáné, Nagy Géza, ismeretlen, Brósz László, Szigethy Lajosné (Brósz Lenke), Kachelmann Károly, Kachelmann Oszkár, Márton Ernő.

A szülők az udvarló felekezeti hovatartozásából adódó dilemmát úgy oldották meg, hogy lányukat kiküldték egyéves tanulmányútra Drezdába, egy leánynevelő intézetbe, azt gondolván, ha elég erős a fiatalok szerelme, akkor majd megvárják egymást. A Brósz család házi orvosának lánya Pogrányi Nagy Gézának, Sziklay Ferenc mostohaanyja testvérének volt a felesége. Ettől az ismerősüktől kértek véleményt az udvarlóról, aki elárulta, hogy Sziklaynak még Kolozsvárott volt kapcsolata egy bizonyos Kerestély Olgával⁶⁹. Ez az erkölesi vád a puritán, protestáns családban sokkal súlyosabb lehetett, mint felekezeti hovatartozása. Ez a drezdai év egész életére kiható komoly élménye lett. Mindenekelőtt kitűnően megtanult németül. Aztán igen sok más nemzetiségű, angol, francia, dán, holland lánnyal ismerkedett meg, és a német irodalmon kívül olyan zenei és művészettörténeti ismeretekre tett szert, hogy így később férjének még megértőbb, még

⁶⁹ Valóban említi önéletrajzi regényének első részében, mint akivel együtt írta disszertációját.

együttműködőbb társa tudott lenni. S itt kezdett el festeni is, a müncheniektől, a Piloty-iskolától örökölt romantikusan realiztikus szemlélet alapján. De a technikát e mellett a konzervatív szemlélet mellett is megtanulta. Egy bakfislány büszkeségével emlegette még öregasszony korában is, hogy a korcsolyapályán együtt “bógnizott” a szász királlyal, és nem volt a drezdai operaháznak olyan bemutató előadása, amelyet intézeti társaival és a tanári karral együtt meg ne hallgattak volna, így lett legkedvesebb zeneírója Wagner. Nemcsak könyv nélkül tudta a Niebelung-gyűrű minden részét, hanem össze tudta vetni a középkori eredetivel, tudta, hogy mi a vezérmotívum, és énekelni is tudta Wagner sok operarészletét. Nagyon sokáig, Wagnert tartotta a zene csúcsának.

4. kép Brósz László és családja, 1910

A baloldali padon ülnek: Dietz Lajos, Brósz László és felesége, Dietz Kornélia. Előtte: Brósz Lili, mellette: Dietz Gusztávné. Áll: Mágócsy-Dietz Edit, előtte: Brósz Lenke. A jobboldali padon ülnek Szigethy Lajosné (Brósz Elíz), Szigethy Lajos, előttük: Mágócsy-Dietz Margit és ifj. Mágócsy-Dietz Sándor.

Lili egyéves drezdai tartózkodása alatt is folyton levelezett Sziklayval. Ugyanazon a pletykacsatornán, amelyen a nemkívánatos hírek érkeztek, Sziklay megkapta a drezdai címet. Sziklayban azonban volt mértéktartás. Nem ment Drezdába szerelmes levél, hanem csak egy képeslap a pozsonyi vár négy csonka tornyával, rajta mindössze ennyi: K. cs. Feri. Akkor Mágócsy-Dietz Margit volt Lili legjobb barátnője. Édes unokatestvérek voltak, mégpedig duplán: apja, Brósz László

húga volt Margit édesanyja, anyja, Dietz Kornélia bátyja volt Margit édesapja. Ment a levél Drezdából Budapestre, a Fűvészkertbe, hogy megjött a lap, köszönet érte. Pestről elment az egy mondatból álló értesítés Pozsonyba, onnan az újabb K. cs. Drezdába. És ez így tartott egy tanéven át. A leveleket ugyanis nem közvetlenül egymásnak címezték, hanem Budapestre, ahonnan pedig nem más közvetítette, mint Mágócsy-Dietz Sándor, aki kétszeresen is sógora volt Brósz Lászlónak; felesége: Brósz Kornélia, Brósz László testvére, valamint testvére: Dietz Kornélia, Brósz László felesége volt. Mágócsy-Dietz Sándor⁷⁰ ekkor már világhírű botanikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, egyetemi nyilvános rendes tanár Budapesten, és egyben az evangélikus egyház világi presbitere. Közvetítik a leveleket, és mikor az unokahúguk hazatér, az apja hozzájuk küldi őt Budapestre zenét tanulni. A konzervatórium akkori tanárnője tanította tovább zongorázni. S ha egy kis ügyeskedéssel meg is akadályozták, hogy a nyár folyamán találkozzanak (Sziklaynak nyári hadgyakorlatra kellett bevonulnia), Pest már nem esett olyan messze Pozsonytól. Ők azok, akik a Vigadóban rendezett Bölcsőde-bálra, erre az amolyan század eleji „úriemberek” báljára meghívják Sziklayt, aki annak rendje és módja szerint levizitelt Mágócsy-Dietz Sándoréknál. Egyiküknek sem volt ugyan kedvére az ilyen frakkos, hosszú uszályos estélyi ruhás bál, mind a ketten sokkal inkább éltek befelé, mint a társaságnak, ez azonban jó alkalom volt a találkozásra. Persze ott nem illett volna, hát egy barátjánál cserélte fel a császárkabátját frakkra. Annyit mégis megengedett magának, hogy nagy csokor virágot küldjön. Mágócsy-Dietz Sándor aranyos, közvetlen ember volt, mindenhez értett, csak a formáságokhoz nem. Neki – az öreg tapasztalt tanárnak – tetszett a csendes, nagyon intelligensnek látszó kolléga, „nem értette azt a Nellust és Lacit, miért csinálnak ebből az ügyből olyan nagy komédiát”, s amikor bemutatta a lányát a vőlegényével, rájuk mutatott, és őket is mint menyasszonyt és vőlegényt mutatta be. Mágócsy-Dietz Sándor nagy tekintély volt: a két fiatal szemében az ő szava szentnek számított.⁷¹

⁷⁰Jávorka Sándor (1954): Mágócsy-Dietz Sándor emlékezete. 1855-1945, Akad. Ny. Klly. A Botanikai közleményekből. Budapest.

⁷¹ Sziklay László visszaemlékezései.

5. kép Mágócsy-Dietz Sándor, 1886

Annyira boldogok voltak, hogy másnap írtak egy levelet haza, Kassára. Olyan volt a hangulat abban a bizonyos Bölcsőde-bálban, Mágócsyék Sziklayt oly kedvesen és otthonosan fogadták, hogy ketten írták a levelet „Drága jó szüleink...”

megszólítással. Az egyik sort Sziklay írta, a másikat a Brósz lány. A leánykérés a kor polgári konvencióihoz képest éppen olyan rendhagyó volt, mint az egész ügy maga. Hogy mennyire játszott szerepet a családban is nagy tekintélynek örvendő professzor hallgatólagos beleegyezése a levél megírásában, azt nehéz lenne eldönteni. Vélhetőleg saját belső konfliktusuk feloldásában igen fontos volt, s ezt egyben a család többi tagjára is kivetítették – azaz arra számítottak, ha egyszer az ő támogatását élvezik, a szülők már nehezebben gördítenek akadályt elébük.

6. kép Mágócsy-Dietz Sándorné, született Brósz Kornélia, 1886

A levél azonban óriási felháborodást keltett a Fő utcai házban. Brósz László lánya ügyében azonnal írt sógorának, és erélyesen számon kérte, hogy rendezhette

meg az ő beleegyezése nélkül ezt a dolgot? Mágócsy nem volt haragos természetű⁷², de a szemrehányó levél arra azért jó volt, hogy – a játékszabályok betartásával – nem Lili, hanem Margit expressz levélben értesítse a Pozsonyba visszatért Sziklayt a történekről. Ő szelíd ember volt, de a becsületére igen sokat adott. Három nap szabadságot kért, felült a vonatra, és elment Kassára. Először az irodájában kereste jövő apósát. Csodálkozva, de – mint utólag kiderült – nagy örömmel és belső megelégedéssel fogadták. Hát mégsem olyan semmirekellő, mint ahogy a „jóakarói” lefestették. Mindez megerősíti, hogy nem a felekezeti ellentét lehetett a Brósz család elzárkózásának legfontosabb alapja, jóllehet a viszonylag kisszámú – 1910-ben a 27164 katolikussal szemben mindössze 2374 evangélikus van Kassán⁷³ (részletesebben lásd a Harmadik részt) – evangélikus közösség számára a felekezeti hovatartozása is nagyon fontos volt. „Minden egyes történelmi személy közvetlenül vagy közvetve különböző dimenziójú és szintű, a leginkább lokálistól a leginkább globálisig terjedő folyamatokban vesz részt, és így ugyanilyen kontextusokban szerepel.”⁷⁴ Éppen ezért fontos a „polgári erények” és a felekezeti problémák mögött meglátni, hogy mindez egy közösség összetartó erejét kezdheti, kezdhetne volna ki. S ez utóbbi még talán az előbbieknél is fontosabb szempont, benne természetesen a Brósz család, vagy Sziklay személyes félelmével. Ez az érzés jól megélt tapasztalatokra épül: az egyén sorsa a közösség erején alapszik egy olyan magára utalt mikrovilágban, mint az a néhány ezer ember, aki 1948 előtt jogilag, után pedig virtuálisan, de egy valós közösséget alkotott.

Az evangélikus egyház kisebbségi helyzeténél fogva természetesen engedékenyebb, toleránsabb volt, ennek oka azonban részben annak a német eredetű felvidéki polgárságnak az értékrendjében is rejlik, amely a XIX. század végére már nagymértékben asszimilálódott⁷⁵, beleértve a tisztviselő réteget is⁷⁶, s akiknek egy része katolikus volt, de a protestáns felekezetű városi népesség többségét ők tették ki. Ez a német polgárság, a legasszimilánsabb nemzetiség a zsidóság mellett a 19.

⁷² Mágócsy-Dietz Sándor levelezése és hagyatéka alapján részletes képet kapni személyiségéről.

⁷³ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.

⁷⁴ Revel, Jacques: A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. In: Czoch Gábor - Sonkoly Gábor: Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években. Csokonai Kiadó, Debrecen 61. o.

⁷⁵ Egy péda rá: Kövér Gy. (1997): Egy biedermeier cipszer polgárcsalád életstratégiája; In: Rendi társadalom, polgári társadalom 7. Csokonai, Debrecen.

⁷⁶ Mannova, E. (1999): Elit egyesületek Pozsonyban. In: Limes. 1999. 1 sz. 115-129. o.

században. Ezt mutatja az etnikai megoszlás alakulása⁷⁷, valamint ama adat is, mely szerint az 1800 és 1893 között nevüket magyarosítók között németek voltak a legnagyobb számban, nevezetesen 5539-en a 14759-ből, különösképpen, hogy a népességen belüli arányuk ennél jóval kisebb.⁷⁸ Annak ellenére, hogy ez a németiség már az 1848-49-es szabadságharc alatt harcolt a magyar ügyért, s hogy anyanyelvében is magyarrá vált a század végére, még nem jelentette a teljes beolvadást, hanem bizonyos értelemben egy kettős struktúra fennmaradását. A Felvidéken ez az asszimilálódott német polgári réteg a bányavárosokban pl. zömmel evangélikus volt. Ez a réteg – felekezeti hovatartozásától függetlenül – önálló minőséget képvisel a magyar polgárosodásban, s ezt az értékrendet, életformát, kultúrát, megőrzi a két világháború között is. Mindegy, hogy értelmiségivé, tisztviselővé vagy kereskedővé váltak-e tagjai, fenntartották azt az ethoszt, melyet őseik a szorgos munkán alapuló, a kisközösség – melyhez tartoztak – anyagi és szellemi gyarapodását célzó életformája alakított ki. Ezért nem jött létre az a rendies elkülönülés közöttük a két világháború közötti időszakban sem, mely a dzsentrizmus származású tisztviselők és a polgárság közt kialakult pl. Budapesten, s melyet Sziklay Ferenc kapcsolathálójának szerkezete, és annak alakulása jól reprezentál. (lásd. Második rész.) És éppen ezért viszonylag nehéz a *Besitzbürger* és a *Bildungsbürger* megkülönböztetése is az ő esetükben, hiszen bár elkülöníthetjük őket foglalkozás szerint, az értékrendjük azonban közös törőlfakad, nemcsak a jólét építésében, hanem a tudás, műveltség értékelésében is. Ez az a mögöttes struktúra, melyet kifejtethetünk az előbbi történetekből, s azok biografikus rekonstrukciójából.

Sziklay Ferencnek természetesen így is engednie kellett. Brósz László a magyarországi egyetemes evangélikus egyház főügyésze volt, Sziklay Ferenc pedig katolikus. Az apósznak az volt a kikötése: adjon reverzálist. Neki akkor az egész életre szóló családi fészek alapítása sokkal fontosabb volt, mint a felekezeti korlátok lélekromboló léte. A hivatalos egyháznak persze az ilyen „bűnös” lépésekre megvoltak a maga megtorló lépései: vadházasságnak tekintette a más felekezet templomában kötött házasságot, aki így lép frigyre, azt minden egyházi aktusból – így a gyónásból s az áldozásból is – kizárta. Reverzálist adott tehát: evangélikus

⁷⁷ Katus L. (1989): Nemzetek és népszaporulat. In: Magyarok a Kárpátmedencében (szerk.) Glatz F. Pallas, Budapest. 171-174. o. Katus L. (1980): A demográfiai átmenet Magyarországon. In: Történelmi szemle. 2. 271-287. o.

⁷⁸ Századunk névváltoztatásai 1800-1893. (1895): Helyhatósági és miniszteri engedélylyel megváltoztatott nevek gyűjteménye. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest. (A helyesírási hibák az eredeti kiadványban is így szerepelnek.)

templomban esküdtek, a gyermekeiket evangélikusnak keresztelték. Ennek következményeként az 1910/11-es tanév végén a kultuszminisztérium áthelyezte őt az ország legeldugottabb kisvárosának, a Temes megyei Fehértemplomnak az állami főgimnáziumába, ahol – saját bevallása szerint – olyan színvonalas tantestületben találta magát, melynek párját sehol máshol nem lelte, sem addig, sem később. Tanártársai ugyanis csaknem kivétel nélkül, az Apponyi-féle bürokrácia ellen elkövetett valamilyen korábbi „vétség” miatt kerültek ide, és valamennyien mélyen gondolkodó, nagy pedagógiai érzéssel megáldott, kulturált tanárok voltak. Velük élete végéig fenntartotta a kapcsolatokat, sőt a harmincas években volt egy társaságuk Budapesten, melynek neve a Fehértemplomiak Köre volt.

De van még egy fontos szempont a kapcsolat történetében. Sziklay Ferenc – a forrásokból bizonyosan kiderül – valóban létesített személyes kapcsolatot egyetemi éve alatt, és valóban katolikus volt, ami bőven elégséges indok lehetett, még egy meglehetősen nyitott, elfogadó család számára is, hogy legalább haladékosan kapjanak döntésük meghozatalára. A szinte már drámai feszültségeket rejtő történetből hallgatólagosan Sziklay erkölcsi fölénye olvasható ki, de ez pusztán az elbeszélő források következménye, és éppen a mellékszereplők alakításával jött létre. Nem a negatív átértelmezés a célunk, de a környezet, mint kontextus és egyben interakciós fél megértését feltétlenül segíti az ilyen deszifráció.⁷⁹

Az esküvő 1911. áprilisában volt, 1912. január 9-én megszületett az első fiuk, László.

⁷⁹ Gyáni Gábor (2003): Történetírói nézőpont és narratív igazság. In: Magyar Tudomány 2003/1 (<http://www.matud.iif.hu/03jan/gyani.html>)

7. kép Sziklay László, 1914

Sziklay akkor még Fehértemplomon volt tanár, felesége otthon maradt szülni. Szatmárnémetiben is, Fehértemplomban is megvolt Sziklay muzsikus társasága: Haydn, Mozart, Beethoven hegedű-zongora szonáták, kamarazene-darabok voltak e társaság műsorán, nagyrészt a lakásunkban. Az anya ezeknek a hangversenyeknek éppúgy tevékeny részese volt, mint ahogy ő lett első irodalmi kritikusa. Szépirodalmi műveié, verses drámájáé, akkor írt lírai verseié éppúgy, mint egyre gazdagodó tudományos műveié. Brósz Lili nem végzett egyetemet, de jó érzéke volt ahhoz, hogy meg tudja mondani, mi sikerült, mi nem.

Az alatt a rövid idő alatt, amit békében sikerült eltölteniük, ki-kijártak Fehértemplom, majd 1913 szeptemberétől Kassa határába festeni. Lili először férjétől kapott konzervatív tanárainak kemény vonalvezetése, álklasszicizmusa miatt bírálatot. L'art impressioniste volt annak a fehér bőrbe kötött könyvnek a címe, amellyel Sziklay feleségét az akkor új művészi látásmódba bevezette, az „igazi színek meglátására és a természet lágy kontúrjainak a visszaadására” tanítani kezdte. Fiatalkoruk divatja a szecesszió volt. Járatták is Lyka Károly egyik lapját, a Díszítő művészetet: Sziklay egy-két könyvének címlapját felesége tervezte magyarosan szecessziós stílusban. Segített férjének a magyar dolgozatok javításában. Persze nem

húzott alá tintával semmit, s az osztályzatot is csak javasolta. Sziklay, aki a környezetében mindenfajta konzervatív szemlélettel szembeszállva már akkor harcolt a modern művészet, az irodalomban Ady igazáért, megtisztította stílusát a felsőbb leányiskolában megszokott patetikus modorosságtól, ő meg szorgalmasan kereste a dolgozatokban a fehértemplomi szerb fiúk szlavizmusait. Az impresszionista műélvezéshez szorosán hozzátartozott a francia nyelv tudása: ő tanította franciára, s ennek viszonzásaképpen szorgalmasan tanult latinul.

A szlovák nyelv tudását arra használta fel, hogy beledolgozta magát a szerbbe, s a kormány nemzetiségpolitikája következtében a színszerb diákok számára magyar tanítási nyelvűvé kikényszerített gimnáziumban mindent megmagyarázott fiai anyanyelvén is. Első fia ugyan a nagyszülők kívánságára Kassán született, de első lépéseit ott tette meg (Ada-Kaleh), ahol apja a tanári kar muzsikus tagjaiból kamarazenekart szervezett, ahol, mint a helyi lap szerkesztője folytatta harcát, amit már Pozsonyban és Szatmárnémetiben elkezdett az irodalmi élet decentralizálásáért. Az irodalomtörténész, a művészetek élvezője, gyakorlója és a pedagógus mellé így csatlakozott a kultúrpolitikus. Ő akkor nem is sejtette, hogy néhány év múlva ez lesz fő foglalkozása. 1913-ban aztán sikerül visszakerülnie Kassára, a Magyar Királyi Főreáliskolába. Ez azonban azzal járt, hogy egyik szaktárgyát, a latint csak fakultatív tárgyként taníthatta. Annál nagyobb lendülettel vetette bele magát a magyar tanításába. El akarta érni azt is, hogy abból a városból, ahol valamikor az első magyar irodalmi folyóiratot alapították, ahol a magyar színjátszás hőskorában nagy sikerrel működött a Berzeviczy Vince támogatta színház, s adta elő elsőként Katona József Bánk bánját, s ahol éppen a XX. század elején kulturális tespedés lett úrrá, újra művelődési központot létesítsen. Budapesten már a modern magyar irodalomért folyt a harc, s ezért a főváros minden valamire való erőt fel akart szippantani. Sziklay erélyesen kezdte hangoztatni: ha minden a fővárosba kerül, s a vidéken még az irodalmi élet elemi feltételei sincsenek meg, akkor a végtagok elsorvadnak, s a központ működése is lehetetlenné válik. Sznobok állították erről, hogy a kulturális élet egyes alkotóit a vidéki városokba visszavinni, a provincián is élénk pezsgést teremteni, visszahúzó a múltba, reakciós. Pedig Nagyvárad példája ekkor már bebizonyította, hogy vidéken is lehet, sőt vidéken kell a főispánok és a kanonok-sorok Magyarországa ellen megvívni a harcot.

Kassa ekkor, ha nem is tartozik a nagyobb városok közé (népessége 44211 fő), mégiscsak fejlett város. A XIX. században a felvidéki városok fejlődése ugyan sok szempontból, elsősorban a lélekszámuk tekintetében megállt⁸⁰, a város fizikai környezete, infrastruktúrája ugyanakkor intenzíven fejlődött. (Lásd harmadik rész)

8. kép A régi színház épülete, 1890

⁸⁰ Beluszky P. (1998): A Felvidék városhálózata a 20. század elején. In: A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza. 404. o.

9. kép Az 1899-ben épült új színház épülete

Több társadalmi szervezet között az 1898-ban alapított Kassai Kazinczy Kör⁸¹, az 1867-ben alakult Kassai Első Magyar Dalegylet⁸² említhető még. 1910-ben már alig több mint háromezer a németajkú kassai lakos, s azok is elsősorban katolikusok vagy izraeliták, de további majd tízezer magyar beszél még németül, ami azt jelenti, hogy identitásukban magyarrá váltak ugyan, a kultúrájukat, és a nyelvüket azonban tovább őrizték, vagy még inkább a többnyelvűség kulturális értékét őrizték meg, hiszen már a Sziklay Ferenc és Brósz Lili előtti generáció sok tagja is csak iskolában tanult meg németül. A nyelv megőrzése nem feltétlenül jelentette egyben az asszimilációs folyamat lelassítását, gátját is.

Őrzi archaikus jellegét Kassa sok más tekintetben is: államigazgatási, egyházi és kulturális szerepköre lesz inkább hangsúlyosabb, de ezt a jelleget konzerválja a város külső képe is: 2454 háza közül mindössze 629 emeletes, melyek a régi városfal övezte városrészben találhatók. S habár fürdőszobával való ellátottságuk jóval kedvezőbb, mint Pozsonyban, sőt a lakások átlagos helyiségszáma a budapestit is

⁸¹ A Kazinczy-kör Évkönyve 1898-1901., Vitéz, Kassa. 1901.

⁸² Schalkház L. (1944): Dalos Kassa. A Kassai Zenekedvelők Koszorús dalegyletének története. Kassa: Grafika.

felülmúlja, a külső kerületekben lakó polgárok még mindig döntően földszintes, kertes, inkább falusias házakban laknak. Felfedezhető ugyanakkor a társadalom tagoltságában is némi archaizmus: nemcsak az emeletes házak állnak a város belső kerületében, hanem a város vezető polgárainak a lakásai is, 1906-ban 325 tanárból 233 lakik a belvárosban, mint ahogy 1913-tól Sziklay Ferenc is itt telepszik le. A város társadalma továbbra is a kora újkori civitas rendi polgári arculatára emlékeztet, egyesületeinek foglalkozás szerinti összetétele is éppen olyan, mint amilyen száz évvel korábban volt a város jogi értelemben vett polgáraié.⁸³

Itt, ebben a városban kezdi meg Sziklay tanári munkáját, és azt a kultúrpolitikai harcát a magyar kultúrélet decentralizációjáért, melynek tapasztalatait és hasznát később, az első világháború után, a Csehszlovákiába szakadt magyarság érdekében kamatoztatta. 1913 szilveszterén Lili édes húga, Lenke egy „tudatlan orvos és egy lelkiismeretlen bába miatt” Teri lánya megszületésekor egyszerre kapott hirtelen tébécés fertőzést és gyermekági lázat. Márton Ernő, az akkor huszárőhadnagy édesapa kétségbeesése mellett szükség volt valakire, akiben van annyi lelkiismeret, hogy a kis, amúgy is véznán született csecsemő felneveléséről gondoskodik. Lili volt a család egyetlen tagja, akiben ehhez a feladathoz volt elég lelkiismeret. Kassán éppen akkor létesítettek bábaképző intézetet, s mellé egy gyermekmenhelyet. Fiatal főorvosa, Dr. Máthé Gábor pontosan előírta, hogy lehet anyatej nélkül a csecsemőt fölnevelni. Lili kifőzte az edényeket, az előírás szerint hígította, keverte, főzte a fertőtlenített tehéntejet, mosta a csecsemő ruháit – és Teri életben maradt, sőt egészséges volt, szépen fejlődött, erőteljes ember lett belőle.⁸⁴

1914 nyarán azonban az általános mozgósítás Sziklayt sem kerüli el. Először, mint tartalékos tüzértiszt kerül ki a frontra, Galíciában, az orosz fronton, azután a Kárpátok délkeleti részén, a román fronton teljesít szolgálatot, ahol vérhast is kap – Pitești-ben fekszik katonakórházban – a Balkánon bulgárokkal és törökökkel van együtt, – a Délkeleti Kárpátokból visszavezényelik északkeletre, (Szeret vize mentén... egyik háborús versének a címe), s végül lekerül Észak-Olaszországba. Monte Grappa az a hírhedt hegy, ahonnan az olaszok felülről lőtték őket. Krauss tábornok „zseniális” hadvezetési újításának köszönhetően, vagyis, hogy a

⁸³ Czoch G. (1998) Kassa polgársága a 19. század első felében. In: Limes 1998/2-3 55-87 o.

⁸⁴ Szerencséjére, mert 1913-ban a csecsemőhalandóság még igen magas: 201 ezrelék volt.

völgyekben nyerje meg a csatát, tízezer olasz áldozattal szemben a központi hatalmak hetvenezer főt, csak a Monarchia harmincezer embert veszített két hónap leforgása alatt.⁸⁵ Élete végéig emlegeti ezt az eseményt, mint a botor osztrák-magyar hadvezetés legjobb példáját. Sziklay megmenekül, de súlyos szervi szívbajt szerez, s megmenekülését is apósa halálának "köszönheti", akinek temetésére 1918 őszén hazarendelik az olasz frontról. Felesége ugyanis kihallgatást kért a hadtestparancsnoktól, és addig könyörgött, addig harcolt, addig járt utána, amíg el nem ment a Monte Grappa tövébe a szikratávirat: Sziklayt ki kell vonni a tűzvonalból. Október közepén, a temetés napján otthon volt. És másnap, ahogy elhagyta ütegét, mindnyájan olasz fogságba estek. Csak három év múlva, 1921-ben értek haza a Szicíliából. Lezajlott a temetés, és már nem ment vissza szolgálati helyére. Egyszerűen nem volt hova visszamenni. Akkor úgy hívták ezt a jelenséget, hogy összeomlás. Teljesen már sosem heverte ki azt a négy esztendő. Szívizom-megerőltetés, mondta a család új orvosa, barátja, Dr. Máthé Gábor. Szívizom-sorvadás volt pontosan hatvanéves korában a halál oka. Mindezek ellenére, amikor a hároméves olasz fogság után Hudák István, volt tűzmestere, akinek civilben mészáros- és hentesboltja volt a Lakatos utcán, a kilenc éves kisfiának és feleségének, egyre arról áradozott, hogy a legembertelenebb helyzetben is a beosztottjaihoz, sőt, az orosz, az ukrán, a román, az olasz foglyokhoz is mennyire ember maradt, büszkék voltak rá. Boldogok voltak, hogy nemcsak a tanítványai szeretik. Hudák úr is szerette. Azt mondta, ő könnyítette meg számára a háború szörnyűségeit. Habár a háborút elítélte, helytállására büszke volt, nagyon elítélte azokat, akik önként mentek fogságba. Háborús kitüntetéseit haláláig ott őrizte íróasztala fiókjában.

Felesége azonban négy keserves éven át állta a sarat: nevelte immár két gyermekét, s tartotta a lelket vejükért aggódó szüleiben, miközben ő is leste a postát, mert meg volt győződve róla, hogy annak az életnek, ami oly szépen indult, ott kell folytatódnia, ahol az ostoba terror félbeszakította. Egy ízben férje otthon volt, kilenc hónapra rá megszületett a második fiuk: Ferike, mint háborús gyermek, beteg aggyal. Állandó ápolásra volt szüksége, mindvégig csecsemő maradt, hatéves korában, 1921-ben halt meg úgy, hogy sem ülni, sem állni, sőt darabos ételt enni sem tanult meg. Ez az anyjától önmagában véve is éberséget, állandó odafigyelést, lélekjelenlétet kívánt.

⁸⁵ Balla Tibor (2002): A caporettói áttörés 1917. október 24 - december 12. In: Rubicon 2002/2 46-49. o.

A két másik gyerek, úgy nőtt fel, mintha édes testvérek lettek volna. Amikor eljött 1917 ősze, László fia 5 és fél évesen már jól ismerte a nyomtatott kis- és nagybetűket, nagyjából az írottakat is. Nagyapja már súlyos beteg volt akkor, az állandó szivarozástól száj- és gégerákot kapott. Nagyanyjának is sok gondot okozott ez, de a munka, a gondoskodás, dandárja mégiscsak Lilire hárult. De nyakába szakadt – amit fiatalon alig ismert, s ami aztán élete végéig elkísérte – az anyagi gond is. 1917-ben már nagyon akadozott a közellátás, s a háború utolsó éveinek kegyetlen anyagi körülményei között gondoskodnia kellett nagybeteg apjáról, gyerekeiről, anyjáról és saját magáról is. Időnként, amikor ritkán módja nyílt rá, csomagot is kellett küldenie a frontra férjének és Ernő sógorának. A vöröshegyi kertben tehát már nemcsak a park volt a fontos. Az alsó részen, de a villa mögött is a kertész, a derék kertész, Preszbruhi József segítségével jó nagy darabot felásott, krumplit, babot, tököt, egyéb zöldséget ültetett, s hogy az 1917 őszen már kínzó tejhiányon segítsen, vett egy tehenet, és megtanulta gondozni, fejni. Mindezek mellett arra is maradt ideje, hogy az 1916-tól közjegyzővé kinevezett, ámde betegsége miatt ekkor már dolgozni nem képes apját helyettesítő személy inkorrekttségét észrevegye, és kérdőre vonja.

Sziklay sorsát 1918 előtt sok tekintetben hányatottnak ismerhettük meg, mely beállítás részben a források hangvételéből is származik. A tények, események ellenőrizhetők több eltérő forrásokból is (anyakönyv, levelezés, memoár, iskolai évkönyvek), mégsem mindegy, hogy magát az élettörténetet alapvetően hogyan ítéljük meg. A körülmények folytán akadozó szakmai karrier valóban frusztráló lehetett, s ez meglehetősen tipikus. Mint a negyedik részből látni fogjuk a Monarchia korában a tanárok állásukat üresedés útján töltötték be, abban a városban, ahol éppen volt lehetőség, s a későbbiekben is számtalan ok volt, amiért áthelyezhették, áthelyezték őket – nem csak vallási. Éppen ezért a tanárok – és általában a hivatalnokok egy jelentős része is – igen gyakran változtattak nemcsak munkahelyet, hanem lakóhelyet, akár országrészt is. Ez a tény természetesen nem enyhíti Sziklay személyesen megélt frusztrációját, inkább általánossá teszi. Nem lehet vitás a háború élményének, megélésének negatív megítélése, még ha történetesen – sorstársaival ellentétben – a hadifogságot elkerülte. Vagy akár apósával ellentétben hadikölcsönt sem jegyzett, s így anyagi veszteségei is csekélyek voltak a teljesen tönkremenő Brósz Lászlóhoz – és sok más emberhez – képest. Ugyanakkor számtalan „nyereség”

is elkönnyvelhető ebben az időben a javára, hiszen végül mégiscsak sikerül szülővárosában állást találnia – sokaknak ez életük végéig nem vált lehetővé. Házassága révén egy – az anyagi veszteségek ellenére is – igen csak jómódú családba nőszül be, ami további sorsát is meghatározza. Éppen ezért feltételezhetjük, hogy életének eme szakasza a későbbi saját és fia kálváriájának fényében vált előzménnyé, s nem egy önálló, alapvetően felfele ívelő életúttá. Ezért az az ellentmondás, mely egyéves szolgálatának és a frontnak interpretálása között húzódik. Az első világháború abszurditása itt már háttérbe szorul, a főszereplő hősiességének, kitartásának az előtérbe helyezését figyelhetjük meg. A szinte már irodalmi figurává váló főhős a későbbi sors ellentételezéséhez szolgál dramaturgiai eszközként. Az események láncolatát tehát inkább tipikusnak tekinthetjük, mely nem zárja ki, hogy rengeteg nehézséget tartalmazott, az egyéves önkéntes szolgálatot feltehetőleg senki sem viselte könnyen, hiszen ez egy érettségizett, éppen ezért középosztályi társadalmi réteg „kiváltsága” volt. Ugyancsak közös nehéz sors a háború, az áthelyezés, és az ehhez kapcsolódó önkényesség, ill. kiszolgáltatottság, nem kevésbé a vegyes házasság, vagy az abból adódó családi konfliktusok. Éppen ezért a dezertőr árulása párhuzamos a közösség árulójának figurájával, egy olyan ősi normaszegés ez, melynek egy létező mikroközösségben konkrét értelme is lehetett, volt.

Trianon után

1918 őszén Sziklay azonnal beállt tanítani régi munkahelyére, a M. Kir. Állami Főreáliskolába. S ha az egyre sűrűbben érkező hírek nem is biztatták Kassa lakóit semmi jóval, ő szenvedéllyel vetette bele magát a tanításba. Nagyon büszke volt rá, hogy amíg a többi kollégája állandóan panaszkodott, hogy az egyre nehezebb háborús viszonyok között már alig tudnak „fegyelmet tartani”, addig ő csak mosolygott ezeken a panaszokon. Ha unta a kamaszsereg az éppen sorra kerülő hivatalos tananyagot, mesélt egyet a frontról – levezette a fiatalok természetes nyugtalanságát – és úgy folytatta a tanítást. Nem élt vissza a tanulók körében azzal a dicsőséggel, amit négy éves háborús tapasztalatával szerzett. A gyerekek lesték a híreket Pestről: „Hunniában valami készül...” – és ő az arcukra fagyasztotta a mosolyt. Ő – részben a fronton szerzett információi alapján – sejtette, hogy Kassának

nem jelenti az őszirozsás forradalom azt a szabadságot, aminek Budapesten ujjongott a tömeg. Ez volt az első eset, amikor sorsdöntő politikai események más hatást váltottak ki a budapestiekből, mint Kassa lakóiból. Ugyanakkor, mikor Budapesten ujjongott vagy rettegett a nép az őszirozsás forradalom és a Tanácsköztársaság szabadságérzésétől, ill. brutalitásától, Kassát néma csend borította, amikor addig soha nem látott arcú és egyenruhájú katonák vonultak végig a Fő utcán ezt a dalt énekelve: „My sme sokolici...”⁸⁶

Az 1918/1919-es tanévet még végigtanította. Hol nyitva voltak az iskola kapui, hol zárva. A fizetést kezdetben még a régi Osztrák-Magyar Bank kibocsátotta bankjegyekben kapta, aztán új papírpénz jelent meg, a csehszlovák korona. Ő is, de Kassa minden lakója, a polgárok, a munkások, sőt, a szomszédos falvak parasztjai is ekkor hallották először, hogy csehszlovák, s hogy az államot, amelynek a területére a város került, úgy hívják, hogy Csehszlovák Köztársaság. Ekkor jelent meg itt – majd a negyedik részben olvashatjuk – a tisztviselők új serege: e korai időszakban nagyrészt nem is szlovákok, hanem csehek. Ekkor jelent meg a postahivatalok ablakaiban a felirat: „Na Slovensku po slovensky!”, de ezt az őslakók közül alig tudta megérteni vagy éppen érvényre juttatni valaki. A nyári vakáció alatt a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege bevonult a városba – azt az „objektív nemzetiségi helyzetre való tekintettel” be is kebelezte, s a Szlovák Tanácsköztársaság megalakulását tette lehetővé – nyolc napra – Eperjesen. A kassaiak akkor azt látták, hogy a magyar kommunistákat ugyanazok a sokolici szorították vissza, akik fennen hirdették magukról, hogy felszabadítók. Később sem tudták megérteni, hogy Magyarországon azok követelték vissza Kassát, akik a csehekkel összefogva leverték a várost újra Magyarországhoz csatoló Vörös Hadsereget, és hogy abban az országban, amelyhez a város a polgári hadsereg közbelépésére visszakerült, a (többségében magyarokból álló) kommunista párt szabadon működhetett, Magyarországon viszont betiltották.

Sziklay – a tanárok szokása szerint – 1919. augusztus közepe táján bement az iskolába. Olyankor szoktak az új iskolaévre felkészülni. Úgy gondolta, hogy az új helyzetben még több lesz a megbeszélő. Legnagyobb meglepetésére azonban nem a régi igazgató fogadta. Az új igazgató, Jan Kovalík, cseh ember volt, nem tudott magyarul: arra hivatkozva, hogy nem beszél szlovákul, s így a szlovák

⁸⁶ Egy Sokol nevű sportegylet tagjai, vagyis csehek vagyunk.

tanítású iskolában nincs helye, elbocsátotta Sziklayt. Mire ő szlovákul válaszolt Kovalíknak, ekkor arra hivatkozik az igazgató, hogy Sziklay együttműködött a nyári megszállás alatt a kommunistákkal⁸⁷, s ezért nem tartanak igényt a további munkájára. Két hónap felmondási időt kapott, addig járt a fizetése. Nem gonoszság, vagy személyesen átélt nacionalizmus készítette minderre, hanem felsőbb utasításra cselekedett így. Nehéz döntés elé került: hétéves fiát, annak beteg öccsét, örökbefogadott unokatestvérüket, anyósát és feleségét kellett eltartania, aki három hónapon belül újabb babát várt. Vajon menjen el a városból, az országból, mint ahogy mások is megtették, vagy álljon be tanítani az akkor alakult illegális magyar iskolába? Úgy döntött, hogy marad.

Sorsában a legtöbb elcsatolt területeken élő állami alkalmazott osztozott. Többségük azonban Magyarországra vándorolt, leginkább 1918 és 1921 között. (Lásd Negyedik rész) A tanárok túlnyomó többsége azonban valóban nem tudott szlovákul, így a sablonos indoklás a legtöbb esetben hiteles volt.

Felesége nagypjának, Brósz Jonatánnak hagyatékában megmaradt két postakocsi-menetjegy, amellyel akkor még magyarul nem is tudó ügyvéd Felkáról (Velká város Poprád mellett.) Nowy Sączba, menekült 1849 őszén, mert Felkán – németül – ő olvasta fel Kossuth Függetlenségi nyilatkozatát. Meg lehet rajzolni azt a folyamatot, ahogy a felkai szepesi szász pallér fiából (épp a szabadságharc alatt és a Bach-korszakban) „m. kir. köz- és váltóügyvéd” lett.⁸⁸ Brósz Jonatán a Török családtól, Kazinczy Ferenc apósától vett a Fő utcán egy házat.

⁸⁷ Ez természetesen nem volt igaz, a nyarat végig vöröshegyi házában töltötte.

⁸⁸ Sziklay L. (1957): Brósz Jonathán. In: A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, Szeged.

10. kép A Fő utcai ház (A háttérben, a fák mögött látható hat ablaka), 1890

Könyvtárában még megvoltak – gót betűs kiadásban, díszkötésben – Herdertől, Goethétől, Schillertől kezdve egészen Novalisig, Heinéig németül a XVIII.-XIX. század német irodalmának remekei.

11. kép Brósz Jonatán, 1890

12. kép Brósz Jonatánné, 1890

A fiának, Brósz Lászlónak, akinek jóságos gavallériáját nemcsak Kassán, hanem messze környéken ismerték, (és vissza is éltek vele), Mikszáth volt kedvenc írója. Lányának (Sz. F. Feleségének) és a húgának, Lenkének már úgy kellett, az iskolában vagy magánúton, megtanulnia németül. A tudatukban még ott élt az ősök szülőföldjeként a Szepesség tája, természetes tény volt a számukra, hogy Kakaslomnicon (Vel'ká Lomnica), Felkán is, de Kassán is három nép szimbiózisban él, de az, hogy magyarul ejtették ki életük első szavait, hogy magyarul daloltak – és hogy középiskolás korukban Eötvös Gondolatain és a múlt század klasszikusain csiszolódtak, már nem lehetett vita tárgya.

Brósz László jószívú, de gyermeknevelés terén szigorú volt, az életüknek egy sajátos ritmusa alakult ki, az első világháború alatt és után, amikor a két Brósz lány még valóban kisasszony volt. Télen a Fő utcai házban laktak, nyáron a Belső Vöröshegyen, a szép három holdas kertben, amelynek a kapujára ki is volt téve, hogy Dr. Brósz László nyaralója. Konszolidált anyagi helyzet, s a századforduló jellegzetes polgári életformája. Apjuk öntudatos és áldozatkész magyar volt, szent haraggal ostromozta azokat, akik rögtön az első világháború idején megrettentek attól, hogy az orosz cár hadseregének sikerült áttörnie a Kárpátokon, és elhagyták

szülőföldjüket. Amikor pedig felszólították az állam áldozatkész polgárait, hogy jegyezzék a hírhedt hadikölcsönt, azonnal jelentkezett, és csaknem egész vagyona elúszott. Ez a megalkuvás nélküli magyar hazafisága és feltétlen szülőföldszeretete ugyanakkor egyáltalán nem akadályozta meg abban, hogy a szlovák nemzetiségű szegények ügyvédje legyen. Halála után, ügyvédi irodájának fennmaradt levelezésében egész sereg borítékot találtak unokái az amerikai P. Rovnianektól, aki a hazai nyomor elől az Egyesült Államokba vándorolt szlovákok ügyvédje volt. Magyar hazafisága és Rovnianekhez fűződő üzleti kapcsolata ellentmondásosnak tűnik, pedig Kassa, a nemzetiségi súrlódások ellenére is egység volt.

13. kép Brósz László préháza a Vöröshegyen, 1899

Brósz László tehát vagyonának jelentős részét még halála előtt hadikötvényekbe fektetve elvesztette, de így is örökölték tőle egy négyszobás villát az északra fekvő Vöröshegyen, valamint az említett Fő utcai házat. Végül a nagybátyjától egy másik, a már szintén említett, Éder utcai, belvárosi házat – üveges verandával és saját udvarral, melyből az emeletig kúszott fel a lila akác – kapták

örökségbe. Közben 1919 szeptemberében megszületett Judit lányuk, 1924 áprilisában pedig Sándor fiuk.

15. kép Brósz László vöröshegyi villája, 1910

16. kép Az Éder utcai ház belső oldala a lila akáccal, 1920

Sziklay engedélyt kapott arra, hogy egy villanszerelő segédjeként dolgozzon. Nem keresett sokat, de kevesebbet sem, mint tanár korában. Koch Vilmos, a magyar tanítási nyelvűnek megmaradt ipariskola tanára szakmunkás tanfolyamot szervezett azoknak, akiknek nem jutott más lehetőség az új helyzetben; ezen a tanfolyamon tanárok, ügyészek, adóhivatalnokok és más tisztviselők is részt vettek, többségük nem nagy sikerrel, mert a fizikai és gyakorlati ismeretek valamint a kezűgyesség mellett az „úri” előítéletek leküzdésére is szükség lett volna. Sziklaynak ez utóbbi nem jelentett komoly akadályt –szól az önvallomás. Megszerelte, pl. Körmeny-Ékes Lajos, Tisza-párti képviselő Rákóczy-körúti, ötszobás lakásában a villanyt, akit nem érintett ilyen súlyosan a változás, hiszen továbbra is megélt birtokaiból. Bár kissé igazságtalannak érezte, hogy az említett képviselő otthon ült, míg ő harcolt a fronton, és a változásokat sem érzi meg, sőt később Prágában is képviselő lesz, mégis egyfajta nyugalom lett úrrá rajta, ahogy villanszerelés közben tanácsokat osztogatott a politikusoknak.

A szinte szélsőségesen kiélezett ábrázolás valóban tartalmaz társadalomtörténeti tényeket is. Részben szülőfaluja közösségének az egymásrautaltságából, részben abból az örökségből merítette emberségét, amely a Felvidék városainak társadalmát, Kassáét is, a századfordulón jellemezte. A nagyrészt német eredetű városi polgárság ugyanis annak ellenére, hogy a 19. században a város már elvesztette kereskedő jellegét, és inkább iskolai, hivatali és katonai jelleget öltött magára, megőrzött egyfajta ethoszt: a gyűjtés, a megtartás, az összetartás, a zárkózottság, a keretek elszánt és szívós védelme jellemezte lakóit. Lélekben Kassa ekkor is fallal körülvett középkori erődítmény maradt, melyet ősi patrícius családjai szívósan védtek. A hivatali népesség jelentős hányada a városon kívülről került be, s nem is maradt sokáig: még 1906-ban is a három legnagyobb középiskola 52 tanárából mindössze tíz született Kassán, és egész Abaúj megyében is csak 23⁸⁹, 1911-re pedig a teljes tanszemélyzet 42,5 %-a elhagyta korábbi munkahelyét és magát Kassát.⁹⁰ (Lásd Negyedik és Második rész) A katonák és a hivatalnokok jó része a város “ősi” népességétől idegen maradt, kapcsolatokat így csak formálisan tartott fenn velük, az értékrendszerük, pedig elkülönült. Ilyenek a tanári karban is voltak, mint pl. Rodiczky Jenő, aki 1883-tól igazgatta a gazdasági

⁸⁹ Kalmár E. (szerk.) (1907): Középiskolai tanári névkönyv. X. névkönyv 1906-07 Lőcse.

⁹⁰ Koudela P. (2001): Politikai diszkontinuitás versus társadalmi kontinuitás: a tanszemélyzet a század elején és a két világháború között Kassán. ARTT. 19. o.

tanintézetet, de 1887-ben már asztalnoki méltóságot kapott, és 1892-ben el is hagyta a tanári pályát, mert a földművelési minisztériumba kerül.⁹¹ 1918 után azoknak a magyar tisztviselőknek a száma, akik nem tősgyökeres felvidékiek, és elmenekültek tízezer főre tehető.⁹² Így a két világháború között ismét nagyobb szerepet kap a patrícius polgárság, mely korábban is fontos szerepet játszott. A régi családok továbbra is Kassán maradnak: Schalkház Lipót szállodatulajdonos fia ugyan Eperjesre kerül bankárnak, de a Jacobs család továbbra is megtartja kassahámori vasgyárát János fiuk vezetésével, és itt marad a Schirger család vaskereskedése, a Fleischer és Tsa. gépgyár, papírgyár. Helyben marad Fiedler Károly földbirtokos, Rezső fia is nyugdíjas alezredesként, vagy Bauernebl Szilárd sörgyárát is tovább viszi azonos nevű fia, majd András unokája a harmincas években, és Lasszgallner Ödön csányi műmalmát tovább működteti Albert fia. Ezek a családok már 1848 előtt a város polgárai, de legalábbis a felvidéken éltek, és 1918 után is folytatják az elődeik által elkezdett utat, noha gazdasági szerepük némileg csökken. A cseh gyárak és bankok – Baťa, Křenek, Nehera, Prvodev, Zora stb. - kiszorítják a magyar kereskedőket, de a köz- és kultúréletben azért továbbra is részt vesznek. Kassa és a felvidéki városok ezen régi társadalma, ill. az őslakos patríciusok számára az iménti foglalkozások presztízse nem a szerint alakul, mint a dzsentroid, idegen hivatalnokrétegé, sem pedig a fizikai munka nem olyan megvetendő.

Sziklay sorsa ugyanakkor meglehetősen általános, mint azt a villanyszerelő tanfolyam résztvevőinek nagy száma és összetétele mutatja. Személyes „tragédiája” mögött tehát többet sejthetünk. Egyfelől miért lehetnénk biztosak abban, hogy a villanyszerelő tanfolyam más résztvevői valóban „úri” hozzáállásuk miatt voltak sikertelenebbek új szakmájukban. Sziklay maga és fia is többször kiemelte kezűgyességét, és a műszaki dolgokban való jártasságát, gondoljunk csak az egyéves szolgálatra. Ez az ellentmondás arra figyelmeztet bennünket, hogy a személyes kálvária, s a szerencsétlen sorsú hős szerepe pusztán olyan konstrukció, mely részben a személyes felelősséget hárítja el, a frusztráció okozta feszültséget csökkenti, részben a további sorsot tematizálja. Különösen fontos most emlékeznünk arra, amit a biográfia elején mondtunk: a környezet túlhangsúlyozására. A történelem eseményei valóban magukkal sodorták főhősünket, mint ahogy sok mindenkit a korban: személyes tragédiájáért felelőssé tenni mindezt egyfelől tehát igaz állítás,

⁹¹ Gaál L. (1974): Rodiczky Jenő. Akad K., Budapest. 190. o.

⁹² Sziklay F. (1938): Kassa. In Tátra-Almanach. Tátra-kiadás, Bratislava. 71. o.

másfelől viszont olyan virtuális valóságot hoz létre, melyben a valós tényezők sztereotíppá, sematikussá és merevvé válnak. Ezért a biografikus konstrukció további szakaszaiban gyakran ezekre az alapokra építkeznek, mintegy regényt formálva élettörténetéből. Az elemek ugyanakkor a párhuzamosan megélt élet során is jelen voltak – ezekre utaló számtalan mozzanatot találhatunk levelezésében. Saját pillanatnyi sorsának egykorú interpretálása meglehetősen hasonlít mind a személyes és személytelenebb visszaemlékezések felépítményeire. Nemcsak ő, hanem mások is hasonló élményeket szereztek, sorsukat végzetesnek érezték, így jött létre egy olyan vízió, mely legtipikusabban a „kisebbségi magyarok sorsa” címszavát viselte, viseli, s mely egy önálló valóságdimenziót jelent egyfajta kollektív tudat formájában. Hasonló vízió létrejöhetett ugyanekkor nemcsak a magyar, hanem bármilyen más kisebbség kollektív tudatában: ez a jelenség meglehetősen tipikus.

Sziklay Ferenc sorsát ebben a szakaszban részben tehát valóban azok a körülmények irányítják, melyek minden más hasonló helyzetben lévő emberét. Alternatív válaszok természetesen léteztek: lehetett Magyarországra költözni vagy ott maradni, a pályát elhagyni, vagy kivételes esetben akár odakerülni, a városban maradni, vagy vidékre költözni (Lásd az élút-típusok c. propozográfiai fejezetet – Ötödik rész), de minden döntés mögött a megváltozó körülmények húzódtak meg, ezért az egyéni döntések nem igazi individuális sorsok alkotóelemei, hanem tipikus sorsok, melyeket a társadalmi, politikai környezet csatornáit irányítottak. Éppen ez teszi az egyéni életutakat reprezentatív értékűvé. Nem mintha a Monarchia tanárainak külső körülményei nagyon különbözött volna, legalábbis a lényeges társadalomtörténeti jellemzők tekintetében, de ebben az esetben a mikrovilágokon belüli individuális változatosság is leszűkült, az egyéni értékválasztások is determináltabbá váltak. (Lásd második rész.)

Nemsokára felkérte Sziklay Ferencet Fischer-Colbrie Ágoston püspök, a hittani intézet volt igazgatója, hogy legyen az újonnan megalakítandó Esti Újság egyik szerkesztője, valamint az előbbi mellékletként megjelenő Esti Újság Vasárnapja című irodalmi hetilap főszerkesztője, mivel a Felvidéki Újságot betiltották a csehszlovák hatóságok, és a Felső Magyarországi Naplót is ez a veszély fenyegette. Ez mindenképpen meglepő fordulat volt, hiszen házasságával a katolikus egyház ellenérzését vívta ki a maga számára, s hogy a püspök kérje fel erre a

munkára, azt mutatja, hogy ebben az időszakban a felekezeti hovatartozásnál fontosabb szempontok kerültek előtérbe. Nem Sziklay lett a főszerkesztő, „még ezzel sem akarták megkötni szellemi-politikai függetlenségét, amire ő olyan nagy súlyt vetett, s amit a kiadó tiszteletben tartott. De a lap kulturális irányítását neki kellett majd intéznie.” A Szathmáry György utcai nyomdászat nyomtatta, a szerkesztőség alkalmazottait a püspök fizette. Az Esti Újságnak mindjárt a kezdetek kezdetén legszebb álmait is felülmúlóan sok lett az előfizetője, nemcsak magából a városból, hanem a környékéről, sőt messze vidékekről is.

Ebben a lapban a „kisebbségi sorba került” (ekkor használták először ezt a kifejezést) írók mindegyikét szóhoz akarta juttatni Sziklay Ferenc. A pályakezdőknek, akikben tehetséget érzett, publikálási lehetőséget nyújtott, függetlenül azok stílusirányzatától, világnézetétől, politikai céljaiktól. Így került az Esti Újság Vasárnapjában egymás mellé Mécs László, a premontrai pap, költő és Fábry Zoltán, az expresszionista, később egyértelműen baloldali „stószí remete”. Szerkesztőként azt a kultúrpolitikai törekvését folytatta, mellyel a magyar kulturális élet decentralizációját, Budapesttől való függetlenedést célozta a Monarchiában – immár az új államhatár okozta kényszerűségből is, az új centrumokkal: Prágával és Pozsonnyal szemben.⁹³ Nagyon sokat írt ebben az időben: vezércikket, tárcát, tanulmányokat, verseket, regényeket, színpadi műveket. Műveiben tudatosan kerülte a politikai állásfoglalást, ami azt eredményezte, hogy a jobboldal, és a baloldal egyaránt támadta: a jobboldaliak az irredentizmusnak akkor még nagyon is élő illúziójára, a baloldaliak, pedig egyházellenességre, bizonyos társadalmi rétegek és az azok szolgálatába állt írók megtámadására, ez utóbbiaknak a teljes elhallgattatására gondolva.

Egyszer a szerkesztőségből hazamenet összefutott egy nála öt-hat évvel idősebb villanyszerelővel. Kollégák voltak, onnan ismerték egymást. Kár magáért, hogy otthagya a szakmát – mondta neki – sokat emlegetjük, maga nagyon jó villanyszerelő volt. És olyan szépen tud írni, hogy biztos vezetőségi tag lehetett volna a szakszervezetben. Mikor megkérdezte, honnan tudja, hogy szépen tud írni, kiderült, hogy az Esti Újság Vasárnapját nemcsak ő olvassa, s teszi el szórakoztató olvasmányul hétről hétre, hanem egész baráti köre, az elvtársak. Olvassák ők a Munkást is, de abban néha olyasmik is vannak: „ami nekünk nem smakkol”.

⁹³ „Azzal a gondolattal le kell számolni, hogy a mi kultúránk irányítója ezentúl is Budapest legyen.” Kulturális helyzetünk. In: PMH 1922. Június 11.

Sziklay tudta, hogy mi nem „smakkolt” a Kassán meggyökeresedett, ott felnőtt munkásoknak a Munkásban. A kisebbségi kulturális munkában mindvégig ott élt a magyarországi emigránsok kérdése, azoké, akik a Tanácsköztársaság bukása után többek között Csehszlovákiában is menedékre találtak. Alig telt el másfél-két esztendő azóta, hogy meghúzták Hernádcsány és Tornyosnémeti közt a határt, és a mentalitás, a szellemi környezet szempontjából máris olyan különbség alakult ki e között az értelmiségi csoport és a város lakói között, hogy épp a munkásság tudta a legkevésbé megérteni őket. Sziklay Ferenc többjüket ismerte, fel is kérte, hogy írjanak az Esti Újság Vasárnapjába: mind megtagadták azzal az indokkal, hogy nem írhatnak olyan lapba, amely mögött a püspök áll. Ott sorakoztak a város harmadik magyar nyelvű lapja, a Munkás szerkesztőségében. Kezdetben néhány értelmiségi, főleg az emigránsok olvasták ezt a lapot. Új munkásnemzedéknek kellett felnőnie, amely az olvasóközönségévé vált.

Sziklay akkor, amikor volt villanyszerelő kollégájával beszélgetett, nem tulajdonított ezeknek a kérdéseknek nagyobb jelentőséget. Örült, hogy sikerült minden magyar olvasót maga köré tömörítenie. Örökké optimista, örökké bizakodó természetével azt remélte, hogy az annak idején a kulturális decentralizációért vívott harcának most fog beérni a gyümölcse. Úgy érezte, többek között éppen ezért nem tud szót érteni a Pestről jött emigránsokkal: azokban nemcsak az aránylag korán megbuktatott Tanácsköztársaság után élt nosztalgia, hanem a nagyvárosi élet, a pesti szellemi élet után is, közülük nem egy csak a provinciát látta Kassában. Habár kérdéses, hogy vajon 1919 végén, 1920 elején minek, melyik kulturális életnek a provinciáját? A budapestiét többszörösen is lehetetlen volt látniuk részben a már említett és ebben az időben még igen szigorúan őrzött határ miatt. (Arról már nem volt szó, hogy a polgári Csehszlovákia is elősegítette a Tanácsköztársaság bukását, csak arról, hogy a jobboldali rendszer, amely akkor Budapesten már véglegesen nyeregben érezte magát, ellenségnek számított a csehszlovák hatóságok szemében.) Prága viszont messze volt, túlságosan messze. Az új elnöknek, Masaryknak, a magyar művelődés munkásai által is jól ismert filozófusnak megvolt a tekintélye, de a város és környéke, Szlovenszkó⁹⁴ és Prága között nemcsak földrajzilag volt óriási a távolság. Sziklay ebben a helyzetben nem az így keletkezett „ketrec”-nek – főleg az értelmiség számára – tragikus következményeit látta maga előtt, hanem a

⁹⁴ Tekintettel arra, hogy a korban így nevezték Szlovákiát, és is a legtöbb esetben követem ezt a gyakorlatot, ezzel is megkülönböztetem az önálló Szlovák államot, ill. a Monarchia időszakától.

tennivalókat. Számára nyilvánvaló kiugrási lehetőség volt a szerkesztői állás abból a kényszerpályából, melyet a villanszerelőség jelentett. A városból akarta az új helyzetben a kisebbségi sorsba került magyarság kulturális centrumát kiépíteni. Annál is inkább, mert számtalan olyan kiemelkedő tehetség maradt ott, akik előtt egyébként sokkal nagyobb karrier állt volna.

Egyik legnagyobb sikerét, még 1919 végén, Catullusról szóló tragédiájával aratta, melyet Faragó Ödön⁹⁵ állított színpadra. Faragó 1913-tól volt a Kassai Színház igazgatója, és 1918 után is a helyén maradt; nemcsak a Bánk bánt adta elő új, modern felfogásban, Beregi Oszkárral a címszerepben, hanem operákat, többek között az Aidát, a Don Juant, a Varázsfuvolát, Smetana Eladott menyasszonyát, a Sevillai borbélyt, a Hunyadi Lászlót, számtalan Puccini operát, és Verdit is nagy sikerrel vitt színre. 24 tagú kórusa és 36 tagú zenekara volt a színháznak, 1920-ban egy szezonban 90 operaelőadást tartottak benne! Faragó színházát nem lehetett az akkori vidéki színházak mércéjével mérni. Az évszázados múltú színjátszással rendelkező Kassán a magyar színjátszás olyan színvonalas volt ekkor, hogy a szlovákok sem a cseh színtársulat előadásait látogatták, hanem a magyart. Kassa mellett, amely a harmincas években már 72000 lakosú nagyváros, a színi kerület többi városa Losonc (12500), Rimaszombat (7100), Rozsnyó (6300), Szepsi (4300), Tornalja (2200), Királyhelmece (2800) stb. voltak. Annak ellenére, hogy Kassán csak rövid ideig játszhattak – Kassa és Pozsony összekapcsolásával is csak hat hónapot⁹⁶ –, s az év nagy részében vidékre kényszerültek a színészek, a jövedelmük nagyobb részét nem a vidéki kisebb, népies színműveket bemutató előadásokból nyerték, hanem a nagy operák és színművek játszásából Kassán.⁹⁷

1918 előtt, több kisebb színi egyesületen kívül két nagyobb vidéki színtársulat működött a mai Szlovákia és Kárpátalja területén: a kassa-brassói és a pozsony-fiumei. Az új határok keletkezése nyomán, a szezonok közti játszási lehetőségek, avagy ahogy akkoriban nevezték: a nyári állomáshely elvesztésével, a kisebbségi társadalomnak össze kellett fognia a magyar színészet megteremtése végett. 1920-ban alakult a Színpártoló Egyesület, melyet a csehszlovák kormány tudomásul sem vett. 1923-ban kapta kézhez az akkor már kultúrreferens Sziklay Ferenc az ügyet, s a szlovák teljhatalmú minisztériummal való előzetes

⁹⁵ Faragó Ö. (1942): Írásaim és emlékeim. Wiko, Kassa.

⁹⁶ Faragó Ö. (1942): Írásaim és emlékeim. Wiko, Kassa. 21. o.

⁹⁷ Sziklay F: Kassa. Kassa 37. o.

megállapodás alapján újraalakult az Egyesület, amely anyagilag is támogatta a színészetet. Az 1925. október 9-én Pozsonyban jóváhagyott alapszabályzatból önkényesen kihagyták a színészképzésre és a műkedvelői színészetre vonatkozó részeket. A nyugat- és kelet-szlovákiai színtársulat ekkor évente 80-100000 Kč (Csehszlovák Korona) támogatást kapott az Egyesülettől. Kárpátalján. 1928-ban jött létre a Színpartoló Egyesület, ennek keretében 1932-ben a Podkarpatska Rusi Színi Szövetkezet (Kárpátaljai Színi Szövetkezet), amely birtokában volt a tartományra szóló színi koncesszióknak, s azt egy együttműködési szerződéssel a Szlovákiai Egyesületre is átruházta.

Sziklayhoz, a nagyszerű előadás után egy volt kollégája lépett oda, aki később egy pletykalapnak is beillő újság szerkesztője lett, és a helyi szabadkőműves páholy nevében felkérte, lépjen be közéjük: „Ilyen embernek ott van a helye.” Sziklay nem sokat gondolkodott. Talán élete első és utolsó vastapsa zúgott a fülében, talán arra gondolt, hogy ott is megőrizheti teljes szellemi függetlenségét, ahol a házassága miatt őt kiátkozó katolikus püspök áll a háttérben. Röviden, önmagához képest is szelíden csak annyit mondott: Nem. S magában azt gondolta: ha ő hosszabb távon is egybe akarja fogni Szlovenszko valamennyi magyar kultúrmunkását, akkor függetlennek kell maradnia. Arra viszont nem gondolt, hogy idővel egyedül marad.

Nagy volt a siker, Faragó annyira lelkesedett, hogy felajánlotta, eljuttatja a Catullust Pestre, ott is meg állja a darab a helyét. Erre azonban nem került sor. A napilapok, a város Hírlapja és Újságja erősen lehúzták a darabot, egyedül a Napló írt róla elismeréssel, még ha tett is bíráló megjegyzéseket. Pedig köztudomású volt, hogy a szerkesztője, Szepessy Miksa is szabadkőműves.⁹⁸

Másnap reggel – a siker fölött érzett jókedvében – bement a szerkesztőségbe, ott felbolygatott méhkast talált. Aznap kellett volna az újságíróknak Katona Jánostól fizetést kapniuk. A nyomdász pénz helyett üzenetet küldött: az előfizetők száma öt százalékkal csökkent, s ezt szerinte az okozza, hogy a lap túl sok modern művet közöl, nem kíséri figyelemmel a pesti sajtót, és nincsenek benne valláserkölcsei cikkek. Főleg a vasárnapi mellékletben.⁹⁹ A politikai részért felelős Forgách Géza alkalmazkodni akart, azonnal hozzá fogott, hogy jó néhány cikket összeollózzon a Budapestről átcsempészett „hazaffyas” és „szent” sajtóból. Sziklay viszont azt a megjegyzést tette, hogy ha Katona János ennyire nem kooperatív, akkor ők sem

⁹⁸ Dr. Sziklay Lászlónak visszaemlékezései és önéletrajzi regénye, kéziratban.

⁹⁹ Sziklay Ferenc levelezése, OSZK Kt. Fond 158.

fognak vele együttműködni. Úgy érezte, hogy becsülettel készítették a lapot, úgy, hogy mindenkinek legyen kulturált olvasnivalója. Sztrájkot hirdetett tehát arra a napra: semmiképpen sem akarta ugyanis, hogy olyan helyzet alakuljon ki, melyben a nyomdatulajdonos írja elő, hogy mire és hogyan neveljék az olvasóikat. Aznap hiába küldött Katona János a szám anyagáért. Forgách Géza gyávasága egyedül maradt, a szerkesztőség sztrájkba lépett, s nem jelent meg az újság másnap sem. Katona Jánosnak fáj a nyereség elmaradása, elment Fischer-Colbrie Ágostonhoz, a püspökhöz panaszkodni, aki hívatta Sziklayt: tudhatta, hogy nem Forgách Gézán múlt a dolog. Sziklay azonban kitartó volt. Még elképzelni sem tudta, hogy szerkesztői munkáját egy műveletlen ember irányítsa. Kifejtette, hogy véleménye szerint az előfizetők számának jelentéktelen csökkenését nem az okozta, hogy ő korszerű és jó irodalmat adott a közönségnek. Természetes, hogy némileg csökkent az előfizetők száma, mert gombamód szaporodtak a magyar nyelvű lapok. Ugyanakkor voltak, akik alig értették ugyan, de hogy megtarthassák állásukat, a nemrég megindult szlovák nyelvű napilapot, a Slovensky východot járatták.

Ebben az esetben azt is fontos figyelembe venni, hogy az emlékek csak annak a révén válnak az egyén sajátjaivá, hogy különböző társaságokhoz, társulatokhoz, családi, politikai, gazdasági, vallási társulásokhoz tartoznak.¹⁰⁰ „Vagyis a képzetek válogatása az egyénnél kívülről irányított, nem belülről származik” Sziklay levelezéséből, saját sorsának bemutatásából mindvégig sugárzik a kirekesztéstől való félelem okozta kétségbeesés. Kudarainak oka a felbomlott, tagjaira nem vigyázó közösség. Valami olyannak az elvesztése, mely általában a modernizáció terméke: a Gemeinschaft típusú szerveződések integrálják a személyiséget, míg a Gesellschaft típusúak nem. Nehéz eldönteni, hogy valóban a modernizálódó Csehszlovákia, a városiasodásban igencsak nekiinduló Kassa (Lásd harmadik rész) okoz-e ilyen változásokat, vagy Sziklay valóban sikertelen, kudarcokkal teli sorsára keres ilyen öngigazolást. Hasonló példa lesz később a Kazinczy Társaságban bekövetkező személyi változások interpretálása is.

A végén mégiscsak megalkudtak. A püspök műveltségével, aránylagos liberalizmusával, jóindulatával messze kimagaslott a katolikus klérus átlagából,

¹⁰⁰ Bastide, R. (1971): Mémoire collective et sociologie dui bricolage. L'Année Sociologique, 21, 65-107. o. 91. o. Idézi Pléh Csaba: Az elbeszélt történelem a pszichológiában. Előadás az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának 2000 május 3-4-én tartott A történeti helyzet tudat alakváltozásai: Kényszerpályák és alternatívák a magyar történelemben c. tudományos ülészakán

legalábbis helyzete ilyenné tette. Hiszen nemcsak hogy szóba állt egy „eretnek” házasságban élő emberrel, hanem a város magyar kultúrájának érdekeit ebben a szituációban többre értékelte, mint a maga egyházi szempontjait. Úgy alkudtak meg, hogy az Esti Újság Vasárnapját, egyáltalán a lap kulturális vonatkozásait Sziklay változatlan szellemben, világnézetre való tekintet nélkül minden értéket összefogva szerkeszti, Forgách Géza munkájába viszont nem szól bele. Ez lett neki is, a lapnak is a veszte, Forgách Géza ugyanis jó mélyen merített abból a magyarországi sajtóból, amely Katona Jánosnak volt leginkább a szája íze szerint. Ennek három következménye lett: az előfizetők száma a továbbiakban rohamosan csökkent, s egész sereg író, költő, egyéb munkatárs tagadta meg a részvételt az újság kulturális rovatában, az Esti Újság Vasárnapjában. A katolikus szentek, és az odaíti „fehér hadsereg” kultusza a politikai rovatban keresztülhúzta Sziklay számítását, ez a kompromisszum megbukott. Az Esti Újság feltartóztathatatlanul az akkor kialakuló Keresztényszocialista Párt kezébe került, úgy kezdte érezni magát a szerkesztőségben, mint a szárazra tett hal.

Erkölcsei, világnézeti szempontból talán még jól is járt vele, hogy Forgách Gézának egy túlságosan merész, szélsőséges hangú cikkéért a lapot a hatóságok 1921 végén egyszer s mindenkorra betiltották a csehszlovákiai magyar kulturális élet első hetilapját, az Esti Újság Vasárnapját. Sziklay előtt ott állt a nagy kérdés: csatlakozzék-e a Pozsonyban éppen akkor megindult Tavasz című folyóirathoz, amelybe Alhambra c. regényének kéziratát küldte el, – de akkor véglegesen egy bizonyos irodalmi és világnézeti irányzathoz csatlakozik, – vagy maradjon a köréje csoportosuló írókkal a Kazinczy korára emlékeztető levelezésnél?

Az államfordulat után a felvidéki magyar sajtó egyébként is nehezebb helyzetben volt, mint pl. az erdélyi. Erdélyben a legtöbb magyar újság a meglévő vidéki sajtó továbbélésének tekinthető, Csehszlovákiában azonban az új lapok semmilyen helyi tradícióhoz nem kapcsolódtak, mert korábban a Felvidék a pesti sajtó piaca volt. Érthető ez a földrajzi közelség miatt is, hiszen a pesti lapok már délelőttre odaértek, szemben a jóval messzebb fekvő Erdéllyel. A Pesttől való függés nem csak a tradíció hiányát okozta, hanem olyan színvonalbeli elvárásokat is támasztott, melyeknek nem tudtak megfelelni a csehszlovákiai lapok. A közönség érdeklődése tehát a bécsi, prágai, pozsonyi német, vagy cseh lapok felé irányult. 1919 után ráadásul számos baloldali újságíró Bécsbe és Csehszlovákiába emigrált,

így alakultak meg a Bécsi Magyar Újság és a Jövő 1920 és 1924 között, tízezres példányszámmal, majd Ignótus, Szende Pál vezetésével a Kassai Napló, és számos hetilap, folyóirat: Ember, Tűz stb. Ezen a sajtón nőtt fel a harmincas években a „Sarló” ifjúsága is. Ilyen feltételek között, a régebbi lapok közül egyedül a pozsonyi Híradó maradt fenn. 1922-ben indult útjára, Köves Illés jóvoltából, az alacsony színvonalú, tömeglap, a Kassai Újság, amely 1924-re Szlovákia legnagyobb példányszámú magyar lapja lett. 1922-ben indult a Reggel című lap Komáromban, majd Pozsonyban, melyet a Csehszlovák kormány kezdeményezett, és így az iránta mutatott lojalitása is érthető volt. Ugyanebben az évben (1922) június 1-jén jelent meg a Prágai Magyar Hírlap (PMH) első száma, amely Kassa és Pozsony rivalizálásától függetlenül, a legjelentősebb lappá vált 1925-ben. Ekkor lett Dzurányi László a szerkesztője, aki a Kassai Naplótól ment oda, s akinek köszönhetően a PMH sokszínű és pártállástól független lappá lett, 1930-ra a legmagasabb példányszámmal; ekkor lesz a lap szerkesztője Sziklay Ferenc is. 1932-33-ban, amikor a világválság következtében a lap amúgy is nehéz helyzetbe került, Dzurányi otthagytá¹⁰¹, és a Reggel utódjaként alakult Magyar Újsághoz ment át szerkesztőnek Pozsonyba, majd Prágába – ez később Milan Hodža agrárpártjának lett az orgánuma. Ráadásul 1934-ben néhány hónapra betiltották a PMH-t is, valamint Hitler 1933-as hatalomra jutása után a zsidóság szintén elfordult a német nyelvű lapoktól, s ettől fogva a két lap egyformán képviselte a kisebbségi magyarságot.

1935-ben jelent meg a kommunista párt kiadványa a Magyar Nap, amely olcsó volt: 60 fillér (10 magyar fillér), szemben a 1.20 koronás (21 magyar fillér) PMH-val, s ez a gazdasági világválság után nagy előnynek számított. Ennek ellensúlyozására adták ki a magyar pártok a pozsonyi Új Híreket. Ezekon kívül a pozsonyi Esti Újság, a Kassai Újság és az ungvári Keleti Újság jelent még meg, mint kevésbé színvonalas magyar napilap. A folyóiratok közül a pozsonyi Magyar Minerva és a Tátra voltak a legjelentősebbek, amelyek havi rendszerességgel novellákat, könyvkritikákat, verseket közöltek. A PMH kiadásában jelent meg a Nagyasszony című női folyóirat. A budapesti Korunk Szava mintájára adták ki a katolikus Új Élet-et, háttérben a fiatal katolikus értelmiséget tömörítő Prohászka

¹⁰¹ Állítólag, „a békebeli vidéki újságíróra jellemző bohém életmódja” miatt került ellentétbe a lap más vezetőivel.

Körrel. És végül kéthetente jelent meg még a Szvatkó Pál¹⁰² szerkesztette Új Szellem.

A harmincas években stabilizálódott a napilap piac, napi 50000 példány fogyott el a magyar napilapokból, átlagosan tehát csak minden tizenhatodik emberre jutott újság, míg ez az arány a cseheknél hét volt¹⁰³. Ezen belül is egy-egy forgalmasabb napon a pozsonyi bulvárlap, az Esti Újság, 15-18000 példányban kelt el. A színvonalasabb lapok közül a PMH a legkelendőbb, elsősorban előfizetőinek magas száma miatt. Magyarországról részben a korlátozások miatt nemigen jött, jöhetett át napilap, és csak olyan folyóiratok jártak, mint a Színházi Élet.

De ne szaladjunk ennyire előre. 1921-ben tehát állás nélkül marad Sziklay Ferenc. A puszta lét gondja mégiscsak megvolt. Menjen vissza villanyszerelőnek? Ekkor már tele volt irodalmi tervekkel: a Catullus kétségtelen sikere után elkezdte érlelni magában a másik, jelentősebb színdarabjának, a Pümkösty lányoknak a tervét. Ebben az időben írta meg első regényét, az Alhambrát is, – és a csehszlovákiai magyar irodalom első könyv alakban megjelent regénye, a Hangzatka, már csak azért sikerült vázlatossá, mert nem volt módja elmélyülésre. Ez időben az egyetlen kassai moziban, a Dessewffy palota melletti¹⁰⁴ Korzó moziban, a némafilmeket kísérő zenekarban hegedül: minden este öttől hétig ott játszott a moziban egy kollégájának, aki a munkát szerezte neki, és egy zongoristának a társaságában.

¹⁰² Szvatkó P. (1938): A sajtó: In: Borsody István. (szerk.) Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938. Atheneum, Budapest. 138-148. o.

¹⁰³ Statistická Ročenka Republiky Československé, štátní úřad statistický. (1934): Orbis, Praha. számított adat

¹⁰⁴ A volt kaszinóépületben.

17. kép Desseffy palota, (évszám ismeretlen)

Még közvetlen halála előtt is tréfásan emlékezett vissza a zongoristára, aki nem értette, hogy ő minden kotta nélkül és minden tanulás nélkül azonnal tudta – elsőhegedűsként – játszani, hogy: „Jöjjön velem nagysám simmit jární...”, vagy hogy „Szép város Kolozsvár...”. Egy-egy komolyabb filmnél még azt is megengedhette magának, hogy Fritz Kreisler bécsi Gassenhauerét, vagy Vécsey Valse triste-jét játssza el. A jövedelme ekkor némileg több is, mint az Esti Újság szerkesztőjeként.

Ekkor kezdődik a politikai élettel való szorosabb kapcsolata. A két világháború között öt nagyobb, nemzetiségi alapon szerveződő, magyar párt volt a Felvidéken, az Országos Keresztényszocialista, az Országos Kisgazda, a Magyar Nemzeti, a Szociáldemokrata és az Egyesült Polgári Párt. Mellettük számos cseh, zsidó, szlovák, ruszin párt működött, valamint a legnagyobbak, így a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt, a munkásság pártja, a Kommunisták Csehszlovákiai Pártja, a Beneš-féle Nemzeti Szocialista Párt, Masaryk Nemzeti demokrata Pártja és Hodža Köztársasági, később Agrár Pártja. Emellett csak néhány kisebb párt van még a színen, mint az Iparospárt stb.¹⁰⁵ A magyar pártok nemzetiségi alapon különültek el,

¹⁰⁵ Kovács É. (1993): A választói magtartás, mint a nemzeti identitás mutatója Kassán a két világháború között. In: Regio, 1993/1. 22-56. o.

még akkor is így volt ez, ha ideológiájuk hasonló volt, mint a többi párté. Az első köztársaságban az egyébként jól működő polgári demokráciát, (kétkamarás parlament, általános, titkos választójog) a túl sok párt, és a nemzeti alapon történő politizálás tette labilissá.¹⁰⁶ A korszak politikai életére jellemző, hogy szinte minden a városi polgári réteghez sorolható személy szoros kapcsolatba került vele. Ha végigtekintünk pl. a párttagságok vagy a pártok által irányított kulturális szervezetek névjegyzékein, láthatjuk, hogy számuk és neveik alapján szinte mindenki tagja volt valamilyen pártnak. Ez részben magyarázható a kisebbségi sors túlzott átpolitizálásával, amely mögött manipulatív politikai szándékok is meghúzódtak. Sziklay helyzete éppen ezért önmagában még nem tekinthető különlegesnek.

1920. december hetedikén Ótátrafüreden Szent-Ivány József kezdeményezésére megalakult a Szlovenszkói és Ruszinszkói Szövetkezett Ellenzéki Pártok Közös Bizottsága. Előzménye, hogy 1920 elején a megválasztott nemzetgyűlésnek kellett fölvaltania az ideiglenes forradalmi nemzetgyűlést, s az addigi politikai passzivitást ekkor már Pozsonyban is feladták. 1922-ben, amikor véget ért az 1918 óta tartó katonai diktatúra és statárium, február negyedikén, kassai ülésén a párt létrehozta Központi Irodáját, losonci, majd prágai székhellyel, és ekkor Petrogalli Oszkár, besztercebányai ügyvéd felkérte Sziklay Ferencet, a magyar pártok kultúrreferátusának a megszervezésére. Kifejtette aggodalmát Petrogallinak, hogy az irodalmat, a művészetet, a tudományt nem lehet pártpolitikai alapon megszervezni. A költészet vagy éppen a színház, a könyvkiadás, az ismeretterjesztés szempontjából egyáltalán nem fontos, hogy az, aki részt vesz benne, tagja-e valamilyik politikai pártnak vagy sem. Ő maga például nem tagja semmiféle pártnak, és nem is hajlandó semmilyen pártba belépni. Hogyan legyen akkor két egyesült politikai párt kultúrreferense? Petrogalli azonban megnyugtatta. Formailag a Központi Irodához fog tartozni, tőle fogja kapni az ellátmányt is, de a két párt politikai programjához nem lesz semmi köze, a munkájába senki nem fog beleszólni. Ha akarja, írásban is megköthetik a szerződést. Még azt sem írják neki elő, hogy mit mikor és kivel szervezzék meg. Sziklay ekkor saját értékrendjéhez mérten hibát követett el. Bízott a rokonszenves ember szavában, és nem ragaszkodott az írásbeli megállapodáshoz, valamint naivitásában azt hitte, hogy a kultúra ápolása közben távol tudja tartani magát a politikai élettől.

¹⁰⁶ Olivova, V. (1972): *The Doomed Democracy, Czechoslovakia is a Disrupted Europe 1914-1938.* Sidgwick and Jackson, London. 6-34. o.

Sziklay politikához való viszonyát látszólag olyan elutasítás jellemezte, melynek alapja a tényleges politikában való csalódás. Ez önmagában nem túl meglepő, sőt minden bizonnyal hiteles állítás, még ha erre saját énjét megalkotó kommunikatív készletéből, ill. annak fennmaradt forrásaiból lehet csak következtetni. Egy hétköznapi ember számára idegen a politika: olyan manipulációk színtere, melyet könnyen társít gyarló emberi vonásokkal. Másfelől viszont kételyt ébreszt a sajátságos politikai helyzet. Nem is elsősorban az, hogy a kisebbségi politikában az érintettek lényegesen nagyobb személyes átéléssel vettek részt. Inkább, hogy az ilyen „sorsközösségbe” kovácsolt emberek érzése általában rengeteg közösségi elemet tartalmaz. Márpedig a saját közösségben és annak érdekében folytatott és megélt politika egészen más természetű, mint az országos szintű. Ráadásul Sziklay számára először adódott lehetőség az aktív cselekvésre, az általa „szent ügynek” tartott kultúra megmentése, ápolása érdekében. Mindezek fényében valószínűnek tűnik, hogy számára mind a politikától való félelem, ill. a negatív megítélés nemcsak tényleges rossz tapasztalatokon alapult, hanem a közösség valamilyenfajta dezintegrációját megélt élményen is. Mindez azért olyan különös, mert ebben az időszakban éppen ennek a megerősödését, ill. bizonyos értelemben továbbélését látjuk a felvidéki magyar társadalomban. Még akkor is így van ez, ha éppen a politikai különbségek újfajta közösségeket hoznak létre, és számtalan ellentétet is teremtenek, feszültségeket okoznak. Sziklay ebben az időben még nem tudhatja, hogy az éppen ennek a lehetőségnek következtében újjászerveződő Kazinczy Társaság majd újabb problémákat is hoz, legfeljebb a lehetőségeket láthatja kibontakozni az építő munkára. Nyilvánvaló tehát, hogy a felvázolt rajz abba az interpretációba illeszkedik, melybe már korábbi életszakaszainak átértelmezése is. Negatív fényt is csak a későbbi tapasztalatok vetítenek, vetíthetnek vissza rá. Nyitott maradt ugyanakkor egyelőre az a kérdés, hogy voltak-e, lehettek-e olyan kiinduló diszpozíciók, melyek befolyásolták elképzeléseit, motivációit? Nem kizárt ugyanis, hogy Sziklay a dualizmus korában olyan erős Kassai közösségi integrációt élt meg (lásd a Második rész korszakra vonatkozó elemzését), melyhez képest az újak mégiscsak gyengének tűntek. Ebből és személyes frusztrációiból következhet egyfajta csalódottság, mely nem volt idegen másoktól sem a korban – elég csak a kortárs elemzők idevonatkozó írásait áttekinteni. Egy ilyen lehetőség megteremti a lélektani alapot arra, hogy ez a későbbiekben is befolyással legyen döntéseire, ezzel mintegy magát a megélt történelmet befolyásolva. Így érthetővé válik az a

kudarcsorozat, és mely következő életszakaszában jellemzi, mely e nélkül dezorientált, összefüggéstelen döntések láncolatának tűnne csupán.

A referátus március tizenötödikén kezdte meg a működését, és a magyar egyházakkal való kapcsolat, az iskolaügy helyzetének nyomon követése, valamint a kulturális szervezkedés (kultúregyesületek, kaszinók, dal- zeneegyletek, tornaegyletek, népművelési egyletek, könyvtárak, folyóiratok stb. létrehozása) lett a feladata. Győry Dezső, aki már akkor igen tehetséges költőnek számított, Sziklay kultúrreferátusán kezdte meg irodalomszervező munkáját titkárként. Győrynek korábban az YMCÁ-nál volt állása, de a kálvinista klérus elkergette, mert egy cikkében Tompa Mihály és Ady Endre lírájának szomorú-tragikus alaphangját, ennek okát mindkettejük közös betegségében, a vérbajban vélte fölfedezni. Nemcsak azt a ténytet tartották sérelmesnek, hogy Tompának a vérbaját merete emlegetni, hanem azt még inkább, hogy a szerintük „bűnös, istentagadó, érthetetlen” Adyval merete párhuzamba állítani.

A Központi Iroda az égisze alatt jött létre a már említett Színpartoló Egyesület, a Magyar Dalosszövetség is. A városban évtizedek óta működött – Simkó Gusztáv karnagy vezetésével – a Zenekedvelők Koszorús Dalegylete. A dalkultúra a húszas évek elején még elég konzervatív volt Szlovákiában. Bartóknak is, Kodálynak is elvezettek a szálai főleg Szlovenszkó nyugati vidékeire, csak olyan szervezet kellett, amely tudatosítja ezeket a hagyományokat. Nagy harcok dúltak benne a századvégi műdalokat kedvelők és az igazi magyar népdal s a modern kórusok hívei között. Bartók Négy szlovák népdalát szlovákiai magyar kórus adta elő első ízben Csehszlovákiában.

1925-ben, Komáromi székhellyel, Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület (SZMKE)¹⁰⁷ alakult, melynek Szombathy Viktor író lett a főtákos, elnöke pedig Jankovics Marcell¹⁰⁸. Sziklay maga több mint ezer népszerűsítő előadást tartott Szlovenszkó-szerte: a művelt városi nagyközönségnek épp úgy, mint a legeldugottabb kis faluban. Legnevezetesebb és legérdekesebb előadása az avantgárd képzőművészetről szólt: a posztimpresszionizmustól kezdve a kubizmuson, futurizmuson, expresszionizmuson, dadán át egész a szürrealizmusig. Gondosan összeállított hozzá egy színes diasorozatot is. Ugyanakkor alakul a Csehszlovákiai

¹⁰⁷ Hasonló volt, mint a mai TIT.

¹⁰⁸ Jankovics Marcell (2000): Húsz esztendő Pozsonyban. Méry Ratio, Budapest

Magyar Testnevelő Szövetség (1928)¹⁰⁹, a Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetsége, a Mensa Academica.

1923-ban alakítja újra Sziklay Ferenc, az 1898-ban alakult és 1918-ban az egyesületi jog felfüggesztésének következtében megszűnt, Kazinczy Társaságot. Az államfordulat után egyébként minden korábbi magyar kulturális szervezet megszűnt: a legnagyobb Felvidéki Magyar Kultúregyesület Nyitrán működött, aminek 7000 tagja volt, és Magyarország második legnagyobb ilyen szervezetének számított, de az eperjesi Széchenyi Kör s a vidéki kaszinók is mind feloszlottak Rozsnyón, Iglón, Dobsinán, Beregszászot, Vágsellyén. A Reviczky Társaság Léván, a Gyöngyösi Társaság Ungvárott, önként oszlottak fel az 569/1921. kormányrendelet következtében¹¹⁰, amely az új helyzetnek megfelelő alapszabály módosításra kötelezte őket.

Közvetlenül az államfordulatot követően, miután kiderült, hogy aki külföldön végzett főiskolát, nem sok lehetőséghez jut Csehszlovákiában, előtérbe kerültek a belföldi lehetőségek: Prága, Brünn, Pozsony. Az itteni ifjúsági szervezeteket nevezték MAKK-nak, azaz Magyar Akadémikusok Keresztény Körének, melynek Kassán, Komáromban, Losoncon, Érsekújváron, Ipolyságban, Rimaszombatban és Kárpátalján is létrejöttek szervezetei, s 1937-ben mind a tizenegyen Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetsége néven egyesültek. Ezek a szervezetek komoly kulturális szervezkedést folytattak, anyagi támogatást, pedig a Csehszlovákiai Magyar Főiskolások Mensa Academica Egyesületén keresztül az ellenzéki magyar pártoktól kaptak.

Igen jó barátságban volt Faragó Ödönnel, a színház akkori igazgatójával. Az egyik operaelőadás után Sziklay is bement melegen gratulálni a kulisszák mögé, így megismerkedett a cseh karmesterrel, Oskar Nedballal. A XX. századi cseh muzsika mestere és Sziklay között barátság alakult ki, nagyjából németül társalogtak ugyan, de mind a ketten tudatosan törekedtek arra, hogy közel hozzák egymáshoz a cseh és a magyar kultúrát. Nedbal fölvetette: miért vezényeli ő Kassán Smetanát csehül? Rávette Sziklayt: fordítsa le Eliška Krásnohorská szövegeit, a Csókot és a Titkot magyarra. Így ismerkedett meg a Kelet-Szlovákiai Múzeum akkori

¹⁰⁹ Révay I. (1933): A csehszlovákiai magyar kisebbségi sport szervezete és tevékenysége. Léva, ill.: Bárzcy O. (1937): a Cs. M. T. Sz. 1936. évi működése, Léva.

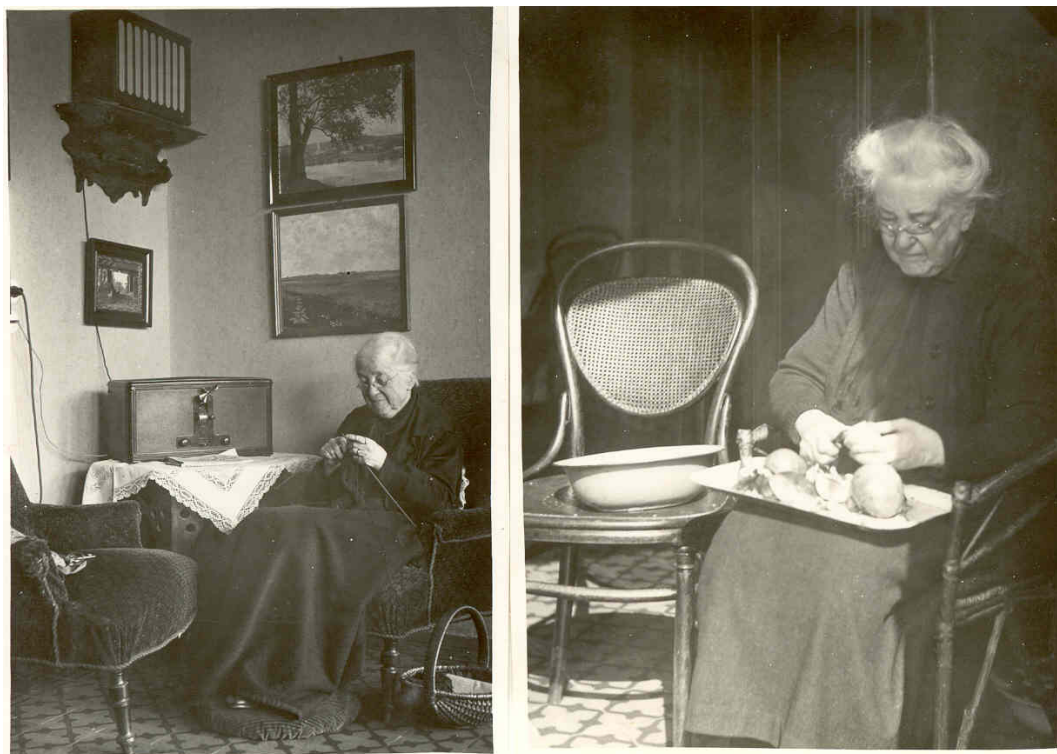
¹¹⁰ Pálesch E. (szerk.) (1921): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 145. o.

igazgatójával, az ugyancsak cseh nemzetiségű Josef Pollákkal is, aki cseh létére kifogástalanul tudott magyarul. Nyelvtudását Pollák egészítette ki ott, ahol a cseh nehézségeket okozott. Čapek Zsiványának első magyar fordítása is így készült el.

1922-ben született legkisebb gyereke: Sándor. A család így héttagúvá vált, hiszen három gyerekük és saját gyerekükként nevelt unokahúguk mellett velük élt a nagymama is.

18. kép Sziklay Sándor és Judit, 1929

19. kép Brósz Lászlóné rádióhallgatás közben köt, illetve a verandán krumplít pucol, 1935

Fontos eleme volt Sziklay Ferenc tevékenységének a csehszlovákiai magyar könyvkiadás beindítása is. A csehszlovák cenzúra a legtöbb esetben nem engedélyezte a Magyarországon nyomtatott kiadványok bevitelét sokszor olyan nevetséges indokok alapján, mint pl. Arany Toldiját, melyben éppen egy cseh rablólovagot győz le a főhős a Nyulak szigetén. Ráadásul Budapesten egyszerűen nem értették meg, hogy a Magyar Hiszekegy című giccsnek – amelyet szerencsétlenségére egy névrokona alkotott – és más hasonló irredenta jelszavaknak a belenyomtatása csaknem minden könyvbe csak azzal az eredménnyel járhatott, hogy ezeket a kiadványokat kitiltották Csehszlovákiából. Ellentmondásos volt a helyzet, hiszen az egyébként liberális szemléletű Csehszlovákiában „a szerző saját kiadásában” bárki azt adott ki, amit csak akart.

Kapcsolatot talált tehát Farkas Gyulával, a berlini egyetem tanárával, aki a magyar lektorátus vezetője volt, és maga is felvidéki születésű. Ekkor, a weimari köztársaság idején, még nyoma sem volt benne annak a szellemtörténeti fogantatású fajelméletnek, amely miatt később oly élesen elítélték. 1924 őszén létrehozta a Kazinczy Társaság Könyvbarátai egyesülést, melynek egy hónap alatt 1300 könyvbarát lett a tagja, Farkas Gyula, pedig a berlini Vögelreiter Verlagnál

megalakította a Magyar Osztályt. Az első kiadványokhoz ez adta a tőkét, de megérte neki, mert könyvbarát alapon megvalósított terjesztésük nagy nyereséggel járt: az új könyvre éhes közönség hamar szétkapkodta a könyveket. Így két év alatt hat közül négy felvidéki, egy magyarországi és egy erdélyi művet adtak ki. 1927-től Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetkezet néven önálló kiadóvállalként élt tovább az egyesülés, melynek Sziklay lett az igazgatója. A kultúrreferátus és a Kazinczy Könyvkiadó székhelye az Éder utcai lakásának az egyik szobájában volt.

Ugyanebben az időben, amikor a magyar kulturális élet több szempontból is igen megosztott, Szent-Ivány József két alkalommal is meghívja lipótszentiváni kúriájába a szlovenszkói írókat, így Sziklay Ferencet is. (Ez volt az úgynevezett Szent-Ivány Kúria, vagy Szentiváni Kúria.) Ő az első alkalommal ugyan elmegy, de csak a baloldali Sarlósokat, és a zsidó írókat találja ott – jellemzi a helyzetet. Szent-Ivány célja a pártatlan irodalom támogatása lett volna, vagy legalábbis egy kiegyensúlyozottabb állapot megteremtése, annak ellenére, hogy maga is nemzeti párti politikus volt.

De hadd ütköztessünk ezzel a beállítással két másik nézőpontot is. Móricz Zsigmond így ír a második ülésről, melyre Sziklay már nem ment el: „Igen egyszerű dolgokról volt szó. Lapot akarnak maguknak, szépirodalmi folyóiratot, amely fóruma legyen a szónak, a művészi kijelentéseknek. Kiadóvállalatra van szükségük, amely könyveiket a közönség elé vigye. Szlovenszkón sem folyóirat, sem kiadó nem volt s nincs ez idáig. Némi igen szerény kezdés természetesen van, de nem olyan arányú, amely akár az íróknak, akár a közönségnek megfeleljen. Most úgylátszik, mind a kettő meglesz.

Meglesz, mert akarják. Akarják az írók, akarják a politikusok. Akarja a közönség. Vannak áldozatkész férfiak, akik ezért már eddig is nagy áldozatokat hoztak. Egyik eladta a juhnyáját, másik a repcetermését szánta rá, mások fillérekkel járultak hozzá a nagy cél szolgálatához: most majd tömörítve fogják csinálni. Országos szervezkedés indul meg s ha együtt akarják, akkor meglesz. ...

... Valami szent áhítat, lelkesedés és együttérzés jellemezte ezeket a tanácskozásokat. Sajnálom, hogy csak magam egyedül voltam jelen itthonról, mert bizony a lelkesedés ragályos. Tömegézés az. S miránk itthon nagyon ránk fér, ha szűz lelkesedés lobban fel a szemünk előtt, a lelkünk számára. Mi itthon úgy teszünk, mintha az érettségnek, sőt a túlérlettségnek olyan fokán volnánk, ahol már

nincs másra lehetőség, csak kritikára, cinizmusra és unalomra: mintha bizony mindent elértünk volna már. ...

... Örömmel s lelkesedéssel vagyok tele és úgy érzem, mindnyájunknak, íróknak, itthon s mindenütt, magyaroknak, jogunk van reménnyel és bátran nézni a jövőbe.”¹¹¹

Ezen a második találkozón Esterházy János egyébként 15 000 korona pályadíjat ajánlott fel egy magyar összefoglaló történeti munka megírására.

De olvassuk rögtön a következő, Győry Dezső véleményét: „Egyrészt igazat kell adnunk azoknak, akik azt mondják, hogy itt aránylag erősebb egyéni tehetségek rejtőznek, mint Erdélyben – mondják ezt különösképp a lírára –, másrészt le nem tagadható, óriási elmaradást kell elkönyvelnünk az itteni írók és irodalom kárára: érvényesülésben is, termelési kvantitásban is, és a termelés átlag kvalitásában is. A tavasszal tartott Szentiváni Kúria nagyon komolyan foglalkozott ezekkel a problémákkal s a diagnózis mellett igyekezett a gyógymódot is megadni. ...

... A magyar könyvkiadás kezdetben az írók egyéni, középkori házalással és előfizető-gyűjtéssel lealacsonyított magánakciója volt Szlovenszón. Az öntudatra ébredés későbbi éveiben a kassai Kazinczy Társaság Könyvbarátainak összegyűjtésével indult meg az első szervezett próbálkozás s dicséretére legyen mondva, a kezdet nehéz éveit úgy bírta ki, hogy az új könyv- és lapkiadószerkezet, mely minap alakult meg Szentiványföldön, erre a fundamentumra építhetett. Közben a berlini Voggenreiter Verlag magyar osztálya tette lehetővé a szlovenszóni magyar könyv megjelenését, korlátozott méretben. Valamivel később Pozsonyban az IKVA (Írók Könyvkiadó Vállalata) adott ki négy könyvet, de aztán a kiadást beszüntette. A Könyvbarátok Társasága heroikusan küzdött a levegőtlen levegőben, azonban a kíméleti idő és a nem tisztán irodalmi szempontok nem engedték bizonyos emelkedettebb magaslatokig.

A Szentiváni Kúria meglökte a kérdést és az új kiadó már megalakult Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetkezet néven, Prága székhellyel s irodalmi vezetője, Darkó István, november elsején kezdi meg az új vállalat működését, ígéretes programmal.”¹¹²

Sziklay borúlátását nem mindenki osztja tehát. Figyelembe kell venni azonban, hogy egy a Nyugatban megjelenő írásnak egészen más a jelentősége, s ez a

¹¹¹ Móricz Zsigmond (1930): A Szentiváni Kúria. In: Nyugat 1930. 11. szám.

¹¹² Győry Dezső (1930): A könyvkiadás. In: Nyugat 1930. 21. szám.

szerzőt is befolyásolja. Móricz kívülállása világos – számára nem életszerű probléma, ami nincs, egyszerűen lelkes valamiért, aminek a nehézségeiben nem kell osztoznia. Győry esete némileg más. Azt is mondhatnánk, hogy az elsősorban magyarországi közönség számára szimpatikussá tenni, támogathatóvá tenni a szlovákiai magyar irodalom, könyvkiadás ügyét építő stratégia, még ha nem feltétlenül tudatos is. Ez akkor különösen szembetűnő, ha észrevesszük rögtön az idézet elején a tudatos torzítást: hiszen nemcsak a ma irodalomtörténete, de a kor számára is nyilvánvaló, hogy Szlovákiát még csak össze sem lehetett mérni Erdéllyel irodalmi tekintetben. Ez még akkor is feltűnő, ha Győry maga személyében is elfogult volt. Sziklay pesszimizmusa tehát részben jogos, ilyen kivonulása azonban nem. A Szentiváni Kúriával való szembefordulása már tisztán destruktív, öndestruktív magatartásról ad tanúbizonyságot, melyet a következmények igazolnak. Ez azonban a korábbi feltételezést látszik igazolni: Sziklay már élete korábbi szakaszában olyan virtuális valóságot teremtett magának, olyan látszatvilágban élt, mely a tényleges magatartását, döntéseit is befolyásolta.

20. kép A Szent-Ivány Kúria

Sziklay Ferenc a könyvkiadás problémáiról tájékoztatja az írókat. Balról jobbra: Rác Pál, Darkó István, Szvatkó Pál, Darvas János, Szent-Ivány József, Sziklay Ferenc, Dzurányi László, Győry Dezső, Vozári Dezső, Sebesi Ernő. Állók: Egri Viktor, Tamás Lajos.

De lássuk a következményeket. Ugyanekkor a PMH néhány szerzőjétől, akik korábban a Kazinczy Társaság tagjai voltak, heves támadás éri annak irodalmi osztályát. Mivel ezek az emberek a Szövetkezet adminisztrációjában is részt vettek, a

szervezetet anyagi válságba sodorták. Ezek az írók később vagy a már említett pozsonyi Magyar Újsághoz, vagy a Masaryk Akadémiához kerültek, és a kiadó csődbe ment. 1932 és 1937 között felszámolták a Szövetkezetet és annak lapját, a Magyar Írást. 1935-ben, a három csehszlovákiai társaság: a kassai Kazinczy Társaság; a pozsonyi Toldy-Kör és a komáromi Jókai Egyesület¹¹³ összefogásában létrejött a Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség, amely már nem a csőd szélén álló Kazinczy szövetséggel, hanem a magántőke révén alakult Tátra Kiadó Rt.-vel lépett üzleti kapcsolatba.

Kiadott ekkoriban egy lírai antológiát is a Szlovákia területén működő költők munkáiból. Mindenkit fölvetett az antológiába, akiben a tehetség legkisebb szikráját is felfedezni vélte. Egyedül Forbáth Imre nem küldött anyagot, mert azzal érvelt, hogy ő nem szlovákiai magyar költő, Pestről emigrált Prágába, és a prágai kommunista avantgárdhoz tartozik. Ennek a lírai antológiának a kritikai visszhangja lehetett volna számára az első komoly figyelmeztetés: – támadták jobbról, hogy miért vett fel olyanokat a kötetbe, mint például az ugyancsak a kommunista avantgárdhoz tartozó Földes Sándort, vagy éppen Szenes Erzsit, és támadták balról is, hogy miért Mécs Lászlótól közölte a legtöbb verset, és miért szerepel Kersék János, a derék dilettáns lírai ügyvéd? Sziklay Ferenc számára azonban csak a tehetség és a magyar szó számított: boldog volt, hogy a két legtehetségesebb fiatal: Győry és Darkó nála töltheti tanulóéveit, és nem érdekelte, hogy akadtak, akik szemére hányták, miért melenget a keblén két baloldalt; a saját ifjúságára emlékezve hagyta, hadd tanuljanak mindenből. Azt akarta, hogy a csehszlovákiai magyar művelődés és irodalom is részese legyen a jövőt építő kultúrának.

Ebben az időben meleg barátság épül ki közte és az emigráns, de a szlovákiai magyar viszonyok közé beépülni kívánó és tudó, tehetséges, majd tragikusan korán elhunyt Jarnó József között. Ő juttatta az elsőként szóhoz az Eperjesen élő Sebesi Ernőt, ő adott megjelenési lehetőséget a pozsonyi származású, Clevelandben élő Reményi Józsefnek is, és amikor már javában tombolt a részben mondvacsinált nemzedéki harc, külön szeretettel dédelgette a Sarló egyik tagjának, Brogyányi Kálmánnak az alapelveiben a későromantikus ízléssel szembeszálló Festőművészet

¹¹³ Szénássy Zoltán (2004): A Jókai Egyesület története. In: Múltunk Emlékei. 2004. június. 8-10. o.

Szlovenszkón című könyvét. Már nem élte meg, hogy szerzője később a nyilasokhoz csatlakozott. De kiadott a Vögel Verlag Magyar Osztálya az ifjúságnak a magyar történelemből vett népszerű elbeszéléseket, kisregényeket is, és megindította a magyar klasszikusokat népszerűsítő, a legszélesebb olvasórétegeknek szánt filléres sorozatát is: Petőfi Bolond Istók és Tündéralom című költeményei voltak az első füzetben. Ennek a kezdeményezésnek azonban nem lett folytatása.

Legnagyobb művének az elmondottakon kívül mégiscsak a Kazinczy Társaságot tekintette. 1898-tól kezdve működött a városban ez a kulturális egyesület kizárólag a helyi műkedvelők társulásaként, 1918 és 23 között azonban szünetelt. Óriási utánjárásába került, amíg a hatóságok akadékoskodására többször is átdolgozott új alapszabályzatával fel nem élesztette. Szem előtt tartotta a város helyi érdekeit is: volt például női szakosztálya, számos hangversenyt rendezett, amelyeken európai és világnagyságok léptek fel a Schalkház nagytermében, minden esetben a zenekedvelő nem magyar közönséget is a terembe csalogatva. De úgy állította össze az új alapszabályokat, hogy lehetővé tegye: a Kazinczy Társaság országos munkát is kifejthessen. A Kazinczy Társaság nyomán Kassa kulturális központtá lett Pozsony és Komárom mellett. A kultúrára éhes kassai polgárság nemcsak olyan nevek vonzására töltötte meg zsúfolásig a Schalkház nagytermét, mint Móricz Zsigmond, Mécs László, hanem kamarahangversenyeket is hallgathatott ott, melyen fellépett Zathureczky Ede, a pozsonyi születésű Dohnányi Ernő és Kentner Lajos, az Angliába elszármazott magyar zongoraművész, aki Sziléziában született, vagy az eperjesi születésű Herz Ottó, aki hol zongoraesttel, hol pedig Paulusz Ákos kassai csellóművésszel együtt szerepelt.

21. kép Schalkház szálloda, 1935

Sziklay Ferenc helyi (kassai) szervezőtevékenysége azonban nem korlátozódott a Kazinczy Társaság vezetésére, melynek tizenkét éven át, 1935-ig volt a főtitkára. Sikerült ugyanis Kassa értelmiségében felkelteni az igényt egy önként szerveződő művelődési kör iránt, amely klubszerűen tartotta összejöveteleit, melyen meghívott neves írók, előadók tartottak témafelvető előadásokat, felolvasásokat, amiket élénk és nívós viták követték. A meghívottak között határon inneni (csehszlovákiai) és határon túli (magyarországi, erdélyi stb.) kiválóságok is szerepeltek. A szervezet a Keresztény Társadalmi Kör nevet vette föl, s a Forgách palota első emeletén tartotta a gyűléseit. Nem érvényesült itt semmilyen kirekesztés, hiszen a kör meghívottjai közül nem is kevesen – így maga Sziklay Ferenc is – egyidejűleg a Bercsényi utcában, a Kassai Társaskörben, azaz a zsidó kaszinóban is tartottak előadást. A két világháború között hat hasonló magyar társadalmi jellegű kultüregyület volt még Kassán, az említettek mellett a Kassai Polgári Társaskör a Lőcsei Házban, az Iparoskör, a Katolikus Legényegylet és a Katolikus Olvasókör.¹¹⁴ Ezek mindegyike a szorosán vett kaszinó életen túl állandó mozgásban tartotta a város magyar kulturális tevékenységét, pl. a Katolikus Legényegylet, vagy az Iparoskör rendszeres műkedvelő előadásokat tartott. Habár mindegyik más-más

¹¹⁴ Sziklay F. (1938): Kassa. Kassa. 31. o.

társadalmi réteget vonzott magához, számos országos rendezvényt, a Petőfi centenáriumi ünnepséget, a Jókai-jubileumot, a Rákóczi-ünnepet, s a társadalmi egyesületek szövetségének az országos kongresszusát, közösen szervezték és tartották meg.

A Kazinczy Társaság és a Keresztény Társadalmi Kör révén Sziklay Ferencnek sikerült tehát hozzájárulnia Kassán a társadalmi élet újjászervezéséhez és olyan országos kisugárzású kultúréletet teremtett általuk, amely mentes volt a politikai felhangoktól. Tevékenységének a fontosságát az adja, hogy 1918 után a magyarságnak, mint elkülönült társadalomnak a hagyományos integrációt magában rejtő kötelékei megszűntek. Így nemcsak nemzeti, nemzetiségi szempontból szigetelődött el, hanem, ettől némileg függetlenül olyan állami és társadalmi szervezetek is elhaltak, melyek az egyének pusztá halmazában a közösséghez tartozás élményét, praktikus és pszichés előnyöket egyaránt tartogattak az egyénnek.

A család és a kisebbségi csoporthoz tartozás mellett a civil szervezetekben való tevékeny részvétel a legfontosabb e tekintetben. Sziklay számára a családi és a rokoni kötelékek mellett ezek voltak a legfontosabb kapcsolatrendszerek. Ráadásul ebben az időben, az új határok és a jelentős kivándorlás következtében, éppen a polgári és középosztályi rétegeknek a rokoni-családi kapcsolatai is meggyengültek, miután a legtöbb családi, rokoni háló elszakadt, mivel egy-egy tagja az anyaországba került át, mint ahogyan azt a következő fejezetben láthatjuk. Mégis érdemes kicsit kitérni itt erre a témára, különösen mivel a rokoni kapcsolatok jelentősége sokkal nagyobb volt akkor, mint ma. E kapcsolati háló nem csak a közvetlen rokonokra terjedt ki a testvérekkel, szülőkkel, esetleg azok testvéreivel, unokatestvérekkel egyetemben, hanem olyan távoli rokonokra is, mint Sziklay esetében, pl. Hazslinszky Rezső tanár, illetve, annak felesége és gyermeke. Ez a rokon a következő módon kapcsolódott Sziklayhoz: feleségének az anyja Dietz Kornélia, Dietz Sámuel ungvári vaskereskedő lánya, akinek az anyja Frederike Putz, Samuel Putz pozsonyi kereskedő lánya (ő még ott látható Sziklayék esküvői fényképén 1911-ben). Az ő anyja Maria Susanna Jermy, David Jermy ezüstműves lánya, akinek a testvére Carl Jermy, az ő lányát, Frederike Amalie Jermyt veszi feleségül második házasságként Hazslinszky Tamás, az eperjesi kollégium tanára, akinek a fia Rezső. Harmadfokú unokatestvérek tehát Hazslinszky Rezső és Sziklay Ferenc felesége, illetve még egy reláció, amely nem kevésbé távoli: az említett Hazslinszky Tamás

nagybátyja; Frigyes¹¹⁵, aki szintén Eperjesen volt tanár, (egyben az MTA tagja) feleségül vette Putz Friderika testvérét; Teréziát. De Hazslinszky Rezső ekkor már nem él, a kapcsolatot így csak feleségével és lányával, Évával tartották, akik viszont rendszeres látogatói voltak Sziklayéknak.¹¹⁶ Az ilyesfajta kiterjedt rokoni kapcsolatok nem kivételesek, mivel összesen 89 hasonlót sikerült felderíteni Sziklay kapcsolathálójában, és van közöttük banktisztviselő, öntöde tulajdonos, katonatiszt, villamosmérnök, kereskedő, rőfös, anyakönyvi tisztviselő, tanár, gyógyszerész, orvos, ügyvéd, akadémikus, egyetemi tanár, evangélikus pap, üveg-, fűszer-, és vaskereskedő (az utóbbi egyben egyházi tanácsag), erdőtanácsos, miniszteri titkár. Ennek fényében érthető meg az is, hogy milyen fontos volt számukra az a polgári életforma, értékrend, melyet elődeiktől örökölték, s melynek nem volt része a lumpolás, a mikszáthi hősök dzsentris életvitele.

Sziklay Ferenc bátyja, Dezső ugyanis eredetileg ügyvéd, aki Nagybányára költözik, és ott folytatja a praxisát, s bár anyagilag is sikertelen ügyvédi pályáján, ám sikeres festőművészként. Volt idő, hogy a Budapesten a Műcsarnokban évente megismétlődő Országos Tárlaton is kiállított. A képeit sokan vették, a pénzügyei rendben is lettek volna, de feleségül vett egy színésznőt, és olyan intenzív társas életet élt, hogy minden pénzét, sőt még az örökségét is felélte. Így kénytelen volt az öccsétől kölcsönkérni, amiért annak az Éder utcai házra jelzálogot kellett felvennie, amit természetesen nem tudott megadni. Nem a tartozása, hanem éjszakázós, kicsapongó, bohém életvitele okozta, hogy az öccsével minden kapcsolata megszakadt: egyetlen levelére sem válaszolt, egyszer sem látogatta meg ezután. Hasonlóak voltak a baráti kötelékei is: részben azokból az írókból, politikusokból állt, akik munkatársból váltak barátaivá, részben azok a tanárok alkották, akik kollégái voltak, de 1918 után eltérő életpályát futottak be. Ha csak a legszorosabb kötelékeit nézzük, azokat, akikkel a legtöbbször találkozott, vagy váltott levelet és igazán személyes viszony alakult ki köztük, akkor is igen összetett a kép: a kiszolgált k. u. k. ezredes nejétől kezdve ott találjuk, többek közt Halász-Hradil Elemér festőművészt, de közéjük tartozott Schubert Tódor Léváról, aki felsőházi tag, és a Lévai Takaréktársulat RT. vezérigazgatója, valamint Spielmann Ervin kassai bankigazgatót, akivel együtt is zenéltek, Perényi Ede járásbíró családját, Ordódy Aladár táblabírót, birtokost és családját, építészmérnök fiát, valamint Szombathy

¹¹⁵ Mágócsy-Dietz Sándor (1897): Hazslinszky Frigyes emlékezete. In: MTA emlékbeszédek.

¹¹⁶ Vendégkönyv 1931 és 1940 között, Sziklay Sándor tulajdonában.

Viktor, író, újságszerkesztő, Mécs Lászlót, Kemény G. Gábort, aki nemcsak barátjának, hanem tanárának is tekinti Sziklayt, valamint Révay István gróft¹¹⁷, és Esterházy János gróft¹¹⁸. A fehértemplomiak közül Bodor Aladár nevét említhetném, aki hatévi losonci tanárkodás után került Budapestre 1918-ban, s itt a Magyar Nemzet munkatársa lett. Bodor még 1938-ban – abban az évben, amikor nyugdíjazták – is kénytelen volt megélhetését azzal kiegészíteni, hogy bábokat faragott, az már más lapra tartozik, hogy ezt ügyesen végezte, és egy vállalkozó arra is érdemesnek találta, hogy megvegye tőle a "jogot", és sokszorosítsa a terméket.¹¹⁹

Időközben azonban olyan események következtek be, melyek véget vetettek Sziklay Ferenc gyümölcsöző szervező munkásságának. Néhány évvel a kultúrreferátus munkájának 1922. évi beindulása után, 1925-ben meghalt Petrogalli Oszkár, és a politikai függetlenségre vonatkozó 1922-es szóbeli megállapodást "magával vitte a sírba". A Szövetkezett Magyar Pártok Központi Irodáját, aminek székhelyét időközben Prágába helyezték át, irányító két pártvezető, Szüllő Géza (Magyar Keresztényszocialista Párt) és Szent-Ivány József (Magyar Nemzeti Párt) egy idő után úgy döntött, hogy a kassai kultúrreferátus addigi "pártokon felül álló" munkájába pártpolitikai szempontokat visz bele. A csehszlovákiai magyarság életét Petrogalli halála után a legmerevebb pártszempontok határozták meg, és Sziklayval, aki addig a kulturális, az irodalmi élet legfontosabb kereteit úgy teremtette meg, hogy azt – csekély kivétellel – mindenki elfogadta, nem is olyan nagyon kíméletes módon közölték: vége a pártokon fölül álló rendszernek. Vagy engedelmeskedik, vagy fel is út, le is út. Győry azonnal otthagya. Ugyanakkor a Kisgazda és a csak papíron létező Jogpárt egyesüléséből létrejött Magyar Nemzeti Párt kezdeményezésére a szövetség felbomlott, a referátus ezzel ütközőponttá vált. A

¹¹⁷ Révay István, gróf (Tajmasári, 1899. máj. 7. – Korneuburg, Ausztria, 1989. okt. 30.): történész, politikus. 1938-ig a csehszlovákiai Magyar Kulturális Egyesület elnöke volt. 1941-44-ben tagja a Magyar Országgyűlés Felsőházának. Mint nemzetiségi és kisebbségi szakértő 1945 és 1949 között a budapesti Teleki Pál Intézet igazgatója volt. A magyar béke delegációban szakértőként vett részt. 1949-ben Nyugatra távozott. Norvégia után az USA-ban telepedett le. Megalakulásától részt vett a Magyar Nemzeti Bizottmány munkájában. 1951 és 1958 között a Szabad Európa Bizottság kutatóosztályán dolgozott. Miután 1967-ben Ausztriába költözött, történészként a csehszlovákiai, romániai, jugoszláviai, kárpátaljai magyar kisebbség problémáival foglalkozott. Ebből a tárgykörből jelentek meg tanulmányai a Katolikus Szemlében, az Új Látóhatárban és a Handbuch der europäischen Volksgruppen című sorozatban (1970).

¹¹⁸ Esterházy János (2000): A kisebbségi kérdés. Ister, Budapest

¹¹⁹ OSZK Kt fond 158 V/27
OSZK Kt fond 158 VII/30
OSZK Kt fond 158 X/26

Keresztényszocialista Párt a csehszlovákiai magyarság sérelmeinek nemzetközi propagálására helyezte a hangsúlyt, a MNP viszont inkább a csehszlovák kormánnyal való kompromisszumra törekedett. Eközben a Kazinczy Társaság irodalmi szakosztályából ki akarta alakítani a Szlovákiai Magyar Írók Szövetségét. Az volt az elgondolása, hogy ez a Szövetség adja az ötletet és az anyagot a Kazinczy Könyvkiadó további terveihez, Magyar Írás címen, pedig folyóiratot indít. Még mindig az igazságában hívő ember makacsságával ragaszkodott valamennyi érték összefogásához. Arra a konferenciára, amelyen ez az írószövetség megalakult, még eljött a nagy többség.

Ezek fejleményeként Sziklay elvesztette a PMH Magyar Vasárnap című mellékletének a szerkesztői állását, és a kéziratait is egyre-másra visszaküldték Prágából azzal, hogy "nem egyeznek meg a hivatalos vezetés véleményével". Nehéz megítélni, hogy mi is volt az a hivatalos álláspont. Vajon Szüllő Gézáé, aki elvből nem tett el semmiféle könyvet, hanem ha elolvasta, kihajította a vonat ablakán, aki hangos ellenzéki volt, s mást sem csinált, mint hogy a csehszlovákiai magyarság sérelmi adataival utazgatott a Népszövetségbe? Vagy Szent-Ivány Józsefé, aki ugyancsak régi földbirtokos volt, aki viszont a parlamentben is, a közéletben is bizonyos fenntartásokkal kormánypárti politikát hirdetett? E kettős politika, a vezetés széthúzása miatt hullott fokozatosan atomjaira a csehszlovákiai magyarság csaknem valamennyi társadalmi osztálya és rétege. Szent-Ivány a Kazinczy Könyvkiadó igazgatótanácsának elnöki székébe került, s átvitte az egész vállalkozást bejei földbirtoka mellé Tornaljára. Ez nemcsak Darkó számára jelentett tragédiát, hanem a vállalkozás szempontjából is. A Magyar Írás című folyóirat sem lehetett életképes úgy, hogy falun szerkesztették, nem is szólva arról, hogy Tornalja székhellyel a kiadóvállalat is eleve halálra volt ítélve. Ráadásul, mint írónak is személyes kárt okozott: önéletrajzi regénytrilógiájának első részét, amely első díjat nyert a budapesti Pantheon Kiadó regény pályázatán, Szent-Ivány javaslatára úgy hozták ki „közös kiadásban”, hogy a Kazinczy Kiadó impresszumát tették rá, torzítva még Kassa jelzésével.

Sziklay véleménye ugyanakkor valóban eltért mind a két oldalétól, mivel szemei előtt a csehszlovákiai magyarság egészének az összefogása lebegett célként, eszmei, világnézeti, felekezeti hovatartozástól függetlenül. A jobboldal így túl liberálisnak, vagy baloldalinak, a baloldal, pedig jobboldalinak tartotta, hiszen a két jobboldali magyar pártnak volt az alkalmazottja. Ekkor már nemcsak a hivatalos

katolikus egyház, s nemcsak a szabadkőműves tábor állt szemben vele. Akik – Dzurányi László vezetésével – a Prágai Magyar Hírlaptól látványosan átvonultak a kormány vezette pozsonyi Magyar Újsághoz, gyűlölt és minden tevékenységét elgáncsoló „kenyéradó gazdái” miatt éppúgy „lejobbaldalították”, mint a Sarló tagjai vagy azok, akik annak megszűnése után a Levá frontához (a Kommunisták Pártja vezetése alatt álló Balfronthoz) csatlakoztak. Sziklay nem tartozott sehová, mert mindenkit egy táborban szeretett volna látni. Politikai elszigetelődése a harmincas években olyan hátránnyal is járt, hogy néha hónapokig a fizetését sem kapta meg. Ezért akkora adósságot halmozott fel, hogy a nagybátyjától örökölt Éder utcai házáért el kellett adnia, azt, amiben a kultúrreferátusnak és a PMH kassai irodájának is helyet biztosított. Erre a célra ezután a Fő utcán külön helyiséget kellett bérelnie. Masaryk, a Csehszlovák Köztársaság első elnöke, egy millió koronát adott a csehszlovákiai magyar kulturális élet céljaira, ennek az összegnek a gondozását a Masaryk-Akadémia létrehozására fordították Pozsonyban, vezetőségében azonban többségben voltak a szabadkőművesek, ami Sziklaynak, az elmondottakból érthető módon nem volt rokonszenves. Az intézmény – egyébként több fontos tanulmányt közlő – Magyar Figyelő című folyóiratából és más jelenségekből egyértelműen kiderült, hogy a hatalmas összegben néhány ember osztozkodott. Amikor a Masaryk-Akadémia megalakult, Sziklayt is beválasztották, az ellene folytatott számos intrika ellenére sem lehetett teljesen mellőzni, de ő kilépett, mert mindenféle klikknek ellensége volt – értelmezte a helyzetet saját maga.

Úgy tűnik, hogy politikai, és egyben szakmai pályafutásában „két szék közt a pad alá” esett. Nem akart semmilyen világnézeti oldalhoz kapcsolódni, elköteleződni, így mindenki ellenségnek tekintette egy olyan hangulatú időszakban, amikor mindenki ellenségnek számíthatott, aki nem mutatta ki egyértelműen odatartozását. Ugyanakkor levelezéséből kiderül, hogy alapvetően összeférhetetlen természete volt, sértődékeny és kompromisszumra képtelen ember volt, ami akkor is életképtelen stratégia, ha értékei alapvetően pozitívak voltak. Olyan politikai pályára tévedt, amihez nem voltak meg az adottságai. Valójában akár politikai elkötelezettség nélkül is sikeresebb lehetett volna, ha személyes kapcsolatait jobban tudja alakítani. Az elvei szerint fontos dolgokban a legkisebb ellenállást is személyes sértésnek, a „szent ügy” elleni vétségnek érzett, és ennek megfelelően reagált rá. Hirtelen haragú ember lehetett, s leveleiben sokszor megsértett másokat. Mindez szintén kiegészíti azt a lassan kibontakozó mélystruktúrát, melyben Sziklay sorsának

végzetszerűségét éppen saját maga által teremtett pszeudo-világnak köszönheti. Olyan közösségi elvárásokból állt mindez, melyek pártpolitikai szinten nem egyszerűen életképtelenek, hanem értelmezhetetlenek voltak. Ezért nem tudott a látszólag éppen hogy közösségi fórumnak tűnő Szent-Ivány Kúriával sem azonosulni.

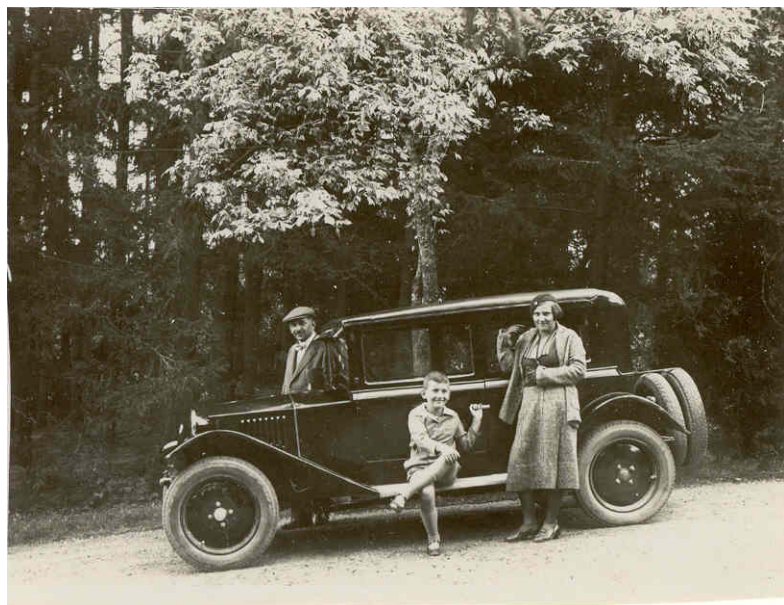
Ebben az időben ünnepelte írói működésének 25. évfordulóját. Kassán is szép előadóestet szerveztek, Jankó Zoltán nevű barátja – bankigazgató, városi tanácsos és szerkesztő, korábbi főispán – pedig Pozsonyban, a Prímás-palota tükörtermében rendezte meg szerzői estjét, mivelhogy tanári pályáját ebben a városban kezdte. Nem volt tele a terem, de szép sikere volt, némi vigasztalásul egyre növekvő gondjaira. Szerzői estjére nem lehetett a jobboldali jelzót alkalmazni, sem arra, amit saját küzdelmeiről mondott, sem arra, amit erről a szerzői estről írtak. Az egyetlen kritika, amit a műsorról készült, a Magyar Újságban jelent meg. Nincs aláírva, de nem a program tartalmáról beszél, elég éles kirohanást intéz a pozsonyi közönség ellen, amely nem töltötte be a termet, és azzal zárja a cikket, hogy: „...a Sarlósok szeretik őt.” Óriási ijedelmet, felháborodást vagy legalábbis zavart keltett ez az alapján véve kis cikk a „hivatalosok” táborában. Derfínyák Gusztáv – az ipariskola művezetője és a keresztényszocialista, majd az egyesült pártok aktív tagja – aki már kezdetektől fogva eljárt hozzá pletykálni, alig érkezett haza, némi elégtétellel az elszenvedett mellőztetések miatt, máris ott termett, és így akarta befolyásolni: ne higgyen a cikknek, csak azért íródott, hogy éket verjenek ő és az „igazi barátai” közé.

1931-ben végleg ki kellett költözniük a korábban csak nyári lakóhelyül szolgáló vöröshegyi villába.

22. kép A villa parkjának kapuja télen, 1933

Dezső bátyja már említett kölcsönét, melyet sosem adott meg, s a kamatokat sem törlesztette, csak úgy lehetett kifizetni, hogy az Éder utcai házra vettek fel jelzálogot. Így azt a házat kellett eladniuk. A korábban még négyszobás vöröshegyi házat maradék pénzéből, amely adósságai kifizetése után maradt, felújította, bevezettette a központi fűtést és kibővítette hatszobássá. Ezen kívül csak egy kéthengeres, használt Tátra kocsira maradt pénze, mely a legolcsóbb típus volt akkoriban.

23. kép Az autó, 1933

Nem szabad az egyént autonóm vagy izolált egységként értelmezni. Mint oly sokszor hangsúlyoztuk. Az egyéni családi háttéren kívül olyan szokások is hatnak a primer szocializációra, melyek a társadalom bizonyos csoportjaira jellemzők, és amelyek a történelem során változnak.¹²⁰ Elkerülhetetlen tehát Sziklay Ferenc társadalmi pozíciójának jellemzése, hogy képet alkossunk gazdasági, szociális és mentális helyzetéről. Furcsa és ellentmondásos volt anyagi helyzete, mint oly sokaknak ebben az időben. Egyfelől örökölt egy nagypolgári házat és más vagyontárgyakat feleségének a Monarchiában meggazdagodott elődeitől, akik akkora vagyont halmoztak fel, hogy az olyan csapások, mint a hadikötvények vásárlása után is maradt még belőle. A vöröshegyi ház neoklasszicista kúriára emlékeztetett leginkább, timpanonnal, oszlopokkal, hatalmas méretével, impozáns megjelenésével, nagy verandájával (melynek asztalát óriási márványlap fedte) külön dolgozószobával, telefonnal, Bösendorfer zongorával a szalonban, klasszicista stílbútorokkal. De a szalon és a nappali mellett két gyerekszoba is volt, ami figyelembe véve a kor szokásait, egyáltalán nem a szokványos középosztályi normához igazodott. Körülötte nemcsak egy háromholdas, francia módra nyírt park terült el, kovácsoltvas kerítéssel elkerítve, hanem saját tenispálya is.

¹²⁰ Röckelein, Hedwig (1993): Der Beitrag der psychohistorischen Methode zur „neuen historischen Biographie“. In: Biographie als Geschichte. (Szerk.) Hedwig Röckelein. Edition Diskord, Tübingen, 1993. 17–38. o.

24. kép A dolgozószoba, 1933 november

25. kép Az ebédlő, 1933

26. kép A szalon, 1933

Sziklay jövedelmet ebben az időszakban elsősorban a Prágai Magyar Hírlaptól élvezett, ami 1800 korona volt és a párttól 900 koronát kapott, illetve a regényeiért, cikkeiért jogdíjakhoz jutott, ami pl. a Magyar Művészet című lapban közölt nyolcoldalas írása esetében pl. 120 koronát jelentett. Ez egy átlagos tanári fizetéssel volt egyenértékű. (Lásd negyedik rész) 1935-ben június harmadika és hatodika között könyvvásárt rendeztek Budapesten, amelyen a szlovenszkói íróknak saját sátruk volt Sziklay Ferenc Hová? című regényét is itt árusították. Ezeket a könyveket elsősorban a könyvtárak és egyéb intézmények vették meg kötelelességszerűen, valamint olyan előkelőségek, akik meghívásra jöttek, mint Horthy Miklós, vagy Albert főherceg, de csak kisebb mértékben az elszármazott felvidékiek, vagy azok a járókelők, akiket az árusító hölgyek kihorgásztak a tömegeből. Bár több mint 1500 könyvet adtak el e három nap alatt a sátorban, elsősorban nem a tartalmuk szerint vásárolták őket, hanem a szép kiállításúakat, és a vastag, komoly megjelenésűeket vették. Így a Hová? című regényből mindössze két fűzött és tizennégy kötött példány fogyott el, melyekért 52,50 pengőt fizettek ki Sziklay Ferencnek, a maradék példányokat kénytelen volt bizományosi lerakatba (bizományba) átengedni, amiért további 81 pengőt kapott.

Bár, mivel megkapta a csehszlovák állampolgárságot, tanári nyugdíj illetve meg, nyugdíjat azonban mégsem kapott. Szilárd Marcell, az ügyvédje írta neki Komáromból 1934 februárjában, hogy az állam azzal utasította el nyugdíjának a folyósítását, hogy éves jövedelme meghaladja a 28000 koronát.¹²¹ Éves jövedelme tehát körülbelül 40000 korona, ami az 1934-es árfolyam megállapítás után 8000 pengővel volt egyenértékű. A tanárok fizetése 1926 után (1935-ben is) 103/1926 sz. tv. szerint¹²² egységesen évi 15000 és 39000 korona között váltakozott, de már a tanárok is kaptak működési pótlékot, 2148 és 7200 korona között. Ha pedig mindezt összevetjük, jövedelme nem tért el lényegesen attól, amit akkor keresett volna, ha tanár maradhatott volna, és szabályszerűen lépeget előre a fizetési fokozatokban és osztályokban. Ugyanakkor messze elmaradt attól, ami a vagyoni helyzetéhez illett volna, hiszen az életmód, amelyet egy ekkora család és ház megkövetelt, s amire az igényt ő maga is a családi múltból hozta magával a házzal együtt, lényegesen többet kívánt. Havi 670 pengőnyi fizetésével Magyarországon is a középiskolai tanárok felső egyharmadába tartozott volna¹²³, és biztosan a 300-400 pengő havi keresetű középosztályhoz¹²⁴, de Csehszlovákiában ekkoriban lényegesen jobb volt a középrétegek anyagi helyzete. A húszas években, Magyarországon, a közalkalmazottak számának csökkentése (1922 és 1925) és a bérrendezés sem tudta visszafordítani az infláció okozta hatást: a közalkalmazotti bérek csökkenését. Csehszlovákiában ugyanekkor a közalkalmazotti fizetések, vásárlóértéküket tekintve is, emelkedtek: 1906 és 1924 között átlagosan 16,25%-kal emelkedett a középiskolai tanárok fizetése vásárlóérték tekintetében.¹²⁵ Ezt a tendenciát az 1926-os törvénymódosítás sem változtatta meg érdemben ráadásul a húszas években a közalkalmazottak aránya 3,58%-ról 4,69%-ra emelkedett Szlovákiában¹²⁶. A legmagasabb tanári fizetések hasonló növekedése viszont csak 3,5%-os, így tehát az általános javulás sem lett volna elég ahhoz, hogy a hatszobás lakást és polgári életstílust tartson fenn. A magyarság egyébként is némiképp kiszorult a kedvező

¹²¹ OSZK KT fond 158 X/26

¹²² Perényi B. (szerk.) (1926): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 56. o.

¹²³ Kovács I. G. (1995): Az értelmiségi keresetek változása (1920-1975). In: Gyáni G. (szerk.) Magyarország társadalomtörténete II. 1920-1944. Szöveggyűjtemény. Budapest. 62-63. o.

¹²⁴ Gyáni G. (1997): A középosztály társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Századok 131/6. 1265-1304. o. 1271. o.

¹²⁵ Korábbi kutatásom a témában: Koudela P. (2001): Politikai diszkontinuitás versus társadalmi kontinuitás: a tanszemélyzet a század elején és a két világháború között Kassán. ARTT, Budapest. 25. o.

¹²⁶ Štatistický lexikon obci v krajne slovenskej. (1930): Orbis, Praha.

gazdasági folyamatból, az 1918-21-es kivándorlás hatására a magyar lakosság körében még 1930-ra is alig érte el a közalkalmazottak aránya a 3,7%-ot. A tanárok esetében ez azt jelenti, hogy a természetes erudíció, amely békeidőben hat év alatt a tanárok 42,5%-ának a kicserélődését eredményezte, 1918 és 1924 között 86,5%-ra nőtt. (Lásd negyedik rész)

Sziklayéknak tehát még a harmincas években is gazdálkodniuk kellett a villa parkjában, és volt esztendő, amikor még a vöröshegyi kertben sem volt elég az almatermés, a rossz időjárás miatt.

27. kép Részlet a vöröshegyi villa parkjából, 1937

28. kép Sziklay Ferencné a kertet műveli, 1937

Akkor zálogba kellett valamit tenni, hogy a legszükségesebb a család asztalára kerülhessen. Aki belépett a vöröshegyi villába, három örökségből származó gazdag berendezéssel felszerelt hat szobát látott maga előtt, de azt viszont nem láthatta, hogy aznap kukoricadara volt ebédre szilvalekvárral vagy száraz borsó, mert ennél többre nem tellett. Ilyen persze csak akkor fordult elő, ha egyáltalán nem utalták a fizetését. Látták, hogy ki-kirándulnak a kéthengeres Tátrán, de azt már nem, hogy akárhová mentek, tarisznyában vitt koszon éltek, vendéglőben, kiskocsmában legfeljebb egy kracherlire¹²⁷ futotta. A vasárnapi kirándulásaikat a Város közelében fekvő hegyek között tették: Aranyidán, a Hrubsa patak és a Szopotnyica vagy a Hernád mellett, majd kissé távolabb, a Tátra alján. És amíg Sziklay szenvedélyét űzte, pisztrángra horgászott, addig felesége festett. Még a háború alatt folytatta – az impresszionizmus jegyében – a tanulást: Csordák Lajos, Kassa mind magyar, mind szlovák művészettörténetben számon tartott művésze, Nagybánya neveltje, vezette el egyéni stílusához.

29. kép Fürdőzés a Hernádban, 1934

A kertészlakban lakott a Bodrogekőből származó Szunetta György és szlovák felesége, hiszen a kertet karban kellett tartani, de nekik gyakran a család nagyobb gyerekei segítettek a sokszor negyven-ötven mázsa almát leszedni, és lecipelni a

¹²⁷ A harmincas évek csehszlovák bambija

hegy tetejéről a ház pincéjébe. Felesége maga bonyolította le a két-három mázsa szilvából a lekvár főzést, és gondoskodott a kert műveléséről is. Sokszor ez volt a család táplálkozásának elsődleges alapja. Nem egyszer kellett Sziklay feleségének szegyenkeznie, zavarba jönnie amiatt, hogy nem jött meg idejében férje aránylag csekély fizetése sem, és nem tudta megfizetni elsején a fűszer- vagy a rövidáru üzlet számláját. Enni viszont kellett, és harisnyára, zoknira, cernára is szükség volt. Ráadásul úgy, hogy Kassán, ahol Sziklay mindig a figyelem központjában állt, mindig jól öltözöttek legyenek.

**30. kép Gyuri bácsi a kertész,
1934**

**31. kép Mancsi néni a kertész
felesége, 1934**

32. kép Részlet a parkból: a padon Brósz Lászlóné, 1934

33. kép A tűzhely, ahol a szilvalekvárt főzték, 1934

Az alábbi eset jól illusztrálja azt az alkalmazkodni képtelen magatartást, ami az ekkor már közvetlen párt-, és nemzetközi kisebbségi politikába keveredett kisembert jellemezte. Ekkor, 1935-től került két új személy a párt élére: a Keresztény Szocialista Párt részről Esterházy János, a Nemzeti Párt részéről Jaross Andor. Jaross

Andorral ugyan nem, de Esterházyval nagyon közeli kapcsolatba került, aki rendszeres levelezőpartner és vendég lett náluk.¹²⁸ Esterházy támogatta összes kezdeményezését, de arra kérte, hogy menjen Budapestre, a miniszterelnökségre, és vegye fel a kapcsolatot Pataki Tibor államtitkárral, aki a kisebbségi sorsba jutott magyarság ügyét intézi. Sziklay eleget tett a kérésnek elment Budapestre. Megszállt a Keleti Pályaudvar mellett a Park Szállóban – az hirdetett a Prágai Magyar Hírlapban, a munkatársak lakták le a hirdetés árát. Másnap reggel kilenckor, mikor felhívta a megadott számot, kelletlen hangú titkárnő válaszolt. Öméltósága – és jól megnyomta ezt a szót – ma nem fogad senkit. Ő megmondta, hogy bejelentették, éppen arra a napra, mire a nő ezt válaszolta: „Már megmondtam, hogy ma nem fogad!” Ezután hétfőn kapott egy csütörtöki időpontot a nőtől, aki be sem szólt „oméltóságának”, hanem letette a kagylót. Sziklay, talán, mert még mindig volt némi illúziója, talán, mert két új főnökével nem akart ujjat húzni, ott maradt, és elment csütörtökön a kijelölt időpontban. Ott ült a hölgy, akivel telefonon beszélt. Köszönt, de a kifestett divatdámának éppen a telefonkagyló volt a fülén, nem köszönt vissza, hanem intett, hogy üljön le. Propagandasajtó hevert az asztalon. Sziklay még mindig nem érzékelte a történések mögöttes tartalmát. Azt gondolta, öt-hat percet kell várnia, hiszen megbeszélték az időpontot: szórakozottan kezdett lapozgatni egy turulmadárral díszített lapban. Pontosan negyvenöt percet várt, később maga számol be róla. Negyvenöt perc elmúltával bűgő hang jelezte, hogy titkárnőjét várja a nagyúr. A titkárnő egy pillanat alatt visszajött, és szólt, hogy: bemehet. (Nem úgy, hogy: tessék befáradni, csak, hogy bemehet.) Sziklay bement, s legnagyobb meglepetésére az államtitkár úr öméltósága jóval fiatalabb volt nála. Úgy gondolta jogosan tegezi tehát, s köszön szervusszal. A méltóságos úr azonban hidegen nézett rá. Tulajdonképpen legalább elnézést kérhetett volna a várakoztatásért, de nem tette, a szervuszra pedig nem is válaszolt, szó nélkül mutatott a fotelre, ahová Sziklaynak le kellett ülnie. Öt percig tartott az egész „kihallgatás”, s öméltóságát minden érdekelte, csak az nem, hogy Sziklay Ferenc hogyan szervezte meg a csehszlovákiai magyarság összes kulturális szervezetét. Ötpercnyi semmitmondó beszélgetés után, amelynek során öméltósága rágyújtott, de Sziklayt elfelejtette megkínálni – az úr felállt és kiszólt a titkárnőnek, aki behozott egy csomagot: „Ez az ottani magyar pártok kéthavi ellátmánya”: több százezer csehszlovák korona volt benne. „Átviszi a

¹²⁸ Sziklay Ferenc levelezése és vendégkönyve.

határon”: utasította, és tüntetően magázta, mintha arra gondolna, hogy ezzel a jöttmenttel nem lehet tegeződnie.

Sziklayban egy világ omlott össze. Először is azért, hogy hazugság volt, ami szerint a Központi Irodát a csehszlovákiai magyarok filléreiből tartják fenn: ha kikerült a fizetése, azt mondták neki, hogy „nem gyűlt össze annyi pénz”. Másfelől pedig úgy érezte, hogy azt az országot, amelyet a maga fáradhatatlan nemzetiségi harcai hátországának tekintett, ezek szerint egyáltalán nem érdekli, hogy a Csehszlovákiában rekedt magyarság hogy él, hogyan tudta megszervezni a maga önálló kulturális életét. Hogy az a rendszer, amely Pataki Tibor államtitkár úr ömértóságát az elszakított területek „szakemberévé” tette, velejéig romlott, s hogy határon innen és határon túl csak az érdekli, hogy egy bizonyos réteg mindenáron megtarthassa hatalmát. Természetesen az is megalázta, hogy egy nála legalább öt évvel fiatalabb ember nem viszonzta a köszönését. Azért a sziszifuszi munkáért, amit az sohasem lett volna képes elvégezni, azzal „jutalmazta”, hogy úgy bánt vele, mint egy szolgálival, és végül valutacsempészéssel bízta meg, amely egy csapásra leleplezte, milyen erőknél van kiszolgáltatva. Érthető tehát, hogy a továbbiakban nem tartotta ezt a kapcsolatot.

Természetesen nehéz pusztán az egyik oldal nézőpontjából értelmezni és megítélni az eseményeket, hiszen a szóban forgó államtitkár helyzete sem lehetett egyszerű. Annak ellenére, hogy a Gömbös kormány külpolitikája ekkor egyértelműen a revízió gondolata körül forgott, mindez nem azt jelentette, hogy az elcsatolt területek, így a Felvidék helyzetével sokat foglalkoztak volna, csupán, hogy megpróbálták az olasz és a német erőviszonyokat saját érdekeikkel összhangba hozni. Így került 1933. február elejétől a volt berlini nagykövet, Kánya Kálmán a külügyminiszteri posztra, ami Sziklaynak ráadásul különösen kellemetlen körülményt jelentett, hiszen a korábbi külügyminiszter, Puky Endre személyes jó ismerőse volt, annak idején együtt muzsikáltak Kassán. Az egyébként sem túl sok figyelmet kapott felvidéki ügyeken belül Sziklay személye harmadrangú volt, s így talán érthető, hogy az államtitkár, aki napjában tucatjával foglalkozhatott ilyen ügyekkel, nem szentelt neki kellő figyelmet. Ugyanakkor maga a csehszlovákiai szervezetek pénzelésének ilyen illegális megoldása részben a sikertelenség érzését, részben félelmet is kelthetett az államtitkárban, ill. az egész magyarországi vezetésben. A belföldi gondok mellett ilyen nehézségeket felvállalni lelkileg sem lehetett egyszerű feladat. Sziklay élménye olyan síkja az értelmezésnek, mely itt sem

hagyható figyelmen kívül. A nélkül, hogy saját sugallata szerint, a források segítségével meg ne konstruálnánk biográfiáját, lehetetlen lenne azt a virtuális világot ábrázolni, mely egyszerre hordozza a polgári értékeket és azt a közösségi életet, mely „békeidőben” általános és valós volt, legalábbis Kassán. Ugyanakkor látni kell, hogy nem egyszerűen az értékek ütközéséről van szó. Sziklay magatartása alkalmazkodni nem akarása nem magyarázható egyszerűen ezzel, vagy önfejű természetével. Olyan sors szükségszerű lépései ezek, melyeket a történeti körülmények teremtettek. A nélkül a disszonancia nélkül, mely Sziklay élethelyzete – és ebbe természetesen szocializációja is beleérthető – és cselekvési lehetősége között fenn állt valószínűleg egyenként más-más döntéseket hozott volna. A determináló és folytonos körülmények egy olyan belső világot hoztak létre – mint arra a korábbiakban számtalan példát láttunk – mely önmagában is kontextust teremtett, s mely olyan erős volt, hogy még évtizedekkel később is létező entitás maradt.

Ennek következtében azonban Sziklay végleg elszigetelődött, úgy kezelték, mint egy nyugdíjast, hiába tett meg mindent Esterházy az érdekében, több feladatot már nem kapott. Esterházy rendkívül demokratikus gondolkodású, humánus ember volt, ő volt az egyetlen politikus az érdekképviselési alapon felépített önálló szlovák parlamentben, aki Hitler fegyveres hadseregének a megszállása idején nemmel szavazott, midőn Tiso előterjesztette a zsidótörvényt. A baloldalhoz ő maga is közeledett, hiszen 1939 után, Tisoék Szlovákiájában, együttműködött a Pozsonyban, Nyitrán, Zsolnán, Besztercebányán maradt volt Sarlósokkal, szociáldemokratákkal, azokkal, akiknek sikerült életben maradniuk. Mindezek ellenére 1945 után a csehszlovák kormány halálra ítélte, a Hlinka párt számos főembere (Šaňo Mach, Tido J. Gašpar) viszont életben maradt, Esterházy a börtönben halt meg.¹²⁹

Ez a politikai elszigetelődés is szerepet játszik abban, hogy csődbe ment a Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetkezet: a vállalat központját Kassáról Tornaljára helyezték át, folyóiratát, a Magyar Írást elsorvasztották, majd még ugyanebben az évben a Kazinczy Társaság főtítkári székéből is leváltották, és „érdemei elismerése mellett” a társaság elnökévé választották, mely megtisztelő poszt volt, csak éppen szervezői hatáskör nélküli. Helyette az Eperjesi Kollégium volt igazgatója került a társaság élére; Gömör János, aki ugyan csak ekkoriban költözött Kassára (felesége

¹²⁹ Esterházy János emlékkönyv. (2001): Budapest. Századvég. Molnár I. (1997): Esterházy János. Nap, Dunaszerdahely.

kassai tanítónő), de jó politikai és szabadkőműves kapcsolatai voltak.¹³⁰ Gömörly nem volt személyes ellensége Sziklaynak, csak "jó katona". Éppen akkor, amikor Gömörly a társaságba került, Sziklay szívrohamot kapott. Akkor az infarktus fogalma még nem volt közkeletű: a tünet, amelynek alapján szívének betegségét észrevették, a fulladás volt, – akkor szőlőcukor-injekciót adtak neki, ez szüntette meg légszomját. Persze, ezután hosszas pihenésre, kórházi ápolásra volt szüksége, majd utókúrára küldték Ótátrafüredre, a Guhr-szanatóriumba. Ez volt az egyetlen alkalom, amikor valami kis kedvezményben részesült munkaadói részéről. Talán e tátrai tartózkodásának legnagyobb eredménye a magyar Tátra-költészet gyöngyszeme: a Szerelmes szonettek a Tátrához című szonett-koszorú lett. Gömörly nem várta meg Sziklay felépülését. Igaz, az alkotmányos szabályok szerint aktuális lett a tisztújítás a Kazinczy Társaságban, azonban a fair play mégis azt kívánta volna, hogy megvárják, amíg az a főtitkár meggyógyul. Gömörly lett a főtitkár. Az elnöki posztnak semmi gyakorlati szerepe nem volt: dísz jelentett, címet hatáskör nélkül.

Gömörly természetesen másként látta a helyzetet. Az ő értelmezésében nem történt más, mint hogy a tisztújítás során őt választották, meg, és hogy Sziklay megsértődött, amiért ezzel nem várták meg felépülését csak azért van, mert túl érzékeny.¹³¹ Ez a vélemény aztán általánossá vált, bármely helyzetben, ha Sziklay nem értett egyet valamivel azt mondták érzékeny. A tisztújításban persze volt némi igazság is, hiszen az ekkorra már politikailag marginalizálódott Sziklay kisebb valószínűséggel tudta volna tovább képviselni a társaság érdekeit, mint a kitűnő kapcsolatokat ápoló, szabadkőműves Gömörly.

Budapestre ezután csak akkor utazott, ha annak szükségét látta: egyszer azért, hogy megkérje Babitsot, legyen tekintettel a felvidéki magyar írókra is, hogy a közvéleményt tájékoztassák arról, hogy van csehszlovákiai magyar irodalom, és adjanak a jobbak közül valakinek Baumgarten díjat. Süket fülekre talált. Babitsot persze ekkoriban rengetegen keresték meg hasonló kérésekkel, szinte sorban álltak nála. Sokat járt a Pantheon Kiadónál, Dormándi Lászlónál, nemcsak azért, mert a Jöttment című önéletrajzi regényével pályázatot nyert náluk, hanem, mert azt akarta, hogy – miután a Kazinczy Kiadó halálra volt ítélve, – annak a néhány szlovákiai prózaírónak, akik szerinte megérdemelték volna, megjelenési lehetőséget tudjon teremteni. Ugyanez volt a célja akkor is, amikor a Franklin Társulattal tárgyalt: s ha e

¹³⁰ Gömörly J. (1964): Emlékeim egy letűnt világról. Szépirod. Kvk., Budapest.

¹³¹ Gömörly J. (1964): Emlékeim egy letűnt világról. Szépirod. Kvk., Budapest. 76. o.

tárgyalásai révén el is ért némi eredményt, a fiatalok más közvetítők révén el is jutottak a pesti irodalmi berkekbe. S bár jó barátja volt az Ungvárott élő Rácz Pál, az mégiscsak bosszantotta, hogy a Nyugat éppen ettől a közepes prózáírótól hozott novellát, pedig ott volt Jarnó József, Szombathy Viktor, de mindenekelőtt Darkó István, akit nem véletlenül részesített a polgári Csehszlovákia hivatalos vezetése is állami díjban. Mécs László, aki hosszú ideig jó barátja és harcostársa volt, akkor már a népszerűséget hajhászta fehér reverendájával és kék cingulusával, Budapesten József főherceg házi poétája lett, giccses attrakcióvá vált, Győry Dezső a pozsonyi kormánylapnál dolgozott, s akkor mintha teljesen elfelejtette volna, kinél kezdte pályafutását. Ő maga fejezi ki legjobban e korbéli helyzetét:

„Valahol a hegy derekán járok.
Útitársam? Volt, ki elhagyott,
Volt, kit elfogott az árok.
Csöndes-nyugodtan egy magam vagyok.”

Ebben a pár sorban szinte szublimálva benne van egész élettörténete konstrukcionista mondanivalója. Nem saját sorsát, hanem a világ elszemélytelenedését siratja, a közösségi kapcsolatok felbomlását. A jelenség, és a vele kapcsolatos érzések meglehetősen általánosak egy urbanizálódó, modernizálódó környezetben. Különlegességét pusztán az a történeti kontextus adja, mely külső kényszerként erőlteti az erre még nem felkészült lokális társadalomra a fejlődést. Elszigeteltsége, a jobbról is, balról is érkező támadások ellenére sem hagyta abba a munkát, legalább helyi vonatkozásban nem. Hol a Kazinczy Társaság neve alatt, hol Vitéz Sándorral, művelt könyvkereskedő barátjával együtt rendszeresen szervezett a Schalkház nagytermében jó sikerű, magas színvonalú hangversenyeket, olyanokat, amelyekre nemcsak a város értelmiségének zenére érzékeny fülű része, hanem az államalkotó nemzetnek, főleg a cseh tisztviselői karnak nem egy tiszteletreméltó tagja is kivonult. A már említett Paulusz Ákoson, Schmidt Bellán, saját magán és az akkor már az európai hírnév felé tartó Zathureczky Edén kívül olyan neveket szerepeltetett, mint Herz Ottó, Kálix Jenő, Dohnányi Ernő, Wilhelm Backhaus vagy a zenetudós Molnár Antal, a Waldbauer-Kerpely vonósnégyes stb. Kitörő siker volt egy-egy ilyen koncert, s városszerte tudták, ki a főszervezőjük. Miután Gömör

kiszorította a társaság főtitkári székéből már csak színleg járt be még meglévő kultúrreferátusi irodájába, orvosai tanácsára nemes gyümölcsfákat oltott, komoly kertész munkát végzett a Vöröshegyen, és írt egy verses drámát és két regényt, melyeket azonban sosem adott ki.

1936-ban érkezett II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvai hazahozatalának, és a Szent Erzsébet székesegyház kriptájában való örök nyugalomra helyezésének a harmincadik évfordulója. Kassa magyar polgárai úgy szerették volna az évfordulót megünnepelni, hogy a Dóm falára, a kripta fölé emléklakatot helyeznek el, és azt ünnepélyesen felszentelik. Ennek megszervezésére Sziklay Ferencet kérték fel, bízva benne, hogy neki sikerül a csehszlovák hatóságoknál az engedélyeztetést elérni. Elvállalta, de hogy nem volt könnyű megszervezni, az is bizonyítja, hogy csak két évvel később, 1938 júliusában sikerült az emléktáblát leleplezni. A szövege persze nem lehetett magyar nyelvű, így latin lett.

Kassa 1918 és 1938 között dinamikusan fejlődő város. Trianon nagyvárosainkat sok esetben elszakította természetes vonzáskörzetétől, így azok kereskedelmét is szétzúzta. Nemcsak Kassa, hanem Pozsony, Arad, Szabadka, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Komárom, Beregszász és sok más nagyváros is elveszítette összeköttetését kistérségeivel, így ezeknek megszűnt piachelyük, központjuk, vasúti összeköttetésük. Ugyanígy jártak a magyar oldalon maradt városok is; Sopron, Kőszeg, Szombathely, Szeged, Makó stb. Ennek következtében a magyarországi nagyvárosok többségében az elkövetkező húsz évben a népességnövekedés stagnált, 1920 és 1949 között nem egészen 20% körül mozgott, a városiasodás folyamata is megállt. Pedig az 1925-26-os népszövetségi kölcsönt a magyarországi városok nagy része igénybe vette, és infrastrukturális ellátottsága ezáltal javult, az állam regionális centrumokat támogató politikát folytatott, városrendezési tervek készültek, nagyszabású építkezések folytak. Az új határhoz közel eső Kassa is hasonlóan járt, mert elvesztette vidékét, a lakossága azonban mégis majdnem a duplájára nőtt ezen időszak alatt, az 1919-ben alig 47 ezres város 1930-ra is elérte a 70 ezres nagyságot és hasonlóan járt Pozsony is. (Részletesebben lásd a harmadik részben.) Nemcsak a népessége nőtt, hanem a gazdaság, és a polgári rétegek jóléte is fokozódott, számos új épület épül, bár szemben az anyaországgal,

ahol inkább a kulturális infrastruktúra fejlődött, ezek elsősorban szociális, gazdasági, vagy politikai célokat szolgáltak. De épülnek új lakások, rendőr-igazgatási épület, postapalota, üzletházak: Bat'a-cipőgyár, Schnitzer-bútorház, internátusok, elemi iskolák, takarékegyet, ezek azonban, legalábbis építészeti szempontból, semmiképpen sincsenek összhangban a város stílusával.¹³² A lakóházakban inkább kis méretű, tömeglakások épülnek, és a törvényszék épületének további szinttel való kiegészítése során a korábbi díszeket is leverték. Ugyanekkor, nemcsak a lakáspolitikának, hanem a fizetések nivellálódásának a következtében is¹³³ (Negyedik rész) nőtt a kispolgárság aránya¹³⁴, Kassán, és egész Szlovákiában egyaránt. A cseh gazdaság hagyományosan fejlettebb volt a magyarnál, a szlovák területeket mégis háttérbe szorította, szekundér szerepbe kényszerítette¹³⁵, ám ennek ellenére is sikerült országos húzó hatást kifejtenie¹³⁶.

A felvidéki, s a két világháború közötti magyar polgárosodás egyik sajátossága, hogy eredetének köszönhetően a polgári rétegek kevésbé szegmentáltak, mint Magyarország városaiban. Szerepéhez jut ez, mint már korábban utaltam rá, önartikulációjában is: elég csak végigtekinteni az ekkor született tudományos, publicisztikai, vagy éppen irodalmi műveken, hogy láthassuk, abban az értelemben, ahogy Magyarországon, itt nem volt autentikus az "úri középosztály". A középosztály megfogyatkozása 1918 után nem csak az úri világ hanyatlásának, hanem a polgári társadalom fejlődésének is problémája. Van ugyan a szemük előtt olyasmi, hogy "úri középosztály", de ez csak Budapesten, vagy kis mértékben az 1918 előtti Magyarországhoz kötődik, de nem képezték szerves részét a kassai polgári társadalomnak. Az más kérdés, hogy a kassai "polgárok" jelentős része foglalkozását, jövedelmét tekintve, Budapesten "úrnak" számított volna. Ez a jelentős részben német eredetű, de a magyarsággal már teljesen összeolvadt polgárság értéket közvetített. Fontos erre kitérni, hiszen maga Sziklay és felesége is

¹³² A Bat'a épület ma is kéri a főutca házainak sorából, McDonalds étterem működik benne.

¹³³ Koudela P. (2001): Politikai diszkontinuitás versus társadalmi kontinuitás: a tanszemélyzet a század elején és a két világháború között Kassán. ARTT. 26. o.

¹³⁴ Mannova, E. (1997): Entwicklungsbedingungen bürgerlicher Schichten in der Slowakei im 20. Jahrhundert. In: Uő (szerk): Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in der Slowakei 1900-1989. AEP, Bratislava. 20. o.

¹³⁵ Lengyel Gy. (1980): A csehszlovák fejlődés néhány vonása a két világháború között. MTA V GK, Budapest.

¹³⁶ Ezzel a témával korábbi kutatásokban foglalkoztam: Koudela P. (2001): A két világháború közötti Felvidék nagyvárosainak közép- és kispolgársága közötti határvonal. ARTT, Budapest.

ilyen asszimilálódott családból származott. Természetesen szívesen segítettek ők is egymáson, informális hálózat mindenütt létezik, segítettek már Mágócsy-Dietz Sándornak is 1897-ben egyetemi ny. r. tanári kinevezésében, pedig olyan kiváló botanikus szakemberről volt szó, akiről életében 13 különböző növényfajt is elneveztek. De nem pusztán az atyafiság, vagy a kapcsolat a mérvadó, hanem a segítséget kérő érdemei is számítanak. Mikor megvizsgáltuk Sziklay Ferenc kapcsolatait levelezése és vendégkönyve alapján, abból kiderült, hogy a hétszáznyolc személy közül, akikkel kapcsolatban állt, a felvidékiek közt egyaránt akadtak kereskedők, banktisztviselők és tanárok, valamint arisztokraták is, míg magyarországi kapcsolatai szinte kizárólag nagyságos és méltóságos urakkal voltak. (Lásd második rész) Ennek oka az is lehetett, hogy a magyarságnak, mint etnikumnak – kisebbségi sorba jutva – nagyobb a szegregációja, bár a jelenség gyökerei 1918 előtt is fellelhetők: nemcsak a társadalmi szervezetek tagjainak a társadalmi megoszlásában, hanem a magánéletben is. Brósz Lászlónak pl. – Sziklay Ferenc apósának – nemcsak kereskedő, vagy ügyvéd barátai voltak, hanem barátja volt Berzeviczy Albert is.

Az asszimilálódott németiség egy része anyagi értelemben is kiemelkedett az asszimilálódó kispolgári rétegből. A meggazdagodott polgárok, tisztviselők, értelmiségiek, ugyanakkor nem hasonlíthatók Tóth Árpád: A kéremszépen felesége című novellájában kigúnyolt nyápic, magyarul csak törve beszélő, jellemtelen főhőséhez; nemcsak magyarságuk volt vitathatatlan, hanem olyan értékrendet, életszemlélet hordoztak, amely túlnőtt a kispolgári, gyűjtögető, korlátolt életvitelen, ”nemesebb” célokat tűztek ki és valósítottak meg.¹³⁷ Az asszimilálódott, német eredetű polgárságnak a többsége azonban nem önmagáért, a vagyonáért vagy a magyarságáért tekinti értékesnek magát, akinek a tisztviselői pálya nem megérdemelt kitüntetés, hanem szolgálat. Ez a réteg a felemelkedése ellenére sem tekinti megszerzett anyagi javait és pozícióját rendi címnek, elismerésnek, hanem továbbra is Magyarország, vagy a magyarság modernizációján szorgoskodó, a tudomány, a kultúra építésén dolgozó, visszavonultan, csöndesen és szorgalmasan élő polgár identitását ápolja magában. Ez a réteg is kapcsolatot tart fenn a magyar eredetű úri középosztállyal, de annak főként azzal a részével, melynek életmódja, értékrendje az

¹³⁷ Lásd pl. Brósz Jonathán életét. Sziklay L. (1957): Brósz Jonathán. In: A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, Szeged.

övéhez hasonlatos.¹³⁸ Nem olyan éles tehát a határvonal, mint Erdei sémájában úr és polgár közt, egyrészt mivel anyagi javait, jövedelmét, foglalkozását tekintve e réteg mindkét fele hasonló helyzetben van. De nehéz nem figyelembe venni azt az értékrendi, világnézeti alapon szerveződő imaginárius csoportot, melynek léte már 1918 előtt is nyilvánvaló a fenntartott kapcsolatok jellege alapján. Mágócsy-Dietz Sándor, aki az ungvári német származású vaskereskedő Dietz Gusztáv fia, apjától ezt a humanista értékrendet hozta magával, a szabadság-egyenlőség-testvériség nemcsak a nemzeti szabadságot, hanem az ember szabadságát is jelentette nála, legalábbis ez derül ki az apa eperjesi diák fiához írt leveleiből.¹³⁹ Amikor nagyapja, Putz Sámuel pozsonyi kereskedő 1834-ben meghalt, nagyanyja, Maria Susanna Jermy, egy ezüstműves lánya, 1838-ban hozzáment Mágócsy Sándorhoz, egy olyan család sarjához, akik nemességüket fél évezredre vezették vissza. Az ő fiúk, Sándor fogadja örökbe a fiatal Dietz Sándort, miután apját 1872-ben elvitte a kolerajárvány. A név felvétele azonban nem az úri középosztályhoz tartozást, vagy a dzsentrivé válást jelenti Mágócsy-Dietz Sándor számára, hanem az ekkor már német folyóiratokban publikáló fiatal tudós magyarságát. Nevét ugyanis Alexander Dietzként tüntették fel a korabeli lapok, s könnyen németnek nézték volna, holott ő magyar volt. Mágócsy-Dietz Sándor a humanizmus élő megtestesítője, a feudális előítéletek tökéletes ellentéte, amint azt a Sziklay Ferenc házasságában játszott szerepe is mutatja. De nagynénje, Putz Terézia is egy felvidéki ősi magyar birtokos család sarjához, Hazslinszky Frigyeshez ment férjhez. Az eredetileg Soltis család hazslini birtokait a Rákóczy szabadságharc idején elvesztve csak 1800 körül nyert megbocsátást, s ha birtokait nem is, de a Hazslinszky nevet, és a hazslini predikátumot megkapta a császártól.¹⁴⁰ Számára ez utóbbi semmit sem jelentett, szorgalmas szolgája volt a tudománynak.

¹³⁸ Lásd Nagy E. (1993): Elhajló pályaképek. c. tanulmányának egészét In. Dénes I. Z. (szerk.) A hatalom humanizálása. Tanulmány K, Pécs.

¹³⁹ Mágócsy-Dietz Sándor hagyatéka Varga Éva tulajdonában

¹⁴⁰ Mágócsy-Dietz S. (1897): Hazslinszky Frigyes emlékezete. In: MTA emlékbeszédek. Hazslinszky maga is botanikus volt, Mágócsy-Dietz Sándor tanára és példaképe.

34. kép Mágócsy-Dietz Sándor, 1916

A két világháború közt ez az imaginárius csoport tartósan tovább él. Az a személyes kapcsolatrendszer, mely egyfelől Szent-Ivány József, Szüllő Géza, Grosschmid Géza¹⁴¹ nevével fémjelezhető, elkülöníthető ugyan egy másiktól, melyben Sziklay Ferenc, Esterházy János Révay István, Schubert Tódor nevét említhetjük – bár a kisebbségi sors nyilván lényegesen módosította összetételét – mégis hasonló közösségeket formáz. Sziklay számára a csendes szorgos kultúraépítés volt az elsődleges, a fölöslegesnek tartott fényes megyebálok, a hivalkodó, zajos dínom-dánom, az észtesztő toalettek és kifogástalan frakkok a fényesen világitott dísztermekben elmaradtak tőle, s ennek csak örült. De hasonló volt a világlátása Révay István grófnak is, akinek tajnai birtokán többször is járt látogatóban Sziklay, és aki egyébként kitűnő demográfus és társadalomstatistikus is volt. Ő az, aki a kényszerű szünet után 1942-ben, ”élve a törvényes lehetőséggel”, felmondott zsidó bérlőjének és újra gazdálkodni kezdett. Bizonyos szokásokat persze Sziklay is megőriz, így pl. továbbra is rendszeresen jár vadászni, ennek jelentősége részben a világtól való elfordulás, részben a kapcsolatok, a hagyományok ápolása.

¹⁴¹ Márai Sándor apja

35. kép Vadászok Sziklay Ferenc kíséretében, 1930

Nyilvánvaló, hogy amikor a németiség nagy része a XIX. században akkulturálódott¹⁴², s a nevét is magyarra változtatta, akkor a fiait már magyarnak nevelte, de ez nem szükségszerűen jelenti azt, hogy azokat az elsődleges értékeit is mind megváltoztatta, melyeket polgári múltjából hozott magával. Márpedig, ha ezeknek az értékeknek az internalizációja elsősorban a családban zajló tudatos és tudattalan szocializáció segítségével zajlik, akkor ezek több generáción keresztül is fennmaradnak. Az ilyen szimbolikus javak, értékek, ideák, viselkedési normák, melyeknek nem csak egyének, hanem csoportok is a hordozói lehetnek, tehát tanulástánítás révén öröklődnek generációról generációra. Fennmaradásuk nyilván több körülménytől függ. Így azoknak a gondolati egységek, melyeknek eredménye ez a fajta viselkedés, horizontálisan is terjednie kell, amit a kapcsolati háló tesz lehetővé, ha nem álltak volna rendszeres kapcsolatban, értékeik elszigeteltek maradtak volna. Minderre a közösségi forma a legalkalmasabb, mely egy a 19. században is még kis város polgárai számára adottság volt. Az is nyilvánvaló továbbá, hogy ezen értékeknek, ideáknak hozzá kellett járulniuk az érintett személyek és csoportok

¹⁴² Katus L. (1989): Nemzetek és népszaporulat. In: Magyarok a Kárpátmedencében Glatz F. (szerk.) Pallas, Budapest. 171-174. o.

sikeréhez (vagy legalábbis nem lehettek számukra hátrányosak), hiszen e nélkül nem maradhattak volna fenn sokáig.¹⁴³ Nem nehéz ezt elképzelni arról a polgári viselkedésformáról, melyet a szorgos gyűjtés, az anyagi javak felhalmozása, vagy akár a puritánság jellemez, nehezebb ugyanakkor pl. az irodalom és a művészetek pártolását hasonló módon értelmezni, és közvetlen „hasznosságot” tulajdonítani neki. A lokalitásnak azonban éppen ebben rejlik a jelentősége. Egy viszonylag zárt közösségben azok a viselkedési minták is képesek fennmaradni, melyek sem előnyt, sem hátrányt nem jelentenek. Abban az esetben, ha a többség magáévá teszi őket, egyenesen hátránynak számít hiányuk az egyén számára. Az egyénnek tehát a normakövetés a zárt közösségen belül eltérő irányokat szabhat, mint a tágabb, lazább társadalmi környezetben. Eben az értelemben kell Kassa multietnikusságát értelmezni.

Az értékrendjét és kapcsolatait tekintve ekkor már egységes társadalmi csoport, származásában eltérő, s az azonos világképet nem egymástól, vagy nem csak egymástól tanulja, hanem a szüleitől, a nagyszüleitől, akik korábban nem feltétlenül alkottak egységes társadalmi csoportot (gondoljunk a nagy mértékű bevándorlásra akár a zsidóság, a környező falvak szlováksága vagy a távoli Németország esetében). Különböző forrásokból táplálkozott tehát ez a réteg. A valóságban így sokkal több értelme van az olyan csoportképző szempontoknak, mint az etnikum, anyanyelv, vagy akár a Besitz- és Bildungsbürgertum szétválasztása. Kassán a városi lokális ethnosz továbbélése azt jelenti, hogy kereskedő, iparos, ügyvéd, bankár ugyanúgy részt vett a közéletben, mint a tanár vagy a püspök, vagy a postahivatalnok. Nemcsak saját egzisztenciáját építette, hanem a politikában is részt vett, verset írt, kulturális intézményeket szervezett stb. A temetkezési vállalkozó, Rohringer Géza aktív politikus is volt, tagja a Kassai Zenekedvelők Dalegyületének, éppúgy, mint Sziklay vagy mások. Az ő lányát vette Sziklay legidősebb fia feleségül 1938-ban. Ez Sziklay esetében magának a valóságos személyiség vagy én konstrukciónak a folyamata, melyet kódoltan a forrás szövegek is tartalmaznak. Igaz mindez megtöri a totális életrajz ívet¹⁴⁴, de ennek megrajzolása egyébként is csak másodlagos cél ill. eszköz

¹⁴³ Ennek a gondolatmenetnek részletesebb elméleti kifejtését korábban már megtettem: Koudela P. (2001): A politikai szimbólumhasználat egyéni-befogadói preferenciái és evolúciója. In: Lányi G. (szerk.) Politikai pszichológiai tanulmányok. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 80. Budapest. 69-85 o.

¹⁴⁴ Kóvér György (2002): A biográfia nehézségei. In: Aetas 2002/2-3. (http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/2002_2-3/2002-2-3-20.htm)

lehet számunkra. Éppen az ilyen kódok megfejtése visz közelebb a mikro-társadalom megértéséhez.

36. kép Rohringer Géza a Kispipa vendéglőben, 1938

Nem véletlen tehát, hogy ilyen kulturális örökség mellett Sziklay Ferenc szemében természetesnek tűnik, hogy amikor az irodalmat szervezi, akár a Kazinczy Társaságban, akár egy-egy folyóiratban, a tehetséget keresi, és nem a származást vagy a politikai nézeteket. Azt a polgárt látja maga előtt, aki építeni akarja, és építeni tudja a magyar kultúrát. A polgári értékrend ilyen esszenciális megfogalmazása ugyanakkor többletjelentést is magában hordoz. „A biográfia lehetőség arra, hogy közelebb jussunk a valóság teljességéhez a történelemben azáltal, hogy egy emberi életút ténylegesen adott struktúrájából indulunk ki, és egy ilyen életnek a történelmi környezettel való összefonódásában rajzoljuk meg a gondolati úton felfejthető

struktúrák és a szabálytalanságok összefüggéseit egy történelmi metszetben.” – írja Hagen Schulze.¹⁴⁵ Ezt a megközelítést az átlagemberre kiterjesztve képet alkothattunk arról, mi a tipikus az adott időszakot és a társadalomtörténeti tendenciákat tekintve. Az értékvilág túlhangsúlyozása konkrét szituációkban olyan konfliktusokhoz vezetett, melyek már nem értelmezhetőek mellérendelt, egymás üzeneteit közvetlenül megértő, dekódoló interakciók sorozataként, és ez jól illusztrálja a kor társadalmának belső feszültségeit.

Sziklay élete legnagyobb szakaszában ki volt közösítve az egyházból. Évekig, sőt évtizedekig nem volt misén, pedig akkor, amikor derűs aranyidai gyermekkoráról írt, minden esetben megemlítette, milyen szívesen ministrált a helybeli bányászcsemetékkal. Hátramaradt könyvtárában mégis érdekes német nyelvű könyv található: „Tőmondatokban a Biblia ellen”. Érthető a helyzetéből: a sok farizeusság láttán kialakult számos lelki vajúdásából adódott, így megvette, és meg is őrizte ezt a harcosan vallás-, illetve egyházellenes könyvet. A Fő utca délnyugati részén, a püspöki palotában és a katolikus plébánián rosszállóan vették tudomásul, hogy egy alkalommal a Malom utcai evangélikus templomban hegedült: Bach Air-jét játszotta el, pedig nem a tüntetés jeléül, hanem azért, mert teljesen csak a zenében tudott feloldódni, és depressziós lelkiállapotára a hegedűjével tudta megkeresni, és meg is találni a gyógyírt. Sziklay hitvallása szerint nincs ember, akinek (ha esetleg be nem vallja is) ne volna hite, s ez a hit abban a talajban gyökerezik, amelyből az illető kinőtt. Ezért logikus számára, hogy „más a debreceni kollégium lábánál felnőtt vastagnyakú cívis hitvilága, mint a balkáni hegyek komitácijáé (felkelőjéé): a selyem párnák között született grófkisasszony nem hiheti ugyanazt, mint a város piacára tehéntúrót és tojást cipelő ninuska, hiába prédikálják ezt a képtelenséget az egyes hitfelekezetek papjai.” Ennek azonban nem kirekesztő jellege van, hanem éppen toleráns. Fogadjuk el mások hitvilágát, értékrendjét – szól a dekódolt üzenet. Egészen addig, amíg a közösséget nem veszélyezteti – tehetjük hozzá rögtön. Túlvilág helyett inkább örökkévalóságról beszélt, s az, hogy kinek létezik örökkévalóság, az attól függ, mi van a szívében. Az üdvösség, az üdvözülés attól függ, hiszünk-e abban, hogy még a legszörnyűbb helyzetekben is egyensúlyban van a bennünket körülvevő világ. „Nem az a lényeg, hogy papoljuk a dogmát, hanem hogy higgyünk abban, aki irányítja az életünket.” Hitt abban, hogy van egy felsőbb akarat,

¹⁴⁵ Schulze, Hagen: Die Biographie in der „Krise der Geschichtswissenschaft”. Geschichte in Wissenschaft und Unterricht, 29. (1978) 508–518. o. 516. o.

akinek a tudta, beleegyezése, az irányítása nélkül nem történhet semmi, s hogy ennek az akaratnak a hatáskörébe tartozik a kegyelem adománya is, de hite nem volt fundamentalista jellegű.

Az első bécsi döntés után

1938. november 11-én este, amikor Horthy Miklós nem várta meg a Kassai Nemzeti Színházban a tiszteletére rendezett ünnepséget, hanem sietve hazautazott minisztereivel Budapestre, megnyitóként elhangzott Sziklay Ferenc Felszabadulás című lelkes hangú, erre az alkalomra írt költeménye. Amikor felzúgott a versét ünneplő tapsvihar, és ő kijött a függöny mögül a tapsot megköszönni, egyáltalán nem a versben kifejezett lelkesedés látszott meg rajta: megfáradt, megtört kicsi öregúr hajolt meg ekkor a közönség előtt.

Még 1938 novemberében megbízást kapott a kultuszminisztériumtól, hogy mérje fel a bécsi döntés alapján visszacsatolt területek összes helységében a magyar oktatás helyzetét, adottságait, és dolgozza ki javaslatait a tennivalókra. Öt hónapon keresztül nem kapott fizetést, hiszen 1938-tól bárkit állami közalkalmazottnak kinevezni és fizetéssel ellátni csak igazolás után lehetett. 1939-ben tehát Sziklayt is igazolóbizottság elé állították, ahol megállapították, hogy felsőbb vezetői posztra nem alkalmas, mert az elmúlt húsz év során kapcsolatban állt a baloldali körökkel, s így a megbízhatósága vitatható. Ezért az 1939 tavaszán megalakított Kassai Tankerületi Főigazgatóságnak sem ő lett a vezetője, hanem az anyaországból neveztek ki tanügyi főtanácsosnak Tamedly Mihályt, a korábbi miskolci tankerületi főigazgatót. Azt írja Esterházy Jánosnak július harmadikán: nem az sértette, hogy Tamedly Mihályt neveztek ki Kassára ő helyette – 1907 őszén lett helyettes tanár Pozsonyban, harminckét év szolgálat után amúgy is a VI. rangosztályban lenne, mint így tanügyi tanácsosként, csak két fizetési fokozattal feljebb – hanem az, hogy megbízhatóságát vonták kétségbe. Jobban megértjük ezt, ha tudjuk, hogy az új főispán báró Shell Péter lett, a csehszlovák agrárpárt, mely kormánypárt volt, korábbi képviselője. De nem lehetett egyetlen felvidéki származású személy sem vezető a magyar vezetés szerint, mert mind kommunistagyanús volt, még Tost Barna, Kassa plébánosának püspöki kinevezését is ezzel az indokkal utasították el (!). Nemcsak a hivatalokba érkeztek az anyaországból ún. "anyások", vagy még gúnyosabban „nyanyások”, sokak ellenérzését kiváltva, hanem vidéki szintársulatok is tolongtak,

hogy ”a felszabadult területre mehessenek magyar szót hirdetni azzal a hazugsággal, hogy ott húsz esztendő óta nélkülözték a magyar színjátszást és nem adták elő például a Bánk Bánt.”¹⁴⁶ 1938 után, a Horthy rendszerre jellemzően, patika mérlegen tartották számon, ki melyik felekezethez tartozik. Stolpa főiskolai igazgató felesége elintézte, hogy Sziklay Ferencet az egyház „visszafogadta kebelébe”. Az lett volna ennek a feltétele, hogy két fia térjen át katolikus hitre. Ők azonban ellenálltak ennek. Erre azt a „diplomáciai megoldást” választották (el kellett kerülni mindenfajta botrányt), hogy fizessenek be a katolikus egyház kasszájába ötven pengőt(!) két afrikai néger katolikus hitre térítése céljából. Sziklay éppen második nagy infarktusa után feküdt a kórházban, amikor fia elvitte egy fiatal tisztelendőhöz az összeget, aki „az igazhitűek rigorózus fölényével adott nyugtát a ‘váltságdíjról’”.¹⁴⁷ Ötven pengő volt a hivatalos egyház felfogása szerinti üdvözülés ára: Sziklay – hosszú szünet után – mehetett gyónni és áldozni. 1942 októberétől ő szerkesztette a Felvidéki Nevelőt, a Kassa Tankerület hivatalos lapját, mely a visszatért északi területek oktatásügyi problémáival volt hivatva foglalkozni.¹⁴⁸ Még 1943 januárjában négy hetet töltött Balatonfüreden a szanatóriumban, heti 200 pengőért, de egész idő alatt nem költött semmire, minden nap levelet írt haza, októberben azután, amikor épp betöltötte a hatvanadik születésnapját, kinevezték tanügyi főtanácsossá és tankerületi főigazgatóvá, az ötödik fizetési osztályba, méltóságos megszólítással (sohasem használta), hogy onnan mehessen nyugdíjba. Olyannyira nem használták új címüket, hogy felesége egyenesen zavarba hozta vele az egész várost – jellemezte saját szerénységüket némi iróniával.

¹⁴⁶ Faragó Ödön (1942): Írásaim és emlékeim. Wiko, Kassa. 18. o.

¹⁴⁷ Dr. Sziklay Lászlónak visszaemlékezései és önéletrajzi regénye, kéziratban

¹⁴⁸ Popély Gy. (1998): A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh)Szlovákiában 1918-1945. In: Tóth L. (szerk.) A (Cseh)Szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998 II. rész. 5-94. o.

37. kép Sziklay Ferencné, 1935

Amikor a kórházi főorvos, a városi főügyész, az egyik gimnáziumi tanár vagy éppen a tőlük nem messze lakó villanytelevi műszerész méltóságos asszonynak szólította, a belénevelt puritánsággal és a két háború közti kisebbségi élet demokratikus szemléletével erélyesen kérte ki magának ezt a megszólítást. Az ő szemléletében a méltóságos asszony egész nap henyélt, nem tudott fejni, és tíz-húsz kiló almával teli kosarakat lecipelni a hegyről. Ő nem akart méltóságos asszony lenni, nem is lett azzá. Sziklay már nem élvezhette sokáig nyugdíját: december 19-én elhunyt szívrohamban.

Összefoglalás

Sorsa – összefoglalva és a legfontosabb szempontokat figyelembe véve – tipikus. Jellegzetes nem csak azért, mert azok az események, melyek vele megestek, másokkal is gyakran megtörténtek, hanem, mert ezeket nem saját döntései váltották

ki, hanem a társadalom történéseinek kényszere. A pályaelhagyás, a politikai pályára sodródás, kapcsolatainak alakulása, üzleti sikertelensége.

Másfelől Kassa társadalma és gazdasága a történelmi idő alakulását jelenti, melyet nem kell összekeverni a Sziklay Ferenc történetével ábrázolt személyes idő¹⁴⁹ alakulásával, és így a polgárság mentalitására következtetéseket tenni. Óvatosan kell tehát eljárunk. A kettőt egyszerre ábrázolva részben eltérő, de komplexebb képet kapunk a város társadalmának történetéről: a társadalomtörténeti kontextust nem tekinthetjük pusztán háttérnek, hanem önálló társadalmi szereplőnek kell felfogni, melyet az egyének interakciói és döntései is alakítanak, és maga is befolyásolja azokat.¹⁵⁰

Figyelembe kell vennünk, hogy egy memoár, egy levelezés, nekrológ, interjú mint írás nem csak egy pszichológiai valóságot hoz(hat) létre, azaz egy emlékezeti konstrukciót, hanem egy külső emlékezeti tárat is, azaz írást. Természetesen a feldolgozásának írásakor szintén létrejön egy történeti konstrukció és egy további emlékezeti tár. Amennyiben azonban a források mint konstrukciók esetén figyelembe vesszük az emlékezés pszichológiai tényezőit, akkor a létrejött „fizikai” entitásokat is önállóan reflektálnunk kellett. Így tehát, amikor a szövegek tartalmát deszifroztuk, a társadalomtörténeti beágyazottság mellett (a szerző helye, szerepe a szűkebb és tágabb környezetben, a környezet sajátosságai: mint gazdasági társadalmi stb.), és a pszichikai konstrukciót jellemző folyamatok mellett (emlékezés mechanizmusa, narratív és elméleti tudás), figyelembe kellett venni egy, a korabeli (és a mai) környezet önálló elemeként megjelenő entitást is. Hiszen ezek megjelenésükkel megváltoztatják a mentális folyamatok rendjét. Az emlékezet új szerveződését hozzák létre.¹⁵¹ Amikor pedig a szociológus ír róla, maga is másként gondol az emlékezet (saját) szerkezetére és a tudásra, tehát reflektálnia kell a maga belső megismerési folyamatára is. Legkézenfekvőbben forráskritikai szempontból, melynek jelentősége így új fényt kap (belső tudás és a forrásanyag mint tudás). Amennyiben tehát létrejött a korabeli környezetben önálló entitás, akkor az részben egy önálló szerveződési egység része lett, amit a valóságról alkotott elméleti

¹⁴⁹ Kohli, M. (1990): Társadalmi idő és egyéni idő. Az életút a modern társadalom szerkezetváltozásában. In: *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok.* (válogatta Gellériné Lázár Márta) Akad K. Budapest 175-213. o.

¹⁵⁰ Cerutti, S. (1990): *La ville et les métiers. Naissance d'un langage corporatif*, Turin, XVIIe-XVIIIe siècles. Párizs, Editions de l'EHESS idézi Czoch Gábor (1996): A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténelmi vizsgálata. In: *Századvég 1996/15.* sz. 34. jegyzet

¹⁵¹ Donald, M. (2001): *Az emberi gondolkodás eredete.* Osiris, Budapest, 246-270. o.

konstrukcióink egyikével, az evolúcióelmélettel, akár önálló szelekciós egységnek, ha úgy tetszik mémnek¹⁵² is nevezhetünk.¹⁵³ (Itt és most csak metafora, kifejtés nélkül nem több, mint egy utalás a lehetséges értelmezési keretek sokféleségére) Ugyanis, amint a közösség része lett (nemcsak mint kollektív emlékezeti elem, amely individuálisan fogalmazódik meg, hanem mint tudás is), annak többi elemével is kölcsönhatásba került. Ebben az értelemben nem is feltétlenül csak a megírt változat formájában és idejében (habár mi csak ezt ismerjük), hanem feltételezhetjük, hogy korábban sokszor is. A források tartalmi elemei mint az emlékezet kliséi feltehetőleg folyamatosan alakultak ki a szerzők pszichéjében, és azokat valamilyen módon reprezentálták is (lehet írott is: pl. levél, újságcikk stb., szóbeli is: a kapcsolthálón keresztül vagy valamilyen közösségi megszólalásban, vagy „legenda” is). Így tehát a mi olvasatunk kialakulásában nem csak az adott történeti közeg, a pszichikai folyamatok „segítettek” létrejönni, hanem a rendszer vagy szerveződés elemeként maga a manifesztálódott tudássá vált emlékezet is, amennyiben magát a környezetet megváltoztatta. Éppen ez adja az egyéni életpálya – az adott történelmi kontextus részletes rekonstruálásával való – vizsgálatának legitimitását, hiszen nemcsak a kontextus hat az életpályákra, hanem ez utóbbiak is befolyásolják, módosítják azt, sőt, így éppen maga a biográfia segíthet a kontextus interpretálásában.¹⁵⁴ Erre, mint virtuális valóságra több helyen utaltunk a felvázolt életpálya során.

Nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy az értelmezések ilyen módja nem feltétlenül jelenti az egyedüli üdvözítő utat. A személyiség ilyen dekonstrukcionista¹⁵⁵, és a megismerés externalista¹⁵⁶ felfogása csupán egyetlen lehetőség, melynek hitelességét a „divatossága” a tudományban nem igazolja. Azt gondolom, mindenképpen fenn kell tartanunk a kételynek azt a szintjét, amely másfajta olvasatokat is lehetővé tesz, más értelmezési kereteknek is teret enged. Így pl. átértelmezhetőek a narráció elemeit úgy is, hogy az egyén self-konstrukcióját nem

¹⁵² Pléh Csaba: A gondolatok terjedési mechanizmusai: mémek vagy fertőzések. Előadás a VIII. MAKOG (Magyar Kognitív Tudományi) Kongresszuson, Szeged, 2000. február 4.

¹⁵³ A szerző korábban tett kísérlete ilyen elemzésre: Koudela Pál (2000): A politikai szimbólumhasználat egyéni-befogadói preferenciái és evolúciója. In: Politikai pszichológiai tanulmányok. (szerk. Lányi G.) MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont.

¹⁵⁴ Levi, G. (1989): Les usage de la biographie. In: Annales, ESC. 1989/6. 1325-1336. o. idézi Czoch Gábor (1996): A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténelmi vizsgálata. In: Századvég 1996/15. sz. 28. jegyzet

¹⁵⁵ Pléh Csaba (1999): Interakciós és narratív identitás. Magyar Pszichológiai Szemle, 54, 25-34. o.

¹⁵⁶ Pléh Csaba: A gondolatok terjedési mechanizmusai: mémek vagy fertőzések. Előadás a VIII. MAKOG (Magyar Kognitív Tudományi) Kongresszuson, Szeged, 2000. február 4.

a 20. században domináns dekonstrukcionista megközelítésben elemezzük, hanem pl. valamilyen esszencialista felfogásban, vagy ha már ezt a lehetőséget el is vetjük, akkor ne kizárólag a társadalmi reprezentációk determinálta – melyekben akár az interakción, akár az elbeszélésen van a hangsúly –, hanem bármilyen más módon is lehetséges az elemzés. Vagy akár a megismerés lehorgonyozottságát is átértelmezhetővé lehet tenni. Mindez nem jelenti a tagadás és a kétely princípiummá tételét, legfeljebb a popperi falszifikálhatóvá tételnek egy módját, vagy mondjuk olyan kérdéseknek a feltevését, mint hogy milyen célból konstruálta ezt a „mentális univerzumot” Sziklay Ferenc magának, vagy Sziklay László apjának?¹⁵⁷ Vagyis milyen teleologikus oka van annak, hogy nagyon tragikus sorsú embernek tünteti fel magát (feltéve, hogy tudatos megfontolás nem áll mögötte)? Mi a célja ennek a kanonikus történetnek?

Leginkább azonban Peter Burke szemléletével értünk egyet, miszerint a struktúrákat az elbeszélésen keresztül is meg lehet világítani,¹⁵⁸ mely egyben a folyamatos és szisztematikus reflexió alapját is képezi. A források megformálásának módja olyan jelentéseket hordoz, melyeken keresztül nemcsak az adott kultúra, hanem az alkotó maga is megnyilatkozik. Ez az értelmezés olyan mögöttes jelentéstartalmak kibontását teszi lehetővé, melyek a szöveg lineáris síkján nem érhetőek el.¹⁵⁹ Érdekes képet kaptunk, mikor összevetettük a levelezést és a memoárt, valamint a nekrológokat, interjúkat, életrajzokat: a különböző források narratív olvasata hasonló életívet jelenít meg, holott egészen más jellegűek maguk a források. Sziklay Ferenc fia, László apjáról alkotott képe egy önmagában is fontos szerkezeti elemet rejt magában. Az a kettős struktúra, melyet az ideálisnak vélt életút, és a vele szemben bemutatott „tragédia”¹⁶⁰ lineárisnak tűnő megfogalmazása mögött találunk éppen azt a polgári értékrendet jeleníti meg, melyben a szerző és édesapja szocializálódott. (Erre a biográfiában is sokszor utaltunk.) Az egyén sorsáért a közösség a felelős – mondja burkoltan a történet –, hiszen minden egyes

¹⁵⁷ Eco, U. (1991): Levél az eszményi olvasónak. *Pompeji*, 2. 1991/3, 68-84. o.

¹⁵⁸ Burke, P. (2000): Az eseménytörténet és az elbeszélés felélesztése. In *Narratívák 4. A történelem poétikája*. szerk. Thomka B. Kijárat Kiadó 42. o.

¹⁵⁹ Biernacki, Richard: Method and Metaphor after the New Cultural History. In: *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*. Szerkesztette: Bonnel, Victoria O. – Hunt, Lynn. Berkely – Los Angeles – London, 1999. 73. o., 83. o.; Halttunen, Karen: *Cultural History and the Challenge of Narrativity*. In: *Beyond the Cultural Turn*. 166–167. o.

¹⁶⁰ White, Hayden: *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. 8. Kiadás. The John Hopkins University Press, Baltimore, London. 1993. 1–42. o.

lépést a lejtőn lefele a felbomlott, és ezért integrációra, az egyén védelmére képtelen közösségnek köszönhet a főhős. A közösség felbomlásáért a történelem felelős, de ez ebből a szempontból másodlagos jelentőségű, az egyén sorsán kívül álló tényező. Ugyanakkor ezt az elemet erősíti magának a főszereplő viselkedésének ábrázolása is: ő maga is mindent a közösségért tesz. Ugyan ezek az életrajzi elemek rajzolódnak ki a mégoly mozaikos levelezésből is. Sziklay Ferenc – számot adván életének eseményeiről – olyan kommentárokat fűz hozzájuk, melyből nagyon hasonló kép tárul elénk, s hogy a különböző nekrológok, visszaemlékezések, avagy irodalmi életrajzokból is ugyanezt lehet leszűrni, az már nem csodálható. Mindezek mögött saját sorsának interpretálása lelhető fel, s a mögöttes érték annak a kisvárosnak az integrációjában található, melybe részben beleszületett (Aranyida), s melyben később felnőtt (Kassa). A kis bányászfaluról már a fejezet elején írtunk. Kassa pedig még a századforduló előtti években is viszonylag kis lélekszámú város: 1990-ben nem egész huszonkilenc ezer, s 1900-ban alig több mint harmincötezer lakosa volt. A város egységes mikro-közösségét alkotó középrétegek alig néhány ezer embert jelentettek ebben az időben. (Lásd Negyedik rész) A lokális társadalom strukturális összetétele és kapcsolathálója (Második rész) koraujkorias, sokban az 1848 előtti társadalomra emlékeztet.¹⁶¹ Nem csoda, ha értékrendjében megőrizte azt az elemet, melyet a koraujkori városok még jogrendszerükben is kifejeztek: az egyén sorsa a közösség sikerén múlik, ezért az utóbbi irányítja az előbbit. Már maga a város korabeli meghatározása is híven tükrözi ezt az elképzelést: eme fogalom szerint ugyanis a várost tehát nem az összlakosság, hanem a józan életű, bizonyos anyagi jóléttel és műveltséggel rendelkező, személyükben szabad polgárok határozzák meg.¹⁶² Valahogyan ez, vagy az ilyen közösségi integráció hiánya, hiányolása, erejének csökkenése is kifejeződik a bemutatott életút szerkezeti elemében, és csak ebben a Ricoeuri többszólamúság¹⁶³ értelemben tekinthető Ulyssesinek a főhős tényleges sorsa.

¹⁶¹ Vesd össze Czoch Gábor (1998): Kassa polgársága a 19. század első felében. In: Limes 1998/2-3. 55-87. o.

¹⁶² Czoch Gábor (1996): A városi népesség és a város meghatározása körüli viták Magyarországon az 1940-es években. In: http://magyarirodalom.elte.hu/palimpszeszt/01_szam/05.htm

¹⁶³ Ricoeur, Paul (2001): A szöveg mint modell: a hermeneutikai megértés. (ford. Szabó Márton) In: Magyar Lettre Internationale, 2001. ősz, 70. o.

II. MÁSODIK RÉSZ

A kapcsolathálóok összetétele, szerkezete és jelentősége Kassa középosztályi társadalmának szempontjából

Hipotézisek

Tekintettel arra, hogy az első részben kifejtett életút átível a Monarchia és a két világháború közötti időszakon, s főként mivel a vizsgálat tárgya részben éppen a kontinuitás és diszkontinuitás vizsgálata, kapcsolati biográfiánkat is időben két részre osztottuk. Megvizsgáltuk a Trianon előtti kapcsolatok jellegét, majd az 1918 utániakat. Ebben a fejezetben, a Monarchia időszakában egy kassai, de nem egy ego-centrumú kapcsolathálót választottunk mintául, tekintettel arra, hogy a kapcsolatok nagyon érzékenyek a legkisebb változásokra. Ez a Kazinczy-társaság, melynek természetesen Sziklay is tagja volt, de kicsit később. Az időbeni összehasonlítás helyett az 1918 előtti időszak csak viszonyítási pont, kiinduló alap, melyre az elemzés épül. A két világháború közötti időszakban Sziklay Ferenc kapcsolathálóját vizsgáljuk meg.

A két világháború között a kassai magyar középrétegek részben elveszítették állásukat, részben elvándoroltak Kassáról, sőt az egész országból, mégis egy jelentős részük, elsősorban plurálisabb, alkalmazkodóbb tagjai ott maradtak, és még, ha pályájukat más területen kellett folytatniuk, vagy nyugdíjazták őket, vagy munka nélkül maradtak, akkor is szerves részét alkották a város társadalmának, kapcsolataikat továbbra is ápták, és igénybe vették azokat fennmaradásuk érdekében. Sziklay bár nem is Kassán született, de annak vonzásában, s már ott szocializálódott. Ez a fejezet másfelől tehát azt tárja fel, hogy ez a kassai, felvidéki, magyar középréteg, mint organikus csoport, hogyan reagált az új helyzetre, mennyire alkalmazkodott az új körülményekhez kapcsolatait tekintve, vajon létesített-e kapcsolatokat a lokális társadalom újonnan érkezett cseh és szlovák tagjaival? Mekkora volt a jelentősége a rokoni és a szakmai kapcsolatoknak, milyen volt a kapcsolattér stb., egyszóval a kapcsolatháló szerkezete választ ad arra, hogy a megváltozott, új városban hogyan illeszkedett be az eredetileg is kassai, felvidéki, de már kissebségnek számító magyar középréteg.

Továbbá azt is kutatja, hogy az a pluralitás, tolerancia, mely a város középrétegeit jellemzi, s mint azt az életút bemutatta, milyen okokra vezethető vissza? Úgy is feltehetném a kérdést, hogy milyen volt a magyar középréteg a két háború közötti Kassán? Vajon olyan, mint pl. Debrecenben¹⁶⁴, vagy Pécsen, vagy Győrben? S ha nem, akkor annak mi az oka? Feltételezem, hogy ennek magyarázata, csak részben kereshető a kisebbségbe jutás összekovácsoló erejével. Legalábbis ezt mutatja a professzionális politikai élet, ebben az időben a Felvidéken, melyben a magyar pártok és politikusok közötti nem kooperatív játszmák túlsúlya figyelhető meg.¹⁶⁵

További kérdésként merült fel, hogy vajon fennmaradnak-e a korábbi kapcsolatok, akkor is, ha földrajzilag nem kötődnek már egymáshoz, valamint, hogy a város a megváltozott körülmények hatására milyen irányba kezd tekinteni a korábbi Budapest centrikussággal ellentétben, vagy a mellet? A Trianont követő változások szétzilálták ugyanis a legtöbb ilyen networköt, hiszen sokan voltak kénytelenek szakmájukkal együtt lakóhelyet, települést is váltani.

Mindezekon túl Sziklay Ferenc kapcsolathálója nemcsak egy a társadalomtörténeti szituáció által alakított tipikus szerveződés, hanem az első rész nélkülözhetetlen kontextusa. Az előző fejezetben az életutat narratív sémák mentén igyekeztünk rekonstruálni, de az így nyert, konstruált, majd dekonstruált társadalmi szereplő akkor értelmezhető igazán társadalmi tényként, ha interaktív környezetbe helyezzük. Az emberi emlékezet nem individuális természetű, hanem a társadalmi kommunikációhoz kötött. Csak arra vagyunk képesek emlékezni, amit a különböző társadalmi csoportokban folytatott kommunikációnkban közvetítünk, amit el tudunk helyezni az ott működő szociális sémákban vagy vonatkoztatási keretekben.¹⁶⁶ Éppen ezért a kapcsolatháló nem egyszerűen háttér, hanem nélkülözhetetlen társadalmi kontextus – a levelek, bejegyzések nem csak „beszélnek”, hanem valakihez, valakikhez szólnak.

¹⁶⁴ Timár Lajos (1993): Vidéki városlakók. Debrecen társadalma 1920-1944. Magvető, Budapest. 84-117. o. és 141-173. o.

¹⁶⁵ Lásd pl. Kovács Éva kandidátusi disszertációját.

¹⁶⁶ Halbwachs, M. (1968): La mémoire collective. Párizs: Presses Universitaires de France idézi Pléh Csaba (1998): Maurice Halbwachs kollektív memoárjára emlékezve. Magyar Pszichológiai Szemle, LIII. 37, 5-6, 545-558. és László János (2003): Történelem, elbeszélés, identitás. In. Magyar Tudomány 2003/1 (www.matud.iif.hu/03jan.html)

Módszerek és források

A hipotézisek után szükséges kitérni a választott módszerekre. Mivel két különböző adatbázisunk van, külön kell említés tenni róluk. A századforduló kassai társadalmának pluralitását, a polgári és úri foglalkozásokat űzők kapcsolattartásával, a civil életben való közös részvételük segítségével mértem, azaz a Kazinczy Társaság tagnévsorainak foglalkozás szerinti összetételét elemeztem.¹⁶⁷ Ebben a kapcsolathálóknak tekintett adatbázisban a kapcsolatokat homogénnek vettem, és így egyszerűen a foglalkozások, és a társadalmi státuszok megoszlására voltam kíváncsi. Erre ugyanis csak az első hipotézis részeként volt szükségem. Eljárásomat a társaság története és tevékenysége, valamint a mindennapi élete indokolja, a névsorokat és a foglalkozásokat a kör évkönyveiből nyertem.

A rendelkezésre álló másik adatbázist adatkapcsolással állítottam össze. A record linkage egy olyan módszer, mely lehetővé teszi a különböző típusú források érdemben történő összekapcsolását és elemzését. Egy olyan folyamatról van szó, mely több lépésben meghatározott rend szerint, logikusan kapcsolja egyenként egymáshoz a nyers adatsorokat. Először az adatok legmegbízhatóbb részét, a neveket, címeket veszi figyelembe, majd fokozatosan halad a kevésbé megbízhatókon keresztül, mint a foglalkozás adatai, a legkevésbé megbízhatók felé. Ez utóbbiak esetünkben a kapcsolat típusával illetve a kapcsolattartás szorosságával összefüggő adatok, valamint különböző – a társadalmi státust meghatározó – adatok, mint címek, egyesületi tagságok és a származás (pl. a szülő foglalkozása). Ez a folyamat valójában egy nagyon idő és munkaigényes, manuális vizsgálatot kívánt, mivel az összekapcsolás feltételeit nagyon nehezen lehetett megszabni paraméterként, hogy egyrészt ne lépjük túl a józanész határát, másrészt egyáltalán összekapcsolhatóak maradjanak az adatok. Ha túl kevésbé definiált egy kapcsolat, olyan hibák léphettek volna fel, melyek a tényleges tartalmi kapcsolat rovására mehettek volna, ha viszont túl szigorúak lettek volna a megkötéseink, nem maradt volna elegendő adat, melyet elemezhattünk volna, mivel az egyes oszlopoknak nem szabhattunk a meglévő, különböző források által igényelt különböző paramétereket. Természetesen a tökéletes pontosságot ezzel az eljárással sem lehetett elérni, de egy

¹⁶⁷ Klubok tagságának kapcsolathálózati vizsgálata igen gyakori pl. az elitvizsgálatoknál. Pl. Laumann, E.O.- Pappi, F. (1973): New directions in the study of elites. *American Sociological Review*, 38. sz. 212-230. o.

többlépéses eljárás, melyben legalább három egymástól független koordináta van, a forrás alapján lehetséges legvalószerűbb eredményt nyújtja.¹⁶⁸ Nyilvánvaló, hogy a kevésbé strukturált adatok illesztési nehézségei redukciót, leegyszerűsítést igényeltek, így várható volt némi információvesztés, ez azonban nem volt jelentős mértékű, sőt azt is lehet mondani, hogy az adatok adatbázis-szerkezetbe való átírása rámutatott a források erős illetve gyenge pontjaira. A kapcsolat minőségét, jellegét rokoni, baráti, munkatársi és ismerősi, valamint egy önálló, de ezekhez a nominális változókhoz sorolt, negatív munkatársi és ismerősi típusokra osztottam. A munkatársi kapcsolatok sokszínűek voltak, hiszen Sziklay ebben az időszakban egyszerre dolgozott a Prágai Magyar Hírlapnak (PMH), az Egyesült Magyar Pártoknak, mint kultúrreferens, valamint szervezte saját kiadóvállalatát. (Lásd első rész) Egyben a Kazinczy Társaság vezetője is volt, s így onnan is számos munkatársi kapcsolattal rendelkezett. Az ismerősi kapcsolatok közé soroltam a máshova nem tehető kapcsolatokat, mint az egyszeri szívességkéréseket, a gratulációkat stb. Azoknak a száma, akikkel kifejezetten rossz viszonyban volt, elhanyagolható, illetve nyilvánvalóan egyáltalán nem tartotta velük a kapcsolatot. A kapcsolat erősségét a kapcsolatlétesítések számának csoportosításával létrehozott változóval mértem, három fokozatot megkülönböztetve.

Következő lépésben az elemzett adatokból nyert csoportokhoz hozzá lehetett társítani azokat az adatokat, melyek a források hiányossága miatt nem elég rendszeresek ahhoz, hogy az eredeti adatbázisba bekerüljenek anélkül, hogy lényeges torzítást ne okoznának. Így azonban egy másodlagos elemzéssel tovább voltak finomíthatóak a csoportok, és sok lényeges részletinformációhoz juthattunk. Ilyen adatok voltak a felekezeti hovatartozásra vonatkozók, melyeket csak a kassaiakról sikerült kideríteni, illetve a birtokos nemességre, az írókra, újságírókra vonatkozó adatok.

Az adatbázisban jellegüket tekintve kétféleképpen az adatok. Tartalmaz attribútum adatokat és kapcsolati (relational) adatokat¹⁶⁹, vagyis olyanokat, melyek az adatbázisban szereplő egyének tulajdonságait leíró információkat hordozzák és olyanokat, melyek az egyének közötti kapcsolatokat leíró információkat tartalmazzák. Ennek a distinkciónak megfelelően két alapvetően különböző kérdésre

¹⁶⁸ History and Computing IV. (1992): (szerk. P. Denley – D. Hopkins), Manchester. 57. o. és Mawdsley E.- Munck T. (1996): Számítógép a történettudományban. Osiris, Budapest. 181-189. o.

¹⁶⁹ Scott, J. (1991): Social Network Analysis. Sage, London. 2-3. o.

lehet választ kapni, és természetesen eltérő eljárást kell használni a két esetben. Mivel olyan kapcsolathálóról van szó, mely egy központot tartalmaz, a hozzá kapcsolódó személyek tekinthetők homogén halmaznak, és ennek megfelelően az adatbázis értelmezhető a változók (foglalkozás, lakóhely stb.) alapján bármely hagyományos statisztikai módszerrel. Ugyanakkor a kapcsolatra vonatkozó adatok, mint a kapcsolat minősége, erőssége és előjele kapcsolathálózat elemző módszert igényel. Mindkét esetben az döntött a módszer kiválasztásában, hogy milyen és mennyi adat állt rendelkezésre, valamint, hogy mik azok a kérdések, melyek megválaszolására szükség van.

1. A legfontosabb hipotézisek ellenőrzéséhez a kapcsolathálóból nyert adatokat homogén adatbázisnak tekintem, melyben a kapcsolat erősségét mérő kapcsolattartások száma csak egy változó a többi között. A hipotézisből adódó kérdések megválaszolásához az adatbázist keresztábra elemzésnek vettem alá, minthogy még a legbonyolultabb kérdésre is kielégítő választ lehet kapni egy háromdimenziós keresztábrából, hiszen minden felmerülő kérdés – így pl. az, hogy milyen társadalmi összetételű a Trianon utáni Kassa magyar középrétegeinek kapcsolathálója – megoszlásokra kíváncsi.¹⁷⁰ Ennél bonyolultabb elemzési eljárás sem hordozna olyan többletinformációt, mellyel közelebb kerülnénk a válaszok okozati rendszerének feltárásához, tehát pl. ahhoz, hogy miért olyan a társadalmi megoszlás, mint amilyen?¹⁷¹ Nem befolyásolja ebben az esetben a kapcsolat erősségét mérő mutató alapvetően eltérő volta sem az elemzés metódusát, mert itt olyan leegyszerűsítéssel éltem, ami lehetővé tette ezt számomra. Nevezetesen, hogy az intervallum skálát egyszerű dichotóm változóvá redukáltam, azaz két csoportra osztottam: gyenge és erős kötésekre, de nem a granovetteri értelemben, aki a kapcsolat minőségéből indul ki: az ismerősi és a jó baráti kapcsolatokat osztja fel így. Meg kell jegyezni, hogy az adatbázis mely így létrejött lényegében eltér a szokásos network elemzéseknél használttól¹⁷², így nem több központhoz kapcsolódó kevés kapcsolatból (átlagosan húsz), hanem egy központhoz kapcsolódó 708 kapcsolatból épül fel. Ennek megfelelően a hagyományos módszerek sem voltak alkalmazhatóak elemzésekor. Bizonyos mértékig ez a felépítés is információvesztést

¹⁷⁰ Rudas T. (1993): Kontingencia táblák elemzése. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 75 o.

¹⁷¹ Gokhale D. V.-Kullback S. (1978): The Information in Contingency Tables. Marcel Dekker. 5-7. o.

¹⁷² Walker, M. E.-Wasserman, S.-Wellman, B. (1994): Statistical Models for Social Support Networks. In: (szerk.) Wasserman, S.-Galaskiewicz J. Advances in Social Network Analysis. Sage, Thousand Oaks. 53-79. o. és 54-55. o.

jelent, mert a kapcsolódási pontok száma redukált, de a viszonylag magas elemszám ezt ellensúlyozza.

A kapcsolat minőségét mérő változó nominális; elsődlegesen a rokon, a baráti és a munkahelyi kapcsolatokat választja szét, de az árnyaltabb elemzésekhez a baráti kapcsolatok esetében elkülöníttem a barátokat az ismerősöktől, mert a kétféle kapcsolat emocionális és reciprocitív jellegében is eltérő lehet. A lakóhelyek csoportosításánál is a vizsgált szempont volt a mértékadó így elsősorban az, hogy a kapcsolatok hogyan oszlanak meg Magyarország és Csehszlovákia között. Magyarország esetében, pl. egyedül Budapest emelkedik ki a kapcsolatok számát tekintve a városok közül. Csehszlovákiában természetesen külön ki kellett emelni Kassát, és ugyanakkor Pozsonyt és Prágát is.

A Foglalkozások csoportosításánál a következőképpen jártam el. Külön kiemeltem azokat a foglalkozásokat, melyek a centrális személy foglalkozásához szorosabban kapcsolódtak, így pl. a tanárokat, szerkesztőket. A magánhivatalnokok, pénzügyi alkalmazottak külön csoport lett, valamint a piacból élő értelmiségiek is, mint orvosok, gyógyszerészek, ügyvédek. Továbbá önálló csoportot képeztek a polgári középosztályhoz tartozó kereskedők és önálló iparosok. A felvázolt három típusnál Gyáni Gábor felosztásából indultam ki, melye részletesebben ismertettem a bevezetőben.¹⁷³

2. A network elemzés esetében az egyik kézenfekvő kérdés az, hogy a Trianon után megváltozott körülmények közt, a kisebbségbe került magyarság és azon belül is a középrétegek mennyire szigetelődtek el az őt körülvevő társadalom többi összetevőjétől? Ez a kérdés azonban több válaszlehetőséget tartalmaz: először is, hogyan értelmezhető az elszigetelődés, hiszen tudjuk, hogy többségük elvesztette állását, és még azok is, akik nem vándoroltak el, vagy állás nélkül maradtak, vagy valami egészen más munka után kellett nézniük, vagy legszerencsésebb esetben nyugdíjazták őket. Ha tehát az elszigetelődést a munkapiaci rendszerbe való tagoltsággal mérnénk, akkor nyilvánvalóan már tudnánk is a választ. A másik alternatíva, melyet a kérdés tartalmaz, abban rejlik, ahogyan a környező társadalmat értelmezzük. Erre ugyanis a földrajzi elhatárolás az egyik lehetséges megoldás és a kapcsolatháló felderítése lenne a lehetséges másik megoldás. Az első esetben (földrajzi elhatárolás) valamilyen egységből kellene kiindulni, mint pl. város, megye,

¹⁷³ Gyáni G. (1997): A középosztály társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Századok 131/6. 1265-1304. o.

vagy ország. Ezzel azonban kizárnánk a fizikailag ugyan távolabbi kapcsolatokat, melyek azonban ugyanúgy a társadalmi környezetet jelentik, hiszen érzelmi kapcsolatokat jelentenek, referenciacsoportot képezhetnek, és anyagi, szellemi támaszt is biztosítanak. A második lehetőség tehát kielégítőbbnek bizonyul, különösen, mivel a társadalmi sűrűség értelmezésénél csakis a ténylegesen létrejött kapcsolatokat vehetjük figyelembe.¹⁷⁴ Különösen így van ez a mi esetünkben, hiszen a drasztikus változások okozta stressz és egzisztenciális bizonytalanság, fokozottan igényli a kapcsolatok tartósságát és erősségét; valamint azért, mert a jelentős migráció következtében éppen az erős kapcsolatok nagy része szétszóródott, és távol került földrajzilag. A kérdés első feléből tehát azt a további, már valóban megválaszolendő és megválaszolható kérdést kapjuk, hogy vajon létrejöttek-e új kapcsolatok a munkaerő-piaci szituáción kívül, a másik feléből, pedig azt, hogy a régi kötelek megmaradtak-e, és ha igen, milyen erősek voltak, hogyan működtek tovább.

Az adatbázis kapcsolathálózati elemzésében tehát elsősorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy egy tipikus magyar középréteghez tartozó személy, aki nem vándorolt el 1918 után a Felvidékről, megőrizte-e ennek ellenére korábbi kapcsolatait, illetve a kapcsolatrendszerében milyen csoportok képezhetők a kapcsolatok ereje és minősége figyelembevételével?

Az első kérdés ezzel kapcsolatban az, hogy mekkora volt a kapcsolatháló, vagyis az összes kapcsolatot figyelembe véve, hányan tartoztak bele? Ennek a jelentősége abban rejlik, hogy míg a klasszikus változók elemzésénél ez csak a cellaértékek nagysága miatt érdekes, addig itt már ebből is választ kaphatunk bizonyos mértékig arra, hogy mennyire szigetelődött el a magyar kisebbség individuálisan (is), mégpedig abban az értelemben, hogy milyen pszichés állapotba került a stressz-hatások következtében. Ez közvetve azonban túlmutat azon, hogy az ott élő emberek milyen hangulatban élték meg az eseményeket, rávilágít arra is, hogy volt-e, lehetett-e pozitív jövőképük, szemben az általánosan ismert apokaliptikus vízióval, melyet róluk festett a kor magyarországi nyilvánossága. Ugyanakkor azt az információt is közvetíti felénk, hogy mennyire volt az egyén lelkileg felkészülve arra, hogy részt vegyen a közéletben, aktívan formálja karrierjét, vagy

¹⁷⁴ Kadushin, Ch. (1982): Társadalmi sűrűség és mentális egészség. In: Társadalmak rejtett hálózata. Angelusz R.-Tardos R. (szerk.) (1991): Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest. 292-307. o. 295. o.

reintegrálódjon a társadalomba. Mivel ez az információ pusztán a kapcsolatok mennyiségében rejlik, nincs jelentősége annak, hogy milyen megoszlásokat takar a homogénnek tekintett kapcsolati halmaz.

Mivel azonban az elemzett kapcsolatháló központja általánosságban tipikusnak tekinthető, figyelembe kell venni az életútjára jellemző sajátosságokat, tevékenységeket, melyeket végzett. Ennek feladata az első fejezeté volt, mégis fontos itt megjegyezni, hogy kiterjedt szakmai tevékenysége ellenére és a közéletben való aktív részvétele ellenére sem állítható, hogy kapcsolatrendszere jelentősen eltérne a tipikustól. (Bizonyos tekintetben igen, erre a későbbiekben külön kitérünk.)

A második kérdés, vagyis, hogy milyen mértékben sikerült új kapcsolatokat kiépíteni 1918 után elsősorban arra vonatkozna, hogy sikerült-e az etnikai határokat áttörni, és a korábban kizárólag magyarokból álló kapcsolatokat szlovákokkal, csehekkel helyettesíteni, erre a választ azonban a fejezet első részében kapjuk meg. Ez azért is van így, mert az elvesztett (vagy nem elvesztett) kapcsolatok elsősorban az elvesztett országhoz kapcsolhatóak, vagyis azért, mert az elvándorlás elsődleges oka mindkét oldalról, az elvándorlók és a kiutasítók, vagy munkahelytől megfosztók oldaláról is etnikai jellegű. Annak a jelentősége, hogy új magyar kapcsolatok keletkeznek-e a húszas harmincas években szintén érdekes, bár a csoport etnikai zártságáról vagy nyitottságáról nem, vagy csak reciprok módon hordoz információt. Az életfeltételek átalakulásával természetesen számtalan új magyar kapcsolat teremődik: mindez nem jelenti, hogy pl. a Kazinczy Társaság sorai közé engedett volna nacionalista, revizionista érzelmű magyarokat. Azt sem lehet állítani, hogy egy mikroközösség tagjainak vizsgálata megengedné az ilyen leegyszerűsítést: egy ennyire feszült, átpolitizált időszakban, de más esetben is az egyes személyek politikai magatartása korántsem jellemezhető fekete-fehér jellemábrázolással. Természetesen itt éppen a self-construction közösségi oldaláról esik szó, mely már valamelyest jobban általánosítható. Sziklay személye maga is hordoz atipikus vonásokat. Így pl. azt, hogy kapcsolathálója igen nagy méretű, s részben ennek és részben szerepvállalásának köszönhetően kulcsfontosságú szerepet tölt be a társadalom életében. Ez az oka a viszonylag alacsony számú cseh és szlovák kapcsolatnak is, hiszen közösségi szerepe a kisebbségbe került, életben maradni akaró magyar kultúra „ápolására” irányult elsősorban. Ugyanakkor ezt a szerepet éppen a lokális társadalom – azaz közösség – termeli ki, élteni, s így a közösségre jellemző kultúrát, kulturális emlékezetet hordozza. A személyében és kapcsolataiban

megjelenő mozzanat tehát a közösség jellemzője, mely ugyanakkor számtalan olyan hatásnak is ki volt téve, mely nem kapott az első részben hangsúlyt. Így volt nyilván minden más Kazinczy Társaság-béli tag is: politikai motivációi, viselkedése individuális alapokat is tartalmazott, ezek vizsgálata itt nem volt és nem is lehetett cél, de természetesen erős befolyását feltételezhetjük. A modern kisebbségi politika sajátosságai leképeződnek a magyar kisebbség pártjaiban. Már említettük, hogy a magyar kisebbség politikai szerepvállalását jól szemlélteti az igen magas párttagság. Magyar nemzetiségi alapon szerveződött az Országos Keresztényszocialista, az Országos Kisgazda és a Magyar Nemzeti, a Szociáldemokrata és az Egyesült Polgári Párt. A több politikai párt létezése a kisebbségen belüli politikai érdekkülönbözőségekre is felhívja a figyelmet. A Magyar Nemzeti Párt pl. a piaci értelmiséget és a polgárságot tömörítette. Az első köztársaság jól működő polgári demokrácia volt, általános és titkos választójoggal¹⁷⁵, kétkamarás parlamenttel. Ezt a demokratikus rendszert azonban a "párttúltság" és a nemzeti alapú politizálás igen labilissá tette.¹⁷⁶

A harmadik ide vonatkozó kérdés a kapcsolatrendszerben létrejövő alakzatoké. Ennek módszertani háttéréhez elsősorban Maurizio Gribaudi nevével fémjelvezhető¹⁷⁷ metodológiai megfontolásokat vettem figyelembe. A kapcsolattartás jellege esetében rokoni, baráti, ismerősi és munkahelyi kapcsolatokat különböztettem meg, a kapcsolat kora helyett pedig a kapcsolatfelvételek számát vettem figyelembe a kapcsolat erősségének méréséhez. A foglalkozások csoportosításánál külön figyelemmel kellett lennem arra, hogy egyrészt három különböző területen is tevékeny személyről van szó, másrészt természetesen a munka jellegű kapcsolatok időnként barátiává alakulnak át, és ezeket egy idő után már nem lehet kizárólag szakmainak tekinteni. A kapcsolat gyakoriságát távolságként értelmezve clusterek jönnek létre, melyek viszonylag homogének vagy a foglalkozás, vagy a kapcsolat jellege szerint. Így tipikus viselkedési formákat ismerhetünk meg, amennyiben pl. jellemző, hogy a rokoni kapcsolatok erősebbek, mint a barátiak.

¹⁷⁵ Választásra jogosult volt a képviselőházba minden 21. életévét betöltött személy, aki legalább három éve csehszlovák állampolgár, választható minden 30 év fölötti. A szenátusba ugyanezek 26 ill. 45 éves kortól. A választás általános és titkos volt. Az országot 23 választási körzetre osztották, csak pártlajstromra lehetett szavazni.

¹⁷⁶ Kovács Éva (1991): A kassai zsidóság etnikai identitása a két világháború között (1918-1938). Kandidátusi értekezés, kézirat

¹⁷⁷ Gribaudi, M. (1995): Diszkontinuitások a társadalomban. Egy konfigurációs modell. In: Czoch G.-Sonkoly G. (szerk.) Társadalomtörténet másképp. Csokonai, Debrecen. 105-137. o.

A második adatbázis elkészítéséhez felhasznált források szerteágazóak voltak. Az elsődlegesek, melyekből a neveket, a címeket és a kapcsolat erősségét és típusát nyertem Sziklay Ferenc levelezése és hagyatéka, valamint egy tizenhárom éven keresztül vezetett vendégekönyv voltak. A foglalkozások és egyéb, a társadalmi státust meghatározó adatok részben feltérképezhetők voltak a levelezésből, részben országos és városi címtárakat használtam hozzájuk, valamint néhány ide vonatkozó adat származik Sziklay Sándortól és özv. Sziklay Lászlónétól. A rokoni kapcsolatok kiderítéséhez, anyakönyveket használtam. A felekezeti hovatartozás megállapításához anyakönyveket, évkönyveket és az egyes egyházak keresztelési, esketési és halálozási listáit lehetett felhasználni. Számtalan adat származott Sziklay László kéziratban lévő önéletrajzából, valamint egyéb forrásokból, úgy mint nekrológok, folyóiratok és a Kassai Városi Levéltárban található egyéb forrásokból, vagy pl. a nemes családokat tartalmazó kézikönyvekből. A legtöbb esetben igyekeztem egy-egy adatot legalább két különböző forrásban ellenőrizni a lehetséges hibák elkerülése végett.

A levelezés és a vendégekönyv, mint 20. századi kapcsolat-fenntartási és építési forma önmagában is jelentést hordoz. Olyan kommunikatív kontextust jelent, melynek figyelembevétele elkerülhetetlen, s egyben a lokális közösségről is információt közöl. A levelezés részben szakmai indíttatású: akár a kisebbségi kultúra ápolására, akár a kiadóvállalat szervezésére gondolunk. Az egyetlen kapcsolati forma, mely a földrajzi távolságokat ilyen mértékben legyőzni képes: tudjuk, hogy Sziklay politikai és művészi kapcsolataival is rendszeresen találkozott, de ez nyilvánvalóan nem fedhette le a szükséges kapcsolattartások igen nagy mennyiségét. A vendégekönyv elsősorban arra szolgált, hogy emlékeztessen: ki, mikor, hányszor járt nála, kinek illik viszonzni a látogatását. Ugyanakkor mindkét forma egyfajta társadalmi kapcsolati minőséget is jelent.

A vendégekönyv bejegyzései személytelenek, s az is kiderül, hogy sokan egyszerűen csak azért jártak ki a vöröshegyi villába, hogy teniszeshessenek: ez még az évszakok szerinti megoszlásból is kitetszik. Ugyanakkor a közösségi életben való részvétel egyfajta lenyomatának is tekinthetjük, mely számukra életszerű és fontos volt: létezésük virtuális megtestesülése. Egészen leegyszerűsítve, a bejegyzéseket mások is látták, mivel a könyv nyitva feküdt az előszoba kis szekrényén, így a belépők, miközben beírták nevüket, megtudhatták, hogy ki járt ott. Sziklaynál megfordulni ugyanis egyfajta társadalmi rangot jelentett a város kisembereinek is, ha

nevüket egy könyvben láthatták az egyházi, politikai vagy kulturális vezetőkkel. Maga a tény, hogy létezett vendégkönyv létrehozott egy pszeudo-közösséget is, mesterséges késztetést egy nem létező közösséghez tartozáshoz. Több rétegű csoport-képződésről van tehát szó, melyet természetesen a hozzá tartozók is eltérően éltek meg. (Ez nyilvánvalóan fennállt minden hasonló kapcsolatháló esetében.)

A levelezés eredetileg kartertől volt az irodájában egy fémfiókos szekrényben. Halála és a kitelepítések után idősebb fia mentette át a határon: így került az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának archívumába Kemény G. Gábor igazgatásának idején, aki maga Sziklay tanítványa és közeli barátja is volt. Sajnos eredeti rendszerezése érthető okokból elveszett, és az anyagot azóta sem dolgozták fel. Így a kéziratokkal együtt több tucat doboznyi kusza papír halmot kellett feldolgozni. Mindezen nehézségek ellenére is híven illusztrálja a kor polgári társadalmi életét. A levelek szövege így több csoportra osztható, kb. a kapcsolatok minőségének és szorosságának megfelelően. A legtöbb formális elemet érthetően a személytelen és elsősorban a budapesti kapcsolatok tartalmazzák. Ezek részben a kor viszonylag merev „középosztályi” társadalomszerkezetével állnak párhuzamban: így a megszólítások (méltóságos, nagyságot stb.), részben a kapcsolat – általában politikai – jellegével. Egy-egy személy ugyanis többféle kapcsolati minőséget is magában foglalhat, s ezek idővel át is alakulhattak. Ennek megfelelően vált a szövegek nyelve is személyesebbé: formális elemektől megfosztottá. Itt is figyelembe kell venni magát a létezését is: a tény, hogy valakivel levelezem önmagában is az írásos kultúra aktív elemévé emel, s egyben virtuális közösségek tagjává tesz. Egyfelől valós közösségi környezetben zajlik: hamar kiderül, hogy ki kivel levelezik, még akkor is, ha maga a levelező nem teszi a kollektív kommunikáció részévé ezeket az információkat. Másfelől magának a ténynek is van egyfajta jelentése, valahogy úgy, mint a polgár vágyának, hogy megörökítse önmagát, kultúráját: halhatatlanná váljon általa, hogy leírta mindazt, amint gondol: akár egzisztencialista értelemben is. Ezek a szempontok szintén fontosak voltak a kapcsolatháló rekonstruálásakor.

A kapcsolatháló központja és a reprezentativitás

Felmerül még egy módszertani kérdés, mellyel külön kell foglalkoznunk, mégpedig az, hogy a kapcsolatháló sajátosságából, vagyis abból, hogy egy központi

személy kapcsolataiból áll, azaz egy ego-centrikus modellből, számtalan összefüggés adódik. Erről már esett szó az előző alfejezetben, de egy nagyon fontos aspektusáról, a reprezentativitásról még nem kellő mértékben. Már említettem, hogy a szokásostól eltérően, ennek kulcsát nem a centrális személyek számában és mintavételi helyességében kell keresni, hanem a magas elemszámban. Ez azonban önmagában nem elégséges indok. Két nagyon fontos dolgot kell tehát leszögezni, az egyik az elemszám és a felvidéki városok magyar középrétegeinek kapcsolataiban, a másik a személy és a vizsgált csoport sajátosságaiban rejlik. Habár nehéz Kassa lakosságának nemzetiségi és foglalkozási megoszlásaiból a magyar középréteg számát meghatározni, ez lényegében nem lehetett sokkal több, mint kétezer vagy kevesebb, mint ezer fő a harmincas években. Nehéz természetesen a nemzetiség esetében megmondani, hogy ki vallotta magát a népszámlálásokban szlováknak, míg a baráti körben magyarnak. Hasonló módon nehéz az egyéni élethelyzetek ismerete nélkül megmondani, hogy egy adott foglalkozási csoportba tartozó személy valójában tagja volt-e a város vizsgált magjának, már csak azért sem, mert nem ismerhetjük, pl. a jövedelmi viszonyait. De akármelyik számot fogadjuk el a magyar középosztály méretének, a Sziklay Ferenc kapcsolathálójában szereplő 355 kassai személy ennek egyharmadát, vagy egyhatodát teszi ki, ami meglehetősen nagy arány. A másik szempont mely a reprezentativitást alátámasztja, hogy Sziklay személyében pusztán egy típust akarunk ábrázolni, mely még a legegyszerűbb tipizálás szerint is – melyet az ötödik, az egyéni életutak című fejezetben olvashatunk – legalább három nagy részre osztja a Kassán a két világháború közötti középrétegeket. Természetesen mindez nem feltételezi, hogy az egyszerre egy időben és térben, azonos foglalkozást űzők között nagy különbségeket találjunk, melyre éppen a tanárság hagyományos homogenitása a garancia, pusztán arra világítottunk rá, hogy a reprezentativitás az egyes rendszerszintek közötti kapcsolat minőségében és mikéntjében kereshető. Nem kevesebbet mondunk ezzel, mint azt, hogy egyetlen kassai tanár személyéből 64 magyar tanár életét is megvilágítjuk, sőt az egy vagy kétezer magyar középrétegbeliét is, és mindezeket túl az egész Felvidéken maradt magyar kisebbséget ismerhetjük meg. Sziklay személye önmagában is garancia, hiszen benne sok tekintetben tipikus és átlagos embert ismerhettünk meg. Mind szakmai pályafutását tekintve, az 1918-ig tanító, majd kényszerű módon állást változtató, a közügyekben résztvevőt, mind életkörülményeit tekintve a dualizmus korában emelkedő, majd 1918 után hanyatló ívet rajzoló életutat láthatunk magunk előtt.

Sziklay egyszerre volt tanár, 1918 után újság szerkesztő és politikus, az ellenzéki magyar pártok kultúrreferense és szépíró, a referátus vezetőjeként az egész magyar tanárság képviselője is. Így pl. 1934 júniusában a Prágai Magyar Hírlap (PMH) vezércikkében olvasható, az iskolaügyi miniszterhez szóló beadvány tíz pontjának megalkotásában is jelentős szerepe volt.

A dualizmuskori kassai középosztály összetételének sajátosságai

Ez a fejezet egyrészt azt a feltételezést igyekszik tehát igazolni, mely szerint a századfordulói, dualizmuskori Kassa társadalma plurálisabb volt, mint azt a korabeli tipikus magyar városról feltételeztük. Azt a szinte rendies tagozódást, melyet elsősorban a polgári és úri származású illetve ezeket a foglalkozásokat betöltő személyek, és az ők alkotta csoportok között látni a kor Magyarországon általában, Kassán egy demokratikusabbnak, modernebbnek tűnő állapot helyettesítette. Hogy valóban így van-e, az mutatná a leginkább, ha bebizonyíthatnánk, hogy ezek a különböző emberek rendszeres interakcióban voltak egymással, és kapcsolataikat nem csupán az egymásrataltság és az egymás mellett élés jellemezte. Ha igazolni lehetne, hogy egy méltóságos úr nem csak a takarékpénztárban találkozott a bankárral, vagy a rokona temetésének megrendelésekor a temetkezési vállalkozóval, hanem máskor is, életének azokban az óráiban, melyeket személyes kapcsolatok ápolására használt fel. Ha egyszerre jelentek meg egy színházi előadáson még nem jelenti azt, hogy szóba is álltak egymással, vagy hogy egymásról alkotott képük pozitív elemeket is tartalmazott, és nem kizárólag sztereotípiákra épült volna.

Ahhoz, hogy kapcsolatukat tényleg interaktívnak és odafordulónak találhassuk, olyan helyszínt kellett találni – melyet megvizsgálhattunk, hogy kik a mindennapi használói – ahol erre lehetőség nyílik, és ahol eme lehetőség alól nem lehet kibújni. A Kazinczy Társaság éppen ilyen helyszín volt, hiszen a kultúra, a tudomány ápolásával, nem csupán formálisan tett hitvallást egy értékrend, és annak pártolása mellett. Ez a társaság nem pusztán azt jelentette a tagok számára, hogy reprezentálhatták a közélethez való hozzájárulásukat, vagy anyagi támogatásukkal jólétüket, hanem egy olyan klub is volt – a szó eredeti értelmében – ahová csak azok tartozhattak, akiket a város társadalma egy íratlan rend szerint odaillőnek tartott. A Kazinczy Társaság rendszeres programjai nem csak reprezentatív, a reprezentációra

alkalmas eseményeket tartalmaztak, hanem olyanokat is, melyek erre inkább alkalmatlanok voltak, és inkább feltételezték a baráti léggör meglétét. Nem azt jelenti ez természetesen, hogy egy klubdélutánon, egy felolvasóesten, vagy a könyvtárban megfordulók mind barátok lettek volna, pusztán egy szituációt, mely egy speciális, szociopetális társadalmi teret teremtett. Mindezek mellett sikerült feltárni Sziklay Ferenc hagyatékában olyan iratokat, leveleket, a századfordulót megelőző évekből, melyek a tagok szoros kapcsolatát a magánéletben is igazolja. Ezek a különböző személyes és hivatalos iratok feltehetőleg véletlenül kerültek a hagyatékba: a Trianon utáni újjászerveződést követően a társaságban vezető pozíciót betöltő személyhez.

Az 1786-ban Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid és Batsányi József által indított irodalmi mozgalom bármekkora hírnevet is szerzett a magyar irodalomtörténetben Kassának, nem tartott csupán öt évig, amikor Kazinczyt, II. József halála után, vagyis 1791-ben elbocsátották tanfelügyelői szolgálatából. Ezzel az irodalmi élet hanyatlásnak indult Kassán, nem maradt tulajdonképpen más, csak a Magyar Múzeum és az Orpheus néhány száma. Az ezután következő száz esztendőben nem igen fejlődött a magyar irodalmi élet Kassán, részben annak is köszönhetően, hogy a város lakossága, részben német ajkú volt. Igaz, hogy a Kassai Színház híres ez idő tájt – Dériné, Laborfalvy Róza és sokan mások kezdik itt pályafutásukat – de a színtársulatot inkább a magyar vármegye tartotta fenn, mintsem Kassa városa, s a városi polgár, ha tehetett, német előadásokat nézett. Az 1890-es évekre a német eredetű polgárság legalábbis anyanyelvében, de többnyire érzelmét tekintve is, magyarrá vált, és igénye is megnőtt a magyar nyelvű folyóiratok és színház iránt. Ekkor kezdenek a korábban hetente megjelenő magyar nyelvű lapok gyakrabban megjelenni, és ekkor kezdenek a helybéli írók is gyakrabban szerepelni bennük. 1893-ban megalakult a Kassai Irodalmi Társaság, és 3-4 hónappal később a Kassai Hírlapírók Otthona. Egy lélekszámában kis város azonban nem bírt el két hasonló tevékenységű társaságot, így hol az egyik, hol a másik társaság kezdett széthullani, tagokat veszíteni. Már 1896-ban felmerült tehát a gondolat, hogy a két társaság egyesüljön, és 1898. február 17-én már az első választmányi gyűlést is összehívták. Az egyesült társaság a Kazinczy-kör nevet vette föl, s a Fő utcán a Hollender-féle házban kétszobás helyiséget béreltek, az éves tagdíj 4 forint lett.¹⁷⁸ A

¹⁷⁸ Felsőmagyarország 1898. január 13. vezércikke, valamint Kassai Hírlap 1898. január 14. száma

társaság elnöke Katona Mór jogtanár, díszelnökei, pedig Bubics Zsigmond püspök és Péchy Zsigmond főispán lettek. Az alakuló közgyűlésre meghívták Kazinczy Ferenc egyik unokáját: dr. Offenheimer Gyula közjegyző nejét, aki Kassán lakott. Márciusban már meg is jelent az első kiadványuk: egy emlék album a szabadságharc ötvenedik évfordulójára, mely 64 forintot jövedelmezett. A társaság tevékenysége rendszeres és intenzív volt, kéthetente rendeztek nagyobb ünnepélyeket, hangversenyeket, felolvasóestek tartottak a városháza dísztermében, emléktáblát avattak, vendégeket hívtak meg: írókat, költőket; de a hétköznapokban is „szakadatlanul buzgólkodtak a nemzeti kultúra magasztos építésén”.¹⁷⁹ Négy szakosztálya volt a társaságnak: társadalmi, irodalmi, hírlapírói és jogi. A körnek a kezdetektől fogva volt könyvtára, mely 1902. december 26-án nyilvánossá vált Népkönyvtár néven.¹⁸⁰ A nagyszámú közönséget megmozgató ünnepek és rendezvények mellett azonban a mindennapokban is kapcsolattartási lehetőséget jelentett a kör két helyisége és a könyvtára. A megalakulástól kezdve rendszeresen jártak be a tagok nem csak a társaság ügyeit intézni, hanem egymással találkozni, beszélgetni is, és ugyanez jellemezte aztán az újjáalakult szervezetet a két világháború között is.

Nos tehát ha megvizsgáljuk, hogy kik voltak azok az emberek, akik egy ilyen viszonylag zárt csoportot alkottak, képet kaphatunk arról, hogy Kassán kikből is állt a társadalom középrétege, illetve azon belül a lokális ethnosz. Egyben azt is megállapíthatjuk, hogy ezeknek az embereknek a kapcsolatát nem a kirekesztés jellemezte.

1898 és 1901 között 197 állandó tagja volt a társaságnak, akiknek a társadalmi megoszlását az alábbi táblázat mutatja.

¹⁷⁹ A Kassai Kazinczy-Kör évkönyve 1898-1901(1901): Szerk. Gerlóczy Géza, Vitéz A. könyv-, kö- és műnyomdája, Kassa.

¹⁸⁰ A Kassai Kazinczy-Kör évkönyve 1901-1904. Szerk. Blanár Béla, Kassa, 1904. 25-29 o.

1. táblázat.

A Kazinczy Társaság társadalmi megoszlása 1898-1901

	Úri közép	Tanár	Piaci értelmiség	Polgári közép	Földbirtokos	Diák	Összes
Száma	73	38	44	31	10	1	197
%	37	19,3	22,4	15,8	5	0.5	100

Forrás: A Kazinczy-kör évkönyve 1898-1901

Az úri középosztályhoz soroltam minden állami, vármegyei hivatalnokot, és a város alkalmazásában álló alkalmazottakat, akik legalább egy középiskolai tanár jövedelmével rendelkeztek. Piaci értelmiséghez tartoztak a piacból élő diplomások, a magánrendelőt fenntartó orvosok, gyógyszerészek, ügyvédek; a polgári közép pedig a magánvállalatok középvezetőiből, pl. bankok, biztosítók tisztviselőiből, és a közepes méretű vállalattal rendelkező vállalkozókból: kereskedőkből, iparosokból állt. Így jártam el – Gyáni Gábor nyomán – az alábbiakban mindenütt, akár csak úri és polgári ellentétét emelem ki, akár konkrétan utalok az osztályozásra.

Ha összehasonlítjuk ezeket az arányokat a város 1910 évi népességének foglalkozások szerinti megoszlásával, akkor a következő képet kapjuk.

2. táblázat.

A népesség foglalkozási főosztályai 1910, százalék

	Ipar, keresk.	Forgalom, közl.	Köszolg., szabadfogl.	Véderő	Cseléd	Egyéb
Kassa	10,5	8,2	10,6	10,3	6,1	10,9

Forrás: A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.

Az iparban azonban mindössze 1,8 százalék a hivatalnok, 38 százalék a kisiparos, kiskereskedő és 3,6 százalék a közepes méretű üzemekben dolgozók aránya. 5,4 százalék körüli tehát Kassán a polgári középosztály aránya a lakosságban, míg a hivatalnokréteg tíz százalék körül mozgott. Látható, hogy a Kazinczy-kör tagjai között legjobban felülreprezentált a tanárság, hiszen a tanszemélyzet a város lakosságának hat százalékát sem teszik ki. A hivatali állásokat

betöltők szintén magas aránya megfelel a város hivatali jellegének. A közepes üzemet vezető, alkalmazottat tartó és jövedelemmel rendelkező kereskedők és iparosok között – melyek természetesen vidéki mércével más megítélés alá esnek, mint Budapesten – számtalan családot találunk, melyek a város régi patrícius rétegéhez tartoztak, akik legalább három generáció óta éltek Kassán és vezették üzletüket. A földbirtokosok vegyes kategória, mert nem csak magyar nemesi családok, hanem német eredetű kereskedő családok is vannak köztük.

Nagyon hasonló a megoszlás 1901-1904-ben is.

3. táblázat.

A Kazinczy Társaság társadalmi megoszlása 1901-1904

	Úri közép	Tanár	Piaci értelmiség	Polgári közép	Földbirtokos	Diák	Báró vagy Gróf	Összes
Száma	79	35	32	36	8	8	3	201
%	39,3	17,4	15,9	17,9	4	4	1,5	100

Forrás: A Kazinczy-kör évkönyve 1901-1904

Azt láthatjuk tehát, hogy a Kassa középrétegeit, annak lokális magvát reprezentáló, és egyben egy dinamikus kapcsolati hálót is jelentő Kazinczy-körben egyaránt előfordulnak az úri középosztály, a piaci értelmiség és a polgári középosztály tagjai. Meg kell jegyezni, hogy bár valóban sok az őshonos kassai, a lokális mégsem elsősorban a származás helyére, hanem éppen a társadalom magjához kötődés erősségére utal. Könnyen válhat valaki rövid idő alatt egy mégannyira zárt közösség elfogadott tagjává, míg mások akár egy életen, akár generációkon át kirekesztettek maradnak. Az úri középre jellemző foglalkozásokat üzök jelentős része régi nemesi családokból származik, míg a polgári középosztályban elsősorban német eredetű kereskedő családok találhatók. A tizenhét kereskedőből tizenegy német, öt zsidó és mindössze egy magyar, és a tizennégy magánhivatalnokból, pénzügyi alkalmazottból nyolc német, kettő zsidó és négy magyar. A piaci értelmiség soraiban megnő az izraeliták száma és a magyaroké is. A tanárok majdnem fele német, de közöttük már több a magyar származású, a

foglalkozásuk szerint az úri középosztályba tartozók között, pedig már másfélszer annyi a magyar származású, mint a német. Jellemző, hogy a kizárólag birtokosként a névjegyzékben szereplők közül hét német eredetű a tízből, mint pl. Melczer Georgina és Malvina bárónők, míg Esterházy Sándor, mint jogakadémiai tanár szerepel, s ifjabb Kemény Lajos is, mint levéltárnok, vagy Péchy Zsigmond, mint főispán, holott nyilvánvalóan szerepelhetnének birtokosként is. Ez utóbbiak is egyfajta plurális szemléletre utalnak, hiszen joggal várhatnánk, hogy akár csak a Társaság rangjának emelése érdekében feltüntessenek ilyen címeket.

A tanárok felülreprezentáltsága a foglalkozási csoport jellegzetes vonására mutat rá, a társadalmi és a közéletben való fokozott részvétellel. Ez a tény tartalmát tekintve természetesen túlmutat az előbbi megállapításon, hiszen mindez azt is jelenti, hogy viszonylagosan alacsony jövedelmük ellenére a tanárok súlya a város társadalmában nagy. Különösen így volt ez Kassán, mely országos oktatási központ is volt ebben az időben, de így van ez másutt is. A tanárság, a tanár olyan szellemiséget képviselt, mely abszolút értéként lebegett az emberek szeme előtt, ami – tudásával együtt – feljogosította arra, hogy a köz ügyeibe beleszóljon, ez indokolja többek között éppen egy tanár életútjának, kapcsolathálójának és a tanárság egészének vizsgálatát. A polgári közép magas aránya, pedig azt mutatja, hogy Kassa életében továbbra is jelentős szerepet játszik az a német származású patrícius, kereskedő réteg, melynek tagjai korábban is a város befolyásos polgárai voltak a. (Természetesen a zsidóság szerepe is nagy, különösen magas arányuk mutatja ezt a városi népességbeli arányukhoz képest.) Külön meg kell jegyezni, hogy a nők is szerves részesei, tagjai ennek a társaságnak, közösségnek. Igaz a 197 tag között mindössze tizenkettő nő található, de ebből kilenc felsőbb leányiskolai tanárnő vagy tanítónő. A tanítónők esetében még a férjük társadalmi helyzete sem befolyásoló tényező, akárcsak Bartóky Mariska, postamesternő esetében. Mindez a tanítónők helyzetének megítélését finomítja, a „középosztálytól” való lemaradásukat csökkenti, de legalábbis megosztottá teszi ezt a foglalkozási csoportot ebben a tekintetben.

4. táblázat.

A Kazinczy-kör tagjainak megoszlása származás és társadalmi rétegződés szerint 1898-1901

	Német	Zsidó	Magyar	Szlovák	Francia	Összes
Úri közép	24	4	36	8	1	73
Tanár	15	1	20	2	-	38
Piaci értelmiség	15	10	15	3	1	44
Polgári közép	19	7	5	-	-	31
Birtokos	7	-	3	-	-	10
Diák	1	-	-	-	-	1
Összes	81	22	79	13	2	197

Forrás: A Kassai Kazinczy-kör évkönyve 1898-1901. Szerk. Gerlóczy Géza, Kassa, Vitéz A. könyv-, kő- és műnyomdája, 1901. és Századunk névváltoztatásai 1800-1893. Helyhatósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest. 1895

Természetesen vannak a tagok között olyan nagy nevek is, akik nem Kassaiak, de nevükkel emelték a társaság rangját, mint pl. Czettler Rezső.

Sziklay László – Sziklay Ferenc idősebb fia – hagyatékában fennmaradt a Kazinczy-kör elődjeként 1893-ban alakult irodalmi társaság alapító okirata, alapszabályzata és az alakulást követő egy évben kiadott támogatásra szóló felhívások egybekötve. Az alapszabály szerint minden hónapban összeült a harmincöt tagból álló választmány, és minden év első negyedében a közgyűlés: legalább a tagok egyötödével. Az alapító meghívó 1890-ből való, s negyvenkilenc természetes személy, valamint öt intézmény képviselője írta alá: ez utóbbiak az Abauj-Kassai Közlöny szerkesztősége, a Kassai Szemle, a Kaschauer Zeitung, a Pannónia és a Felvidéki Közlöny szerkesztőségei voltak. A negyvenkilenc személyből kerültek ki a választmányi tagok is – összetételük lényegében azonos a nem sokkal később létrejött Kazinczy-körével. Sőt mi több gyakorlatilag azonos tagok alapították, és tartották életben a két társaságot. Mind a két társaság rendszeres – heti programokat tartott, melyről a későbbi évkönyvek részletesen beszámoltak. Ezekben a tagok tartottak hivatásuknak megfelelő előadásokat: így pl. Szerencsi Ede csellóművész cselló-szólót adott elő, Szepessi Géza, mérnök, a villamosságról tartott

előadást, míg Esterházy Sándor jogakadémiai tanár A jog mint a vagyonmegosztást rendező elvről. Ezek a színes programokkal fűszerezett estek mindig nagy közönséget vonzottak, és élénk társadalmi életet vittek Kassa városába. Olyan közösséget kovácsoltak, aminek meg kellett küzdenie a feltételek megteremtésével, hiszen állandóan változó helyszínen rendezték a programokat. Nemcsak az alapító, hanem a rendes tagok is állandó anyagi támogatásukkal segítették a közösség továbbélését, könyveket ajándékoztak, létrehozva egy könyvtárat. Barátságok, rokoni kötelek hozták össze az alapító társaságot, s további kapcsolatokat formált a közösség élete. Csak, hogy a kiválasztott példánál maradjak: Az irodalmi társaság alapító tagja Brósz László ügyvéd, Sziklay majdani apósa, Rohringer Sándor kultúrmérnök, egyetemi tanár, Rohringer Géza, kárpitosmester bátyja. Az utóbbi lányát veszi a későbbiekben el Sziklay idősebb fia, László. És alapító tag Rosenauer Lajos, kultúrmérnök (besztercebányai kereskedőcsalád sarja), akinek ekkor még hatéves Márta húgát veszi majd feleségül az előbb említett Rohringer Géza. Nem állítható, hogy más városok kultúrkörei: a debreceni Csokonai-kör, a szegedi Dugonics-kör, a nagyváradi Szigligeti-kör, a pozsonyi Toldi-kör, a szatmári Kölcsey-kör, a pápai Jókai-kör, a soproni Irodalmi és Művészeti kör, az eperjesi Széchenyi-kör ne képeztek volna hasonló közösséget. Kiváltképp érdekes is lenne más társaságok tagságának összetételét megvizsgálni. Pusztán annyi állítható, hogy ez a közösség olyan különböző tagokat egyesített, ami nagyfokú toleranciáról tesz tanúbizonyságot.

Az, hogy egy ilyen kör milyen célok megvalósításán fáradozott önmagában nem meglepő: a kultúra, művészet tudomány ápolása, terjesztése nemcsak a művelt rétegek, hanem az alsóbb néposztályok között is, a tehetségek támogatása pályázatokkal, kiadványok segítése és terjesztése. Egyszóval olyan építő, szorgos munka, mely mindenképpen inkább polgári erény, mintsem úri hivalkodás. A társaság helysége a belvárosban mindig nyitva állt, s nemcsak klubként működött, hanem lassan a könyvtár számára is helyet biztosított. De nemcsak kulturális céllal alakult az Irodalmi Társaság, majd a Kazinczy-kör, hanem éppen a közösségteremtés igényével. A város középrétegeit kovácsolta össze: „művelt részét”, ahogy a korban fogalmaztak, így tehát kereskedőket, tanárokat, táblabírókat és tanítónőket, gyógyszerészeket, mindezt az egyébként csak virtuális közösség érdekében.

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen jelenség, nem alakulhatott ki rövid idő alatt: az, hogy „úr” és „polgár” emberként nézzen egymásra, egy nagyon bonyolult, érzékeny,

és éppen ezért sérülékeny társadalmi felépítmény következménye, melynek kialakulásához, felépüléséhez idő kellett. Nem véletlenül a megfogalmazás: „nézzen egymásra”, ugyanis nemcsak a dzsenti eredetű „úri középosztály” volt általában lenéző az asszimiláns, polgári foglalkozásokat űzőkkel szemben pl. Budapesten. Hanem erős öntudattal rendelkezett a német városi polgár is, különösen a Felvidéken. Legjellemzőbb példáját láthatjuk a szepesi városok történetében. Az egymás mellett élés egy olyan városban, mint Kassa, amelyik egyszerre volt országos hivatali, oktatási központ, és a többségében német eredetű polgári réteg otthona a 19. században, többet jelentett, mint az egymás elviselését. Együtt éltek, és nem is olyan régen – 1848 előtt – azonos jogokat élveztek a város polgáraiként. A szabadságharc előtti időben az egymásrautaltság nyilvánvaló volt, hiszen együtt kellett dönteni a város ügyeiről. Az a tény, hogy Kassa népességének összetétele vegyes volt – nemcsak etnikai, hanem foglalkozási és felekezeti értelemben is – kevés lett volna, egy ennyire elfogadó társadalom létrejöttéhez, minden bizonnyal szükséges volt az is, hogy Kassa minden történeti szituációban meg tudta őrizni sikerességét, minden körülményhez jól alkalmazkodott. A 17.-18. század után – mikor a kereskedelem virágzott – hanyatlás következett az egész Felvidéken, Kassa azonban központi szerepkörre tett szert a katonai, hivatali és oktatási életben, mely megóvta a hanyatlástól. Kassán erősebben érvényesült a hagyományos rend, mint Pesten, és erősebb a közösséghez tartozás igénye. Ez nem a rendi normák továbbélését jelentette, hanem azt, hogy a polgári átalakulás sajátos rendi keretek között zajlott le, azokat belülről szervezte át – idéztük már korábban is Czoch Gábor kutatási eredményeit.¹⁸¹

Ezt az állapotot, melyet a kor haladónak tartotta, és a mai értékrendünk szerint plurálisnak, demokratikusnak, elfogadónak, humánusnak, azaz összességében pozitívan értékeljük. Kassa mindezt tehát valójában annak köszönhette, hogy megőrzött egy archaikus képződményt, melyet mintaként a lélekszámában gyarapodó város nagyobb tömegei is átvettek. Az, hogy egy szabadkőműves páholyban vannak nemesek, kereskedők és bírók meg orvosok, általános volt a 19. század első felében a Felvidék sok városában. Ezt a sokszínűséget Kassa a „demokratikusabb” korban is megőrizte, mikor a korábbi polgári kiváltságok szélesebb tömegek számára is elérhetővé váltak. Láthattuk, hogy a dualizmus alatt Kassa civil társadalma, az a

¹⁸¹ Czoch G. (1998): Kassa polgársága a 19. század első felében. In: Limes 1998/2-3 55-87. o. 77. o.

középréteg, mely a város életét irányította, mennyire nyitott volt, eltérő származású, társadalmi presztízssű, foglalkozású tagjai mennyire szoros kapcsolatot ápoltak egymással. A továbbiakban az a kérdés, hogy ezt az érzékeny társadalmi képződményt hogyan befolyásolta Trianon.

A két világháború között

Az Első Csehszlovák Köztársaságban a magyar középrétegek tagjainak száma jelentősen csökkent. A tanárok 86,5%-a veszítette el állását 1918 és 1924 között, és sokan az anyaországba vándoroltak. (Lásd Negyedik rész) Vajon a számában lecsökkent és életteret veszített magyar középosztály megőrizte-e azt a törékeny értékét, melyet évszázadokon keresztül építgetett, azt a nyitottságot és elfogadást, mely tagjainak egymáshoz való viszonyát jellemezte. Ha pusztán a politikai harcokat vennénk alapul, a kép, melyet kapnánk, borúlátóvá tenne minket, hiszen a magyar pártok még egyesülésük ellenére sem tudtak egységes ellenzékot alkotni, nem is beszélve azokról a politikai erőkről, melyek a kormányzathoz kapcsolódtak. A nagypolitika azonban, mely ugyan fontos része volt a hétköznapiaknak, mégsem befolyásolta az emberek mindennapi életét alapvetően. Azt a feltételezésünket, hogy a Trianon okozta változások ellenére tovább él a korábbi társadalmi berendezkedés, értékrend, úgy ellenőriztük, ha megvizsgáltuk a kiválasztott tipikus tanárnak – Sziklay Ferencnek – a kapcsolatait, azok társadalmi összetételét. Arra voltunk tehát kíváncsiak, vajon továbbra is az a pluralitás jellemzi a középrétegeket, vagy legalábbis azoknak magját, mely a dualizmus ideje alatt jellemezte, s melyet a kapcsolatok társadalmi státusok szerinti megoszlása igazolt.

Az 1918 utáni állapotok vizsgálatához egy másik adatbázist használtunk tehát, mert többet is szeretnénk megtudni erről az időszakról, s mert az életúttal párhuzamos elemzésre nyílt így lehetőség.

5. táblázat.

A kapcsolatok megoszlása a kapcsolat minősége és társadalmi státusok szerint.

	A kapcsolat foka ¹⁸²	Diák	Piaci értelmiség	Polgári	Tanár	Úri köz.	Összesen
Rokon	1		5	15	8	26	54
	2		1	8		2	11
	3		2	7	5	6	20
Összes			8	30	13	34	85
Barát	1	19	62	51	36	105	273
	2	2	19	13	10	30	74
	3		12	11	2	21	46
Összes		21	93	75	48	156	393
Munkatárs	1		42	3	17	47	109
	2		14	3	3	13	33
	3		3		1	1	5
Összes			59	6	21	61	147
Munkatárs Negatív	1		2		1	5	8
	2		1				1
	3						
Összes			3		1	5	9
Ismerős	1	1	16	4	17	30	68
	2		1	1		2	4
	3		2				2
Összes			19	5	17	32	74
Összes		22	182	116	100	288	708

Az összes státusok megoszlásából látható, hogy azok aránya, vagyis az egymással kapcsolatot tartó középosztálybeliek összetétele nem változott lényegesen a századfordulóhoz képest.

¹⁸² Az 1-es szám gyenge kapcsolatot, a 2-es közepeset, a hármas erős kapcsolatot jelent.

6. táblázat.

A státuscsoportok százalékos megoszlása a századfordulón és a két világháború között

	Piaci értelmiség	Polgári középosztály	Tanárok	Úri középosztály
1898-1901	22,3	15,7	19,3	37
1918-1938	25,7	16,4	14,1	40,7

Ennél azonban lényegesen többet is ki lehet olvasni az első táblázatból. Látható, és érthető is, hogy a kisebbségbe kerülés, a nyelvi, politikai, gazdasági stb. változások sokkolták a magyar kisebbséget, a korábbi gyengébb kötések, a lazább baráti kapcsolatok jelentősége csökkent, s helyette a legszorosabb, azaz a rokoni kapcsolatok kerültek az előtérbe. Már önmagában az a tény, hogy valaki nyolcvanöt rokonával tartja a kapcsolatot látogatások, levelezés és kölcsönös segítségnyújtások formájában, erre utal. Ha azonban megnézzük a kapcsolattípusok és a kötés ereje között a kapcsolatot, akkor látható, hogy, míg 273 gyenge baráti kapcsolatra 46 erős jut, addig 54 gyenge rokoni kapcsolatra 20 erős jut. A rokoni kapcsolatokban nemcsak azok magas száma feltűnő, hanem az is, hogy mennyire magas a szoros kapcsolatok aránya, szemben a baráti kapcsolatrendszerben megfigyelhetővel. Ez a tény nyilvánvalóan összefüggésbe hozható, azzal az általános jelenséggel, hogy krízis helyzetekben az elsődleges kötődések kerülnek előtérbe. A rokoni kapcsolatokon alapuló reciprocitás sokkal elemibb és erősebb, mint bármely más kapcsolattípuson alapuló. Bizonytalan társadalmi feltételek mellett ugyanis csökken az előreláthatóság mértéke, s így annak az esélye, hogy a szívességet viszonzzák. Ebben a történelmi helyzetben nyilvánvalóan fennálltak az imént leírt feltételek, hiszen az instabilitás kétségbevonhatatlan. Ugyanakkor egy kapcsolat jellegében nem kizárólag reciprocitív lehet, hanem lehet altruista is, és ez éppen a rokoni kapcsolatokra a legjellemzőbb. Tulajdonképpen már abban az esetben is, amikor nagymértékben lecsökken az előreszámíthatóság, bizonyos fokú altruizmusról beszélhetünk, hiszen ahogy a mondás tartja: „csak annyi pénzt adj kölcsön, amennyit ajándékba is adhatnál”. Természetesen az altruista viselkedésnek ettől lényegesen eltérő alapjai vannak, azt azonban ebben az esetben is el lehet mondani, hogy a

rokon altruizmus sokkal erősebb és archaikusabb viselkedési forma.¹⁸³ Érthető hát, hogy bizonytalanabb körülmények között a primer kötések kerülnek előtérbe.

Az önzetlenség, altruizmus egy olyan alapvető morálfilozófiai fogalom, hogy nincs olyan emberrel, vagy társadalommal foglalkozó munka, melyben manifeszt módon vagy legalább látenszen ne szerepelne az ember önzetlen viselkedésére vonatkozó utalás. Arisztotelész Etikájában az erkölcsi erények között található, pl. a nemes lelkű adakozás, ami alapvető érzelmi állapot: a mások jó vagy rossz sorsa felett érzett fájdalom.¹⁸⁴ Hasonlóképpen az összes világvallás tartalmazza azt az erkölcsi tanítást, mely valamilyen értelemben a másik iránti segítségnyújtást jelenti. Kant: Az erkölcsök metafizikája című művének második részének második fele a mások iránti erénykötelességről szól. Azonban, a nélkül is, hogy bármifajta teljességre törekedhetnénk, számtalan eszmetörténeti hivatkozást sorolhatnánk fel, melyekben az önzetlenség szerepel, ez azonban természetesen nem cél.

A legalapvetőbb, legelemibb formája az önzetlenségnek, mely jól elkülöníthető mind elméletileg, mind társadalomtörténetileg a rokon kapcsolatokon belüli segítségnyújtás. Kant különbséget tesz olyan mások iránti kötelességek között, melyekkel kötelezzük, s melyekkel nem kötelezzük a másokat. Az utóbbi gyakorlását a szeretet és a tisztelet érzése követi.¹⁸⁵ Érdekes azonban az önzetlenséget két kiterjesztéssel megkülönböztetni. Minden önzetlenség per definitionem feltételezi azt a kognitív háttérrel, miszerint nem várok tudatosan közvetlen ellenszolgáltatást. Ketté kell választani, azonban az önzetlenség fogalmát a szerint, hogy – valamilyen nem tudatos szinten – feltételezhető valamilyen ellenszolgáltatás vagy sem. A rokon kapcsolatban nyújtott segítség az összes többivel egyetemben komplex jelenség. Számtalan motivációt tartalmazhat, mind pszichológiai, mind társadalmi, mind biológiai oldalról, amikor tehát elhatároljuk elméletileg, nem az egyes konkrét eseteket fogja tartalmazni, hanem azok egy síkját, fogalmazhatnánk úgy is, hogy ideáltípust alkotunk vele, melyek a valóságban nem fordulnak elő tiszta formában.

Az altruizmus legelemibb formájában, vagyis a rokonok közti segítségnyújtásban két alapvető mozzanatot feltételezünk: a látens 'önzés' nélküli szeretetet, a kanti értelemben vett jóakarat maximáját, mely lehet pszichológiai vagy

¹⁸³ Erről írt elméleti fejtegetésem: Koudela Pál (2004): Az altruizmus fokozatainak elhatárolása. In: www.szabad-part.hu Társadalomtudományi Rovat 2004/4 sz.

¹⁸⁴ Arisztotelész. Nikomakhoszi Etika. 1107 a 28-1108 b 10, 1115 a 4-1128 b 35.

¹⁸⁵ Kant, I. (1991): Az erkölcsök metafizikája. Gondolat, Budapest. 566. o.

társadalmi természetű. Tekinthejtük, pl. olyan társadalmi ténynek, melynek segítségével konstituálódik az egyén cselekvése. Mivel azonban az emberi cselekvést egy köztes rendszerszintnek tekintjük, úgy gondoljuk, hogy a rendszerdinamikának megfelelően nem csak felülről, hanem alulról is kell, hogy hatás érje. Ez az alsó szint a második mozzanat, mely egyben az önzetlenség eme típusát elkülöníti: a biológiai oldal. Sem a felülről jövő, sem az alulról jövő korlátokat nem tekintjük determinisztikusnak, csak irányító jellegűnek. Marad tehát szabadsága az egyén cselekvésének, mely különböző körülmények közt, különböző mértékű, azonban minden esetben fennáll. Látható tehát, hogy a viselkedés nem diszkrét egységekre oszlik, hanem egy folytonos skálán helyezkedik el, melyen a határokat mi jelöltük ki.

Visszatérve a vizsgált konkrét esetre, azt mondhatjuk, hogy a rokoni kapcsolatok felerősödése egyrészt nem megalapozatlan folyamat, vagy jelenség, sőt alapjai igen mélyre nyúlnak. Másrészt a Trianon okozta kataklizmaszerű változások ezen a téren igencsak erős befolyással voltak. Azt is mondhatnánk, hogy reduktív erővel rendelkezett: az előbbieken kifejtett értelemben egyfajta archaikus állapotokat idézett elő. Kassa középrétegei – sőt minden bizonnyal – teljes társadalma ebben a tekintetben visszazuhant egyfajta redukált állapotba. Nem etnikai nacionalizálódásról, vagy rendies bezárkózásról van szó, hanem a rokoni kapcsolatok felerősödéséről. Természetesen mindez nem jelentette azt is egyben, hogy az alapvető funkciói működésképtelenné váltak volna, sőt mindezek ellenére olyan jelenségeknek lehetünk tanúi ezen időszakban, melyek azt bizonyítják, hogy az ilyen hátráltató tényezők ellenére is képes volt fejlődni a kassai magyar polgári¹⁸⁶ társadalom, alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. Mindez azt mutatja, hogy alapvető felépítése és jellemzői rendkívül életképessé tették.

Ugyanakkor éppen ebben a kapcsolati rendszerben magas a polgári középosztály aránya, az úri középosztály képviselőihez képest. Különösen feltűnőek az arányok, ha figyelembe vesszük, hogy a polgári középosztályhoz tartozó személyek vagy magántisztviselők voltak, vagy valamilyen legalább közepes méretű kereskedelmi, vagy iparvállalat tulajdonosai, vezetői. Ennek a rétegnek a népességen

¹⁸⁶ Ebben a szakaszban már nyugodtan használhatjuk ezt a kifejezést a középrétegekre általában, már csak azért is, mert Kassa esetében a szóhasználat még a leginkább úri társaságban is indokolt, hiszen itt még a grófok is polgárnak nevezték magukat, ha más jelentéstartalommal nem is, hát mint a város polgárai. Hadd utaljak pl. arra, hogy Esterházy Sándor nem grófként, hanem tanárként szerepel a Kazinczy-kör évkönyvében.

belüli aránya azonban lényegesen alacsonyabb, mint pl. az állami hivatalnokrétegé, melynek oka részben az utóbbi nagyon heterogén mivoltával magyarázható. 1930-ban is például az iparban csak 2,5 százalék a hivatalnok, 23,8 százalék a kisiparos, kiskereskedő, és csak 2,6 százalék a közepes méretű üzemekben dolgozók aránya. 1910-ben azonban ezek az adatok: 1,8 százalék a hivatalnok, 38 százalék a kisiparos, kiskereskedő és 3,6 százalék a közepes méretű üzemekben dolgozók aránya. Látható tehát, hogy a középpolgárság számszerűen csekély, sőt aránya még csökkent is, domináns a kispolgári réteg, a közszolgálatban dolgozók aránya ugyanakkor nőtt az időszak alatt 10 százalékról 15 százalékra. A polgári középosztály tehát felülreprezentált a kapcsolatokban.

A munkatársi és az ismerősi kapcsolatok között érthető, hogy alacsony a polgári foglalkozásúak aránya, tekintettel, a centrális szereplő foglalkozásaira a vizsgált időszakban. Pártpolitikusként Sziklay inkább tartozott a hivatali réteghez és így az úri középosztályhoz, mintsem a polgárihoz. Mind a politikai mind az irodalmi, vagy szerkesztői világban elsősorban hivatalnokokkal, vagy a piacból élő értelmiségiekkel kerülhetett kapcsolatba, semmint kereskedővel, vagy iparosokkal. Ugyanakkor éppen eme kapcsolatok között szinte alig található szoros kapcsolat, részben a kapcsolat jellegéből és a körülményekből adódóan, részben a miatt, hogy a munkatársi kapcsolatok újak voltak 1918 után, és sokszor más városokhoz kötődtek. Szerepet játszik benne az is, hogy néhány korábbi munkatársi kapcsolat szoros baráti kapcsolattá vált, mint például Esterházy János, vagy Jarnó József, Kemény G. Gábor.

A rokoni hálóban tehát igen jelentős azoknak a száma, akik foglalkozásuk, társadalmi állásuk szerint a polgári középosztályhoz tartoznak. Ennek, pedig fokozza a jelentőségét, hogy a rokoni kapcsolatok szerepe sokkal fontosabb ebben az időszakban, mint máskor. Kiemeli ennek jelentőségét az a tény, hogy éppen a szoros rokoni kapcsolatokban még felül is múlja számuk a többi státuszcsoporthoz tartozókéét. Sziklay Ferenc két gyermeke is megházasodik ez alatt az idő alatt, és mind a ketten kereskedő családdal lépnek rokoni kapcsolatba.

Persze vitatható némely esetben a társadalmi státus. A legszorosabb rokoni kötelékek közé tartoznak a Mágócsy-Dietz család tagjai. A legidősebb tagja, a családfő, Mágócsy-Dietz Sándor ekkoriban már idős ember, habár szép kort ért meg, egészen 1945-ig. Az ő esetében nem merül fel kétség, habár apja még vaskereskedő volt Ungváron, ő már viszonylag fiatalon egyetemi magántanár, majd nyilvános rendes tanár lett, a MTA levelező tagja és tucatnyi különböző tudományos társaság

tagja, valamint az evangélikus egyház presbitere. Egy ilyen „méltóságos úr” esetében nyilvánvaló az úri társasághoz való tartozás, és hasonlóan családja többi tagja esetében. Ugyanakkor egy másik nagyon szoros rokoni kapcsolat köti – szintén felesége révén – a Kachelmann családhoz. Ez a német származású, selmecebányai család a 19. század végén lett kovácsból gépgyáros, majd később sörgyáros is. A dualizmus ideje alatt azonban olyannyira meggazdagodtak, hogy jövedelmük és életmódjuk tekintetében is az elithez tartoztak már, hatalmas gyáraik voltak, tiszszobás házuk és Selmecebánya főterén, a Szentháromság téren ők építették az evangélikus líceum új épületlét a századfordulón. A család feje ekkor már a Ferenc József Rend lovagja, és a császár bárói címet ajánlott fel számára, melyet azonban visszautasított. Fia Budapestre járt a Műszaki Egyetemre és Angliában töltött két évet szakmai gyakorlat gyanánt, majd 1918 után is Szlovákiában marad, és tovább vezeti a gyárat (Ekkor már Vihnyén, mely Selmecebányától nem messze fekszik.) Ez az ember foglalkozása alapján, bármekkora is a jövedelme a polgári középosztályhoz tartozik, mégis semmi kétség nem férhet ahhoz – anélkül, hogy élete részleteit ismertetnénk – hogy az úri középosztály befogadta tagjai közé.¹⁸⁷

Mindezek ellenére nem vonható kétségbe annak ténye és fontossága, hogy a rokoni hálóban a polgári középosztályhoz tartozóak aránya magas. És viszonylag magas a baráti kapcsolatok között is, főként, ha különválasztjuk az újonnan szerzett és a régi (1918 előttről való) barátokat. Ezt a tényt úgy kell értelmeznünk, mint annak a pluralitásnak a továbbélését, mely Kassa középosztályát a korábbi időszakokban jellemezte.

De nem csak az mutatja ezt a jelenséget, hogy egy tipikus tanár rokoni és baráti kapcsolatai közt sok a kereskedő, hanem az is hogy sok az arisztokrata. Az a kép, melyet a két világháború közötti magyarországi középosztályi társadalmáról festeni szoktak, nemcsak azt zárja ki, hogy egy „úriember” barátkozzék, ne adj isten, összeházasodjék egy kereskedővel, vagy akárcsak egy bankárral, hanem azt is, hogy egy gróf vele szóba álljon. A társadalmi szakadék, mely elválasztja Magyarországon az úri és a polgári középosztályt igen nagy, és hasonlóan nagy a régi arisztokrácia és tisztviselő réteg között is akkor, ha a tisztviselői kar teljes egészét nézzük. Ekkor már a felsőbb fizetési osztályokban is igen alacsony a korábbi bene possessionatus rétegből származók aránya¹⁸⁸, s bár ez a státus bizonyos mértékig önmagában is

¹⁸⁷ Koudela P. Magyar iparosodás a Felvidéken: a Kachelmann család története. Kézirat.

¹⁸⁸ Janos, Andrew, C. (1982): The Politics of Beckwardness in Hungary 1825-1945. Princeton, N. Y.

bejárást engedett az elit köreibe, azaz társadalmi pozíciót is jelentett, jelenthetett, a még az úri középosztályhoz sorolható, de alacsonyabb fizetési fokozatokba tarozók társadalmilag már igen messze kerültek az arisztokráciától. Akár a századfordulón, akár a húszas-harmincas években nem sok esélye lett volna Budapesten, vagy akár vidéken, hogy egy Esterházy barátkozzon egy egyszerű tanárral. Annak ellenére, hogy az arisztokrácia gondolkodása és értékrendje sok esetben bizonyult demokratikusabbnak és modernebbnek, mint a tisztviselőrétegé. Sziklay Ferenc esetében azonban az összes kapcsolataiból ötvenhat személyről sikerült kideríteni, hogy a régi – nem a 19. század során nemesítésként kapott – nemesség soraiba tartozott, és tizennyolc közülük viszonylag közeli barátjának mondható. Ezek a családok nemcsak régi nemességgel, hanem viszonylag magas jövedelemmel és vagyonnal, a legtöbb esetben még száz hektár feletti birtokkal is rendelkeztek ekkor. Közéjük tartoztak, s egyben a legszorosabb kapcsolatai közé is, pl. Esterházy János gróf és Révay István gróf is. Sziklay levelezéséből kitűnik, hogy velük napi kapcsolatban állt, bizalmas barátok voltak, és Révaynál több ízben vendégeskedett is tajnasári birtokán. Azoknak a száma, akik valamilyen predikátummal, kisbirtokkal és Ferenc Józseftől kapott nemességgel rendelkeztek, azaz nemesítették őket, lényegesen nagyobb ennél. Ennek értéke azonban alacsony volt, így társadalmi helyzetük befolyásolásában sem játszott akkora szerepet, habár ők is az úri középosztályba soroltattak. Külön tárgyalásuk nem volt indokolt, hiszen ettől nem kerültek sem más társadalmi csoportba, sem a társadalmi hierarchiában nem változtattak helyet. Ilyenek egyébként a rokoni hálóban is szép számmal előfordultak, de még azokat sem vettem a birtokos nemesség közé, akik, mint pl. a Hazslinszky család, nemességüket a 16. századra vezették vissza. Ennek jelentősége életükben nem volt, egyrészt mivel birtokaikat a Rákóczi szabadságharc alatt elvesztették, s nemességüket is csak a kiegyezés után erősítették meg.

A következő táblázat azt mutatja, hogy ezek a különféle kapcsolatok hova kötődtek. Önmagában is fontos kérdés, melyet fel is tettünk, hogy a Trianon okozta változások következtében, hogyan alakultak a kassai magyarok számára a lehetőségek, milyen irányban kezdtek tájékozódni?

7. táblázat.

A kapcsolatok megoszlása a kapcsolat jellege és az iránya között

		Cs.	Szl.	PR.	Mo.	Erdély	Egyéb	Prága	Kassa	Budapest.	Összes
Rokon	1		32	1	21				28	13	54
	2		10		1				8	1	11
	3		15		5				12	5	20
Összes		57	1	27				48	19		85
Barát	1	2	215	2	50	3	1	2	178	22	273
	2	2	65		6		1	2	52	5	74
	3		38	1	6		1		31	3	46
Összes	4	318	3	62	3	3	4	261	30		393
Munkatárs	1	8	58	6	31	2	4	7	21	25	109
	2	5	17	1	10			4	4	6	33
	3		4				1				5
Összes	13	79	7	41	2	5	11	25	31		147
Munkatárs Negatív	1		6		2				3	2	8
	2	1						1			1
	3										
Összes	1	6		2			1	3	2		9
Ismerős	1	2	37	2	26		1		17	14	68
	2		2		2					2	4
	3		2						1		2
Összes	2	41	2	28		1		18	16		74
Összes	20	501	13	160	5	9	16	355	98		708

(Cs. = Csehszlovákia; Szl. = Szlovákia; PR. = Podkarpatska Rus, azaz Kárpátalja, Mo. = Magyarország)

Látható, hogy a kapcsolatok egy jelentős része Magyarországhoz kötődik, azon belül is elsősorban Budapesthez. Különösen akkor érdekes ez, ha összehasonlítjuk az új központtal: Prágával. Sziklayt politikai kapcsolatai is, a PMH-nál ellátott munkája is inkább determinálta volna arra, hogy Prágával létesítsen kapcsolatot, mintsem Budapesttel. Ugyanakkor még a munkatársi kapcsolatok is sokkal inkább Budapesthez kötik, mint Prágához. Mindazonáltal mindössze kilenc olyan rokoni kapcsolata van, mely Kassán kívül valamelyik másik szlovákiai városhoz kapcsolná szemben a huszonhét magyarországgal, melyből 19 budapesti.

Érdeemes kiemelni, hogy az új politikai és kulturális régióközponthoz, Pozsonyhoz, mellyel Kassa voltaképpen egész idő alatt konkurálni igyekezett, csak 16 kapcsolat köti, ugyanannyi, mint Prágához, és ezen belül is csak hat a többé-kevésbé szoros kapcsolat. Sziklay ráadásul mind a politika, mind a kultúra terén nagy szerepet vállalt abban, hogy Kassát egyenrangú várossá tegye Pozsonnyal, s tanári

pályafutását is ott kezdte. Ehhez képest pusztán a földrajzi közelség ugyanennyit jelenthetett, hiszen mint a történelem folyamán mindig, ebben az időszakban is, az ország életében lényegesen kisebb szerepet betöltő, volt sárosi városhoz, Eperjeshez majdnem ugyanannyi: tizenöt kapcsolat fűzte. Hozzá kell tenni azonban, hogy bár a rokoni kapcsolatok nem befolyásolták ezeket az arányokat, mégis szerepe lehetett az egyéni sajátosságoknak is. Bár Pozsony sokáig politikai központ, a kultúrreferenci tevékenysége Losonchoz köti, azok a politikusok pedig, akikkel mégis szorosabb kapcsolatot tartott, a barátai lettek, s így legtöbbször otthonukban fogadták, vagy onnan leveleztek vele, így pl. Révay István Tajnasáriban lévő birtokán, vagy őket is Budapestre vezette a csehszlovákiai magyar politizálás. Komárom, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó és Ungvár szerepelnek a rangsorban a következő helyen, szinte azonos számokkal, hét vagy nyolc kapcsolattal. Más csehországi városokhoz szinte nem is fűzi semmilyen kapcsolat, Brünnbe például mindössze három, ebből is az egyik időközben Magyarországra költözött, Zircre.

A rokoni kapcsolatok egyharmada Magyarországon van, ami annak a következménye, hogy tisztviselő rokonai 1918 után Magyarországra, és elsősorban Budapestre vándoroltak. Ennek megfelelően magyarországi rokoni kapcsolatai között mindössze 3 tartozott a polgári középosztályhoz, szemben a tizenhával, akik az úri középosztályhoz tartoztak. Ugyanez az arány Szlovákiában huszonnégy polgári és tizennyolc úri középosztályhoz tartozó rokon. Ezek a számok nagy mértékű aránytalanságot tükröznek, melynek oka abban rejlik, hogy míg az állami, vármegyei és városi hivatalnokok állásukat veszítve Magyarországra költöztek, addig a kereskedők, és magánhivatalnokok Kassán illetve a Felvidéken maradtak. Ezek az emberek nem veszítették el gazdasági lehetőségeiket, szemben a kiskereskedő és kisiparos réteggel. Stabilabb egzisztenciával, kapcsolatokkal rendelkeztek és életképesebbek voltak, kevésbé viselte meg őket az a megrázkódtatás, melyet Trianon a gazdasági életben is jelentett. Ennek a csoportnak a tagjai zömmel azok a jómódú patrícius családok, akik generációk óta éltek a felvidéki városokban, míg a tisztviselő réteg egy jelentős része Felvidéken nem volt „őshonos”, csak annak köszönhetően kerültek a városba, hogy az a dualizmus alatt mesterségesen felduzzasztott hivatali központtá vált.

Látható, hogy a baráti kapcsolatok aránya nem ezt tükrözi. Hatvannyolc polgári és százegy úri barátja van Sziklaynak ebben az időben Kassán, míg ezzel szemben a budapesti baráti kapcsolatok száma lényegesen alacsonyabb, bár az úri

középosztályhoz tartozók aránya itt is magas. A baráti kapcsolatok nagyobb számban és könnyebben kötöttek, mint a rokoniak, nem csoda, ha az 1918-ban felborult egyensúly itt hamarabb helyreállt. A Magyarországi kapcsolatok ebben az esetben is csak az úri középosztály elvándorlását jelzik, a szlovákiai kapcsolatok azonban azt, hogy a számtalan újonnan létesített kapcsolat megoszlása hasonló, mint a régi kassai lokális társadalomé. Ha ki is cserélődött egy jelentős része a kapcsolatoknak tehát, fennmaradt az a séma, szervezőelv, mely az egymás iránti tolerancián alapul.

A munkatársi kapcsolatok megoszlása egy egészen más jelenségre hívja fel a figyelmet. A kapcsolatok több mint negyven százaléka Magyarországhoz kötődik, ami leginkább azt jelenti, hogy sem a politika, sem a kultúra területén nem voltak képesek elszakadni az anyaországtól a Felvidéken maradt magyarok. Ez az utóbbi esetében érthető, hiszen a nyelvi, kulturális, irodalmi hagyományok természetesen kötötték ide őket, a Kazinczy Társaságban betöltött szervezőtevékenysége nagyrészt arra irányult, hogy a magyar kultúrát ápolja; praktikusán pedig, hogy a felvidéki magyar íróknak Magyarországon találjon érvényesülési lehetőséget, és arra, hogy innen hívjon meg neves írókat, művészeket szerepelni. Ebben nem az a mögöttes szándék rejlett, mely az elzárkózást szolgálta volna, Sziklay, mint életpályájából az előző részben kitűnt, mindig is a békés együttélés híve és szorgalmazója maradt. Arról lehet szó csupán, hogy egyrészt bármennyire is demokratikus volt az új Csehszlovák Köztársaság, kultúrpolitikája Szlovákiában nem kifejezetten a magyar művészeti hagyományok ápolására, pártolására törekedett. Másfelől a felvidéki magyar írók közül sokan még csak nem is beszéltek szlovákul, mely beilleszkedésüket megkönnyítette volna. A Magyarországhoz kötődő politikai kapcsolatok magas aránya viszont a csehszlovákiai magyar pártok hozzáállását tükrözi, melynek háttérében a revízió gondolata lebegett. Nem lehet vitatni, bár kétségkívül ebben sem volt egyetértés, hogy a magyar pártok ellenzékben sok hasznosat tettek a felvidéki magyarság beilleszkedéséért. Ugyanakkor tevékenységük, elképzeléseik háttérében mindvégig ott lebegett az a gondolat, hogy egyszer mindenképpen bekövetkezik a revízió.

8. táblázat.

A kapcsolatok megoszlása státusok és a kapcsolatok iránya szerint

	Cs.	Szl.	PR.	Mo.	Erdély	Egyéb	Prága	Kassa	Budapest.	Összes
Diák		6		15		1		6		22
Ért.	16	129	4	26	3	4	12	76	21	182
Polg.		107	1	8				91	5	116
Tan.		73	5	21		1		47	11	100
Úri.	4	186	3	90	2	3	4	135	61	288
Össz	20	501	13	160	5	9	16	355	98	708

(Ért = piaci értelmiség, Polg. = Polgári közép, Tan. = tanár, Úri. = Úri középosztály, Gyáni Gábor osztályozása nyomán)

Azt, hogy a tanároknak magas-e vagy alacsony az aránya a kapcsolataik között, nehéz megítélni. Valószínűleg inkább alacsonynak tarthatjuk, hiszen Sziklay eredeti foglalkozása tanár, és 1918-ig évekig Kassán tanított. Másfelől, mind az irodalom, mind a civil élet szervezésében mindig is nagyobb volt a tanárok szerepe az átlagosnál, ezt mutatja a Kazinczy-kör tagjai közötti magas arányuk is. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy mind a Magyarországra vándorolt, mind a Csehszlovákiában maradt tanárok jó része állást változtatott, önként, vagy kényszerűségből, s így ebben a kapcsolathálóban már, mint nem tanárok szerepelnek. Arra viszont nem volt lehetőségem, hogy ezeket az információkat maradéktalanul felderítsem.

Mindazonáltal a státusok földrajzi megoszlásából még egy nagyon fontos következtetést le kell vonnunk, és ez talán a legfontosabb, hiszen a leginkább rávilágít arra a sajátosságra, amely Kassa lokális társadalmát, középrétegeit jellemezte a korszakban. Sziklay korábbi kapcsolatai és származása révén 1918 előtt közelebb állt a polgári közephez, a két háború között társadalmi pozíciója eltolódott egy kicsit az úri középosztály felé, de ennek Kassán csekély jelentősége volt. Kulturális és politikai vezetőként, valamint a városban elismert íróként az őt ismerő emberek egységes megítélése az volt, hogy a város egyik vezető személyisége, aki közülük tartozik, s nem az, hogy úri ember, vagy polgár, míg más régiók városaiban ennek a distinkciónak önmagában is lett volna értelme. Kiindulópontul éppen azért választottuk egy olyan személyt, aki a két világháború között máshol az úri középosztályhoz tartozhatott volna, mert a középosztály csoportjai közül ez volt a legelzárkózóbb, legkirekesztőbb Magyarországon. Nem kétséges ugyanis, ha Erdei Ferenc vagy Weis István a merev elzárkózást említi, hogy nem a bankár zárkózott le a méltóságos úrtól, hanem fordítva. Említettük már, hogy éppen a Felvidéken a régi városi polgárságnak is erős volt az önérzete, de azt a nagy mértékű intoleranciát, szegregációt, amit Mikszáth a magyar dzsentirről, s az ennek az értékrendjét követő

„úri középosztályról” Bibó István leír, semelyik másik csoportról nem lehetett elmondani. Annak a képnek az alapján, melyet a magyarországi városokról idáig nyertünk, legalábbis ott biztosak lehettünk abban, hogy az úri középosztály kirekesztő a társadalom többi rétegével, elsősorban a hozzá más, pl. anyagi tekintetben közelálló polgári középosztállyal szemben. Egy tisztviselő még viszonylag gyakran változtatott állást a szabad piaci értelmiségi pálya felé, kezdetű ügyvédi vagy magán orvosi praxist, és legrosszabb esetben, mint ahogy ez gyakori is volt, ha végképp elveszítette állását, ismeretségei révén kapott egy szerkesztői állást valahol. Az viszont elképzelhetetlen lett volna, hogy kereskedő váljék belőle, legalábbis sokkal ritkábban, mint az előbbi esetek. Az előfordult, hogy valamilyen pénzügyintézetnél, vagy gyárban kapott magántisztviselői állást, de ez utóbbi is ritka volt és hatalmas presztízvesztéssel járt. Ez történt, pl. Csillaghy Józseffel, akinek az apja még főispán volt, ő azonban egy cukorgyárban kénytelen a húszas években munkát vállalni. Érthető tehát, hogy ha az úri középosztály mobilitási útjai ilyenek voltak, akkor a kapcsolatai is. Így joggal feltételezhetjük volna, hogy egy másik 1918-ig magyar városban, Kassán sem volt ez másképp. Ezt a feltételezést ráadásul Kassa hivatali központi szerepe is alátámasztotta volna. Akár meg lehetett volna fogalmazni hipotézisünket fordítva is, nem azt állítva, hogy Kassa középosztályi társadalma plurálisabb, hanem, hogy ugyanolyan, mint a többi magyar nagyvárosé. Nos ha megnézzük Sziklay összes kapcsolatainak státus és hely szerinti megoszlását, láthatjuk, hogy Magyarországon mindössze nyolc polgári kapcsolata van szemben a kilencven úrival, s Budapestet kiemelve öt a hatvanegyhez ez az arány. Tíz százalék alatt marad a polgári foglalkozást űzők aránya, és hozzá kell tennem, hogy ezek az emberek is csak félig-meddig sorolhatóak a polgári világhoz, hiszen olyanokat voltam „kénytelen” ide sorolni, mint az említett Csillaghy József, aki jobb híján egy vidéki gyárban vállalt állásához is a már említett Mágócsy-Dietz Sándor segítségét vette igénybe. Ha ugyanezt a megoszlást megnézzük Kassa esetében: kilencvenegy polgári kapcsolat jut százharmincöt úrira, és az egész Felvidéken százhat száznyolcvanhatra.

Ezek az arányok éppen azt a különbséget mutatják, melyet a magyar nagyvárosok és Kassa, vagy korábban általában a Felvidék városai között feltételeztünk. Nem véletlen, hogy egy „úriember” Budapesten nem is talál lehetőséget arra, hogy másféllel kapcsolatot teremtsen, az a kevés ember, akik mégis ide sorolhatóak, mind a Felvidékről származtak. A Budapesti kapcsolatok

szinte mind nagyságos és méltóságos urak, és a leveleik stiláris és formai jegyei is azt mutatják, hogy egy szinte hermetikusan zárt világot képeznek. A címzések, melyeket kénytelen megfogalmazni, s melyeket kap, sokszor több sort is kitöltenek, s a levelek még a legbizalmasabb kapcsolatok esetében is ilyen formalitásokkal záródnak: „Kézcsókjaimat jelenteve önagyságának, maradok készséges, őszinte híved...” Ezzel szemben a kassai kapcsolatainak jellege közvetlenebb, egyszerűbb, puritánabb. A társaság tagjai között – melyek nemcsak Sziklayval, hanem egymással is kapcsolatban álltak – volt vaskereskedő, bankigazgató, ügyvéd, katonatiszt, birtokos és volt táblabíró, tanítónő. Azt a feltételezésünket, hogy Kassa középosztályi társadalmának pluralitása a két világháború között is tovább él, ez is igazolja. Kassán a kapcsolatok 25,6%-a polgári foglalkozást űz, 21,4%-a tartozik a piaci értelmiség sorai közé, 13,2%-a tanár, és csak 38%-a tartozik az úri középosztályhoz.

A vándorlás természetesen nem pusztán statisztikai vagy társadalom-földrajzi jelenség, hanem egy interaktív folyamat. Azok, akik részt vesznek benne nem elszigetelt egyének, hanem különböző szocializációs folyamatok eredményeinek, illetve éppen alakuló fázisainak érintkezéseit jelenítik meg. Érthetőbben: arról is szól egy ilyen érintkezés, amit a személyek társadalmi mondanivalóként magukban hordoznak. Mikor egy kassai elvándorló beilleszkedik – vagy nem – egy másik lokális társadalmi környezetbe, nemcsak személyes preferenciáit juttatja érvényre, hanem megjeleníti szocializált társadalmi értékrendszerét is, mely azonban szintén nem individuális szereplőkkel lép kapcsolatba, hanem más értékrendekkel. Azt is mondhatnánk, hogy nem egyszerűen személyek, hanem kultúrák találkoznak egymással.¹⁸⁹ Maga a kérdés tehát éppen az: a kulturális különbségek által megjelenített szocializációs különbségek, és a következményképpen kommunikációs konfliktushoz vezető értékrendi-normatív különbségek milyen mértékben nehezítik meg az integrációt. Ugyanakkor a kérdés mindkét oldalról feltehető: Kassa korábban is nyitott volt befogadni, és saját képére formálni a bevándorlókat, de vajon a társadalmából kikerülők is voltak-e annyira nyitottak, hogy könnyen beilleszkedjenek más környezetbe? Mindeme kérdések mögött sajátos történeti feltételeket találunk. Így pl. az Amerikai bevándorlás-kivándorlás ilyen jellegű

¹⁸⁹ Csak egy példa: Rundblom, Harald – Norman, Hans (szerk.) (1976): From Sweden to America. A History of the Migration. University of Minnesota Press – University of Uppsala, Minneapolis, Uppsala

vizsgálata akár történeti szemszögből¹⁹⁰, akár a mai társadalmi folyamatok megértését célozva¹⁹¹, de a legtöbb esetben egy olyan személyes élethelyzetet vizsgál, amiben az integráció folyamata mögött egyfajta eltökéltség áll. Még azok az Amerikában kivándoroltak is, akik végül mégis visszatértek, nyilvánvalóan azzal az eltökélt szándékkal mentek ki, hogy az új földrészen „szerencsét találjanak”. Kivételt képeznek, vagy képezhetnek a kisebb számban kényszerűen kivándorolt politikai menekültek. Az 1918 után főként Budapestre került kassaiak, vagy felvidékiek egy jelentős része ugyanakkor bízott abban, hogy hamarosan visszakerül Kassára. Ez természetesen megnehezítette beilleszkedésüket, ami szintén hozzájárulhat a nagyszámú budapesti kapcsolathoz a networkben, s melyet ebben az esetben feltételezhetően nem Sziklay, hanem éppen inkább az anyaországi rokonok, ismerősök kezdeményeztek, tartottak fenn. Ez némileg más megvilágításba helyezi az összetétel ezen dimenzióját, hiszen így már nem beszélhetünk egyértelműen Kassa Budapest, vagy Magyarország centrikusságáról. Így a mögötte látenszen meghúzódó provincialitást, a retrográd, megújulásra képtelen szellemet sem feltételezhetjük, tulajdoníthatjuk neki feltétlenül. Minderről közelebbi képet ad az ötödik rész.

A következő táblázat összhangban van mind azzal, amit korábban mondtunk, hiszen a felekezeti szegregációnak semmi nyomát nem látjuk.

¹⁹⁰ Puskás Julianna (1982): Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940. akadémiai Kiadó, Budapest.

¹⁹¹ Kovács Éva – Melegh Attila (2000): „Lehetett volna rosszabb is, mehattünk volna Amerikába is.” - Vándorlástörténetek Erdély, Ausztria és Magyarország háromszögében (tsz.: Melegh Attila), In: Sik, Endre (szerk.): Diskurzusok a vándorlásról, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2000. 93-154.

9. táblázat.

A kassai kapcsolatok megoszlása státuscsoport és felekezeti hovatartozás szerint

	Evangélikus	Izraelita	Református	Római katol.	Unitárius	Összesen
Diák	1	4		1		6
Értelmiség	19	12	1	43	1	76
Polgári k.	36	10		45		91
Tanár	15		6	26		47
Úri közép	38		5	92		135
Összesen	109	26	12	207	1	355

Természetesen figyelembe kell venni, hogy Sziklay Ferenc katolikus volt, míg felesége evangélikus. (Lásd első rész) Ez utóbbi magyarázza az evangélikusok magas arányát, legalábbis a város népességének arányaihoz képest. És az, hogy Kassán az evangélikusok éppen azok a régi német kereskedő családok tagjai, akiknek az aránya ugyan egyre csökkent az idők folyamán, de mindvégig megtartották a város tradicionális magjában elfoglalt helyüket.

10. táblázat.

Vallási megoszlás 1930, százalék

	Római katolikus	Evangélikus	Református	Izraelita
Kassa	52,8	4,8	3,2	16,0

Forrás: Štatistický lexikon obci v krajne slovenskej. 1930.

Ugyanakkor látható, hogy az evangélikusok között igen magas a polgári foglalkozásúak aránya, és egyben a polgári foglalkozásúak között is magas az evangélikusok aránya. Mindkét százalék azt mutatja tehát, hogy a magyar középosztályon belül ebben az időben is jelentősebb volt az evangélikus kereskedőréteg, a régi patríciuscsaládok szerepe, mint amekkora súlyt a város népességében arányából ítéltünk volna neki. Habár Kassán igen jelentős volt a német katolikus polgárság szerepe, látható, hogy legalább ekkora volt a német evangélikus polgárságé is. A kirekesztés hiányát láthatjuk abban is, hogy viszonylag magas az izraeliták aránya. Bár sajnos azt nem tudtuk kideríteni, hogy mekkora a zsidó származású, de felekezeti hovatartozását tekintve valamelyik keresztény

egyházhoz tartozók száma, de számtalan olyan példát láthatunk, mint pl. a Szenes családét. Szenes János Sziklay Ferenc kisebbik fiának volt osztálytársa és legjobb barátja, de jóban voltak, és többször látogatást is tettek Sziklayéknál a szülők is. Szenes Ödön zsidó származású, de katolikus felekezetű volt, a Siemens csehszlovákiai képviselője Kassán, felesége Szenes Ödönné viszont, született Kossuth Margit, Kossuth Lajos távoli rokona volt.

11. táblázat.

A kassai kapcsolatok megoszlása a kapcsolat típusa és a felekezeti hovatartozás szerint

		Evangélikus	Izraelita	Református	Római katolikus	Unitárius	Összesen
Rokon	1	21			7		28
	2	6			2		8
	3	11		1			12
Összes		38		1	9		48
Barát	1	34	13	6	123		176
	2	20	5		25		50
	3	14			16	1	31
Összes		68	18	6	164	1	257
Munka	1	2	2	2	15		21
	2		1		3		4
	3						
Összes		2	3	2	18		25
Munka Negatív	1			1	2		3
	2						
	3						
Összes				1	2		3
Ismerős	1	1	1	2	13		17
	2				1		1
	3		4				
Összes		1	5	2	14		18
Összes		109	26	12	207	1	355

Sziklay rokonságában szinte csak evangélikust találunk, míg katolikus alig, miközben ő maga katolikus volt, és erre az ő sajátos élettörténete ad választ (Első rész). Ugyanakkor magas az evangélikusok aránya a baráti kapcsolatok között is, ami már nem lenne magyarázható kielégítően a család történetével.

A kapcsolatháló szerkezeti sajátosságai és a középosztály alkalmazkodása

A továbbiakban a kassai kapcsolatháló szerkezetéről lesz szó. Már korábban is esett szó arról, hogy mik a kapcsolatháló felépítését meghatározó legfontosabb jellemzők. Feltételezhető lenne ugyanis, hogy azok a tényezők, melyek a két háború között alakították Kassa képét, egyben az ottani társadalom jellemzőit is befolyásolták, mely változások nem maradhattak hatás nélkül a számában megfogyatkozott, magyar középrétegekre.

Az első és legfontosabb ilyen változás a város életében, annak növekedése. Kassa lélekszáma húsz év alatt másfélszeresére emelkedett, ami önmagában is jelentős tény, de különösen akkor érdekes, ha hozzátesszük, hogy ugyanezen idő alatt a magyarországi nagyvárosok népességének fejlődése stagnált. Ez utóbbinak oka abban kereshető, hogy 1918 után városaink többsége elvesztette vonzaskörzetét, vagy legalábbis megsérült az a kapcsolat, mely a városokat a környező régió településeivel összekötötte.¹⁹² Így jártak: Sopron, Kőszeg, Szombathely, Szeged, Makó stb. Ennek következtében a magyarországi nagyvárosok többségében az elkövetkező húsz évben a népességnövekedés 1920 és 1949 között nem egészen 20% körül mozgott. Természetesen Kassa is elvesztette korábbi gazdasági, kereskedelmi, kapcsolatait, piachálózatát, azonban népessége mégis dinamikusán fejlődött. Ennek hátterében két tényező is meghúzódik, az egyik a cseh gazdaság húzóereje, mely akkor is megnyilvánult, ha Szlovákia ebben a fejlődésben mindig csak szekundér szerepet játszott is. A másik ok, mely meghatározó szerepet játszhatott, nemcsak Kassa, hanem az összes szlovákiai nagyváros népességének fejlődésében, az, hogy korábban a magyar népesség nagy része ezen a településtípuson élt, míg vidéken a szlovákság volt többségben. Az új csehszlovák kormány számára tehát részben praktikus okokból, hiszen a hiányzó állásokat be kellett tölteni, részben nemzetiségpolitikai okokból is, érdekében állt, hogy a vidékről városba áramlást segítse. (Részletesebben lásd harmadik részt)

Mindenesetre tény, hogy Kassa lélekszámának növekedése egy dinamikusán fejlődő város képét mutatja. Ennek a képnek megfelelően feltételezhető lett volna egy erős modernizációs hatás, mely a tipikus középosztályi kapcsolathálókat laza hálósűrűségűvé tette volna, vagyis, hogy kevés az egymást kölcsönösen ismerő

¹⁹² Beluszky P. (1999): Magyarország településföldrajza. Dialóg-Campus, Pécs-Budapest. 193-203. o.

egyének száma, és ami a rokonság szerepének csökkenését, és a szakmai kapcsolatok előtérbejutását segítette volna elő. Természetesen az ilyen homogenitás a mai nagyvárosi környezetben sem egyeduralkodó.¹⁹³ Nem lehet egy tipikus csoport tagjainak meghatározó kapcsolódási formáját megfigyelni, hanem csak különböző formák összefüggő sorát. Esetünkben már említettük, hogy jellemző és általánosnak tekinthető folyamat volt a rokoni kapcsolatok felerősödése, annak ellenére, hogy a kapcsolatok akár földrajzilag eltérő helyekhez is kötődhetnek, hiszen az a szituáció, mely mind a hétköznapi élet gyakorlatában, mind pszichésen a magára maradottságot jelentette eme csoport tagjai számára, szintén általános volt. Érthető, de mindenképpen sajátos fejlődési folyamat, hogy abban a helyzetben, amikor a korábbi kapcsolatok meglazultak, amikor a csoport korábbi biztos világa bizonytalanra vált, a legerősebb kapcsolati típus vált jellemzővé.

Ugyanakkor mindenképpen azt kell állítanunk, hogy a kapcsolati háló sűrű: hiszen nemcsak az összes kapcsolatok száma (708), hanem a szoros kapcsolatoké is magas (73). Ugyanakkor a felszínesebb és a ritkábban tartott kapcsolatok aránya szintén magas: a rendszeres, de nem gyakori kapcsolatoké 123, míg a rendszertelen és ritka kapcsolatok száma 512. Természetesen egy ilyen nagy megfigyelési időszak okozhatja ezt a hatást, hiszen természetesen aránytalanul megnő azoknak a kapcsolatoknak a száma, melyek csak alkalmiak, valamilyen konkrét eseményhez kötődnek. Fontos azonban, hogy nemcsak a rokoni kapcsolatháló erősödik, hanem gyengül a munkatársi kapcsolatok rendszere is. Az összes munkatársi kapcsolat 147, melyből mindössze öt tekinthető szorosnak, ami azért is meglepő, hiszen a kapcsolatok középpontjában szereplő személynek nem is egy munkahelye van ebben az időben párhuzamosan, hanem legalább három.

Mindezek ellenére azt a hatást, melyet a nagyvárosi környezet okozta modernizációtól vártunk éppen itt, bizonyos mértékig mégis ki lehet mutatni. A baráti kapcsolatok ugyanis jelentős részben ezen időszak alatt szerzett munkatársi viszonyokból alakultak ki. Ez az állítás több fontos elemet is magába rejt. Egyfelől, mint már korábban is írtuk, a korábbi baráti kapcsolatok megszakadtak, részben a keletkező földrajzi nehézségek miatt, részben a válságos helyzet okozta a sérüléseket. A kapcsolatokban fontosabbá vált a megbízhatóság, az értékrendek közössége. A közös sorsból adódó lehetőség számtalan új munkatársi kapcsolatot

¹⁹³ Gribaudi, M. (1995): Diszkontinuitások a társadalomban. Egy konfigurációs modell. In: Czoch G. (szerk.) Társadalomtörténet másképp. Csokonai, Debrecen. 105-137. o.

szült, melyek alakulását szintén a közös világnézet alakította. Az a nyomás, mely a kapcsolatokra hatott 1918 után, azonban továbbra is fennmaradt, vagyis a magyar középosztály által megélt szituáció, a sorskivettség, ténylegesen és lelkileg is azt eredményezte, hogy a szorossá váló kapcsolatok egyben más dimenziók mentén is szilárdabbá váltak. Szinte mindennaposak voltak azok a helyzetek, melyek próbára tették a kapcsolatokat, amelyekben kiderült, hogy mennyire számíthat egyik ember a másikra. Ebből következően azok a kapcsolatok, melyek kiállták az ilyen próbákat, és egyben megvolt bennük a közös alap, közös értékrend, érzelmileg is átértékelődtek, s a továbbiakban nem lehetett pusztán munkatársinak minősíteni őket. Azok a kapcsolatok, melyek nem állták ki az ilyen próbákat, ugyanakkor nem feltétlenül szakadtak meg, hiszen maga a munkahelyi szituáció továbbra is fenntartotta, de egy sokkal alacsonyabb intenzitású helyre sorolta őket. Ezért van az, hogy olyan kevés a szoros, intenzív és sok a laza munkatársi kapcsolat. Erre példákat is láthattunk az első részben: pl. Mécs Lászlóét. A ritkán tartott baráti kapcsolatok magas aránya a korábbi meglazult, vagy a gyakorlatban ritkán tarthatóvá vált baráti kapcsolatoknak köszönhető. Ezek a korábbi barátok zömében Magyarországra vándoroltak, ahonnan nemcsak vízumot kapni, de még levelet küldeni sem volt egyszerű. Még a legközelebbi rokonok, mint pl. Mágócsy-Dietz Sándor is sokszor arra kényszerültek, hogy leveleiket átcsempesztessék Hidasnémetinél, vagy Balassagyarmatnál, ahol voltak családok, akiknek az volt a foglalkozása, hogy ilyen kapcsolatokat, levelezéseket lebonyolítson.

A szoros baráti kapcsolatok viszont éppen ezekből a korábbi (de 1918 utáni) munkahelyi viszonyokból alakultak ki. Szépen végig lehet követni a leveleket olvasva, hogyan találják egymásra a barátok, hogyan válnak szoros érzelmi kapcsolatokká az előtte még csak formalitásokkal és feladatokkal teli viszonyok. Az ilyen barátságok többsége a szépirodalom területéről származott, mint Mécs László, vagy Darkó István, Fábry Zoltán, Jarnó József, Szombathy Viktor, kevésbé a politika területéről, mint Esterházy János, vagy Révay István, és a város életében betöltött különböző foglalatosságokból is adódott egy-kettő. Az összes munkahelyi kapcsolatban (147) is megfigyelhető, hogy 45 újságíró és 53 író szerepel közöttük, ami összesen 98, éppen a kétharmada a kapcsolatoknak. Ezeknek a szakmai ismeretségeknek a nagy része természetesen csak felszínes, hiszen szerkesztőként, kiadóként, pl. számtalan olyan emberrel állt kapcsolatban, akik regényeket, verseket írtak szabadidejükben, amit aztán elküldtek neki, hogy mondjon róla véleményét, és

olyanokkal is, akik, mint a felvidéki magyar írók egyik központi személyiségével tartották vele a kapcsolatot. Így levelezett Márai Sándorral Párizsból, aki a Lírai Antológia egy kötetét kérte tőle, vagy Herczegh Ferencsel, akit szerepelni hívott meg Kassára, vagy Kosztolányi Dezsővel. Ezek a kapcsolatok nyilvánvalóan teljesen személytelenek, és véletlenszerűek: valójában nem rendelkeznek intenzitással, így csak másodlagos értelemben tartoznak bele a kapcsolathálóba. Politikusként viszont más városokkal kellett kapcsolatban állnia, ami viszont a kapcsolatok sűrűségét befolyásolta. Egyéni életútját áttekintve (Első rész) azonban érthető, ez az arány, hiszen számára a politikai pálya kényszerűség volt, soha alkalmazkodni igazán nem tudott az új világhoz, s mivel tanítani nem taníthatott tovább, az írói, kultúraszervezői pályához vonzódott leginkább.

Összességében mégis elmondhatjuk, hogy bár a kapcsolatuk tartalmát tekintve nem, de kialakulásuknál igen nagy szerepet kapott a munkahelyi kapcsolatrendszer, ami viszont azért fontos, mert ez a jelenség a modern nagyváros jellemzője, és így Kassa társadalmának fejlettségéről is újabb információhoz jutottunk.

Arra a kérdésre, hogy hogyan alkalmazkodott a magyar középosztály a megváltozott körülményekhez, így tehát pontosabb választ adhatunk. Nem kizárólag a visszahúzódás, a retardáció figyelhető meg abban, hogy a rokon kapcsolatok jelentősége felerősödik, hanem a nyitottság is az új munkahelyi kapcsolatok terén. Az egyetlen kitétel, hogy a helyzetüket továbbra is bizonytalannak megélő magyar középosztálybeliek, kapcsolataikban is a biztosat, szilárdat, megbízhatót keresték, ellentétben a tipikus modern nagyváros kapcsolathálóival, ahol inkább az újat, mást, érdekeset keresik a szereplők, és kevésbé várják ezektől a kapcsolatoktól a stabilitást.

38. kép Sziklay Ferenc Hemerka Meri zongoratanárnővel, 1933

A munkatársi, a baráti, az ismerősi és a rokoni kapcsolatok egyaránt fontos részét képezte a reciprocitás. Nemcsak azok kértek szívességet, akik joggal várhatták azt viszonzás nélkül is rokonok lévén, hanem igen kiterjedt volt a kölcsönös „csere” is. A reciprocitív kapcsolat általában megkívánja azt, hogy a segítségnyújtó biztosan várhassa a viszonzást, azaz legalább valamilyen minimális garanciát lásson a kérő személyében. Ebben az időben azonban – részben a sajátságos körélményeknek köszönhetően – olyan emberek is igénybe veszik az ilyen kapcsolatokat, akik korábban nem tették volna. Másról van szó, mint Magyarországon. Ott is szinte meglepő, hogy milyen méreteket öltött a társadalmi kapcsolatkeresés ilyen módja; Mágócsy-Dietz Sándor levelezéséből kitűnik, hogy olyan emberek is kértek szívességeket, akik nem ismerték őt arra hivatkozva pl., hogy szintén Ungvárról származnak, vagy hogy szintén evangélikusak. Ezek a kérések egyértelműen abból a megfontolásból születtek, hogy a nagytekintélyű

professzornak ez a segítség csekély fáradságába kerül, ugyanakkor az is egyértelmű, hogy szinte az esetek száz százalékában a várt, vagy ígért viszonzásnak alig volt esélye. Sziklay Ferenc levelezéséből más képet kapunk. Az ott szereplő személyek, még akkor is, ha alig-alig ismerték egymást, szinte minden esetben valóban viszonzták a kért szívességet.

A leírt kapcsolatok minden esetben egyértelműen reciprocitívak. Ez az a típus, melyet Kant úgy jellemez, hogy “olyan mások iránti kötelességek, amelyeknek teljesítésével egyszerre mind őket is kötelezzük...”¹⁹⁴ Ezt is, mint az altruizmust bizonyos mértékben természetesen jellemzi az érzelmi és intellektuális önzetlenség, nincsenek rejtett szándékok mögötte. Leginkább a kanti kategorikus imperatívusz értelmében, minden ember lelkiismeretében van egy erkölcsi parancs, mely szabályozza a másokhoz való viszonyunkat. Ami formailag megkülönbözteti a rokoni altruizmustól pusztán annyi, hogy nem rokonok közti kapcsolatra vonatkozik. A háttérben, okozati rendszerében azonban egész más húzódik. Ezek a szívességek, azért adódnak, mert feltételezik a viszonzást. Nem arról van szó, hogy tudatos megfontolás állna mögöttük minden esetben, elég annak a lehetősége, hogy viszonzni lehet, pl. van esély rá, hogy egyáltalán találkozzunk azzal, akinek szívességet teszünk. Sokkal kevésbé szívesen teszünk szívességet olyan valakinek, akivel feltehetőleg sosem találkozunk többet. Erről a jelenségről a szociálpszichológiai irodalomban számtalan példát olvashatunk.¹⁹⁵ Ennek a viselkedésnek is, mint az altruizmusnak, vannak alulról és felülről szervező korlátai. Vegyük szemügyre előbb az alsóbb szintet, ehhez azonban előbb tegyük különbséget a tudatosság fokában: legyen az egyik végpont a teljesen végiggondolt, eltervezett cselekvés, ebben az esetben világos, hogy mi történik, a másik végpont, amikor a cselekvésre vonatkozóan semmiféle előre elgondoltság nem jellemző. Ebben az utóbbi esetben is felméri az egyén a másik ‘adottságait’, ami szerint egy képet alakít ki róla. Ehhez azonban bizonyos előfeltételekre van szükség. Olyan memóriakapacitással kell rendelkezni, hogy az első esetben megjegyezzük, milyen szívességeket tettünk, tettek nekünk, második esetben, pedig arról kell rendelkezni információkkal, hogy milyen tulajdonságokhoz (akár külsők is) mekkora lehetőségek kapcsolódnak. A reciprocitás e formája egyszerűbb

¹⁹⁴ Kant, I. (1991): Az erkölcsök metafizikája. Gondolat, Budapest. 566 o.

¹⁹⁵ Aronson, E. (1995): A társas lény. KJK, Budapest.

szervezettségi fokon a főemlősök között is előfordul.¹⁹⁶ Valamilyen közös cél elérése céljából, pl. munkamegosztással szerzik meg a táplálékot. Ennek alapja az egyik egyed megkülönböztetésének képessége. Ezek nélkül a biológiai készségek és kényszerek nélkül nem alakulhattak volna ki a kooperatív gyűjtögető és vadászközösségek.¹⁹⁷ Jó példa erre az ache indiánok vadászata, az abból származó hús elosztása és az ezért elvárt ellenszolgáltatások fiatal nőktől.¹⁹⁸ A reciprocitás azonban a primitív társadalmak fő szervező erejévé vált, igazi jellemzője, természetesen a biológiai lehetőségeken túl, már kulturális. Egész gazdasági rendszer épült ki rá.¹⁹⁹

A reciprocitás eme fogalmát jól írja le Coleman a társadalmi tőke értelmezésével. "A társadalmi tőke a cselekvők közötti viszonyok struktúrájában ölt testet."²⁰⁰ A számunkra fontos megközelítést a kötelezettségek és elvárások kapcsán adja. "Ha A megtesz valamit B-nek, és bízik abban, hogy B ezt a jövőben viszonzni fogja akkor ez A-ban elvárást ébreszt, B-ben pedig azt a kötelezettséget, hogy nem szabad elveszítene ezt a bizalmat. E kötelezettség úgy is felfogható, mint egy A birtokában lévő 'váltó' ('credit slip'), amelyet B csak valamilyen ellenszolgáltatással válthat ki. A társadalmi tőke e formája két tényezőtől függ: a társadalmi környezet megbízhatóságának szintjétől, mely a kötelezettségek visszafizetését biztosítja, valamint a fennálló kötelezettségek tényleges mértékétől."²⁰¹ Ez a leírt társadalmi jelenség a reciprok viselkedést írja körül a mai modern társadalmakban. Coleman azonban egy másik formáját is leírja a társadalmi tőkének, ami viszont már értelmezésünk szerint inkább a szolidáris viselkedéshez tartozik, ez pedig az előíró norma (prescriptive norm), mely azt írja elő, hogy az egyén önértékét háttérbe szorítva cselekedjen a közösség érdekében.

A reciprocitás és a reciprocitív viselkedés között van azonban egy lényegi különbség. Az egyének közti gyakori kölcsönös segítség valóban létrehoz egy reciprok jellegű integrációt, azonban a személyes viselkedés pusztán összegződése nem hoz létre igazi integrációt legfeljebb a rokonsági rendszerek mentén.²⁰² A

¹⁹⁶ Trivers, R. (1985): Social Evolution. The Benjamin Cummings Publ. Co. Menlo Park. 55-78. o.

¹⁹⁷ Bereczkei T. (1998): A belénk íródott múlt. Dialóg-Campus, Budapest.-Pécs. 78. o.

¹⁹⁸ Hill, K. - Kaplan, H. 1989. Tradeoffs in male and female reproductive strategies among the Ache. In: Betzig, L. (ed.): Human Reproductive behavior. University Press, Cambridge. 55-98. o.

¹⁹⁹ Polányi K. (1976): Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Gondolat, Budapest.

²⁰⁰ Coleman, J. S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. In: AJS. 1988/94. 97 o.
²⁰¹ u.o. 100 o.

²⁰² Polányi Károly (1976): Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Gondolat, Budapest. 235. o.

reciprocitás az organizáltság felsőbb fokán áll. Az egyének reciprok viselkedése és a reciprok integráció között ugyanaz a különbség, mint az egyén viselkedése és általában a társadalmi rendszerek között, csak egy szűkebb keresztmetszetben. Bár nem kumulatív, de mégis van azonban a kettő között összefüggés, hiszen a reciprocitás elemi összetevője mégiscsak az egyén reciprok viselkedése. A reciprocitás organizáltságának eszköze Polányinál az intézményrendszer, ez számunkra itt azonban közömbös. A feltételezésünk az, hogy az organizáció autonóm módon jön létre a rendszer önszerveződésének törvényszerűsége következtében²⁰³, Ugyancsak a rendszer törvényszerűségének okán várható, hogy hierarchikus elrendeződésű lesz.²⁰⁴ Az a fontos, hogy a reciprok viselkedésen alapuló integráció abban különbözik a rokonsági rendszeren alapulótól, hogy nagyobb társadalmi egységek organizációjára is képes. Colemannal szemben Bourdieu a potenciális erőforrások összességének tekinti a társadalmi tőkét, melyek a kölcsönös ismeretségek vagy elismerés többé-kevésbé intézményesült viszonyai tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak.²⁰⁵ A társadalmi tőke ilyen értelmezése már közelebb áll a reciprocitás itt használt fogalmához, mivel nem az individuum, hanem a társadalom szintjén értelmezhető, intézményesült és tartós társadalmi jelenség. A legközelebb talán mégis az antropológus Marcel Mauss megközelítése áll mindehhez. Az ő tanulmányai az ajándékról²⁰⁶ éppen egy hasonló komplexebb szerveződést írnak le. Az ajándékok „zömükben már ellenszolgáltatások, s nem csak azzal a céllal adják őket, hogy szolgáltatásokat és dolgokat fizessenek meg velük, hanem azért is, hogy fönntartsanak egy hasznos szövetséget, amit... vissza sem lehet utasítani.”²⁰⁷

A rokonsági viszonylatokról a reciprocitásra való áttérés egy társadalomtörténeti folyamat, mely párhuzamos a fejlettebb társadalmak létrejöttének folyamatával. Mindkettő jellemezhető a komponensek komplexitásának fokozódásával.

²⁰³ Csányi Vilmos (1988): *Evolúciós rendszerek: Az evolúció általános elmélete*. Gondolat, Budapest. 5-100. o.

²⁰⁴ Simon, Herbert A. *The architecture of complexity*. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 106.

²⁰⁵ Angelusz Róbert (szerk.) (1997): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum K., Budapest. 156-177. o.

²⁰⁶ Mauss, Marcel (1997): *The gift: the form and reason for exchange in archaic societies*. Routledge, London.

²⁰⁷ Mauss, M. (2000): *Szociológia és antropológia*. Osiris, Budapest. 326. o.

A komplexitás, még ahol kevésbé működik, ott is gondoskodik strukturális lehetőségekről a működés új szintjein. A növekvő komplexitás tengelye mentén a szabadság egy bizonyos foka jön létre, melynek segítségével fenntartható, kifejleszthető az organizációs koherencia.²⁰⁸ A komplexitás növekedésének oka egyszerűen az, hogy könnyebb azt produkálni, mint az ellenkezőjét. A fokozódó komplexitás felé vezető irányvonal a komplex rendszerek tendenciájának következménye.²⁰⁹

A reciprok viselkedés tehát részben korlátok által határozódik meg, részben azonban létre hoz egy felettes, organizált struktúrát is, mely önálló entitássá válik, és visszahat rá.

Igaz ugyan, hogy a reciprocitás nem tűnik el teljesen a történelem folyamán, ma is fennmaradt bizonyos mértékig, azonban társadalomszervező jelentősége a modern nyugati tömegtársadalmakban háttérbe szorult. A történelem folyamán a társadalmi rendszerek változásával, és növekedésével más integrációs mechanizmusok vették át a fő szervező szerepet. Ahogy a rokoni altruizmus egyrészt elsősorban az alatta levő szintből, a biológikumból táplálkozik, a reciprocitás elemi egysége a reciprok viselkedés már legalább annyira felülről is, a tanulás kulturális jellemzője által; a belőle szerveződő, organizált reciprocitás, pedig már a kultúra autonóm területére tartozik.

Az a fajta reciprocitás, mely a Kassán élő középosztályt jellemezte, reciprocitativ rendszer tehát, s túlmutat az egyszerű kölcsönös segítségen. Éppen annak köszönheti létét, fennmaradását, hogy történelmi gyökerei vannak, hogy mint társadalmi jelenség nem véletlenül bukkan fel, és a személyek és értékrendszer alkotta környezetbe beágyazottan tud működni, valamint, hogy hozzájárul az egyének és a társadalom sikerességéhez. Ugyanakkor mégiscsak egy, a társadalomtörténeti fejlődés²¹⁰ során korábbi helyet elfoglaló rendszer.

Nem beszéltünk a negatív munkatársi és ismerősi kapcsolatokról, mert csekély a számuk. Így valójában sem a kapcsolatháló szerkezetében, sem összetételében nincs különösebb jelentőségük. A fontosabb „rossz viszonyok” tehát

²⁰⁸ Wicker, J. (1987): Evolution, Thermodynamics, and Information. Oxford Univ. Press, N.Y. 179. o.

²⁰⁹ Saunders, P. T. – Ho, M. W. (1984): The Complexity of Organisms. In: J.W.Pollard (ed.): Evolutionary Theory: Paths into the Future. Wiley, N.Y.

²¹⁰ Fejlődésről csak a fokozódó komplexitás értelmében, s nem valamiféle teleologikus értelemben lehet szó.

leginkább egyenként mutathatók be, melyek Sziklay Ferenc életútjának leírásában olvashatók. Egy esetet azonban itt írok le, bár valójában megtehettem volna a módszertani fejezetnél is. Azt a jelenséget szemlélteti, amikor tulajdonképpen nincs valóságos kapcsolat, interakció, vagy az csak egyoldalú. Ezeket a kapcsolatokat tehát nem tekinthetem az adatbázis részének sem, még akkor sem, ha létrejött valamilyen virtuális nexus. Arról van szó ugyanis, hogy bár a társadalmon belüli csoportképződéssel keressük a kapcsolatot, a csoport, mint olyan létének alapfeltétele az egyének, résztvevők egyenkénti interperszonális kapcsolata. Az itt következő eset tehát semmiképpen sem tekinthető ilyennek, szemben azokkal a negatív viszonyokkal, melyek valóságos érzelmi kötődést jelentettek, és ugyanakkor valamilyen minőségben intézményesültek is; s így belekerültek az adatbázisba is. Tekinthető tehát mindezekért úgy is ennek az esetnek a leírása, mint a mintába kerülés kritériumának külső határa, de természetesen ezen túl sokat elárul a város életéről is.

György Ferenc Kassa legelőkelőbb, legelegánsabb prostituáltjának a stricije volt. Csakhogy ő nem a pénzt hajtotta be elegáns szeretőjétől. Az a város leggazdagabb fiataljaihoz járt légyottra – és így sok olyan intim ügyről tudott, amiknek a megszellőztetésével nemcsak helyi, hanem országos botrányt is lehetett volna kavarni. A várost mindig vad farkaskutyájával át-átszelő bokszbajnok-termetű bűnöző meg-megírt a gazdag és előkelő ifjú polgárokról egy-egy leleplező cikket, aztán felkereste nője szeretőjét és bejelentette: vagy kap néhány ezer koronát, vagy közli a szenzációt az Igazság c. lap következő számában. A köztisztviselőben álló aranyifjú mi mást tehetett volna, minthogy fizetett, és hasonló módon fizettek az eperjesi, az iglói, az ungvári gazdagok is. A végén azonban lassan apadni kezdett ez az üzlet, a gazdag ifjak ugyanis kezdtek rájönni a trükkre. S ekkor az „igazság bajnoka”, aki az épater le bourgeois módszerét arra is felhasználta, hogy lapjában egy-egy marxista színezetű, a húszas évek végére, a harmincas évek elejére komoly válsággal küzdő tőkés világot támadó cikket is megírjon, olyan közéleti tényezőkre is szemet vetett, akiknek az említett hölgyhöz semmi közük sem volt, de akiktől némi pénzt remélhetett. Nem sejtette, hogy Sziklayt főnökei milyen helyzetbe hozták, hogy sokszor éppen csak néhány korona volt a családi kasszában. A sajtóban olvasott néhány támadást vagy éppen vitát Sziklayval kapcsolatban, majd szép cikket kanyarított a kultúrreferátus, a Kazinczy Társaság, a Színpártoló Egyesület és más Sziklay által létesített intézmények „viselt dolgairól”. Természetesen, koholmány

volt mindaz, amit összeírt, s hazugságait olyan állandó jelzőkkel díszítette, amelyek közül az volt a legenyhébb, hogy „fényes ülepű, de fénytelen agyú kis tanász”. Mosolyogva vitte el Sziklayhoz a cikket, s 5000 csehszlovák koronát kért, mondván, hogy tekintettel „hiteles adatai” súlyosságára, nem is számított olyan nagyon sokat. Sziklay le sem ültette, ajtót mutatott neki, kutyástul kidobta. A cikk megjelent. Littmann János, aki ügyvéd létére tisztában volt Sziklay anyagi és erkölcsi nehézségeivel, felajánlotta, hogy ingyen elindítja a becsületsértési sajtópert, annál is inkább, mert főnökei külön-külön föladott táviratban követelték a per megindítását. A pert megnyerte, György Ferencet pontosan annak az 5000 koronának a megfizetésére ítélték, amit ő szeretett volna megkapni Sziklaytól. Littmann János is megkapta a maga ügyvédi honoráriumát. Az ekkor már depressziós és szívizomsorvadásban szenvedő embert ez az ügy azonban nagyon megviselte.

Végezetül egyetlen sajátosságról nem beszéltünk, mely szintén a magyar középosztály alkalmazkodási képességéhez köthető, valamint ahhoz a stratégiához, amely a két világháború között jellemezte. Nevezetesen, hogy ebben a kapcsolathálóban olyannyira kevés a szlovák és a cseh etnikumhoz tartozók száma, hogy nem is volt érdemes megoszlásukat kimutatni. Bár több helyen említettük, itt újra vissza kell rá térni: gyakorlatilag szinte csak magyarokat találunk benne.²¹¹ Ez a jellemző leginkább Sziklay munkáinak jellegével hozható összefüggésbe, s éppen ezért nem vonható le végérvényesen olyan következtetés, miszerint a magyar identitású vagy anyanyelvű középréteg zárt lett volna a cseh vagy szlovák etnikumúakkal szemben.

Egészen pontosan Oskar Nedbal, karmester és Josef Pollak, a Kelet-Szlovákiai Múzeum igazgatója az a két cseh ember, akikkel kapcsolatot tart fenn, mind a ketten tulajdonképpen munka jellegű kapcsolatnak számítanak: ők vették rá Sziklay Ferencet, hogy lefordítsa Smetana Csók és Titok című műveinek Eliška Krásnohorská által írt szövegeit, valamint Čapek Zsiványát magyarra. Szlovák nemzetiségűekkel is csak néhányal találkozunk, és ők is mind olyanok voltak, akiknek 1918 után fejlődött ki nemzeti érzésük, így anyanyelvük magyar volt. Ez a szélsőséges elzárkózás nem egyedi, de nem is tipikus, hiszen – mint említettük – Sziklay ebben a tekintetben sajátos helyet foglal el. Jól illusztrálják a

²¹¹ Lipták, Lubomír (2000): Száz évnél hosszabb évszázad. Kalligram, Pozsony

különbségeket az ötödik rész életútjai. Sok olyan beszámolót találunk, ami szoros és jó magyar és cseh vagy szlovák munkahelyi kapcsolatokról szól, így éppen a tanárok között is, de barátit, vagy rokonit már annál ritkábban. Pedig nagyon hasonlóak azok az emberek, akik idekerülnek, ugyanabban a Monarchiában nőttek fel, hasonlóak az értékeik, a viselkedéskultúrájuk.²¹² Ez az elszigeteltség leginkább a magyarok és a szlovákok oldaláról állítható, és érthető is: a cseheket kevésbé érdekelték a helyi feszültségek. Háttérben meghatározó volt a magyarok revíziós politikája, és a kivárási stratégiája. Ez viszont félrevezető lehet: az alkalmazkodóképesség teljes hiányára utalhat. Igaz ugyan, hogy az a revíziós gondolat, mely Magyarországon uralkodó volt ezen időszak alatt, érthető módon nem lehetett sem kizárólagos, sem domináns a kisebbségbe jutott magyarság körében. Nyilvánvaló az is, hogy nem fogalmazhattak meg tételes területi revíziós terveket: részben, mert az uralkodó nemzettel szemben nem lett volna lojális magatartás, és retorziókat váltott volna ki. Részben, mert erkölcsileg elfogadhatatlan lett volna a határok menti területek magyarlakta részeinek visszacsatolását követelni, és közben a határtól messzebb élőkről lemondani.²¹³ Mindezek ellenére titkos álmuk továbbra is az integrális revízió maradt. Észlelhető némi különbség az idősebb és a fiatalabb generáció között. Azok, mint Sziklay, akik felnőttként érték meg Trianont, szinte egyáltalán nem láttak más alternatívát, mint a valamikori revízió, azok, akik beleszülettek a kisebbségi létbe már elfogadóbbak voltak helyzetükkel kapcsolatban. Az etnikailag vegyes kapcsolatokat tehát nem lehet az ebben az értelemben éppen hogy atipikus kapcsolathálón jól bemutatni, de ez nem is elsődleges cél, hiszen a közösségi kontinuitás kiindulópontjától kezdve magyar etikumú, vagy érzésű, így maga a vizsgálat is ezt a társadalmi csoportot célozta.

Nem érthetünk teljesen egyet a korabeli bírálatokkal, miszerint „sajnos a középosztály egyértelmű „struccpolitikája” nemcsak a beilleszkedésnek, hanem a fejlődésnek is gátat szabott. Az integráció gondolata helyett a túlélés lett mérvadó, sem a jövőkép alakításában, sem a szervezkedésben nem játszott kiemelkedő szerepet a középosztály”.²¹⁴ Természetesen eltérések vannak településtípus szerint. A nagyobb hagyománnyal rendelkező nagyvárosok, mint Kassa is, messzebb jutottak, mint a vidék. Éppen azok a társaságok, mint a Kazinczy Társaság, olyan

²¹² Még ha lehet is valami abban, amit Schröder ezredes mondott Lukáš főhadnagynak, Švejk tisztjének.

²¹³ Zeidler M. (2001): A revíziós gondolat. Osiris, Budapest. 201-202. o.

²¹⁴ Jócsik L. (1940): Idegen igában. Hús év cseh uralom alatt. Athenaeum, Budapest. 211. o.

kultúrpolitikai célokat állítottak maguk elé, melyek távol álltak az elzárkózástól, a tagadástól, és nagyobb perspektívából szemlélték az együttélés lehetőségeit. Nem véletlen, hogy Sziklay nemcsak a konzervatív körökkel tartott kapcsolatot, hanem pl. a Sarló tagjaival is. Az integráció gondolata pedig nem területi revíziót jelentett, hanem valamifajta szervesebb megoldást: kisebbségi autonómiát.

Összefoglalás

Ebben a fejezetben Kassa középrétegeinek öröklött és átalakult vonásait mutattuk be közösségi, kapcsolati szempontból. Olyan sajátosságokat láthattunk a dualizmus alatt, melyek leginkább a koraujkori városi polgárságra hasonlítanak: plurális, sokszínű összetartó közösséget. Ezt a jellemvonását alapvetően megőrizte a két világháború között is. Mindezek mellett a radikális változások az érzékeny közösség visszahúzódását eredményezték, melyet rokoni kapcsolatok felerősödése mutatott, ugyanakkor a munkahelyi kapcsolatok, mint tipikus formák, megjelenése modern jelenség, az új demokrácia hatását mutatja.

Mind a dualizmus-kori, mind a Trianon utáni korszakban élő közösségeket alkotott a város középrétegeinek magva, s ez olyan polgári társadalom volt, melyben egymás mellett megfértek tanítónő, főbíró, arisztokrata és kereskedő. Hasonló nyitottságot, elfogadást tapasztalunk a felekezeti megoszlásban is. A nem-rokoni kapcsolatok jellege azonban egy alapvetően archaikus reciprocitív szerkezetet mutat, mely nem azonosítható a modern társadalmakban is megfigyelhető reciprocitással. Mindez összefüggésben lehet a város társadalmának „öröklött” genotipikus jegyeivel, a koraujkorias jellemzőkkel, de az etnikailag új helyzet is befolyásolhatta. Ez utóbb ellen szól azonban a város etnikai sokszínűséget rejtő tradíciója, történelme.

III. RÉSZ

Trianon hatása Kassa lélekszámának, és összetételének alakulására

Az egyén és a társadalmi mikrokörnyezet kölcsönhatása egy tágabb kontextusban értelmezhető igazán általánosan, így kaphatunk kellő kitekintést tipikus példáinkból. Ez a kontextus részben magában a mikrokörnyezetben, mint példában is tetten érhető, de leginkább a város, mint lokális ethnosz jelentheti számunkra ezt a környezetet. Éppen ezért a város demográfiai jellemzőinek ismerete, ill. azok alakulásának elemzése elkerülhetetlen az érintett korszakokat illetően. Mindez nem egyszerűen megismerteti a tágabb teret, melyben korábbi elemzéseink, eseményeink történtek, hanem magának a kontinuitás – diszkontinuitás értelmezésének is önálló dimenzióját nyújtja. Ez a tágabb kontextus tehát a korábbi mikro-szintű elemzések egésze számára jelent egyfajta társadalmi interakciós lehetőséget; a mikro szint eredményeinek ütköztetését, ugyanakkor a következő strukturális elemzések elengedhetetlen előfeltétele. A demográfiai viszonyokat ugyancsak individuumok alakítják, melynek egésze természetesen visszahat magára az egyénre is. Mindezek mellett önmagában is hasznos és hiányzó népesedéstörténeti elemzésnek ad teret a fejezet.

Sokat tudunk a 19. és 20. századi Magyarország népességfejlődéséről, és szintén vannak ismereteink a trianoni békeszerződések által elcsatolt területekről, ám az, hogy a békeszerződés hogyan befolyásolta az egyes, határainkon túli városok népesedését, viszonylag kevésbé feltárt területe a történeti demográfiának. Pedig nem csak azért érdekes számunkra közelebbi vizsgálatuk, mert jelentős magyar kisebbség maradt ezeken a területeken, hanem mert képet kaphatunk arról, hogy egy drasztikus politikai, gazdasági, kulturális változás, melyet Trianon jelentett, mekkora hatással volt a népesség számának és összetételének alakulására. Természetesen sokan figyelemmel kísérték az etnikai megoszlások alakulását, nemcsak politikusok, hanem a magyarság életét, annak alakulását figyelő tudósok is. Egy igen fontos kérdéstről azonban ez idáig nem esett szó. A történelem folyamán (legalábbis a 20. század első feléig) a modernizáció fogalma mindig összekapcsolódott a városi népesség

arányának a növekedésével. A városi népesség növekedése egyben az ipar fejlődését, s az iparban foglalkoztatottak arányának növekedését is jelentette egészen a 20. század közepéig – legalábbis Magyarországon, Közép-Kelet-Európában – nem is beszélve a városi életmód, értékek, kultúra másságáról, a vidékivel szemben. Mind az országok politikai, mind a gazdasági és kulturális életében vezető szerepet játszottak a városok, s ez így volt Magyarországon is. Akár jogi, akár lélekszámbeli, akár más határt vonunk tehát a városok definiálásánál, mindenképpen fontos a városi népesség kiemelt, elkülönült vizsgálata.

Magyarországon a török hódoltság következtében az erdélyi, a felvidéki és a nyugat-magyarországi városok játszották a 16 századtól kezdve a vezető szerepet az ország életében, s bár a 18. század végétől kezdve megindult az alföldi mezővárosok fejlődése (Debrecen, Szeged, Hódmezővásárhely, Kecskemét), sok tekintetben megőrizték kiváltságos helyüket az említett régiók városai. Így pl. míg a 19. század folyamán Debrecen népessége többszörösére emelkedett, s gazdasági ereje is nagymértékben nőtt, addig Kassa népességnövekedése megállt, vagy alig-alig fejlődött, ugyanakkor közigazgatási, katonai, oktatási és kulturális téren ellátott központi szerepkörét továbbra is megőrizte, ahogyan erről korábbi fejezeteinkben is szó esett már.

Mindezek igen fontos szerepet játszottak az ország életében, hiszen a városok gazdasági élete nagymértékben meghatározta az országét, már csak azért is, mert a felhalmozott tőke nagy része itt volt található, és mert a lélekszám alakulása mögött a társadalom szerkezetének átalakulása bújt meg, mely egyben értékek hordozója is volt. Így pl. Kassa népességnövekedésének stagnálása mögött a városi társadalom archaikus jellegének megmaradása, megőrződése látható, míg Debrecen fejlődése mindenképpen egyfajta modernizációval, polgárosodással járt együtt.²¹⁵ A városok életének jelentősége túlmutat azok határain, a 19. században még a viszonylag zárt középkori eredetű városok is nyitottabbá váltak, így Kassán a kulturális életet irányító középrétegek nagymértékű migrációja figyelhető meg.

²¹⁵ Összefoglalóan: Tímár Lajos (1993): Vidéki városiak. Magvető, Budapest.

12. táblázat.

Kassa lélekszámának alakulása

Kassa népességének fejlődése 1568-1938

Év	Házak száma	Polgári népesség	Katona
1568	-	1700	-
1720	314	4000	-
1787	927	7590	-
1805	-	7571	-
1825	1271	13606	-
1830	-	12672	-
1850	1469	13034	(Jogi népesség:10185)
1857	1382	16417	(Jogi népesség:11944)
1869	1513	21742	-
1880	1660	26097	1869
1890	2387	28884	3281
1900	2151	35586	4516
1910	2454	40476	3735
1919	2628	46826	-
1921	2509	48270	4628
1930	4276	63563	6554
1938	6072	58090	-
1941	6072	66981	-
1950	6063	71831	-

Forrás: Kovács A.: (1939) Kassa népességének fejlődése és összetétele. In: Magyar Statisztikai Szemle 1938/5, 519-542. o. ,Retrospektívni lexikon obcí ČSSR 1850-1870 I-II. köt., Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj-Torna Vm. és Kassa 53. o. Dányi Dezső-Dávid Zoltán: (1960): A z első magyarországi népszámlálás. (1784-1787), Budapest., Thirring G.: A II. József-féle népszámlálás. Fényes Elekféle népességösszeírások

Mindezek figyelembevételével különösen érdekessé válik, hogy akár a megindult modernizációs folyamatokat, akár a megrekedt archaikus állapotot hogyan befolyásolták az új országhatárok. Kassa népességének növekedése természetesen változatos képet mutatott a történelem folyamán. A török hódoltság után, bő félévszázad folyamán több mint kétszeresére nőtt, majd II. József idején némileg

csökkent, bár ez utóbbinak oka lehetett, hogy az 1805-ös összeírásban nem szerepelnek a nemesek. Erre utal az is, hogy a következő húsz év alatt nagy mértékű növekedést látunk. A 19. században azonban, mint már utaltunk rá, a város fejlődése lelassult, legalábbis lélekszámát tekintve. Ennek oka éppen abban keresendő, hogy a város társadalma megőrizte archaikus formáit: koraújkorias kapcsolatrendszerét, sajátos szegregációját.

A város lakossága még 1910-ben is csak alig több mint negyvenezer fő volt. A városok lakosaik számát tekintve még a 20. század elejére általában kicsinyek maradtak a Felvidéken, funkcionális szerkezetük megmerevedett, annak ellenére, hogy szinte minden ezer főnél nagyobb település folyamatos növekedést mutatott a 19. században ezen a téren. Ezt a régiót elkerülte a 18. századtól megjelenő vállalkozó polgárság. Polgárainak összetétele inkább középkorias jellegű: kézműves, bortermelő, ingatlantulajdonos, szellemi foglalkozású volt. Ez a folyamat irányt változtatott Trianonnal, amikor a város lakossága lényegesen nagyobb ütemben kezdett gyarapodni, mint korábban. Míg Magyarország nagyvárosai 1918 után alig növekedtek, addig Kassa dinamikusan fejlődött. A magyarországi nagyvárosok többségében a népességnövekedés 1920 és 1949 között nem egészen 20% körül mozgott. Kassán 1919 és 1950 között a növekedés 53,4% volt.

A korösszetétel és vándorlás

13. táblázat

Kassa férfi lakossága korösszetételének alakulása 1869 és 1941 között

	0-14	%	15-24	%	25-44	%	45-64	%	65-	%	Ism.	%	Összes
1869	3554	33,6	2111	20	3157	29,8	1512	14,3	245	2,3	-	-	10579
1880	3920	33,7	2390	20,5	3238	27,8	1718	14,8	343	2,9	27	0,3	11636
1890	4379	33,8	2806	21,7	3539	27,3	1775	13,7	445	3,4	12	0,1	12956
1900	5765	35,7	3242	20	4610	28,5	2002	12,4	551	3,4	1	0	16171
1910	6600	29,5	6986	31,3	5697	25,5	2480	11,1	575	2,6	9	0	22347
1921	6501	23,3	9599	34,4	7356	26,4	3240	11,6	1038	3,7	171	0,6	27905
1930	7999	22	11910	32,7	11189	30,7	4227	11,6	1008	2,8	86	0,2	36419
1941	7051	20,3	10446	30,1	10749	31	5001	14,4	1453	4,2	2	0	34702

Forrás: Népszámlálások 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, 1941.

14. táblázat

Kassa női lakossága korösszetételének alakulása 1869 és 1941 között

	0-14	%	15-24	%	25-44	%	45-64	%	65-	%	Ism.	%	Összes
1869	3545	31,8	2299	20,6	3486	31,2	1553	13,9	280	2,5	-	-	11163
1880	4122	28,7	3552	24,7	3995	27,8	2120	14,8	526	3,7	47	0,3	14362
1890	4458	28	3719	23,3	4566	28,7	2462	15,5	698	4,4	25	0,1	15928
1900	3740	19,3	4347	22,4	5694	29,3	2741	14,2	924	4,8	0	0	19415
1910	6552	30	4861	22,3	6193	28,3	3266	14,9	988	4,5	4	0	21864
1921	6081	24,3	6417	25,7	7048	28,2	3622	14,5	1680	6,7	145	0,6	24993
1930	7664	22,7	7014	20,8	12291	36,5	4905	14,6	1745	5,2	79	0,2	33698
1941	6776	21	5449	16,9	11518	35,7	6267	19,4	2261	7	8	0	32279

Forrás: Népszámlálások 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, 1941.

Kassa népességének legfiatalabb része a századfordulón kezdett valamelyest nagyobb ütemben növekedni, az egészségügyi feltételek javulásával együtt, s ezt a mértéket a két háború között már csak a vándorlási különbözet növelte. Mindez egybecseng a térségben lezajlott demográfiai átmenet sajátosságaival, vagyis, hogy feltehetőleg a csökkenő csecsemőhalandósággal járó nagyobb szaporulat szinte

azonnal elvette a kedvét az embereknek a több gyermek vállalásától, úgy is fogalmazhatunk, hogy a demográfiai olló nyílási szakasza meglehetősen rövid volt.²¹⁶ A legfiatalabb népességcsoport arányának csökkenése, vagy legalábbis stagnálása Trianon hatását tűnik igazolni, miszerint az elvándorló zömében termékeny korú népesség helyére ugyan hasonló korcsoporthoz tartozó bevándorlók kerültek, ezek gyermekvállalási hajlandósága ugyanakkor a tipikustól eltérően alacsonyabb volt, mint a befogadó társadalom azonos korcsoportjaié. Érthető mindez akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a származási ország, azaz elsősorban a cseh és morva területek termékenysége már korábban is alacsonyabb volt, valamint azt, hogy a Kassára bevándorlók kevésbé érezhették egzisztenciájukat biztonságosnak, illetve annak alakulását kedvezőnek, mint mondjuk az Egyesült Államokba bevándorló spanyol ajkú népesség. Ennek oka a politikai okokkal magyarázható, mintsem a helyi társadalom adottságaival, legfeljebb annak intézményi feltételeiben beállott változásaival.

Ebben az időszakában ugyanis jelentősen megjavult a városban a közegészségügyi ellátás. A dualizmus kora természetesen Kassa életében is a felvirágzás időszaka, 1860-ban indul az első vonat²¹⁷, három bank is alapul: 1868-ban a Kassai Hitelbank, 1871-ben a Kassai Népbank, 1881-ben a Kassai Kereskedelmi Bank Rt. Kiegészül a távíróforgalom (1856), bevezetik a gázvilágítást (1870), aszfaltborítást kapnak az utcák (1885), közúti lóvasút indul (1891), mely gőzzel hajtott lesz (1893), majd villamos (1912). Kiegészül az első telefonhálózat (1891), a csatornahálózat (1903). Három új iskola alapul: a felső-ipariskola (1872), mely első a maga nemében, az országban, gazdasági iskola (1875), később gazdasági akadémia (1906), és még korábban a reáliskola (1858). Számptalan új épület épül, megalapulnak a céhrendszer felszámolásával az ipartestületek. Nemcsak a kórházi férőhelyek és az orvosok számában érhető tetten a modernizáció tehát, hanem a városfejlődés más területein is. Mindezek következtében a város egészségügyi helyzete is javult, ami a csecsemő- és gyermekhalandóság visszaesésével járt, mint ahogy hasonló esetben általában mindenütt a világon. Ez az oka annak, hogy Kassa népességében 1890 és 1900, illetve 1900 és 1910 között növekedés figyelhető meg a tizennégy év alatti népességben. Habár a két világháború közötti időszakban némileg

²¹⁶ Katus László: A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. Történelmi Szemle, 1980/ 2. 270-286. o.

²¹⁷ Ez 1870-ben Eperjesre, 1872-ben Poprádra, 1890-ben Tordára tartó vonallal egészül ki.

visszaesik ennek a korcsoportnak az aránya a teljes népességben, ez csak annak köszönhető, hogy aránytalanul megnőtt a fiatal felnőtt korú népesség részaránya, ami a nagymértékű bevándorlásnak köszönhető. Ahogy általában lenni szokott a migráns csoportok korösszetételében, ebben az esetben is domináns volt a 25 és 44 év közötti korosztály.

Hasonló tendencia mutatkozott a tizennégy és huszonnégy évesek között is, a férfiaknál az 1921-től megugró értéket részben a katonák okozták, akik nagyrészt ebbe a korosztályba tartoztak. A dualizmus korának kezdetén némileg növekvő korcsoport aránya a következő évtizedekben nem változik, s csak 1910 és 1921 között ugrik meg, a nagyfokú bevándorlás részben fiatal népessége miatt, majd a következő két évtizedben csökkent a részaránya, a fiatalabb korcsoportnál említett oknak a következtében.

Kassa korszerkezetében a legnagyobb változást tehát a 25 és 44 év közötti aktív korosztály arányának az 1921-től bekövetkező növekedése jelenti. A városba ekkor bevándorló népesség ugyanis nagyobbrészt éppen a munkaképes korúakból tevődött össze. Így érthetővé válik az 1921 és 1930 közötti nagymértékű növekedés, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy éppen ebben az időszakban volt a legnagyobb a városba bevándorlók száma. A migráció felgyorsulása a politikai körülmények hatására természetesen már 1918-ban elkezdődött, ekkor azonban kiegyenlítette a bevándorlást a magyar tisztviselőréteg elköltözése zömmel az anyaországba. A magyar lakosság expatriálása azonban 1921-re nagyrészt be is fejeződött, míg a városba áramlás részben vidékről, elsősorban szlovák etnikumú népességgel, részben cseh területekről tovább folytatódott. A bevándorlás származási helyének illetően megváltozása eredményezte 1921 és 1930 között a legfiatalabb korcsoport számának növekedését; a vidéki szlovákság termékenysége ugyanis magasabb volt a kassai átlagnál, és a falusi lakosság városba kerülése is inkább jelentett társadalmi és gazdasági felemelkedést számukra, mintsem idegen világba kerülést. A bevándorlás két fázisának eltérései mögött világosan felfedezhetők a politikai szándékok. Míg az első néhány évben az elvándorló tisztviselők, értelmiségiek és iparosok helyét megfelelően képzett munkaerővel csak cseh területről lehetett pótolni (ahogyan pl. az ipariskola vagy más iskolák tanárainál látjuk majd a Negyedik és az Ötödik részben), addig néhány év elteltével az új oktatási rendszer részben kitermelte a helyi szlovákság soraiból az utánpótlást.

Érthető, hogy a bevándorlók nagy része az aktív korúak között is inkább a fiatalabbak közül került ki, így magyarázható az is, hogy a következő korcsoportban, a 45 és 64 évesek között ugyanez a jelenség nem mutatható ki. Ezzel szemben mind a két nem esetében megnőtt az arányuk 1930 és 1941 között. Ez annak köszönhető, hogy a fiatal cseh és szlovák népesség elvándorolt Kassa első bécsi döntés utáni visszacsatolásakor, míg az időközben megöregedett kassaiak, akik 1918 és 1921 között eljöttek, ekkor visszaköltöztek a városba.

Az idősebb korosztály arányának – a fluktuáció ellenére – ugyanakkor fokozatos növekedését is láthatjuk, mely jelenség egyértelműen a város népességének előregedésére, vagy legalábbis egy hasonló folyamat megindulására utal. Az egyetlen számottevő, mind a két nemnél bekövetkező visszaesés éppen az 1921 és 1930 közötti időszakban következett be, ami a fiatalabb korosztály megnőtt részarányának tudható be. Számuk ez alatt az évtized alatt stagnált, és a férfiak esetében igen kis mértékben vissza is esett.

15. táblázat.

Természetes és tényleges szaporodás 1880-1930 között, Kassán

	Természetes szaporodás		Tényleges Szaporodás		Vándorlási különbözet	
	Sz.	%	Sz.	%	Sz.	%
1881-1890	622	2,4	2787	10,7	+2162	+8,3
1891-1900	2727	8,5	7937	24,7	+5210	+16,2
1901-1910	4047	10,1	4109	10,2	+62	+0,1
1911-1920	1380	3,1	8687	19,6	+7308	+16,5
1921-1930	5334	10,1	17219	32,6	+11885	+22,5

Forrás: Kovács A.: (1939)Kassa népességének fejlődése és összetétele. In: Magyar Statisztikai Szemle 1938/5, 519-542. o.

Látható a kiemelkedően magas vándorlási különbözetből mindez 1921 és 1930 között, és megmutatkozik a hatása az 1911 és 1920 közötti adatban is. Itt ugyanis négy tényező befolyásolja a migrációt: a háború befejeztével frontról hazatérő katonák, majd a Trianon következtében Magyarországra elvándorló tisztviselők, és az államfordulat után a vidékről a nagyvárosokba áramló szlovák, és

a cseh területről a szlovákiai nagyvárosokba kerülő cseh nemzetiségűek. Az 1921 és 1930 közötti kiemelkedően magas tényleges szaporulatot (32,6%) megdöbbentően alacsony érték követi (5,4%), mely – mint említettük – egyértelműen a bécsi döntést követően visszacsatolt városból történő cseh és szlovák etnikumúak elvándorlásának volt köszönhető. Ugyancsak hasonló eredményre jutunk, ha megnézzük Kassa lakosságának összetételét születési hely szerint 1930-ban. A 70117 főnyi jelenlévő népességből ugyanis mindössze 24 270 született Kassán, és csak 48061 Szlovákia területén. Több mint tízezer cseh területről származó személy él ekkor a városban és majdnem kilencezer külföldi.²¹⁸ Ez utóbbi azokat a magyarokat jelentette nagyrészt, akik nem tudták igazolni, hogy Kassán születtek, vagy megfelelő ideje laktak ott, és nem tettek államesküet. Ők nem kaptak állampolgárságot, s így hontalanná váltak.

Mindez azt bizonyítja, hogy a húszas években megindult városfejlődés nem feltétlenül és kizárólag a gazdasági fellendülésnek volt köszönhető, hanem részben politikai természetű okai voltak. A korabeli hivatalos adatok szerint 1918 és 1924 között Csehszlovákiából 106841 regisztrált menekült érkezett Magyarországra, zömmel tisztviselők és azok hozzátartozói.²¹⁹ Ezeknek a személyek a megüresedett helyét csehek és szlovákok töltötték be. Oly nagymértékű beáramlást jelentett ez, hogy, mint láttuk, Kassán a megváltozott tanítási nyelvű ipariskolába nemcsak a tanárokat, hanem még a diákokat is Pilsenből, vagy Česke Budějovicéből kellett hozni, ugyanis nem volt helybeli, aki beiratkozzon. Hiába ment pl. Balassa János, korábbi igazgató Prágába tárgyalni Arnošt Rosa, miniszteri tanácsossal, vagy az eperjesi kollégium igazgatója, Gömör János hiába ír kérvényt 1919. július 30-án Masaryknak, hogy maradjon meg a magyar tanítási nyelv is, nem sok eredménnyel jártak. (Lásd negyedik rész)

Kassa polgári társadalma számára ez a fluktuáció nem volt teljesen ismeretlen, sem a nyelvi különbségek, hiszen a Dualizmus alatt is éppen a hivatalnoki kar személyi változásai viszonylag magasnak volt mondható. A szlovákság pedig már a 18. századtól folyamatosan szivárgott be a városba, hozva saját anyanyelvét.

A műveltség

²¹⁸ Sčítany ľidu 1930. III. Díl.

²¹⁹ Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről. Közzéteszi: Dr Petrichevich Horváth Emil. Budapest 1924.

16. táblázat.

Írni és olvasni nem tudók arányának változása a tíz évnél idősebb népességben Kassán 1869 és 1941 között (%)

1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1941
40,8 ²²⁰	37,9	31,3	23,6	16,3		5,6	4,8

Forrás: Népszámlálások 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, 1941.

Pusztán már azért is érdemes külön bekezdés erejéig kitérni erre a témára, hogy némiképpen tisztába tegyük a városról kialakult általános képet. Kassa a mai napig úgy él a köztudatban, mint a műveltség és a kultúra fellegvára, és erre az elképzelésre sok tekintetben valóban meg is van az ok. Kassa valóban oktatási központ volt a 19. században, nemcsak sok, hanem néhány egyedülálló iskola is működött a városban, és ezzel a környéken központi szerepet töltött be e tekintetben. Ugyanakkor alig negyven kilométerre ott volt Eperjes a híres Evangélikus Kollégiummal, habár messzebb, de Selmecbánya a Bányászati és Erdészeti Akadémiával, ami a maga nemében szintén egyedülálló volt Magyarországon. Mindezek ellenére Kassa az említett két városnál nagyobb jelentőséggel bírt, részben, a javára szóló állami döntések következtében, melyek regionális központtá tették, részben azonban éppen viszonylag magas lélekszámának és gazdasági erejének köszönhetően, nem is beszélve a színjátszásról, mely valóban kiemelkedően színvonalas volt országos szinten is.

Nem véletlen mégis, hogy az analfabéták részarányának alakulását bemutató idősorral kezdődött ez a szakasz, hiszen a kiegyezést követően több mint negyven százaléka volt a lakosságnak írástudatlan, ami egy kulturális központ esetében némiképpen magas aránynak tűnik. Ennek alapvető oka éppen a 18. század végétől bekövetkező bevándorlásnak volt köszönhető. Mint ekkor általában a felvidéki városokban, Kassán is megkezdődött a falusi, szlovák etnikumú agrárnépesség bevándorlása.²²¹ A jelenség ugyan korábbi, de ekkor vált meghatározóvá a város lélekszámában is kimutathatóvá. A tót parasztok természetesen nagyrészt analfabéták

²²⁰ A hat év feletti népességben az írni, olvasni nem tudók részaránya

²²¹ Kovács A.: A magyar-tót nyelvhatár változásai az utolsó két évszázadban. In: Századok, pótfüzet, 1938.

voltak, és elsősorban a dualizmus modernizációjának köszönhető, hogy az általános tendenciának megfelelően a város lakosságának egyre nagyobb hányada tanult meg írni és olvasni; minden a nemzetiségeket hátrányosan érintő volta ellenére. A 19. század Kassájáról mégiscsak sokat elárul ez az információ: a polgári népesség természetesen kivétel nélkül írástudó volt, de mégiscsak együtt éltek az írástudatlan agrárnépességgel, ami a város lakosságán belüli hatalmas szegregációról tanúskodik, ami szintén módosíthat valamelyest a városról, mint a kulturális központról alkotott képen. Akárcsak a 19. század elején, amikor a város lakosságának már csak aránytalanul kis hányadát alkották a polgárok²²², a dualizmus alatt is kimutatható a társadalom magjának egyfajta – műveltségbeli – elkülönülése. Ez arra utal, hogy akár a bevándorlás, és ebből fakadóan a város lakosságának számbeli növekedése sem biztos, hogy annak szerkezetété jellemzőit is megváltoztatja.

Különösen felgyorsult ugyanakkor ez a folyamat a Csehszlovák Köztársaságban. Valószínűleg azért is, mert a cseh területekről ekkor a városba érkező népességnek nagyobb hányada tudott írni és olvasni, mint az őslakosoké. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a csehszlovák iskolarendszer minden „magyarszívű” panasz ellenére sokkal modernebb volt, mint a magyar oktatási szisztéma, ráadásul kiemelten fontosnak tartotta éppen az elemi oktatás fejlesztését, így annak ellenére, hogy az intézmények számát tekintve sok iskola megszűnt, elemi iskolából több lett a városban 1921 után. (Lásd Negyedik rész)

²²² Czoch Gábor (1998): Kassa polgársága a 19. század első felében. In Limes 1998/2-3 55-87. o.

Felekezeti és etnikai megoszlás

17. táblázat

Kassa felekezeti megoszlásának alakulása 1787 és 1938 között: számok

	R.k.	Gr.k.	Ref.	Ev.	Gr.kel.	Unit.	Izr.	Egyéb
1787		6780	320	800	5	-	-	-
1805		6466	285	814	4	-	2	-
1825		11888		1713	-	-	5	-
1830	10950	200	559	960	-	-	3	-
1850	8057	282	310	806	1	-	729	-
1857	9615	433	263	967	11	-	655	-
1869	15750	1419	825	1557	10	1	2178	2
1880	18372	1684	1011	2013	84	3	2864	84
1890	20280	1925	1239	2099	32	3	3306	-
1900	25797	3817	2673	2474	48	9	5276	8
1910	27863	3533	3591	2382	89	20	6723	10
1919	32093	2248	2208	2148	-	-	7797	322
1921	34675	2880	2162	2584	-	-	8792	1805
1930	44021	4722	2268	3392	-	-	11195	4519
1938	36192	4712	2730	2615	242	15	11420	164

Forrás: Forrás: Kovács A.: (1939) Kassa népességének fejlődése és összetétele. In: Magyar Statisztikai Szemle 1938/5, 519-542. o. „Retrospektívni lexikon obcí ČSSR 1850-1870 I-II. köt., Magyarország vármegyéi és városai. Abauj-Torna Vm. és Kassa 53. o. Dányi Dezső-Dávid Zoltán: (1960): A z első magyarországi népszámlálás. (1784-1787), Budapest., Thirring G.: A II. József-féle népszámlálás. Fényes Elek-féle népesség összeírások Népszámlálások 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, 1941.

18. táblázat

Kassa felekezeti megoszlásának alakulása 1787 és 1938 között: %

	R.k.	Gr.k.	Ref.	Ev.	Izr.
1787		85,8	4,0	10,1	-
1805		85,4	3,8	10,8	0
1825		87,4		12,6	0
1830	86,4	1,6	4,4	7,6	0
1850	79,1	2,8	3,0	7,9	7,2
1857	80,5	3,6	2,2	8,1	5,5
1869	72,4	6,5	3,8	7,2	10,0
1880	70,4	6,5	3,9	7,7	10,9
1890	70,2	6,7	4,3	7,3	11,4
1900	64,3	9,5	6,7	6,2	13,2
1910	63,0	8,0	8,1	5,4	15,2
1919	68,5	4,8	4,7	4,6	16,7
1921	65,5	5,4	4,1	4,9	16,6
1930	62,8	6,7	3,2	4,8	16,0
1938	62,3	8,1	4,7	4,8	19,7

Forrás: Kovács A.: (1939) Kassa népességének fejlődése és összetétele. In: Magyar Statisztikai Szemle 1938/5, 519-542. o. ,Retrospektívni lexikon obcí ČSSR 1850-1870 I-II. köt., Magyarország vármegyéi és városai. Abauj-Torna Vm. és Kassa 53. o. Dányi Dezső-Dávid Zoltán: (1960): A z első magyarországi népszámlálás. (1784-1787), Budapest., Thirring G.: A II. József-féle népszámlálás. Fényes Elek-féle népesség összeírások Népszámlálások 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, 1941.

A 16. században a város lakosságának nagy részét adó kereskedők és iparosok németek voltak, nagyrészt katolikusok, és nem kis részben evangélikusok, mint ahogy azt nemcsak az összeírások, hanem a cégjegyzékek, s még a 19. század második felében is az iparkamarák tagnévsorai bizonyítják. A 19. század folyamán azonban a felvidéki városi polgárság általában, nem csak Kassán, eljutott az asszimiláció valamilyen fokára. Pozsonyban még a hagyományosan német tisztviselőréteg is továbblépett az akkulturalizáció fokán, és visszafordíthatatlanul magyarrá vált érzelmeiben, identitásában, és elsősorban nyelvében is.²²³ Kassán ez a változás hamarabb elindult és tulajdonképpen be is fejeződött. Ezt az öntörvényű folyamatot nem befolyásolta, hogy ebben az időben növekedett meg a részben nemesi származású vidéki magyarság aránya a felvidéki városokban. A reformkorban, vagy már korábban is, a nemesek a város szolgáltatotta privilégiumok miatt vásároltak házat és szereztek polgári státust az akkor még szabad királyi

²²³ Mannova, E. (1999) Elit egyesületek Pozsonyban. In: Limes. 1999. 1 sz. 115-129 o.

városokban. 1948 után már elsősorban a városban lévő hivatalok nyújtotta állások vonzották őket. Kassán megjelenésüket és szerepük növekedését a katolikus lakosság számának megváltozásával lehet párhuzamba állítani. Mindazonáltal szerepük volt a magyar nemzetiség arányának növekedésében is, mindamelllett, hogy ez elsősorban éppen a németiség, és az ötvenes évektől kezdődően a környező falvakból a 18. század végétől folyamatosan beáramló szlovákság elmagyarosodásának volt köszönhető. Amint törvényes lehetőség nyílt rá 1840-től (29. tc.), megindult a zsidók városba áramlása is, majd a kiegyezést követő liberálisabb helyzetben ez a folyamat fel is gyorsult.

A felekezeti megoszlásban jelentős változást nem hozott Trianon, azt az egy kivételt leszámítva, hogy az amúgy sem jelentős református magyarság lényegében teljesen elköltözött. A református magyarok nagyrészt közalkalmazottak voltak, és 1919-ben az anyaországba vándorolnak, a reformátusok száma ekkor majdnem negyven százalékkal csökkent. Kassán 3475 magyar reformátusra 37 német és 69 szlovák jutott. 1921-re, majd 1930-ra azonban jelentősen megnőtt az evangélikusok száma, melynek kapcsán figyelemre méltó, hogy a vidéken csökkent arányuk, csak a számottevő magyar lakossággal rendelkező városokban nőtt. Kassán a majd négyezer reformátusból mindössze 2268 maradt, míg a két és fél ezer evangélikus száma 3392-re nő. Ennek oka részben az, hogy a szlovák vezérkar a hivatalnoki állásokat szlovákoknak adta, akik evangélikusok voltak²²⁴, de sokkal inkább az, hogy a város magyar patrícius kereskedő és iparos rétege nem vándorolt el az államfordulat után, hanem a városban maradt. Ez a nagyrészt valamikori német származású réteg zömmel evangélikus volt. Ugyanakkor a városba érkező cseh lakosság habár döntő részt katolikus volt, s ez megmutatkozik a felekezeti számok növekedésében, részben a cseh nemzeti egyházhoz tartoztak, részben felekezet nélküliek voltak.

19. táblázat.

Kassa nemzetiségi összetételének alakulása 1720 és 1938 között: számok

	Magyar	Német	Csehszlovák	Ruszin	Zsidó	Egyéb
1720	2840	800	360	-	-	-
1830	5314	6000	1155	200	3	-
1850	2904	1592	4738	113	729	109
1857	5684	2936	2893	431	-	-

²²⁴ Benisch A. (1923): A csehek 1919. évi népszámlálása az elszakított Felvidéken. Magyar Statisztikai Társaság, székfoglaló beszéd. 1923. XII. 18. o.

1880	10387	4358	10674	26	-	652
1890	14421	3891	9713	33	-	826
1900	25996	3446	9244	307	-	1109
1910	33350	3189	6547	210	-	915
1919	17991	2477	22858	86	-	3414
1921	12019	2278	32146	410	5625	420
1930	13917	3560	43772	925	7079	864
1938	44472	2314	9441	203	429	1231

Forrás: Kovács A.: (1939) Kassa népességének fejlődése és összetétele. In: Magyar Statisztikai Szemle 1938/5, 519-542. o. ,Retrospektivni lexikon obci ČSSR 1850-1870 I-II. köt., Magyarország vármegyéi és városai. Abauj-Torna Vm. és Kassa 53. o. Dányi Dezső-Dávid Zoltán: (1960): A z első magyarországi népszámlálás. (1784-1787), Budapest., Thirring G.: A II. József-féle népszámlálás. Fényes Elek-féle népesség összeírások Népszámlálások 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, 1941.

20. táblázat.

Kassa nemzetiségi összetételének alakulása 1720 és 1938 között: %

	Magyar	Német	Csehszlovák	Ruszin	Zsidó	Egyéb
1720	71,0	20,0	9,0	-	-	-
1830	41,9	47,4	9,1	1,6	0	-
1850	28,5	15,6	46,5	1,1	7,2	1,1
1857	47,6	24,6	24,2	3,6	-	-
1880	39,9	16,7	40,9	0,1	-	2,6
1890	49,9	13,5	33,6	0,1	-	2,9
1900	64,8	8,6	23,1	0,8	-	2,7
1910	75,4	7,2	14,8	0,5	-	2,1
1919	38,4	5,3	48,8	0,2	-	7,3
1921	22,7	4,3	60,8	0,8	10,6	0,8
1930	19,8	5,1	62,5	1,3	10,1	1,2
1938	76,6	4,0	16,3	0,3	0,7	2,1

Forrás: Kovács A.: (1939) Kassa népességének fejlődése és összetétele. In: Magyar Statisztikai Szemle 1938/5, 519-542. o. ,Retrospektivni lexikon obci ČSSR 1850-1870 I-II. köt., Magyarország vármegyéi és városai. Abauj-Torna Vm. és Kassa 53. o. Dányi Dezső-Dávid Zoltán: (1960): A z első magyarországi népszámlálás. (1784-1787), Budapest., Thirring G.: A II. József-féle népszámlálás. Fényes Elek-féle népesség összeírások Népszámlálások 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, 1941.

A trianoni békeszerződések után Csehszlovákiában, 1919-ben tartottak először népszámlálást, majd ennek sok tekintetben nem kielégítő volta miatt 1921-ben megismételték azt. Az 1910 és 1938 között lezajlott etnikai változásokat akkor és azóta rengetegen elemezték.²²⁵ A legszembetűnőbb változást a magyarság arányának

²²⁵ Csak néhány kiragadott, esetleges példa a tudomány és közélet legkülönbözőbb helyeiről, a rengeteg publicisztika, előadás, felszólalás stb. mellett, egészen 1919-től napjainkig:
 Arató E. (1960): A nemzetiségi kérdés története Magyarországon. I. 1790–1840. Akadémiai Kiadó Budapest
 Benisch A. (1923): A csehek 1919. évi népszámlálása az elszakított Felvidéken. Magyar Statisztikai Társaság, székfoglaló beszéd. 1923. XII. 18.
 Cambel, S. (ed.) (1985): Dejiny Slovenska V. 1918–1945. Veda, Bratislava
 Chmel, R. (1975): Kritika a kontinuita. Smena, Bratislava
 Fazekas J. (1993): Vagyunk és leszünk: a szlovenszkói magyarság társadalmi rajza, 1918–1945. Kalligram, Pozsony
 Halász L. (1939): Csehszlovákia 1918–1938. Budapest.

drasztikus lecsökkenését 1910 és 1921 között, majd az első bécsi döntés után, 1938-ban tartott gyors felvidéki összeírás eredményeit alapvetően három típusában is különböző okkal, vagy okok csoportjával szokták magyarázni. Az első technikai jellegű. Ezen belül is két dolgot szokás kiemelni, az egyik, hogy a csehszlovák népszámlálásokban anyanyelv helyett nemzetiséget kérdeztek. A magyar álláspont abban kritizálta a csehszlovák eljárást, hogy a nemzetiségre vonatkozó kérdés esetén egy kifejezett nemzeti identitást feltételeznek, ami például a zsidóságban nem feltétlenül volt meg, s ennek megfelelően valamilyen politikai hovatartozás helyettesítette. Ez a csehszlovák politika javára vált, hiszen így a csehszlovákok aránya nőtt a statisztikákban. A másik probléma, mely óriási visszhangot keltett a korabeli sajtóban is, annak az eredménye, hogy a népszámlálásokat Szlovákiában és Kárpátalján számlálóívekkel hajtották végre, nem pedig számlálólapokkal, mint az egykori örökös tartományokban, illetve a megelőző korszakban. Ez elvileg ugyan gyorsíthatta és egyszerűsíthette az összeírást, gyakorlatilag azonban megkönnyíthette a válaszokkal való visszaélést, mivel a számlálóíveket nem a kérdezett, hanem a kérdezőbiztos töltötte ki.

A másik nagy csoportja a magyarázatoknak már nem technikai jellegű, hanem a város népességében történt változásokhoz kapcsolódik. Így tehát a legfontosabb magyarázat a nemzetiségi arányok megváltozásában, a vándorlásban rejlik, vagyis, hogy a korábban döntően hivatalnokváros magyar tisztviselőrétege, állását elveszítvén az államfordulattal, Magyarországra vándorolt, vagy önként, vagy kényszerűen. Helyettük pedig vagy csehek, vagy szlovákok töltötték be az üresen maradt állásokat. Ezt a magyarázatot nem nehéz alátámasztani, hiszen elég megnézni 1920-ban – amikor még nem is zárult le teljesen a kivándorlás és kiutasítás folyamata – Magyarországon a kassai születésűek számát. Ez az ország területén 7761 főt jelent, és csak Budapesten 2669-et, Pest megyében 835-öt, Miskolcon – ahova pl.

Hoensch, J. K. (1978): *Geschichte der Tschechoslowakischen Republik 1918–1978*. Kohlhammer Stuttgart

Jócsik L. (1938): *Idegen igában*. Atheneum, Budapest

Kocsis K. (1989): *Etnikai változások a mai Szlovákia és a Vajdaság területén a XI. századtól napjainkig*. Politikaelméleti füzetek 4. Budapest: ELTE BTK.

Mannova, E. (1997): *Entwicklungsbedingungen bürgerlicher Schichten in der Slowakei im 20. Jahrhundert*. In Uő (szerk.): *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in der Slowakei 1900–1989*. AEP, Bratislava

Polányi I. (1992): *A szlovákiai magyarok helyzete 1944–1948*. JPTE, Pécs

Popély Gy. (1991): *Népfogyatkozás: A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében. 1918–1945*. Széphalom, Budapest

Vígh K. (1996 k.): *A szlovákiai magyarság sorsa*. Bereményi, Budapest

néhány iskola is áttelepült – 667-et. Ugyanez a szám a trianoni területen 1910-ben még csak 5500 volt, ami a halálozást is figyelembe véve minimum 3500 főt jelentett.

A harmadik nagy csoportja a magyarázatoknak leginkább úgy írható le, hogy a hagyományosan háromnyelvű őslakos polgárság könnyebben változtatta meg identitását, mint lakhelyét, főként mivel ennek a népszámlálás esetében is demonstratív jellege volt.²²⁶

Kassa népessége Trianon után

A legkézenfekvőbb feltevés mely ennek, és egyben, pl. a lélekszám hirtelen megnövekedésének is magyarázataként adható, hogy míg a dualizmus alatt a város megmerevedett korújkorias funkcióiban, addig a Csehszlovák Köztársaságban, annak fejlett gazdasága és demokratikus berendezkedése indította el a város fejlődését. A trianoni Magyarország nagyvárosainak további fejlődését ugyanis az sem tudta megmozdítani, hogy az urbanizáció előrelendítésének érdekében a kormányzat központi segítségeket nyújtott mindehhez állami támogatások, építkezések, beruházások formájában. Az 1925-26-os népszövetségi kölcsönt a magyarországi városok nagy része igénybe vette, és infrastrukturális ellátottsága ezáltal javult. A szétszabdalt ország nagyvárosai, az egyetlen Budapest kivételével, nagyrészt az új határok mentén helyezkedtek el. Sopron, Kőszeg, Szombathely, Szeged, Makó, Miskolc, Pécs stb. mind szoros, intenzív kapcsolatban álltak azokkal a területekkel, melyek a békeszerződések értelmében más országokhoz kerültek. A 823 km hosszú csehszlovák-magyar határ sok esetben magukat a városokat is kettévágta, de a többi esetben is gazdaságilag egymásra utalt területeket szakított el egymástól. Az alföldi mezővárosok, mint Debrecen, megsínylették az agrárpiac beszűkülését. Ugyanakkor nemcsak gazdasági, kereskedelmi, piaci kapcsolat volt a város és térsége között, mely így megszakadt, hanem vasúti összeköttetésük is.²²⁷ Szélsőséges példa Érsekújvár, ahol a háború előtti vonatforgalom napi 246 szerelvény volt – elsősorban Budapestre – míg 1928-ban ennek csak a hatoda: napi negyven vonat.²²⁸ Szorosak voltak város és vidéke között korábban a kulturális kapcsolatok is. Egyrészt a vidéki lakosok, akik korábban ezekbe a városokba jártak

²²⁶ Polányi I. (1992): A szlovákiai magyarok helyzete 1944–1948. JPTE, Pécs.

²²⁷ Beluszky P. (1999): Magyarország településföldrajza. Dialóg-Campus, Budapest-Pécs. 193-203 o.

²²⁸ Jócsik L. (1938): Érsekújvár. In: Tátra-almanach. Tátra-kiadás, Bratislava. 95 o.

hivatalba, templomba, iskolába, szakboltba, vásárba, vagy orvoshoz, patikába, ez által új központot kellett, hogy keressenek. Nem csak az idegen nyelv okozott nehézségeket, hanem a felborult szokások is.²²⁹ Másfelől például a hivatali állásokban való előmenetel nem volt városhoz köthető, sőt sok esetben egy nagyobb, vagy nagyobb szerepkörrel rendelkező városba kerülni előrelépést jelentett, aminek következtében a közszolgalatban lévő népesség gyakran változtatott lakóhelyet. (Lásd éppen a tanárok példáját a Negyedik részben.) Az új államok azonban nem kívánták a korábbi kapcsolatokat ápolni, nemcsak az előbb említett példa esetében, hanem külkereskedelmük is igen korlátozott mértékben irányult Magyarország felé.²³⁰ Mindezek következtében joggal lehet feltételezni, hogy a magyarországi lassú városfejlődés oka ebben az időszakban elsősorban az új határoknak és következményeiknek volt köszönhető. Ebből azonban az következik, hogy a határon kívül rekedt városok megfelelő része is hasonló sorsra jutott, vagyis megszakadtak korábbi, jól kiépített gazdasági, forgalmi, közlekedési, turisztikai összeköttetések, prosperáló kapcsolatok bomlottak fel, hiszen ugyancsak elvesztette vonzáskörzetét, maradt beszállító és felvevőpiac nélkül Arad és Kassa, vagy Pozsony és Szabadka is.

Mégis azt látjuk, hogy Kassa népessége, és Pozsonyé is, ugrásszerűen megnövekszik ezen időszak alatt. (Pozsony lakossága 1910-ben 78223, 1921-ben 93 189, 1930-ban 123 844.) természetesen hát, a Csehszlovák Köztársaság gazdaságát és társadalmi berendezkedését ismerve²³¹, hogy ennek a változásnak az üdvös hatását feltételezzük. Különösen indokolt ez, hiszen a cseh ipar már a Monarchiában is lényegesen fejlettebb volt a magyarnál. A Monarchia alatt a szlovákiai nagyobb városok kereskedelmi központok voltak, s ennek következtében jelentős volt a gazdasági javak felhalmozódása. Az ipar erejének 70 százaléka azonban a cseh területekre koncentráldott. A közép-európai országokba való kivitele 1918 után ugyan jelentősen csökkent (52 százalékról 37 százalékra), a cseh tőke viszont a többi térségbeli országhoz képest így is jelentős volt.²³²

21. táblázat.

Debrecen népességének alakulása 1869 és 1941 között

²²⁹ Zeidler M. (2002): Társadalom és gazdaság Trianon után. In: LIMES 2002/2 5-25 o. 19 o.

²³⁰ Lengyel Gy. (1980): A csehszlovák fejlődés néhány vonása a két világháború között. MTA V GK, Budapest.

²³¹ Halász L. (1939): Csehszlovákia 1918–1938. Budapest. és Ješina, Č. (1968): Social Progress in Czechoslovakia 1918-1938. In Czechoslovakia Past and Present I. ed. Pechaigl, M. Mouton, Paris.

²³² Vigh K. (1996 k.): .): A szlovákiai magyarság sorsa. Budapest: Bereményi, 59–61. o.

	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Debrecen	46111	51122	56940	75006	92729	103186	117275	125933

Forrás: magyar és csehszlovák népszámlálások: 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, 1941

22. táblázat.

Debrecen és Kassa népességének tényleges szaporodása 1870 és 1941 között (%)

	1870-80	1881-90	1891-1900	1901-10	1911-20	1921-30	1931-41
Debrecen	10,9	11,4	31,7	23,6	11,3	13,7	7,4
Kassa	20	10,7	24,7	10,2	19,6	32,6	5,4

Forrás: magyar és csehszlovák népszámlálások: 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, 1941

Mégis okunk van kételkedni mindebben. Többek között azért is, mert ha a teljes népességet vesszük, 1910 és 1921 között a Felvidéken ugyan 38 000 főnyi a szaporulat, Csehországban viszont 118 000 főnyi a fogyás. Fontosabb szempont mindemellett a következő. Az első köztársaság ideje alatt ugyanis a szlovák területek gazdaságilag és politikailag is háttérbe szorultak. A nagy beruházások mind cseh és morva területen zajlottak, s bár épültek gyárak keleten is, mint pl. a Baťa cipőgyár, ezeknek – a gyors változások következtében – sokszor negatív hatásai is voltak. A viszonylag kevésbé iparosodott Felvidéken ugyanis még a század elején is domináns volt a kisipar és a kiskereskedelem, a gyárakkal és a gyári munkássággal szemben.²³³ Így, a modernebb cseh területekkel szemben, itt kevésbé tudtak alkalmazkodni a hirtelen változásokhoz, s a kisiparosság zömmel munkanélkülivé vált inkább, és sokkal kevésbé „baťa-cipőssé”, azaz gyári munkássá, ahogy a korabeli felvidékiek nevezték őket. Mindezek természetesen önmagukban még nem indokolnák, hogy a korábbi feltevést elvessük, hiszen bizonyos fokú fejlődést így is képesek voltak megindítani. A fontosabb ok, mely kételkedésre int bennünket politikai természetű. A Felvidéken ugyanis a magyarság (és a németiség) gócpontjai a nagyvárosok voltak, s a nagymértékű elvándorlás után is azok maradtak, különösen a délen fekvő Kassa és Pozsony.

²³³ Beluszky P. (1998): A Felvidék városhálózata a 20. század elején. In: A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza. 440.-454. o.

23. táblázat.

Jelenlévő népesség anyanyelv szerint, 1910

	Összes	Magyar	Ismeretlen	Német	Szlovák
Pozsony	78 223	31 705	46 518	32 790	11 673
Kassa	44 211	33 350	10 861	3 189	6 647

Forrás: A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.

Ezzel szemben a községekben magasabb volt a szlovákok aránya; az ebből a megoszlásbeli különbségekből adódó feszültségeket tehát úgy próbálta meg kezelni a csehszlovák kormány, hogy elősegítette a faluról városba települést. Ennek a következménye tehát Kassa lélekszámának nagymértékű növekedése az időszakban. Erre példát is olvashattunk Jan Hvozdzík személyében, az Ötödik részben. A csehszlovák demokrácia tehát nem okozott törésszerű változást a város koraujkorias társadalm szerkezetében, s ezt az alábbiak is alátámasztják.

Természetesen mindezek ellenére nehéz megállapítani, hogy ez a folyamat valóban, a politikai befolyásnak a következménye inkább, mint a gazdasági fejlődésnek, de ha megnézzük Kassa lakosságának ágazati összetételét, és ennek alakulását, nem feltétlenül az derül ki, hogy a lakosság növekedése a gazdasági növekedéssel együtt járó modernizációval függött volna össze. A 20. század első felében – legalábbis az iparilag elmaradott térségekben, mint a felvidék – még az iparosodás, az ipari népesség arányának növekedése jelentette a fejlődést. Kassa népessége mégis egészen más irányban haladt.

Kassa lakosságának ágazati megoszlása

24. táblázat.

A népesség gazdasági ágazatonkénti megoszlásának alakulása Kassán

	1900		1910		1921		1930		1938	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Östermelés	832	2,1	1067	2,4	1346	2,5	1677	2,4	1725	3,0
Bányászat	13	0	6	0	22	0	9	0	29	0
Ipar	14631	36,5	16562	37,5	17387	32,9	19782	28,2	25572	35,4
Kereskedelem	3606	9,0	4628	10,5	6167	11,3	9107	13,0	9648	16,6
Közlekedés	2717	6,8	3622	8,2	6077	11,5	8808	12,6	5615	9,7
Összesen	20967	52,3	24818	56,2	29653	56,1	37706	53,8	35861	61,7
Közszolgálat	3693	9,2	4685	10,6	5878	11,1	8358	11,9	6720	11,6
Véderő	5294	13,2	4557	10,3	4965	9,4	7360	10,5	21	0
Napszámos	2251	5,6	1554	3,5	-	-	-	-	2769	4,8
Nyugdíjas	2325	5,8	2340	5,3	4309	8,1	5450	7,8	5605	9,6
Cseléd	2852	7,1	2705	6,1	2196	4,2	2698	3,8	1917	3,3
Egyéb	1888	4,7	2485	5,6	4551	8,6	6868	9,8	3472	6,0

Forrás: magyar és csehszlovák népszámlálások: 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, 1941

Látható, hogy az iparban foglalkoztatottak aránya, mely a század első évtizedében némileg emelkedett, a két háború között jelentős mértékben csökkent. Némi növekedést mutatott a kereskedelemben és a hitelben, valamint a közlekedésben dolgozók aránya, ez azonban nem kiugróan magas, figyelembe véve, hogy hasonló mértékű növekedés már a század elején is megfigyelhető volt, így tehát ennek folyományaként is értelmezhető. Megemelkedett viszont a nyugdíjasok száma, ami csupán annak volt köszönhető, hogy a csehszlovák kormány azokat a magyar tisztviselőket, akik nem vándoroltak el, de államesküket sem akartak tenni, sok esetben kordedvezményesen nyugdíjazta, mely mindazonáltal lojális hozzáállásról tesz tanúbizonyságot a csehszlovák állam részéről.

Ha most összevetjük mindezt a debreceni²³⁴ adatokkal, a következő képet kapjuk:

25. táblázat

A népesség gazdasági ágazatonkénti megoszlásának alakulása

Debrecenben

	1920		1930		1941	
	Sz.	%	Sz.	%	Sz.	%
Östermelés	25748	25,0	25837	22,0	25376	20,1
Bányászat	19	0	30	0	9	0
Ipar	30458	29,5	35196	30,0	39357	31,2
Kereskedelem és hitel	8343	8,1	10794	9,2	11823	9,4
Közlekedés	9630	9,3	8207	7,0	9104	7,2
Összesen	48450	46,9	54227	46,2	60293	47,9
Közszolgálat	9469	9,2	10840	9,3	19989	15,9
Véderő	4155	4,0	3278	2,8	-	-
Napszámos	2453	2,4	2740	2,3	-	-
Nyugdíjas	5547	5,4	11047	9,4	10741	8,5
Cseléd	3637	3,5	4339	3,7	-	-
Egyéb	3727	3,6	4967	4,3	9534	7,6

Forrás: Népszámlálások: 1920, 1930, 1941

Látható, hogy Debrecenben, az iparban dolgozók aránya még nőtt is valamelyest a húszas-harmincas évek alatt, az egyébként lélekszámát tekintve stagnáló városban. A húszas években egy kismértékben növekvő számú, de csökkenő arányú ipari népességet látunk Kassán, s vele szemben egy felduzzasztott hivatali réteget, katonaságot, és az egyéb kategóriába kerülő állásukat veszített, de expatriálni képtelen kisiparosokat. Mindezt nem lehet a gyorsuló modernizáció jeleként értelmezni. Ez a kép megváltozik 1938-ra, hiszen a visszacsatolt felvidéki területek népességének összeírásakor átmeneti helyzetet találtak a számlálóbiztosok. A cseh és

²³⁴ Azért éppen Debrecennel, mert a 19. században ez az egyik lakosságát tekintve legdinamikusabban fejlődő város, a két világháború között viszont lélekszámbeli fejlődése stagnál. A választás természetesen önkényes, de akár tíz másik magyarországi várost kiválasztva sem kapnánk lényegi többletinformációt.

szlovák hivatali réteg elmenekült már, a helyükre azonban még nem kerültek mások. Ezt látni, pl. a tanárok esetében is, ahogy a Negyedik rész végén bemutatjuk. Miután 1938 november 10-dikén bevonultak a magyar katonák Kassára, számtalan tanár hagyta el helyét, csak a reáliskolából 21 tanárból 15 távozott.

A korábban az egyéb kategóriába került kisiparosokat ekkor újra az iparban foglalkoztatottakként számlálták össze. 1930-ban is például az iparban csak 2,5 százalék volt a hivatalnok, 23,8 százalék a kisiparos, kiskereskedő, és csak 2,6 százalék volt a közepes méretű üzemekben dolgozók aránya. 1910-ben azonban ezek az adatok: 1,8 százalék a hivatalnok, 38 százalék a kisiparos, kiskereskedő és 3,6 százalék a közepes méretű üzemekben dolgozók aránya. Az egész két világháború közötti időszakban nem jellemezte a nagyipar fejlődése Szlovákiát, s ennek a hatása megmutatkozik a második legnagyobb város népességének ágazati összetételében is.

Összefoglalás

Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy bár a határon túli városok is hátrányt szenvedtek Trianon következtében, fejlődésük mégsem torpant meg feltétlenül, ennek hátterében azonban összetettebb folyamatok húzódnak meg, mint azt első pillantásra feltételezni lehetne. A lélekszám gyors növekedésében megfigyelhető fejlődés ugyanis sajátos urbanizációt takar, hiszen a városok lakosságának gazdasági ágazati összetétele sajátos módon fejlődött. A nagyarányú növekedés a mesterségesen elősegített befelé vándorlásnak volt köszönhető, melyet Kassa nemzetiségi összetételének a változása is mutat, hiszen még a kettős vagy hármas identitás lehetőségét figyelembe véve sem magyarázható ekkora mértékű változás. Ugyanakkor az ipari népesség fejlődésének elmaradása nem feltétlenül jelentette a modernizációban való lemaradást, hiszen a kereskedelem, hitel, közszolgálat egyenletesen továbbfejlődött a mégannyira megváltozott összetételű városban is. Ez pusztán annyit jelentett, hogy Kassa fejlődése kihagyta, átugrotta a nagyarányú iparosítást – legalábbis ebben az időszakban, hiszen a második világháború utáni folyamatok egészen más irányba terelték a város fejlődését.

A város fejlődése tehát hasonlóképpen ellentmondásos, mint azt a mikro-szintű vizsgálat mutatta. A radikális változtatások valóban radikális változásokat indukáltak a város társadalmának közösségi és társadalmi szintjén is, de ezek

folyamatosságára nem állt kellő idő rendelkezésre, így még a korszak végére is fennmaradnak az archaizmusnak bizonyos nyomai.

IV. RÉSZ

A tanszemélyzet²³⁵

Hipotézisek

A kassai, vagy általában a felvidéki városok magyar középrétegeit vizsgálva óhatatlanul szükséges a kiválasztott személy életútjának, mobilitás pályájának valamint a kapcsolathálójának a vizsgálatát kiegészíteni az őt befogadó mikroközösség, s egyben a középrétegek sok tekintetben legtipikusabb, és a változásokra legkevésbé érzékeny csoportjának vizsgálatával. Ahhoz, hogy képet kapjunk azokról a Trianon okozta társadalmi változásokról, melyek a középrétegeket érintették, meg kellett vizsgálnunk azokat a dimenziókat, melyek befolyással lehettek rájuk. Arra voltunk tehát kíváncsiak, vajon azok a makro-történeti változások, melyek a gazdaságban, a népességben és a jogrendszerben lezajlottak, mennyire hatottak a mikro-társadalomra? Vajon a kapcsolathálóval megragadható (Lásd második rész) mikro-társadalmat jellemző tulajdonságok, melyek évszázadok alatt alakultak ki, s melyek már csak ily hosszú időn általi fennmaradásuk miatt is sikeresnek nevezhetők, átalakulnak-e egy akkora traumát jelentő esemény következtében, mint az 1918-1922-es békeszerződések? Az a tény, hogy megváltozott az államnyelv, a kereskedelmi kapcsolatok iránya, átalakultak az intézmények, hogy mindennek köszönhetően hatalmas migráció indult meg, okozhatta-e azt, hogy a Kassán élő középosztálybeli emberek maguk is megváltozzanak? Vajon ez, a korábban mindig befogadó-társadalom, befogadottá vált-e ezen események hatására? Megszűnt-e az erős asszimilációs ereje, mely korábban jellemezte, és „behódolt-e” az új állam kultúrájának, illetve alapvetően eltért-e egyáltalán ennek az új országnak a kultúrája a korábbiétól? Ebben a folyamatban a kontextust társadalmi szereplőnek kell felfogni, s nem pusztán

²³⁵ Ennek a fejezetnek az elkészültéhez nagymértékben hozzájárult az Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, mely 2000-ben tematikus, majd 2001-ben egyéni kutatói ösztöndíjával segítette munkámat.

háttérként értelmezni.²³⁶ A társadalmi környezet ugyanis interaktív kapcsolatban van a személlyel, mindkettő befolyásolja a másikat, alakítja azt.

Mindezekkel kapcsolatban felmerült a kérdés, vajon mérhető-e mindez a városi társadalom makro-mutatóival, és ha igen, akkor hogyan? Azok a társadalmi és pszichikai tényezők mérhetők ugyanis a legegyszerűbben, melyek térbeli tényezőkre vezethetők vissza, vagy azokkal összefüggésbe hozhatók.²³⁷ Külön figyelmet kellett szentelni tehát a rétegződés térbeni perspektívájára.

Módszerek és források

Mindehhez arra volt szükségünk, hogy feltárjuk azokat a jogi és szervezeti változásokat, melyek a kiválasztott csoport, a tanárság életét, lehetőségeit makroszinten befolyásolták. Ezeket a kereteket országosan hozták létre, és mindenkire vonatkoztak, az egyének világából nem nyílt lehetőség a befolyásolásukra, reagálni rá legfeljebb pálya-, vagy ország-elhagyással lehetett. Fel kellett tehát tárnunk az ide vonatkozó jogszabályokat, iskolai statisztikákat, melyek ezeket a változásokat tartalmazzák. Mindezeknek a makroszintű változásoknak az eredője volt az, hogy a tanárok 86,5%-a kicserélődött hat év leforgása alatt. Közvetlenül jellemzi ugyan az egyének életét a fizetésük, jövedelmük, ugyanakkor nem az ő személyes döntéseik következménye, különösen nincs így az állam alkalmazottainak esetében, így ezt egyfajta mezo-szintnek lehetett leginkább tekinteni. Közvetve ugyan, de az egyének személyes döntéseit is befolyásolhatják a társadalom egészében zajló folyamatok, még akkor is, ha azokat mesterségesen kényszerítik is rájuk. Annak a lokális ethnosznak a léte, mely Kassa társadalmát korábban jellemezte, leginkább a lakóhelyi szegregációban ragadható meg. Ez bizonyos értelemben – tematikájában – egy mikro-szintűnek tekinthető mutató, hiszen az egyének döntésein alapuló választások összessége: ugyanakkor jól mutatja a lokális társadalom szegregációját. Vajon megbontotta-e egyáltalán a régi mikro-társadalom – melyet a tanárok jól reprezentálnak – homogenitását a makro-szintű változás? Ennek a mutatóknak a létrehozásához a város történetileg kialakult társadalmi tereit kellett feltérképezni, és a tanárok lakóhelyeit ezek szerint csoportosítani. Mindezekhez kitűnő forrásként

²³⁶ Czoch Gábor (): A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténelmi vizsgálata. In: Századvég. 15

²³⁷ Park, R. E. (1926): The Urban Community as a Spatial Pattern And a Moral Order In: Burgess, E. W. (szerk.) The Urban Community Chicago, University of Chicago Press, Chicago. 18. o.

szolgáltak a címtárak, melyekben ezeket a lakcímeket fellelthettük. A jövedelmek bemutatásához részben a korabeli fizetési táblákat, részben a tanári zsebkönyvekből vett konkrét jövedelmeket használtam fel.²³⁸

A 19. században a nagyvárosok példátlan mértékű szegregációja általános jelenség volt Európa-szerte.²³⁹ Az objektív dimenziók – mint a jövedelem, foglalkozás, státus, etnikum – mentén mérhető szegregáció mellett jelen volt egy szubjektívnek nevezhető is, mely a kortársak fejében élő térképek szerint rajzolódott, alakult ki.²⁴⁰ A térbeli elkülönülés és a társadalmi szegregáció között dinamikus és kölcsönös kapcsolat van. Azt azonban, hogy a térbeli elkülönülés depriváló hatású lenne, és a társadalmi különbségeket fokozná, valamint ebből adódóan feszültségeket is okozna, mindenesetre vitatni lehet. A történeti vizsgálatok az ellenkezőjére is hoznak példát. London a 19. századi Anglia legjobban szegregált városa, mégis itt a leggyengébb az osztálytudat, melynek oka elsősorban a város fejletlen gazdasági struktúrája volt.²⁴¹ Az okozati rendszerek mindig a sajátos történeti körülményekbe ágyazva jelennek meg, és működnek, így általános szabályok megállapítása csak ezek figyelembevételével lehetséges. A társadalmi-ökológiai rendszerek dinamizmusának lényege, éppen az, hogy az ökológiai státus nem egyszerűen tükrözi a társadalmi státust. „A társadalmon belüli hatalmi viszonyok abba az irányba hatnak, hogy azok, akik általában kedvezőbb státust vívtak ki a maguk számára a társadalmi lét más szféráiban, ökológiai helyzetükön keresztül fokozni igyekeznek társadalmi előnyeiket, ezért a társadalmi-ökológiai rendszer egyben a társadalmi konfliktusok rendszere, az ökológiai rendszer változásai mögött a társadalmi részérdekek harca, ütközése húzódik meg”.²⁴² Éppen ezek miatt választottam a térbeli elkülönülést, mint a társadalom makro megközelítésű, de mikro-tematikájú szerveződésének legmegfelelőbb mutatóját. Kassa középosztályának mentális, az emberek gondolatai között létező egységét ennek a segítségével lehetett a leginkább mérni.

²³⁸ Általános szakirodalmak még: *Schulen in der Tschechoslowakischen Republik im Schuljahr 1920-1921*. Prag, 1922; 1921-22. Prag, 1923.; u.a. 1922-23. Prag, 1928.; u.a. 1927-28. Prag, 1929.; és Owen, Johnson (1985): *Slovakia 1918-1938: Educations and the Making os Nation*, New York, University of California Press.

²³⁹ Cannadine, D. (1982): *A 19. századi városok lakóhelyi differenciálódása; a térformáktól a társadalmi alakzatokig*. In: Gyáni G. (szerk.) (1995): *A modern város történeti dilemmái*. Csokonai, Debrecen. 63-74. 63. o.

²⁴⁰ Gould, P.-White, R. (1974): *Mental Maps*. Harmondsworth, Penguin. 1. fejezet.

²⁴¹ Stedman-Jones, G. (1976): *Outcast London: A Study in the Relationship between Classes in a Victorian Society*. Penguin, Hammondsworth. 247, 346. o.

²⁴² Szelényi I. (1991): *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Budapest, Akad. K. 19. o.

A tanárok helyzetét meghatározó törvényes keretek megváltozása

Csehszlovákia területiális egységét a 11/1918 törvény mondta ki október 28.-dikán. Ettől az időponttól kezdve változások sorozata indult meg, létrejött a Nemzeti Komité, november tizennegyedikén megalakult az első Csehszlovák kormány: Kramář a miniszterelnök, Masaryk az elnök.²⁴³ Ez az az év, melyben Sziklay Ferenc mint tanár még nem él meg szinte semmilyen konkrét változást, a tanévet rendszeren végigtanítja. Október harmincadikán a szlovák nemzeti képviselők találkoznak Túrócszentmártonban (Turčiansky Sväty Martin), és létrejön a Martin deklaráció, mely szerint a szlovákok az egyesült Csehszlovák nemzet része nyelvi és kultúrtörténeti szempontból egyaránt; valamint jogot formálnak a Csehszlovák nemzettel szembeni önmeghatározásra, a teljes függetlenség alapján.²⁴⁴ A Felvidék nem volt Magyarország, sem a Monarchia része többé, hanem az önálló Csehszlovákiáé. A hivatalos nyelv sem a magyar, sem a német, hanem a szlovák lett.²⁴⁵ A gazdasági kapcsolatok elsősorban Prágához kötötték e vidék városait, a korábbi Magyarországhoz kötődő kereskedelem, pedig elvesztette a jelentőségét.²⁴⁶ Mindezek önmagukban is olyan jelentős mérvű változások, hogy joggal gondolhatjuk, az egyéni értékrendre, a viselkedésre jelentős hatással voltak, és bizonyos értelemben ez így is volt. Természetes, hogy ha a Baťa cég cipőgyárat létesít Érsekújváron, és ezzel mintegy hatvanezer kisiparost szorít ki a piacról²⁴⁷, akkor ezeknek az embereknek a korábbi gazdasági tevékenysége, a munkája, és ezen keresztül a teljes életvezetése, életstratégiája megváltozik. Az is természetes, hogy ha egyszer szlovák a tanítási nyelv az iskolákban, akkor azok a tanárok, akik nem tudnak szlovákul, elvesztik az állásukat. Milyen mértékűek ugyanakkor ezek a változások?

²⁴³ Procházka, A. (1930): Normativní teorie a tvorba práva. Sborník k počtě 50. narozenin Dra Karla Engliše. Praha: Orbis. 23. o.

²⁴⁴ Ez persze csak elképzelés maradt, hiszen a pozsonyi önálló minisztériumon kívül a szlovákok sem politikai, sem gazdasági önállóságot nem értek el húsz év alatt.

²⁴⁵ Pontosabban csehszlovák, hiszen a masaryki rendszerben a szlovák nyelv csak a cseh egy nyelvjárása volt.

²⁴⁶ Olivova, V. (1972): The Doomed Democracy, Czechoslovakia is a Disrupted Europe 1914-1938. Sidgwick and Jackson, London. 56. o.

²⁴⁷ Akkor is, ha a számot túlzásnak érezzük. Jócsik L. (1938): Idegen igában. Athenaeum, Budapest. 131. o.

Csehszlovákia létrejöttével (lásd a 64/1918-as törvény első paragrafusát) a magyar országgyűlés által foganatosított magyar törvények és egyéb rendeletek értelemszerűen általánosságban hatályukat veszítették, és egyúttal az összes városi és községi választmányok feloszlottak. Ez utóbbiak illetékessége a kormány megbízottja által alakított bizottságokra szállt át. A második paragrafusban foglaltak szerint, pedig az összes volt Magyar Királyi, állami, önkormányzati és egyházi funkcionárius, hivatalnok és alkalmazott megmaradhatott hivatalában, ha letette a csehszlovák köztársaság iránti engedelmisségi fogadalmat, és ha a kormány meghatalmazottja úgy találta, hogy egyébként is megfelel feladatának.²⁴⁸

Ez a helyzet a tisztviselőket, így a tanárokat is komoly választás elé állította: vagy csehszlováknak vallják magukat, vagy pedig elvesztik az állásukat. A döntés azonban nem volt ennyire egyszerű. A tanárok nagy része magyar volt, nem is nagyon lehetett más a monarchia időszakában. Gömör János²⁴⁹ visszaemlékezésében előadja: az első élménye, mikor Eperjesre került, az volt, hogy néhány szlovák diákot azért bocsátottak el, mert szlovákul olvastak.²⁵⁰ Ilyen magyarosító politikai légkörben nem csoda tehát, ha mindenki magyar, vagy legalábbis magyarnak vallja magát az iskolai értesítőkben. Igen erős volt a magyar identitás érzése, nem meglepő ezek után, hogy kevesen tették le az állameskü. Mindezt jól mutatja az a különbség is, amely a szlovák területen élő magyarok eskütétele, és a csehországi németek eskütétele között fennállt. A magyarok számára előírt kötelező esküszöveg és a hozzátartozó formalitások²⁵¹, mint a szöveg valóban esküszzerű utánamondása, a kézfogás, a szöveg olyan kitételei, mint, hogy „becsületesemre fogadom” a németek számára előírt szövegből és rituáléból teljesen hiányzott. A szöveg mindössze három sor volt szemben a magyaroknál előírt nyolc sorral, és benyújthatták írásban is (lásd. az 1. és 2. számú mellékletet). A 41/1919 sz. tv. ugyanakkor mindezek nyomtatékosításául, március 15. megünneplését is betiltotta.²⁵²

Nehéz helyzetben volt azonban a kormány is, hiszen nem talált rögtön megfelelő számú szlovák tanárt az így elűzött magyarok helyére, noha cseh területről is érkeztek tanárok, mint pl. Anton Benda az állami ipariskola igazgatója. Más

²⁴⁸ Pálesch E. (szerk.) (1918): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 45-46. o.

²⁴⁹ Az eperjesi kollégium igazgatója 1928-ig, majd Kassán a Kazinczy Társaság igazgatója.

²⁵⁰ Gömör J. (1964): Emlékeim egy letűnt világról. Szépirod. KvK., Budapest.

²⁵¹ 101/1918 sz. kormányrendelet, kelt 1918 dec. 28.

²⁵² Pálesch E. (szerk.) (1919): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 60 o.

esetben, így a bírónál azonban nem volt kötelező az eskü letétele (77/1919 sz. tv.).²⁵³ A tanárhány végül arra vezetett, hogy az eskü letételének határidejét 1928-ig meghosszabbították, ezzel lehetővé tették, hogy megtanulhassanak szlovákul a tanárok, illetve, tanári diplomát szerezhessenek a szlovákok. A magyar tanárok és általában a tisztviselők ugyanakkor egészen másképp értelmezték a helyzetet: sokan lényegében arra vártak, hogy egyik napról a másikra döntés szülessen nyugaton, és a Felvidék visszakerüljön Magyarországhoz. Így tehát nem tettek semmit, csak vártak, és végül csalódtak 1928-ban; ekkor került sor az áttelepülés újabb hullámára, illetve sokan nyugdíjba vonultak. A csehszlovák kormány ösztönözni próbálta a magyarokat a nyelvváltásra: a már említett 64/1918-as tv. harmadik paragrafusa, pl. érvényesíti a „na Slovensku po slovensky!” elvét: további intézkedésig kizárólag a szlovák nyelv használatát engedélyezi.²⁵⁴ Eközben cseh területen a 154/1919 sz. kormányrendelet, mely a 74/1919 sz. tv. végrehajtása, engedélyezi a német nyelvet, még az államvizsgákon is. Vagy pl. a 10/1918-as kormányrendelet szerint a magyar hivatalnokokra nem vonatkoznak a pótlékok és a drágasági segélyek.²⁵⁵

De hamar eláll a kormány ettől a politikájától. Már a pozsonyi tanügyi referátus 29,856/II. ai. sz. rendelete szerint az elbocsátott és nem reaktivált tanárok és tanítók kárpótlást és nyugdíjat kaptak. A nyugdíjat, pedig az 1912-es LXV. és az 1914-es XXXVI. t.c.-ben foglalt magyar nyugdíj szabályok szerint folyósították.²⁵⁶ Ezt a nyugdíjat 1922-ben még fel is emelték, és ugyanekkor a drágasági pótlékot is egységesítették.²⁵⁷ Mindezek mellett mindvégig fennmaradt azonban az önkényesség lehetősége: a státusztörvény a döntési jogot a kormány meghatalmazottjának tartotta fenn, ha úgy találja, hogy az illető tisztviselő „nem felel meg feladatainak”, elbocsáthatta őt. Erre könnyen alkalmat is talált, a legtöbb esetben azt, hogy az illető nem beszél, vagy nem elég jól beszél a szlovákot. Hogy ez mennyi bevett gyakorlat volt, láthattuk Sziklay Ferenc példáján, akit szintén ezzel a kézenfekvő indokkal akartak elbocsátani, s csak mikor kiderült, hogy mégis tud szlovákul, kerestek egy másik, mondvacsinált okot. A 605/1919. sz. törvény szerint pedig, a miniszter minden indoklás nélkül bárkit áthelyezhetett bárhová.²⁵⁸

²⁵³ Pálesch E. (szerk.) (1919): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 160 o.

²⁵⁴ Pálesch E. (szerk.) (1918): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 49 o.

²⁵⁵ Pálesch E. (szerk.) (1919): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 74 o.

²⁵⁶ Pálesch E. (szerk.) (1920): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 55. o.

²⁵⁷ 42/1922 kormány határozat és 132/1922 miniszteri határozat. Pálesch (1922).

²⁵⁸ Pálesch E. (szerk.) (1919): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 700-701. o.

Természetesen a kormány mindent megtett az autonóm fejlődés érdekében is. 1919-től kezdte megszervezni a népművelést: így a 67/1919. sz. törvénnyel kötelezővé tette a népszerűsítő tanfolyamok beindítását, melynek célja az állampolgári nevelés volt, s melyek szervezését a városokra és községekre hárította, majd rendeleti úton ingyenessé tette azt; kollégiumokat szervezett stb. A 44.727. sz. miniszteri rendelet felszólította a tisztviselőket a tanfolyamokon való részvételre. Rendeletek sora gondoskodott a népművelési, népi iskolák szervezéséről. Ez utóbbiban, pl. olyan estélyek szervezését írta elő, „melyek vegyes programját egységes gondolatvilág, vagy jelszó köti össze (pl. Erben, Smetana, Neruda, Masaryk, Machár stb. estély)”.²⁵⁹ 1926-ban államsegélyes felső népi iskolákat (Vyšší škola lidová) hoztak létre²⁶⁰, melyek tanítói összetételükben a „népélet különböző szükségleteit, érdekeit” fejezték ki.²⁶¹ Voltak köztük filozófusok, jogászok, orvosok, mérnökök, építészek, írók, művészek. Ezek a törvények és rendeletek elvben lehetővé tették, hogy nemcsak a többségi nemzet, hanem a nemzeti kisebbségek is viszonylag szabadon kifejtessék kulturális igényeiket.

A tanárok helyzetét meghatározó intézményes keretek megváltozása

1918 után átszerveződik az iskolák intézményi rendszere is. Ez igen fontos fejlemény volt, hiszen a tanárok életkörülményeit közvetlenül is befolyásolta. Az 189/1919. sz. törvény lehetővé tette, hogy minden községben, ahol 3 évi átlagban 40 tanköteles korú gyerek volt, fel lehessen állítani azt a tanítási nyelvű iskolát, mely megfelel a 40 gyerek anyanyelvének.²⁶² 400 gyerek esetén már polgári iskola is létesíthető volt, 300-300 fiú, lány létszámnál ez önálló is lehetett, és elvben mindenkit fel is kellett venni. Csakhogy a törvény 15. paragrafusáról rendelkezett, hogy mindezt egy rendelet fogja majd életbe léptetni, mely rendelet azonban sosem született meg.

Az 1920/21-es tanévről az 1921/22-es-re szlovák területen 1 magyar gimnázium megszűnik, ami azt jelenti, hogy 2325 magyar diák helyett csak 1915 iratkozik be a következő tanévben, miközben 494 szlovák diák helyett 692, és 86

²⁵⁹ Sziklay F. (1935): A Csehszlovák Köztársaság népművelési törvényei és rendeletei. Athenaeum. Košice. 20. o.

²⁶⁰ 52.556. sz. miniszteri rendelet (Perényi 1926)

²⁶¹ Perényi B. (szerk.) (1926): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 424. o.

²⁶² Pálesch E. (szerk.) (1919): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 266-267. o.

német diák helyett 132. Az összes középiskolai típusra vonatkozóan a következő adatok állnak Szlovákia esetében rendelkezésünkre:

26. táblázat.

Iskolák Szlovákiában 1920/21 és az 1921/22-es tanévben

	Az 1920/21-es tanévre				
	Nyilvános Intézetek száma	Magán- intézetek száma	Osztályok száma	Diákok összesen	Ebből lány
szlovák	42	7	294	8227	1993
ruszin	-	1	4	81	14
német	2	-	29	1086	216
magyar	2	4	106	4867	588
összes	46	12	433	14251	2811

Az 1921/22-es tanévre

	Nyilvános Intézetek száma	Magán- intézetek száma	Osztályok száma	Diákok összesen	Ebből lány
	40	8	319	9859	2447
	-	1	4	105	37
	2	-	30	1073	234
	5	2	96	4151	575
	47	11	449	15191	3293

Forrás: Statistická příručka Republiky Československy II. 1925: 7-9 o.

Látható, hogy egy év leforgása alatt ezer fővel gyarapodott a diákság száma, és ez nagyrészt a szlovákok számbeli gyarapodásának köszönhető, míg intézmény ugyanannyi maradt, az osztályok száma 16-tal nőtt, e mögött, pedig 25 szlovák, egy német osztály létrehozása, viszont 10 magyar osztály megszüntetése állt. A magyarság súlyos panasa volt, hogy a községi iskolák sorra szlovákká alakultak át, hogy 1930-ban is 69 olyan község van, ahol a magyarság aránya indokolná ugyan a

magyar iskola létrehozását, mégsem működik bennük ilyen.²⁶³ Kétség kívül igaz, hogy 1918 és 1924 között 2225 magyar elemi iskolából 1456 megszűnik, s 1924 után további 42 zárja be a kapuját. 1923-ban 758 magyar elemi iskola van, mely az összes iskolák 20,2%-a. Ez a magyarság 23,5%-ához képest nem is olyan rossz arány, csak 3,3%-os hiányt mutat. Igaz, hogy 1929-re annak ellenére, hogy 10 újat is megnyitnak, a számuk már csak 735, de a magyarság számaránya maga is tovább csökken: 1930-ban már csak 17,58%.²⁶⁴

27. táblázat.

A magyar elemi iskolák száma Szlovákiában
1924 és 1928 között

1924		
Elemi Iskola	Osztályok sz.	Tanulók sz.
767	1352	77796
1928		
Elemi Iskola	Osztályok sz.	Tanulók sz.
735	1341	71089

*Forrás: Schematismus učiteľstva národných
Škôl na Slovensku 1924, 1928*

A magyar polgári iskoláknál 35 fiúiskolából 33, 60 leányiskolából, pedig 47 szűnik meg 1924-ig, és mindössze 5 koedukációs iskola alakul újonnan; 1929-re összesen 20 polgári iskola marad magyarnak. Más iskoláknál is hasonló a helyzet: 44 középiskolából 7, 23 szakiskolából 3 marad, 14 tanítóképzőből 2 marad magyar tanítási nyelvűnek, az 5 főiskola, pedig mind megszűnik.²⁶⁵

28. táblázat.

²⁶³ Sziklay F. (1930): Összehasonlító Statisztikai Kimutatás. Universum, Košice. 38. o.

²⁶⁴ Mimoriadne Zprávy Štátného Úradu Štatistického. III. 18-20. o.

²⁶⁵ Mimoriadne Zprávy Štátného Úradu Štatistického. III. 19-20. o.

Az 1927/28-as tanévben a reáliskolák és a gimnáziumok nemzetiségi megoszlása

	Iskolák száma	Tanárok és tanítók sz.	Osztályok száma
csehszlovák	37	667	381
német	3	64	35
magyar	5	140	72

Forrás: Statistický Lexikon 1927: 232 o.

1928-tól némileg nő a magyarok számaránya, az 1931/32 tanévig, azaz öt év alatt a középiskolába beiratkozó magyar diákok száma 3278-ról 3721-re emelkedik.²⁶⁶ 1937-ben, pedig ugyanúgy 6 magyar középiskola működik, de a beiratkozott magyar diákok száma az összes középiskolákban már csupán 5204.²⁶⁷

Az intézményi átalakulással kapcsolatban a vizsgált városban hasonló képet kapunk. Kassán az iskolák átszervezésének köszönhetően a Királyi Jogakadémiát megszüntették, melynek épületébe az állami magyar polgári iskola költözött. A Mezőgazdasági Főiskola szintén megszűnt, s helyette középfokú csehszlovák mezőgazdasági szakiskola alakult. A Római Katolikus Teológiai Akadémia megmaradt, de kizárólag latin tanítási nyelvvel. A középiskolák közül a Premontrei Gimnázium helyett csehszlovák állami reálgimnázium alakult, az Állami Főreáliskola helyébe hét osztályos állami csehszlovák reáliskola költözött, az állami leánygimnázium fennmaradt, de csehszlovákká és reformátussá lett. A kereskedelmi akadémia is csehszlovák jelleget öltött, az ipariskola úgyszintén csehszlovák lett és kifejezetten fémipari tagozatúvá alakult, azonban létrehoztak benne egy magyar tagozatot is. A Kir. Kat. Tanítóképző csehszlovák állami tanítóképzővé módosult, de a r. k.²⁶⁸ Orsolya-rendi tanítóképző teljesen megszűnt. Létrehoztak ugyanakkor egy új állami magyar reálgimnáziumot. A polgári iskolák közül egy megmaradt, egy teljesen megszűnt, egy szlovák tanítási nyelvű lett és egyet csak 1925-ben indítottak újra. Ez utóbbi a volt fiúiskola, amely koedukációssá alakult, és a régi jogakadémia épületébe került a Jezsuita utca 1-be.

²⁶⁶ Statistická Ročenka Republiky Československé, štátní úřad statistický. (1934): Orbis, Praha. 231. o.

²⁶⁷ Statistická Ročenka Republiky Československé, štátní úřad statistický. (1937): Orbis, Praha. 233. o.

²⁶⁸ A Kir. Kat. A Királyi Katolikus, az r. k. a római katolikus rövidítése az iskolák nevében.

A két alsó fokú kereskedelmi tanfolyamból a zsidó 1 éves leánykereskedelmi tanfolyam megszűnt, az Orsolya-rendi megmaradt. Az öt állami elemi népiskolából négy szlovák tannyelvű lett, és egy megmaradt magyarnak, de további három új, szlovák tannyelvű elemi hoztak létre. A három egyházi elemiből az Orsolya-rendi és a Neológ izraelita elemi megmaradt, a Domonkosrendi viszont szlovák lett.²⁶⁹

Összefoglalva, nyolc iskolában, illetve tanfolyamon lehetett ekkoriban magyarul tanulni: egy állami reálgimnáziumban, a fémipari szakiskola magyar tagozatán, egy állami koedukációs iskolában 1925-től, és egy r. k. leány polgári iskolában, valamint egy r. k. egyéves női kereskedelmi tanfolyamon, egy állami, egy katolikus, és egy zsidó elemi iskolában.

²⁶⁹ Sziklay F. (1941): Kassa. Révai, Budapest. 20-23. o .

39. kép Az egyetlen magyar gimnázium a Kovács utcában (a volt elemi egyik épülete), 1920

Ha az intézmények tanári karát és épületeit nézzük (ugyanis a kereskedelmi és egyéb tanfolyamokat mindig a nagyobb iskolák szervezték, és ugyanazok a tanárok is tanítottak benne) akkor a felsőoktatás volt a legrosszabb helyzetben. Ott továbbra is érvényes, hogy háromból kettőt egyáltalán nem pótolnak. A középiskolák számszerűen mind megmaradtak, az elemiek még gyarapodtak is. Érthető ez a visszalépés a képzés fokát tekintve, hiszen a megváltozott politikai körülmények eltérő keresletet is teremtettek: kevés volt az érettségizett szlovák diák, aki tovább tanulhatott volna. Ugyanakkor némi szerepe lehetett mindebben a Prága központú, cseh centralizáló politikának is, amely nemcsak gazdaságilag²⁷⁰, hanem kulturálisan is háttérbe szorította Szlovákiát.

A Csehszlovák Köztársaság iskolarendszere

Az impériumváltás után nem szűntek meg a Monarchia idejéből származó különbözőségeket az iskolarendszerben, cseh területen az osztrák, a Felvidéken, azaz Szlovénországban a korábbi magyar iskolaügyi törvények és egyéb ide vonatkozó jogszabályok maradtak fenn.²⁷¹ Az unifikáció lassan és fokozatosan haladt előre, és elsősorban a cseh országrészben érvényes szabályok adoptálását jelentette. Az oktatási problémák a Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium keretén belül működő Iskolaügyi Referátus hatáskörébe tartoztak. Az itt kibocsátott rendeletek a prágai minisztérium rendeleteit ismételték, s továbbították a tanfelügyelőségek és az igazgatók felé. Az első jelentősebb módosulás 1922-ben állt be a szervezeti felépítésben, az 1203-pres. sz. rendelet következtében, mely módosította az országrész iskoláinak igazgatási és felügyeleti rendjét. Ez a rendelet ugyanis a Referátust a prágai minisztérium alá rendelte, új neve így hangzott: Iskolaügyi és Nemzetmívelődési Minisztérium Pozsonyi Referátusa (Referát Ministerstva školství a národní osvěty v Bratislavě). Ez a szervezet lett az iskolaügyi legmagasabb fóruma.

²⁷⁰ Lengyel Gy. (1980): A csehszlovák fejlődés néhány vonása a két világháború között. MTA VGK, Budapest.

²⁷¹ Popély Gy. (1998): A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh)Szlovákiában 1918-1945. In: A (Cseh)Szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998 II. rész. 5-94. o. 29. o.

1921. június 16.-án engedélyezte a koedukációt, azaz kimondta rendeletében, hogy az 1921-1922-es tanévtől a korábbi fiúiskolákba lányok is felvehetők. Szintén a cseh minta követésére vallott a 226/1922. sz. tv., mely a nemzeti iskolák kategóriájába tartozó elemiket kívánta cseh minta szerint módosítani. A kis iskolatörvény néven elhíresült jogszabály (malý školský zákon) módosította a tanterveket, kötelezővé tette a csehszlovák nyelv oktatását, maximalizálta az osztálytermekben tanítható diákok számát nyolcvan főben, majd 1927-től 65-70 főben, 1932-től pedig 50-60 személyre kellett csökkenteni az osztálytermek zsúfoltságát. Legfontosabb eleme azonban az volt, hogy kimondta az egész ország területére a nyolcéves általános tankötelezettséget, illetve a volt magyar területeken a korábban hatosztályos elemik nyolcosztályossá alakítását. Számolva az épületek és a tanszemélyzet korlátaival ebben az esetben ötéves haladékot is megengedett, s így az 1927-1928-as tanév megkezdéséig kellett életbe léptetni mindezeket.

A 137/1925. sz. kormányrendelet²⁷² a szlovákiai polgári iskolákat volt hivatott a cseh mintához igazítani, s így azokat hároméves tanfolyamokká változtatta, melybe már csak az elemi iskola ötödik évfolyama után iratkozhattak be a tanulók. A rendelet megengedte mindezek mellett, hogy az igazgatók egy negyedik évfolyamot is indítsanak, önálló tanfolyamként, amennyiben a helyi sajátosságoknak ez megfelel, és tanerő-kapacitás is van rá.

A pozsonyi Iskolaügyi Referátus 2698/I. sz. határozata, 1921. január 27-én kimondta, hogy a szlovák nyelv oktatását valamennyi iskolában be kell vezetni, s paradox módon ebben az 1879:XVII. tc. 4. paragrafusára hivatkozott, annak idején ugyanis ez a törvény rendelte el a magyar nyelv kötelező oktatását Magyarország valamennyi nem magyarnyelvű népoktatási tanintézetében. Ennek végrehajtása természetesen nehézségekbe ütközött, hiszen sem szlovák tankönyv nem állt egyelőre rendelkezésre, sem a tanítók nem tudtak szlovákul. A 137/1923. törvény²⁷³ ismételtén kimondta az államnyelv kötelező oktatását, de meghagyta a lehetőséget más kisebbségi nyelvek kötelező, vagy fakultatív oktatásának a nem kisebbségi iskolákban, erre azonban sosem került sor.

A tanári kar a Monarchiában

²⁷² Perényi B. (szerk.) (1925): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 60. o.

²⁷³ Perényi B. (szerk.) (1923): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 77. o.

A tanári kar, a tantestület megismeréséhez, a társadalom rajtuk keresztül való feltárásához, a monarchia időszaka kínálja a kiindulópontot. Olyan időszakot választottam vizsgálatomhoz, amelyik viszonylag csendes, melyben a politikai és gazdasági változások kis mértékűek, és háború sincs még. Megvizsgáltam 1906 és 1911 között a tanárok számának alakulását, valamint, hogy milyen mértékű ezen időszakban a tanárok cserélődése. Ugyanezeket a változásokat követtem nyomon 1918 és 1924 között, és hasonlítottam össze a korábbi állapotokkal. Feltételezhető ugyanis, hogy a „békeidőben” bekövetkezett változások a normális állapotnak felelnek meg: a tanszemélyzet állományában bekövetkezett változásokat döntően a természetes folyamatok irányították, a halálozások és a belső vándorlás, illetve a szakmára jellemző kinevezési rendszer, valamint az áthelyezés lehetősége, mely mindkét politikai rendszerben hasonló volt. Amennyiben ezt a folyamatot összehasonlítjuk az 1918 és 1924 között lezajlott változásokkal, joggal feltételezhetjük, hogy a különbségek a trianoni békeszerződés okozta politikai, gazdasági változások hatásait fogják tükrözni.

A következmények láncolata természetesen messze vezet. A legkézenfekvőbb változás a tanárok életében mégis abban rejlik, hogy az a természetesnek nevezett csere, mely állományukban bekövetkezett a korábbi időszakban, mennyire gyorsult fel ekkor. Nagy vonalakban tudjuk, hogy az új csehszlovák kormány új hivatalnokokat is szeretett volna látni, még akkor is, ha az államesküt kedvező megvilágításba helyezzük, és az új hatalom iránti lojalitás kifejezésének tekintjük. Az új csehszlovák állam szemszögéből ugyanis természetes volt, hogy olyan alkalmazottakat keresett, akik hűségesek hozzá, mint szervezethez, így az államesküt nem feltétlenül kell a nemzeti identitás kinyilatkozásának tekintenünk, mint ahogyan azt a magyarok értelmezték akkoriban. Azt is tudjuk, hogy az 1918-at követő néhány évben kb. félmillió magyar költözött az új határokon belülré²⁷⁴, akiknek a jelentős hányada éppen az állami hivatalokban dolgozott korábban, s így a tanárok száma is magas volt a bevándorlók között. Ez azt jelenti, hogy 1918 és 1924 között kb. minden tizedik embert kiutasítottak Szlovákiából, s ez az adat Kassán feltehetőleg még magasabb volt.²⁷⁵ Ugyanakkor nem tudni pontosan a külföldre vándorlók számát, valamint az újonnan alakult országokon belül

²⁷⁴ L. Nagy Zs. (1991): Magyarország története 1919–1945. KLTE, Debrecen. 66. o.

²⁷⁵ Kovács Éva (1988): A hontalanság ötödik éve: Kassa 1922, In: Medvetánc 1988/4 és 1989/1 35-49. o.

vándorlók számát sem. Szintén nagy a jelentősége annak, hogy hányan hagyják ott állásukat, miközben lakóhelyet nem váltanak, mint pl. Sziklay Ferenc tette. (Lásd első rész) Mindezek fényében a Trianon okozta politikai, gazdasági változások hatásáról újabb és a szempontunkból pontosabb képet kapunk akkor, ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes (jelen esetben a tanári) középréteghez sorolható pályákon mekkora mértékű volt ez a változás. A Trianon okozta elsődleges átalakulást, a felvidéki nagyvárosok középrétegeire gyakorolt hatását így számszerűen is ki lehet fejezni, hiszen a normálistól való eltérés teljes egészében ezeknek a politikai változásoknak és következményeiknek tudható be. Az így nyert ismeret megfelelő alapként szolgál majd arra, hogy a polgári²⁷⁶ társadalom más paramétereivel összehasonlítsuk, és részletesebb képet kapjunk a megváltozott társadalomról. A további összehasonlítások általában ezekhez az eszmei időponthoz: 1906-hoz és 1924-hez kötődnek, kivéve a származás és a nemzetiségi megoszlás adatait a két világháború közötti időről, amiket csak az 1930-as csehszlovák népszámlálásból tudhattunk meg. 1924-re már lezajlott az első és egyben legnagyobb migrációs hullám, a tanárok, és általában az alkalmazottak jogi helyzete stabilizálódott.

A tanárok száma 1906-ban

1906-ban 325 tanári státusz volt Kassán, melybe nem számítottam bele a hadapródiskola tanárait, akik katonák voltak, s így folyamatosan átvezényelték őket egyik helyről a másikra. A tanárok száma valójában azonban csak 267, mivel 28-nak közülük két státusza volt, 7-nek három, 4-nek pedig négy, végül akadt valaki, akinek öt státusza is volt egyszerre.²⁷⁷ A tanszemélyzet közé számítottam mindenkit, aki főiskolai, középiskolai tanárként vagy tanítóként került a megfelelő fizetési osztályba, vagy az egyház szolgálatában állt tanárként, vagyis a hitoktatókat, a műhelyfőnököket, iskolaorvosokat²⁷⁸ is egyúttal, akik szavazati jogot kaptak státuszuknál fogva. A tanítók társadalmi helyzete természetesen Kassán is eltérő a tanárokétól, így a polgári és elemi iskolai tanítóság nem igényelt pl. felsőfokú végzettséget, de a középosztályhoz tartozás mércéje Magyarországon, még a két

²⁷⁶ Abban az értelemben, ahogy ez a kifejezés definiálást nyert az első, ill. a második részben.

²⁷⁷ Kassa sz. k. v. és Abaújtorna V. M. Czim És Lakásjegyzéke 1906. ezentúl: KACL 1906. 51-52. o.

²⁷⁸ Ez utóbbiak is tanítottak.

világháború között is az érettségi, vagy a nyolc osztály.²⁷⁹ Ugyanakkor az előző részben láthattuk, a tanítók, tanítónők is a lokális társadalom szerves hozzátartozói. Csehszlovákiában azonban olyan mértékű nivellálódás ment végbe fizetésben és iskolai végzettségben, ami ott feltétlenül indokolta a tanítók vizsgálatát, már önmagában ezért a Monarchia időszakában is viszonyítási alap lehetett. Éppen ez tette lehetővé a társadalom finom rétegeinek szerkezeti átalakulását, és az e mögött meghúzódó okoknak a feltárását. Ezek mellett éppen a különbségek, a csoportthatárok körvonalazásában is segített ebben az időszakban, valamint az olyan folyamatok felvázolásában, mint az elnöiesedés. Kihagytam viszont az ipariskola esetében az előmunkásokat, mert szemben a művezetőkkel, nem a tanárokat megillető fizetési besorolást kaptak, hanem annál jóval alacsonyabbat. Ami azonban még fontosabb, nem rendelkeztek szavazati joggal, mely, ha nem a jövedelem szerint, akkor valamilyen társadalmi elfogadottság, megbecsülés szerint különböztette meg mindazokat, akik rendelkeztek vele. Végül kihagytam az egyházi iskolák esetében azokat az apácákat, akik nem számítottak tanárnak, csak segédszemélyzetnek.

Azok, akik két helyen is tanítottak egyszerre, a legtöbb esetben, ugyanabban az épületben, s ugyanabban az iskolában is dolgoztak. A Női kereskedelmi tanfolyamot, bár külön intézménynek számított, az Állami felső kereskedelmi iskola szervezte, és ugyanabban az épületben működött, a Rákóczi körúton, és tanárai kivétel nélkül az anyaiskola tanárai voltak. Személyi pótlék járt ugyanakkor a tanfolyam után. Strasser Sándor esetében pl., aki mennyiségtant és természettudományt tanított a felsőbb leányiskolában 1901 óta, azaz 5 éve²⁸⁰, ugyanakkor a főreáliskola énektanára is volt, 300 korona személyi pótlékot kapott 2600 koronás fizetése mellé.

A tizenkét tanár, akinek három, vagy annál is több státusza volt, szinte kivétel nélkül hitoktató, vagy iskolaorvos, e feladatokat szinte az összes iskolában egyszerre látták el. 24 tanár egyszerre valamilyen más nem tanári státuszt is betöltött, de ezek szintén vagy az egyház alkalmazottai, vagy kereskedők, bankárok voltak. Így pl. Fischer-Colbrie Ágoston, a hittani intézet igazgatója és a papnevelde kormányzója, egyben püspök is, vagy Székey Viktor, a papnevelde aligazgatója, egyben szentszéki

²⁷⁹ Gyáni Gábor – Kövér György (2003): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. 2. jav. Kiad. Budapest, Osiris, 264. o.

²⁸⁰ Középiskolai tanári névkönyv. X. névkönyv 1906-07. ezentúl: Ktn 1906-07. 84. o.

ülnök is volt. További példa Oelschläger Lajos, aki a kereskedő tanonciskola felügyelő bizottságának tagja, egyben egy vaskereskedés tulajdonosa a Fő utcán, vagy Spielmann Ervin, aki a leszámítoló bank igazgatója. Ez utóbbiak számára persze inkább csak megtiszteltetés volt a tanítás, jövedelmük és idejük nagy részét ugyanis fő foglalkozásuk adta. Spielmann Ervin pl. nemcsak bankfőnök volt, hanem a Fő utca 53. számú ház tulajdonosa, majd később egy vöröshegyi villa tulajdonosa is, s így Sziklay Ferenc közvetlen szomszédja.

Ezek a tanárok annak a középrétegnek képezik a részét, amely koraújkori polgárságból származott. Bár Kassa a dualizmus idején hivatali és oktatási központ, és viszonylag magas azoknak a tanároknak a száma, akik nem kassaiak, a befogadó társadalom integrációs ereje elég nagynak bizonyult ahhoz, hogy alkalmazkodásra készítse az idegeneket. Éppen azt a fajta közösségi légkört mutatja a kereskedők, bankárok részvétele az oktatásban: tanárok jöttek, mentek, de ha azt akarták, hogy befogadja őket a kassai lokális társadalom, vagy akár csak a tanártársadalom, biztosan idomulniuk kellett hozzá.

A város térszerkezete és a lakóhely szerinti eloszlás 1906-ban

Ennek a fajta polgárságnak az egyik leginkább megfogható közös tulajdonsága a lakóhely szerinti elkülönülés. Bár a XIX század első felében nyilván már nincs igazán komoly szerepe a középkori városfalnak, ennek ellenére megfigyelhető a polgári státusszal rendelkezők térbeli elkülönülése, a tulajdonképpeni régi városfalon belüli nagyobb fokú koncentrációjuk. Konkrétan a reformkorban a polgárok többsége a városfalakkal körülzárt belvárosi negyedben lakott.²⁸¹ Mint általában a felvidéki városokat, Kassát is „rég típusú polgárság” lakta.²⁸² A centrum nemcsak a város, hanem a társadalmi, kereskedelmi élet központja is, érthető tehát, ha mindazok, akik a város „társadalmának centrumjához” tartoznak, vagy oda kívánnak tartozni, ide költöznek, még ha már nem is tulajdonosaik a házaknak, ami elengedhetetlen feltétele volt a rendi értelemben vett

²⁸¹ Czoch G. (1998): Kassa polgársága a 19. század első felében. In: *Limes* 1998/2-3 55-87. o. 74. o.

²⁸² Beluszky Pál (1998): A Felvidék városhálózata a 20. század elején. In: *A Felvidék történeti földrajza*, Nyíregyháza. 440-454. o. 451. o.

polgári státusnak.²⁸³ A társadalmi tér jelentése, a fizikai elkülönülés nemcsak a középkori város jellegzetessége, hanem univerzális jelenség. Számtalan szempont szerint megfigyelhető, így vannak köztük gyakorlati, földrajzi okok, mint az, ha a molnárok a patak mellé költöznek, vagy mint az a közismert városökológiai vizsgálat, mely kimutatta, hogy az elit rétegek, Nyugat-európában mindenütt, az uralkodó északi széljárásának megfelelően, oda költöznek, ahova nem jut el a város szennyezett levegője. A legfontosabb azonban az elsődlegesen társadalmi jellegű szegregáció. A legtöbb esetben az együttélés együvé tartozást is jelent, amikor Kassán a Kovács utcában laktak a kovácsok, akkor ez azt jelentette, hogy vagyoni és társadalmi helyzetük hasonló volt. A mészárosok és a kovácsok tömörülése kimutatható volt a középkorban a Mészáros és a Kovács utcában. Az ötvösök és a jómódú szabók egy része vagyonossága miatt lakott a Fő utcán. A város igazi polgársága ténylegesen a város szívében lakott 1848 után is, jól mutatja ezt a tanárság lakóhelyeinek megoszlása a dualizmus korában. Kassa ökológiai felépítése nem változott az évszázadok alatt: továbbra is az egyközpontúság, a koncentrikusság jellemezte, mint szinte minden középkori eredetű várost. Összhangban áll ez az archaizmus a kapcsolathálókkal (Második rész) és a város népességének alakulásával: Kassa lélekszáma ugyanis hasonlóan a többi felvidéki városhoz, nem nőtt intenzíven a 19. században. Még 1910-ben is csak 44211 fő a jelenlévő népesség. (Harmadik rész) Ez a méret mindenképpen kicsi, az már egy másik sajátosság, hogy Magyarországon nincsenek a kor színvonalán álló nagyvárosok²⁸⁴, még az egyik legnagyobbban, Pozsonyban is csak 78223-an laktak 1910-ben. Kassa ebben a tekintetben középkorias, koraujtkori jellege, mint sok más felvidéki városé, nyilvánvaló. Zárt és kiváltságos jellegéből eredendően koncentrikus: a város a lehető legszűkebb területet foglalja el, a városközpont a legszebb helyen áll, az épületek magasak, a várost a középületek uralják: a dóm, a színház stb. Az egymáshoz rendelt köz és magánépületek egyéni organizmust alakítottak ki, a főtér és a körülölelő utcák kialakításának szerves része volt a város életében, melyben minden polgár részt vett.²⁸⁵ A generációk óta itt élők számára a fizikai környezet tehát önartikuláció is egyben; az utak számtalan kollektív funkcióval is rendelkeznek. A főtér ugyan

²⁸³ Osváth Gy. (1918): Adalékok Kassa város közjogi helyzetéhez és közigazgatási szervezetéhez I. Lipót koráig. Kassa. 47. o.

²⁸⁴ Cséfalvay Zoltán (1999): Helyünk a nap alatt... Magyarország és Budapest a globalizáció korában. Kairosz, Budapest 152-167. o.

²⁸⁵ Benevolo, L. (1993): A város Európa történetében. Atlantisz, Budapest. 54-55. o.

szélesebb a belváros utcáinál, de egyöntetűen fordul az összes emeletes ház homlokzata a rendszer középpontja felé. Az ilyen szerkezet arra készítette a polgárokat, hogy együtt munkálkodjanak a kollektív terek kialakításában, házuk homlokzata „ajándék volt az utca számára”.²⁸⁶ Ezt a szerkezetet őrzi Kassa a századfordulón is.

40. kép Kassa főtere a századfordulón, 1900

A kassai városi társadalomról igen pontos képet lehet tehát kapni, ha megvizsgáljuk azt, hogyan oszlanak meg lakói lakhelyük szerint. Mivel a középrétegek egy reprezentáns csoportját vizsgáljuk, megnéztük tehát a tanárok lakhelyük szerinti eloszlását 1906-ban: a szokványos kép fogadott minket. Ha a 325 tanári státuszt vesszük alapul, akkor 17 esett közülük a második kerületre, azaz a délre fekvő Erzsébetvárosra, 8 a harmadikra, vagyis a nyugatra fekvő Józsefvárosra. 45 az északi negyedekre (Ferencváros), 20 a hatodikra (Újváros) és 232 az első kerületre (háromnak nem ismert a lakóhelye). Ez utóbbi kerület a tulajdonképpeni régi városfal övezte részt jelenti, kisebb módosulásokkal, de elsősorban a Fő utcát és a körülötte fekvő utcákat, mint Harang utca, Kovács utca, Fazekas utca, Mészáros utca, Kossuth Lajos utca, Domonkos tér stb. (Lásd a 3. mellékletet). Figyelembe vehetjük azonban, hogy a laccímek sok esetben torzítanak, mert pl. az Orsolya-rendi

²⁸⁶ Olwell, C. (1976): *A Gift to the Street*. Antelope Island Press, San Francisco. 5. o.

iskolák tanárai egyben apácák is voltak, tehát benn laktak a zárdában. Vagy pl. a hittani intézet és a papnövelde tanárai szintén a Fő utca 93-ban, a Papneveldében laktak, a premontrei gimnázium tanárainak a nagy része a Fő u. 71 szám alatt található kanonokrendi társházban élt, a javítóintézet tanárai és családfői is benn laktak az intézményben, a Csermely utcában. Ha ők kimaradnak, és végül a státuszok helyett a tényleges személyeket tekintjük, akkor 183 tényleges tanár marad, a művezetőktől is eltekintve. Ebből tízen laktak a második, heten a harmadik, 18-an a negyedik, heten a hatodik és 138-an az első kerületben, ami a tanárok 75,4%-a (3 ismeretlen). Látható tehát, hogy mindkét esetben a tanárok túlnyomó többsége lakott a belvárosban.

Két következtetést is levonhatunk ebből a megoszlásból. Az egyik, hogy az a lokális ethnosz, mely a tanárságot és a középrétegeket Kassán összetartja fennmaradt a kiegyezés után is. A város polgárai annak ellenére egy összetartozó közösséget alkottak, hogy ennek jogi és gazdasági feltételei megszűntek. Lokális ethnoszon nem pusztán a helyi társadalom magját, vagy a polgári társadalmat, alkotó személyeket értjük tehát, hanem a hozzájuk, mint önálló entitáshoz kapcsolódó világnézetek, értékrendek, viselkedési minták, szokások összességét. Egyszóval egy azon személyek közötti vagy fölötti szervező elemeknek az összességét, melyek a társadalom eme részét önálló rendszerszintként értelmezhetővé tették.

A másik következtetés az, hogy a tanárság ekkor még homogén kategória, nem pusztán a foglalkozásuk által egymáshoz rendelt egyének halmaza, hanem egy létező társadalmi entitás. Nyilvánvaló, hogy 1906-ban is jelentése volt annak, hogy ki hol lakott, egészen más volt a lakosság társadalmi összetétele, hovatartozása az Erzsébetvárosban, mint a belvárosban vagy a Vöröshegyen. Nem egyedi sajátosság ez, hiszen részben a lokális társadalmak földrajzi szerveződésének általános jellemvonása a viszonylag kis lélekszámú települések esetében, hogy centrális elrendezésű legyen. Másrészt, pedig a középkori architektúrális örökség ezt eleve preformálta, meghatározta, hiszen a belvárosi lakásállomány eleve más életformára adott lehetőséget, mint a külvárosi.

A tanárok jövedelme 1906-ban

A tanárok közül 44-nek volt saját háza, vagy villája.²⁸⁷ Ez évre a Premontrei Katolikus Főgimnázium, a Magyar Kir. Áll. Főreáliskola és a Magyar Kir. Áll. Felsőbb Leányiskola 53 tanárának konkrétan ismerjük a fizetését a pótlékokkal együtt.²⁸⁸ Pontosabban szerepel a havi alapfizetésük és a szolgálatban töltött évük az 1906-os tanári zsebkönyvben, amiből ki lehetett számolni egyenként a tényleges fizetéseiket. A 8-adik és a 11-dik fizetési osztályokba kerültek, kivéve az igazgatókat, akik a 7-be tartoztak. Ezen fizetési osztályok azonban nagyon differenciáltak voltak részben annak függvényében, hogy milyen hosszú volt a szolgálatban eltöltött idő²⁸⁹, ezután jártak az ötödéves pótlékok is, annak megfelelően, hogy osztályán belül az illető milyen fokozatba tartozott, és hogy kapott-e személyi pótlékot. Így adott tanári karban kereshetett valaki 1000 vagy 6000 koronát is. Természetesen a tanítói fizetések az alacsonyabb sávba tartoztak, és alacsonyak maradtak a későbbiekben is, annak ellenére, hogy 1908-ban a Lex Apponyi a tanítói fizetések emeléséről rendelkezett.²⁹⁰ Ehhez járult még a korpótlék, ami 2000 K fölött 5 évenként évi 200 K volt, az alatt, pedig a fizetés 10%-a. Járt továbbá a lakáspénz, amely ezekben a fizetési osztályokban 300 és 1200 K között változott. Más a helyzet a nem állami alkalmazottakkal, vagyis az egyház szolgálatában állókkal; ők általában kevesebbet kerestek. A premontrei kanonokrendnél a helyettes tanári fizetés 2000 K, a rendes tanári fizetés, pedig 2400 K volt.²⁹¹ Ehhez járult az ötödéves korpótlék: 60 K, valamint az igazgatói külön tiszteletdíj: 400 K.²⁹²

29. táblázat.

Három kassai középiskola tanárainak keresete 1906-ban (Korona)

	Premontrei Gimnázium	Főreál Iskola	Felsőbb Leányiskola
Minimum	2400	1440	1420
Maximum	2900	5723	5360

²⁸⁷ KACL 1906.

²⁸⁸ Ktn 1906-07.

²⁸⁹ Részben pedig egyéni sikerességüknek köszönhetően.

²⁹⁰ Fónagy Z. (2001): Modernizáció és polgárosodás 1849-1914. Csokonai, Debrecen. 209. o.

²⁹¹ Ktn 1906-07: 287-291. o.

²⁹² A helyettes tanárok jutalomdíjat kaptak, ha vidékre helyezték őket: középiskolai képesítéssel 1600 K-t, polgári iskolai Képesítéssel 1200 K-t.

Átlag²⁹³ 2433,4 4144,5 2767,6

Forrás: Ktn 1906-07.

Az 53 tanár havi fizetésének átlaga: 3037,5 K De még a három iskola is nagy eltérést mutatott, a Premontrei Gimnáziumban majdnem mindenki 2400 K-t keresett, mivel ennyi volt az egységes fizetés, és ezt csak az 5-30 K közötti minimális pótlék módosította. Az egyetlen kivétel az igazgató volt, aki 2900 K-t keresett. A Főreál Iskola állt a legjobb helyen, tanárai átlagosan 4144,5 K-t kerestek, de a leggyakoribb fizetések a 4000 fölöttiek, az igazgató 5723 K-t keresett, és akadt néhány helyettes tanár, aki nem volt még kinevezve, s így lehúzta az átlagot, az ő fizetések 1440 K vagy 2490 K volt. A Felsőbb Leányiskola tanárai ennél szerényebb 2767,6 K átlaggal kellett, hogy beérjék, de köztük is viszonylag nagy volt a szórás: hatan kerestek 2000 K. alatt, heten 3000 és 2000 között, hárman 3 és 4 ezer közt, két négyezres van, és az igazgató 5360 K-t keresett. A fizetésük tehát nem túl magas, ha belegondolunk, hogy az V. fizetési osztályban már 14000 K-t is kereshetett valaki lakás és személyi pótlékkal együtt. Mégis jelentős a társadalmi presztízse a tanároknak a korban. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a különböző civil szervezetek tagságának, sőt vezetőinek a soraiban is nagy számban található tanárok.²⁹⁴ Alacsony fizetésük ellenére mégis megkérdőjelezhetetlen a város életében betöltött szerepük és elfoglalt helyük, mely egyértelműen középre sorolja őket a társadalomban. Nem indulhatott semmilyen politikai vagy társadalmi kezdeményezés anélkül, hogy a tanárok ne vettek volna részt benne, s ez nem csak a kulturális társaságok esetében volt így, hanem a legkülönbözőbb politikai pártok és egyéb szervezeteknél is. Nemcsak tudásuk, magas iskolai végzettségük, hanem a történetileg kialakult társadalmi állásuk is arra a szerepre predesztinálta a tanárokat, hogy fontos dolgokban véleményük mértékadó legyen.

A tanárok nemzetisége 1910-ben

A dualizmus kori Magyarország magyarosító politikájának megfelelően a kiemelt jelentőséggel bíró tanári állásokban – különösen egy olyan nagyjelentőségű városban, mint Kassa – nem lehettek, csak magyar tanárok.

²⁹³ Számtani középérték.

²⁹⁴ Lásd a Kazinczy Társaságot, vagy a kassai dalegylet tagnévsorait.

30. táblázat.

A kassai tanszemélyzet anyanyelv szerinti megoszlása 1910-ben

Magyar		Német		Szlovák		Egyéb		Összes	
Ffi.	Nő	Ffi.	Nő	Ffi.	Nő	Ffi.	Nő	Ffi.	Nő
184	138	5	32	-	1	2	9	191	180

Forrás: Népszámlálás 1910

Annak ellenére, hogy Kassa lakosságának 14,8%-a szlovák anyanyelvűnek vallotta magát 1910-ben, mindössze egy tanítónő „merte” hovatarozását felvállalni. S bár kissé szarkasztikusan arra utaltam az előbb, hogy a tanügyben még azok sem merték származásukat bevallani, akik tényleg szlovákok voltak, természetesen valóban alacsony volt a tényleges arányuk is a tanárok között. Ezzel ellentétben a mindössze 7,2%-nyi németiség felülreprezentálta magát a tanszemélyzetben, bár ez a magas arány annak köszönhető, hogy a népszámlálásban a segédszemélyzetet is a tanárok közé számították. Ennek ellenére az ő helyzetük sem tekinthető virágzónak, ha figyelembe vesszük korábbi helyzetüket, mely két ok miatt is hanyatlónak nevezhető, egyrészt a magyarság ellenállásának, és a német nyelvet az elnyomáshoz való kapcsolásának eredményeképp, másrészt, mert maguk a németek is hajlamosak voltak ebben az időszakban a nyelvi asszimilációra. Mindenesetre egyik nemzetiség helyzete sem olyan végzetesen hátrányos az egész Felvidéket tekintve, hiszen a dualizmus évtizedeiben szinte nem volt olyan város ebben a részében az országnak, ahol ne lett volna szlovák és német iskola, vagy ne oktattak volna ezeken a nyelveken is. Még a hivatalos iskola-összeírások²⁹⁵ is tartalmazzák azokat az adatokat, melyek arra utalnak, hogy a legtöbb iskolában, még ha magyar iskola volt is, több nyelven folyt az oktatás.

Ezzel a legutóbbi állítással van összhangban az is, hogy a magyar tanárok közül még Kassán is mindössze ötvenkettő nem beszélt más nyelvet. A nyelvtudás a soknemzetiségű város pluralitásának, elfogadásnak, ill. ezek továbbélésének kifejezője.

²⁹⁵ Belicza J. (szerk.) (1886): Magyarország népoktatási intézeteinek és tanítóinak név és címirtára. Lampel Róbert, Budapest. (Bármelyik iskolatípus adatait figyelembe véve a műben.)

A tanárok származási helye 1906-ban

Felmerült már az a kérdés, hogy a kiemelt oktatási szerepköre révén, és a tanári kinevezési rendszer miatt Kassán a tanárok nagy része az ország más területeiről került ide. Szeretnénk azonban pontosabb képet rajzolni arról, hogy vajon mennyi embert kellett időről időre integrálnia a város társadalmának, ezért megvizsgáltam a három iskola tanárainak származási helyét.

Az ötvenkét²⁹⁶ tanár közül mindössze 10 született Kassán (19,2%), s ha ideszámítjuk Abaúj-Torna megyét, valamint a szomszédos megyéket is, számuk akkor is csak 23, ez az ötvenkettőnek a felét sem teszi ki. Egy tanár jött Bukarestből és egy Páduából. Az ország különböző részei közötti nagyfokú eloszlás annak köszönhető, hogy tanári állás gyakorlatilag akkor volt betölthető, ha meghalt valaki. A frissen végzett tanár ott vállalhatott állást, ahol éppen lehetett.²⁹⁷ A szóban forgó tanárok, szinte pályájuk kezdete óta ezekben az iskolákban dolgoztak. Átlagosan negyven évesek és 14 éves szolgálati időt mondhatnak a magukénak, de a három iskola átlaga eltér egymástól. A premonstreieknél az átlagos életkor 36,7 év, s szinte mindenki a harmincas éveiben jár; hasonló a helyzet a leányiskolánál, ahol 37,4 év az átlag. Az utóbbi esetében éppen abból erednek a kisebb fizetések, hogy a szolgálatban töltött idő átlaga itt csak 12 év. A főreáliskola tanárai életkorának az átlaga 47,8, vagyis zömében ötven évesek, és van közöttük néhány huszonéves. A szolgálati idő átlaga itt 21 év, velük ellentétben a leányiskola tanárainak az életkora nagy szóródást mutat.

31. táblázat.

A származási helyek megoszlása, az 1906-1907-ben a három legnagyobb középiskolában tanító tanároknál

Kassa	Abaúj-Torna Vármegye	Szomszédos megye	Egyéb Felvidék	Az ország többi része	Külföld
10	4	9	9	18	2

Forrás: Ktn 1906-07.

²⁹⁶ Egy óradíjas zongoratanárról nem sikerült kideríteni születési helyét.

²⁹⁷ A Kassára való áthelyezést még igazán „büntetésnek” sem lehet tekinteni.

Látható a tanárok származási helyének nagyfokú szétszórtságából, hogy Kassa ebben az időben valóban országos szerepkörű oktatási központ. Ezt a tényt támasztja alá a diákok hasonló megoszlása és az is, hogy az iskolák nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy diákjaik anyagi feltételektől mentesen bárholnan beiratkozhatnak a tanulók közé. Így például a Premontrei Katolikus Főgimnáziumban 550-en tanultak 1906-1907-ben, tizenegy osztályban. A Királyi Konviktusban ezen tanulók közül azonban csak 25-nek kellett 70 Koronáért szállást kapnia, 31 tanuló ingyen szállt alapítványi helyen. Ezek a tanulók 21700 Korona értékű kedvezményt élveztek. További segítséget nyújtott természetesen maga az egyház, hiszen szociális hitvallásához: 41 tanulót juttatott havi 16 Koronáért élelemhez, 22 féldíjas és 2 ingyenes diák élvezett további 2080 Korona kedvezményt ily módon. Ugyanakkor létezett az Erzsébet Segítő Egyesület, amely 56 tanulónak nyújtott 1000 Koronás segítséget, valamint a Püspöki Apácák Segítő Intézete, amely 34 tanulónak nyújtott 3041 Korona segélyt. Szintén ide sorolható a könyvtár segítsége is, mely a rászorulóknak ingyen kölcsönzött könyveket: 151 tanulónak 493 könyvet 1087 Korona értékben. De nem csak az egyházi iskolák, hanem az államiak is hasonló mértékben segítették diákjaikat.

Hasonló képet mutat Kassa teljes népességének származás szerinti megoszlása.

32. táblázat.

Kassa polgári népességének születési hely szerinti megoszlása: számok

Év	Kassa	Abaúj	Egyéb	Ausztria	Külföld
1880	10059	4195	10161	1443	239
1890	11713	4858	10487	1700	146
1900	13993	6748	16261	2825	274
1910	16188	7426	17999	2182	416

Forrás: Népszámlálás: 1880, 1890, 1900, 1910.

33. táblázat.

Kassa polgári népességének születési hely szerinti megoszlása: %

Év	Kassa	Abaúj	Egyéb	Ausztria	Külföld
1880	38,6	16,1	39	5,6	0,7
1890	40,6	16,8	36,2	5,9	0,5
1900	34,9	16,9	40,6	7,0	0,6
1910	36,7	16,8	40,7	4,9	0,9

Forrás: Népszámlálás: 1880, 1890, 1900, 1910.

Mint általában, itt is a legtöbben a szomszédos megyékből, mégpedig az északi szomszédos megyékből jöttek. Sárosból 2603, Zemplénből 2368, Szepesből 2081, míg Borsodból és Gömörből alig néhány százan. Budapestről ugyanakkor 851-en származtak. Az észak felől való vándorlás tipikus jelenség a Budapest centrikus országban: egyfajta perifériáról a centrumba áramlás. Mindez befolyásolta Kassa helyét is a városhierarchiában, s így az emberek gondolkodásában is. Kassán még a két világháború közötti időszakban is „tutajosoknak” hívták a Szepességéből (vagy bárhonnan északról) érkezőket. Így érkezett a 19. század közepén a Brósz család is Kassára, ahogyan az első rész bemutatta.

Nagyon fontos tény, hogy az a tanárság, melynek nagy része nem is eredendően kassai (Sziklay Ferenc is Aranyidán²⁹⁸ született, ha már Kassára járt is iskolába), s akinek társadalmi szerepköre messze túlnyúlik a tanításon, beilleszkedett a lokális társadalomba. Ezt bizonyítja, hogy a tanárok nemcsak szakmai tevékenységük, hanem társadalmi életük tekintetében is aktívan részt vettek a város életében: ezt láthatjuk a tanári karok tevékenységének éves jelentéseiből és az egyéni életpályákból is. Mindennek okát részben annak a patricius, kereskedő, iparos rétegnek az erejében kereshetjük, akik a város polgárságának egyik fő értékhordozói voltak. Ez az alapvetően német származású, tősgyökeres kassai réteg olvasztotta magába korábban is a városba bekerülő szlovák, ruszin, és magyar elemeket is, s szintén ennek a soraiból került ki korábban is a hivatalnokréteg jelentős hányada.

²⁹⁸ Kis bányásztelepülés Kassától néhány kilométerre.

Természetesen nem állítható, hogy az életük derekán idekerülő és korán távozó tanárok ilyen mértékben asszimilálódtak, részükről az értékrendhez történő időleges idomulás feltételezése is elégséges. Hasonló módon nehéz lenne megmondani, hogy a lokális világnézetet elfogadó kassai, vagy alapjaiban azzá váló tanárok meddig őrizték ezt a világot máshova kerülve. Szigethy Lajos pl., aki a 20. század elején került Kassáról Budapestre a Fasori Evangélikus Gimnáziumba, még a két világháború között is megőrzi életszemléletét, humánus, emberekben és nem társadalmi státusokban gondolkodását, hasonlóan Semetkay Józsefhez, aki 1918-ban hagyja el Kassát és csak 1938-ban tér vissza. (Lásd negyedik rész) Nehéz lenne azonban a második vagy a harmadik generáció megítélése, hiszen ez az értékrend éppen a helyhez köthető, a lokalitásban rejlik életképessége és fennmaradása.

A nemek szerinti megoszlás 1906-ban

Az összes, tanárokat foglalkoztató intézményt nézve, azaz a közép és felsőoktatásban, mindössze 15 nő tanított, ők is a felsőbb leányiskolában, mint tanítónők álltak alkalmazásban, tehát egyetlen tanárnő sincs. Pedig pl. Halmi Piroska egyetemet végzett, bölcsészdoktor, németet, magyar nyelvet és bölcséletet tanított, mégis csak tanítónői kinevezést kapott 1904-ben, s ezzel a tizedik fizetési rangosztályba került, így a fizetése 1906-ban is csak 2000 K.²⁹⁹ Az elemekben a férfi és női tanítók közti arány fele-fele. 1911-ben hasonló a helyzet, mindkét esetben kivételt képeznek az Orsolya-rendi apácák. Nagyon jellemző ez a kép a dualizmus korára. A magasabb presztízsű és nagyobb fizetéssel járó állásokat szinte kizárólag férfiak töltötték be, és a betöltéséhez szükséges egyetemi végzettségeket is többnyire ők szerezték meg, de Halmy Piroska esete jól példázza, hogy ha meg is szerezte valaki, attól még diplomájának megfelelő kinevezést nem kapott. A tanítói vagy tanítónői végzettség ekkor még középfokú. Ez azt jelenti, hogy a tanári állás presztízse ekkor még viszonylag magas, a tanítói állás alacsonyabb társadalmi megbecsültségét, a kisebb fizetés mellett, a nemek megoszlásában megfigyelhető különbség is jól példázza. Ez a kép nagy vonalakban az egész országra jellemző ekkor. Az elnöiesedés – és az ezzel együtt járó presztízsveszteség – folyamata még nem érte el a tanári pályát ekkor. Ez nagyjából meg is mutatja a középpolgárság alsó

²⁹⁹ Ktn 1906-07: 270. o.

határvonalát, vagy legalábbis annak a skálának a határait, ahol ez mozgott. Míg a tanárok teljes mértékben tagjai voltak a polgárságnak, a tanítók esetében ezt nagyban befolyásolta egyéni tulajdonságaik, jellemzőik, mint a vagyoni helyzetük, kapcsolataik stb. és ráadásul így is rendhagyó ebben Kassa, hiszen máshol a tanítók automatikusan a kispolgárság részét alkották.

Az iskolai végzettség 1906-ban

A középiskolai tanárok törvény által előírt iskolai végzettsége az egyetemi diploma, ami ötéves tanulmányt kívánt, melyet államvizsga zárt le, de doktorátussal is be lehetett fejezni. Ez utóbbi nem volt azonban feltétele a tanításnak, az egy év kötelező gyakorlat viszont igen. A gyakorlatilag a mai szakdolgozatnak megfelelő megvédett munkáért a jelöltnek bölcsészdoktori cím is járt. A középiskolák némely esetben alkalmazhattak tanítókat is. A tanítói kinevezéshez 1881 óta a tanítóképző elvégzése kívántatott, ugyanakkor az elemi iskolai tanítók ritkán végeztek egyetemet.³⁰⁰ A jogakadémián tanítók valamennyien jogi végzettségűek voltak, kivéve a nyelvtanárokat. Az ipariskola rendes tanárai egyetemet végeztek, a művezetők és a segédművezetők felsőfokú műszaki végzettségűek, azaz mérnökök voltak, de ők is ugyanúgy tanítottak, mint a többi tanár, csak emellett gyakorlatot is vezettek. A tanszemélyzet többi tagjáról, mint a tanfelügyelőségek és a tankerületi igazgatóságok tisztviselőinek iskolai végzettségét az 1883. I. sz. tc. írta elő.³⁰¹

1906-ban 27 doktori címmel rendelkező tanár volt, ők az összes tanár és tanító 10%-át tették ki. 98 a tanítóképzőt végzetek száma, és 168 az egyetemet, vagy más felsőfokú iskolát végzettké, de közülük teológiai főiskolát végzett öt fő, és tizenketten voltak az úgynevezett családfők, akik szintén csak főiskolát végeztek. Az egyéb, a tanszemélyzethez tartozó, de egyetemi végzettséget nem igénylő állások száma 11. Ha őket sem tekintjük, a tanárok közt a doktori címmel rendelkezők aránya több, mint 19%, az egyetemet végzetek aránya, pedig a teljes tanszemélyzet 52,6%-a. A doktori címet természetesen később is meg lehetett szerezni, és gyakran ez is történt. Elsősorban azért nem közvetlenül az egyetemi tanulmányok után írták meg egyesek a disszertációjukat, mert minél hamarabb munkába kívántak állni. A

³⁰⁰ Fónagy Z. (2001): Modernizáció és polgárosodás 1849-1914. Csokonai, Debrecen. 208. o.

³⁰¹ Dárday S. (szerk.) (1888): Törvénykezési és szervezeti törvények. In: Igazságügyi törvénytár I. Athenaeum, Budapest. 281. o.

doktorok között így is három orvos, nyolc jogi doktor, kettő teológiai, és csak tizennégy bölcsészdoktor volt. (Az egyetemeken ekkor még a természettudományokat is a bölcsészkarokon oktatták.) A doktori cím nagyobb megbecsülést jelentett, és nagyobb fizetési fokozatba való besorolást tett lehetővé.

A tanárok száma 1911-ben, és a tanszemélyzet állományában bekövetkezett változások 1906 és 1911 között

1911-ben a státuszok száma harminckettővel nőtt meg, s így a teljes szám 367, de ezek egy része nem kifejezetten oktatói tevékenységhez kapcsolódott. A tanárok száma valójában 298, ami szintén 32-vel volt több, mint 1906-ban, ez pedig 11,2%-os növekedés. Ez a növekedés összhangban áll a kor gazdasági fejlődésével. Ugyanakkor inkább elosztották az állásokat, mivel 38 tanárnak volt két státusza, 12-nek három és csak egy-egynek négy illetve öt. Érdekes, hogy amíg 1906-ban Mohr Béla, evangélikus lelkész töltötte be a legtöbb státuszt hitoktatóként, addig 1911-ben: Makkay Kálmán, református lelkész és hitoktató, valamint Klein József rabbi. A kicserélődött tanárok száma az eltelt öt év során 113 fő, ha nem tekintem az időközben keletkezett új tanári állásokat, vagyis 1911-re is kivetítem az 1906-os iskolai állapotot. Így pontosabb a kép a cserélődés mértékéről: 145 új tanár van 1911-ben, és 153 tanár maradt a helyén. Ami azt jelenti, hogy békeidőben a tanárok 42,5%-a kicserélődött, részben a természetes okok (nyugdíjazás, halálozás) folytán, részben a szakmai, illetve a fizetési osztályban való előrelépésnek köszönhetően.³⁰²

34. táblázat.

A tanárok és a státuszok számának alakulása 1906 és 1911 között

	Státuszok száma	Tanárok száma	Kicserélődött tanárok száma	Új tanárok száma	Megmaradt tanárok száma	Csere mértéke: %
1906	325	266	-	-	-	-
1911	367	298	113	145	153	42,5

Forrás: KACL 1906 és KC 1911

³⁰² Kassa sz. k. v. címtára az 1911. évre. ezentúl KC 1911.

Ha közelebbről is megnézzük, ennek a 113 tanárnak az összetételét, akik valamilyen oknál fogva megváltak az iskoláktól, láthatjuk, hogy többségük nem is volt „igazi” tanár, vagy nemcsak tanár volt, hanem más foglalkozást is űzött egyszerre. Jelentős részük az egyház szolgálatában állt, mint pápai prelátus, vagy lelkész, de ide sorolhatók a premontrei tanárok is (itt 18 tanárból 8 ment el), s akik életkora sem nyugdíjaztatásukra, sem elhalálozásukra nem enged következtetni. Nyilvánvaló tehát, hogy mivel ők egyházi szolgálatban álltak, karrierjüket, életpályájukat, fizetésüket elsősorban az egyházi struktúra befolyásolta, a számuk összesen 22. Azoknak a száma, akik egyáltalában nem tanárok 24, ők csak fizetési besorolásuk és oktatói tevékenységük alapján kerültek ide: közöttük javítóintézeti családfő és helyettesei, művezetők egyaránt előfordulnak. A 15 igazgatóból 8 helyére kerül új, az igazgatók sorsa egyébként felemelkedés: vagy egy nagyobb intézet vezetésével bízzák meg őket, vagy tanfelügyelők, esetleg tankerületi igazgatók lesznek. Hasonló a helyzet az öt új jogakadémiai tanárral is, akik vagy máshol folytattak jogi praxist, vagy Budapestre kerültek. A tanítók és tanítónők száma 37, 23 köztük a tanítónő, akinek nem feltétlenül a pedagógiai pálya az élethivatása, miután férjhez megy, vagy gyerekeket szül. Ha tehát csak a diplomával, rendes tanári kinevezéssel oktató középiskolai tanárokat vesszük – minthogy a segédtanárok máshová is szívesen mentek, ha kinevezték őket – a számuk mindössze 161. Persze, csak ha a premontrei tanárokat nem vesszük figyelembe. Ha kizárjuk az összes olyan személyt, akinek bármely, az iskolán kívüli tényező irányíthatná pályáját, pl. a más egyházkerületbe való áthelyezés, vagy, mint nem tanárként, hanem mérnökként való továbblépés stb., akkor az összes tanárból mindössze 125 maradna és közülük 34 nem tanított többé 1911-ben, ez a tanárok mindössze 27,2%-a.

A viszonylag magas arány, mely jellemezte a békeidőben történő rekrutációt, azt igazolja, hogy Kassa országos jelentőségű oktatási központ volt ebben az időben. Kassára kerülni előnyös volt sok más – elsősorban kisebb városokban tanító – tanár számára, hiszen a város perifirikussága ellenére élénk kulturális és kereskedelmi életet élt, iskolái jó hírnévnek örvendtek, és magas volt az oktatás színvonala. Természetesen Kassáról elkerülni is kedvező lehetett, még ha nem is mindenkinek. Egy Pozsonyban, vagy Budapesten felajánlott állás bárkit elcsábíthatott, de a Kassáról elkerülők jelentős része nem felfele volt mobil, földrajzilag, hanem lefele. Az egész országban itt működött elsőként ipariskola 1872-től, s a századforduló után

is nagy jelentőségű maradt. A Kassáról elkerülő tanárok viszont vagy valamilyen büntetésként kapták az áthelyezést, mint Sziklay Ferenc, akit házassága miatt helyeztek át Fehértemplomba (Lásd első rész), vagy feljebb kerültek a városi, illetve a szakmai ranglétrán, mint pl. Szigethy Lajos, aki a Budapesti Fasori Evangélikus Gimnázium igazgatója lett, vagy Rodiczky Jenő, aki egyenesen miniszteri tanácsosi kinevezést kapott. Nagy volt a jelentősége ugyanakkor annak a ténynek is, hogy számtalan tanár helyezkedett el más pályán, így pl. az ipariskolából sokan mérnökként építették tovább karrierjüket, míg a premontrei papok sok esetben az egyházi ranglétrán léptek tovább.

A tanárok száma 1918-ban

1918-ban 243 volt a státuszok száma az állami elemik, a hadapródiskola, valamint a polgári fiúiskola és a tanonciskolák nélkül, ami a nekik megfelelő 16 iskolában 1911 során 254 volt. Ezeket az iskolákat azért hagytuk ki, a tanárokat vizsgálva, mert az 1918-as évre nincs (nem maradt fenn) kassai, csak országos címtár. Ez utóbbiban azonban nem szerepelnek az elemi iskolák tanítói, sőt a polgári fiúiskola sem. A hadapródiskolát, pedig nem tekinthettük teljes értékű iskolának, hiszen tanárai katonák voltak, akiket évről évre átvezényeltek az ország egyik feléből a másikba. Ennek következtében 1906 és 1911 között 100%-uk kicserélődött, s az adatokban ez nagy torzítást okoz. 1911 és 1918 között tehát némi csökkenés észlelhető a tanári állásokat illetően. Érthető, ha a háború után az iskolaügy háttérbe szorult: 214 volt a tanárok száma, ami 23 dupla és mindössze 3 tripla státuszt jelentett. Ez természetes, hiszen hiányoznak a tanonciskolák és tanfolyamok, ahol a felsőkereskedelmi és az ipariskola tanárai, vagy az Orsolyák tanítottak. 159 tanárból, aki még 1906-ban tanított, azokban az iskolákban, melyeket az 1918-as országos címtárban is megtaláltam, 48 még 1918-ban, a háború után is tanított, vagyis a 30%-uk tizenkét év után is a helyén maradt.³⁰³

A Monarchia időszakában a tanári pálya, ha nem is mondható anyagilag a legjobbnak, mégiscsak biztos megélhetést, egzisztenciát nyújtott, s ráadásul olyan társadalmi megbecsülést jelentett, amely elsősorban a szakma hagyományainak, az egyetemi végzettség viszonylagos ritkaságának és a tömegek által a tudásba vetett

³⁰³ Magyarország Tiszti Czim- és Névtára 1918.

mitikus hitnek és tiszteletnek volt köszönhető. Ugyanakkor a tanári élet a szorosan szakmainak nevezhető karrieren kívül is kedvező társadalmi lehetőségeket kínált. Nemcsak külföldre utaztak a tanárok – Balassa János, pl. 1912-ben Angliába, Wein János kollégája, pedig Belgiumba utazott az ipariskola költségén³⁰⁴, s az ilyen utak nem voltak ritkák – hanem további anyagi lehetőséget és társadalmi megbecsülést is biztosított. Nyugdíjazás után, pl. továbbra is viselhette valaki az igazgatói címet, s illetményét is e szerint kapta (Lelky Gyula és Lukács János 1914-ben). Vagy kaphatott valaki tanári állása mellé egyéb címeket is, ami nem volt nagyon ritka. Az előbb említett két tanár 1909-ben és 1913-ban királyi tanácsosi rangot nyert a királytól, de rajtuk kívül Schleis Miksa főművezető is ugyanilyen kinevezést kapott. Némileg szokatlanabb karrierre példa Rodiczky Jenő sorsa, akit 1883-ban neveztek ki a gazdasági tanintézetbe igazgatónak, de 1887-ben már asztalnoki méltóságot kapott, s 1892-ben el is hagyta a tanári pályát és a földművelési minisztériumba került.³⁰⁵

A tanári kar az Első Csehszlovák Köztársaságban

A tanárok száma 1924-ben

1924-ben 329 a státuszok száma, az elemikkel, tanfolyamokkal stb. együtt. A tanárok száma 297, a dupla státuszokból 26, és a három státusszal rendelkezőkből három akadt.³⁰⁶ 33 azoknak a tanároknak a száma a 297-ből, akik már 1918-ban is, és 1924-ben is tanítottak: ez mindössze 11%. Megnöve a szám, ha az 1918-as címtárban minden iskola benne lenne, így az Orsolya-rendi iskolák mindegyike is. Ugyanakkor, 1911-es év tanárai közül 30-an maradtak 1924-ben is tanárnak, ami a 297 fő 10%-a. De ha megnézzük, hogy kik azok, akik az 1918-as és az 1911-es címtárakban egyaránt szerepelnek, s egyben az 1924-esben is, akkor a számuk 50. Ők tehát azok, akik 1918-ban, vagy 1911-ben is már tanítottak, és 1924-ben szintén tanári alkalmazásban maradtak Kassán. 1924-ben tehát a tanári karban a régi tanárok aránya: 16,8%, amely arány 1911-ben 51,3% volt az 1906-os régi tanárokkal

³⁰⁴ Antal Á. (1996): A Kassai Ipariskola története. OPMK, Budapest. 47. o.

³⁰⁵ Gaál L. (1974): Rodiczky Jenő. Akad. K., Budapest. 19. o.

³⁰⁶ Košice Város Magyar Nyelvű Címtára 1924. ezentúl KVMC 1924. ŠVKK (Štátná vedecká knižnica Košice) 139/924

összevetve. Az értékek tovább nőnének, ha csak azokat az iskolákat vennénk figyelembe, melyek 1918 után is megmaradtak, ha nem vennénk figyelembe, pl. a jogakadémiát. Természetesen nem mindegy, hogy hogyan járunk el, de mind a két megoldás megindokolható. Ha meghagyjuk a jogakadémiát, akkor azt a strukturális változást juttatjuk kifejezésre, melyet az iskolaügy azon átszervezése okozott, melynek következtében maguk az iskolák alakultak át: ez viszont torzítja a természetes kicserélődésről alkotható képet. Mindenesetre jelentős változást nem okoz, mint ahogy feltehetően az sem okozott volna, ha megmarad a jogakadémia.

35. táblázat.

A tanárok és a státusok számának alakulása 1918 és 1924 között

	Státusok száma	Tanárok száma	Kicserélődött tanárok száma	Új tanárok száma	Megmaradt tanárok száma	Csere mértéke: %
1918	222	201	-	-	-	-
1924	210	186	174	159	27	86,5

Forrás: Magyarország Tiszti Czim- és Névtára 1918 és KVMC 1924

A fenti táblázat adatai csak azokat az iskolákat tartalmazzák, amelyek mind 1918-ban, mind 1924-ben léteztek, és egyben mind a két címtárban megtalálhatók. Így nincsenek benne az elemi iskolák, a polgári fiúiskola, a jogakadémia, a Domonkos-rendi és az evangélikus iskolák. Benne vannak viszont azok, melyek megmaradtak, és csak valamilyen változás történt velük: pl. államosították, vagy koedukálttá tették őket. Ahogy már említettem, különbséget jelentett volna, ha benne hagyjuk azokat az iskolákat – mint a jogakadémia – amelyek teljes egészükben megszűntek, vagy elköltöztek Magyarországra, az említett példa esetében Miskolcra. Nehéz megítélni ezeket a változtatásokat, hiszen egyrészt a korábban oly nagy jelentőségű, és Kassa számára fontos oktatásügyet tették vele tönkre, megszüntetve szinte az összes felsőoktatási intézményt, és természetesen az is nyilvánvaló, hogy ezek az intézkedések elsősorban a magyarságot érintették hátrányosan, hiszen nemcsak, hogy nem volt szlovák hallgatója ezeknek az iskoláknak, hanem az irántuk való kereslet is igen alacsony volt részükről. Erre

panaszkodtak a magyarok. Ugyanakkor az említett jogakadémia esetében, egy ekkor már elavult iskolatípust szüntettek meg. Még nehezebb a megítélése az egyházak háttérbeszorításának, mely nemcsak a kassai iskolákra, hanem az egész csehszlovák kormány szekularizációs politikájára jellemző volt. Ezt a jelenséget a korban mindenesetre a modernizáció jeleként értelmezték a sok tekintetben valóban demokratikusabb Csehszlovákiában. Az mindenesetre biztosan állítható, hogy Kassa elvesztette az oktatásügyben betöltött központi szerepét: a tanszemélyzet létszáma az 1906-os állapotoknak felelt meg 1924-ben is, miközben a város lakossága majdnem a kétszeresére nőtt. Egész Szlovákiában Pozsony maradt meg egyedül igazán központi szerepkörűnek, nemcsak az oktatás terén, ami nagymértékben hátravetette a decentralizáció folyamatát, s így akadályozta a térség fejlődését.

Az biztosan állítható, hogy ebben a tekintetben jóval nagyobb a változás Trianon következtében, mint lenne a nélkül, még akkor is, ha a háború időszakát is beleszámítjuk mindebbe. Különösen igaz ez a nagy presztízsű középiskolák esetében, úgy, mint a főreáliskolánál, ahol 19 tanárból mindössze 2 maradt a helyén, vagy a premontrei gimnázium esetében, melynek egyetlen tanára sem folytatta a tanári pályát. De így járt a kir. kat. elemi tanítóképző is, ahonnan egyedül a hitoktató Demeter István tanított tovább, viszont a tizenkét tanár és tanító egyike sem. Az igazgatók, természetesen, szinte mind megváltoztak, az egyetlen, aki tovább tanított, Balassa János, az ipariskola igazgatója 1918-ban, de ő is csak, mint szakosztályvezető, mérnök maradt a magyar osztályban. További példa a Főreáliskola volt tanára, Beniács János, akiből az immár állami tanítóképző igazgatója lett. Az állami felső leányiskola rendes tanára, Czieglez Ignác lesz az Izraelita női kereskedelmi iskola igazgatója, az ipariskola tanára Kirchknopf András pedig az Orsolya-rendi egyéves kereskedelmi szaktanfolyam igazgatójává lép elő. Az izraelita elemi iskola egyik volt tanára Horváth Samu szintén igazgató lesz, és a Hunyadi utcai elemi igazgatója, Vargóczy János a helyén marad, és ez az iskola marad egyúttal a magyar elemi. A 23 igazgatóból 11 magyar nemzetiségű, igaz, hogy csak a tanfolyamokon (melyeknek saját igazgatójuk volt), és az egyházi iskolákban, s egyetlen középiskolában sem. A legkisebb mérvű cserélődés egyébként is az egyházi iskolákban történik. Azokban a felekezeti iskolákban, amelyek egyáltalán megmaradtak alig-alig történt valami: így az izraelita iskolák tanárai között a változás szinte észrevehetetlen, sőt olyan tanárokat is alkalmaztak, akik korábban máshol tanítottak, mint Kerekes Györgyöt, aki a felsőkereskedelmi tanára

volt, s egyben az összes idekapcsolódó tanfolyamé is, 1924-ben pedig az Izraelita női kereskedelmi tanfolyam tanára lett. Az Orsolya-rend megmaradt iskolái sem érzik meg közvetlenül a változást, az apácák jelentős része a helyén maradt. Nem ilyen szerencsések viszont a Szent Domonkos Rendi Nővérek. Ők csak 1903-ban telepedtek le Kassán, s a polgári iskola első és második osztálya 1912-ben, a harmadik, negyedik pedig 1913-ban indult csak el. Bár az iskolát igazgató máter visszaemlékezésében 1922-re teszi a dátumot, amikor kiutasították őket az országból, arra hivatkozva, hogy nem szlovák illetőségűek, Wick Bélának hihetünk inkább, aki szerint ez majd csak 1924-ben következett be. S valóban az 1924-es címtárban is még magyar máterek vannak, a zárdát ekkor a morvaországi kongregáció vette át, s 1933-ban óvónőképzőt, 1934-ben, pedig leánygimnáziumot létesítettek. Mindenesetre csak 1938. augusztus 20-án jöhettek vissza, ekkor még csak az elemi iskola indult újra, majd 1941-42-től a polgári is. Az internátus épülete, a Rákóczy körút 8. sz., azonban mindvégig a rendé maradt, ahol öt vagy hat máter lakott, az igazgató, a prefekta és két vagy három felügyelő. Ők együtt éltek a bentlakó diákokkal, három hálóteremben, melyek elég tágasak voltak (53, 45 és 51 négyzetméteresek). Ezen kívül egy ebédlő (87 nm), két kicsi betegszoba (9-10 nm), két fogadószoza (18-22 nm) és mindössze egyetlen kicsi (4,37 nm) fürdőszoba állt rendelkezésükre.³⁰⁷

A változás tehát éppen azon iskolák tanárai közt a legnagyobb, ahol az állások korábban a legstabilabbak voltak, vagyis a középiskolák nagy tekintélyű tanárainak körében. Azoknak az egyházi iskoláknak, melyeket meghagytak, a belső életébe nem szóltak bele: ennek irányítását a megfelelő egyházakra bízták, összhangban azzal, ahogy a terület vesztett egyházak az élet mellékes szereplőivé váltak a demokratikus berendezkedésű országban, és a különböző felekezetekhez tartozás is az emberek magánügyévé vált. A fejlődés, modernizáció eme vonásai különösen a magyarországi állapotokkal való összehasonlításokor ütköznek ki, ahol a felekezeti hovatartozásnak még a negyvenes évek elején is igencsak nagy volt a jelentősége.³⁰⁸ A 19 premontrei tanárból 1906-ban 10 tanít 1911-ben is, és hét még 1918-ban is folytatja a szakmát. A Főreáliskola esetében 13 tanárból nyolc maradt meg 1911-ben, és négy még 1918-ban is tanít. Ráadásul az 1918-as címtár az 1917-

³⁰⁷ A Kassai Szent Domonkos Rendi Nővérek évkönyve 1942-43. 12. o.

³⁰⁸ Jól illusztrálják mindezt Sziklay Ferenc életútjának ide vonatkozó részei, 1911-ből és 1943-ból.

18-as tanév adatait tartalmazza, ami azt jelenti, hogy 1917-re sokan még nem tértek vissza a háborúból.

A tanárok nemzetiségi megoszlása 1930-ban

Hogy milyen mértékű volt a változás, és hogy mit jelentett a 86,5%-os csere, azt abból is láthatjuk, hogy a kassai tanszemélyzet nagy része a két háború között csehszlovák nemzetiségű volt.

36. táblázat.

A kassai tanárok nemzetiségi megoszlása 1930-ban

Csehszlovák	Német	Magyar	Zsidó	Összes
308	9	64	9	390

Forrás: Sčítání Lidu v R. Č. II. Díl. 3. část 194 o.

A számokat és arányokat leginkább a magyar és csehszlovák iskolák és osztályok számával érdemes összevetni, és a jelenlévő népesség nemzetiségi megoszlásával. A tanárok 79%-a volt csehszlovák, míg a lakosságnak mindössze 62,5%-a volt az, látható tehát, hogy aránytalanul nagy volt a tanárok között a csehszlovákok száma. Mindez azonban érthető, ha figyelembe vesszük a tanügy szerepének kiemelkedő jelentőségét, valamint azt, hogy a dualizmus alatt nem voltak szlovák nemzetiségű tanárok, s a nem magyar anyanyelvűek közül is mindössze a segédszemélyzet nem beszélt magyarul, a magyar tanárok többsége azonban nem beszélte a szlovák nyelvet. A magyarok 16,4%-nyi részvétele a tanításban nem éri el a lakosságban mért 19,8%-nyi arányukat, s ez összecseng azzal a ténnyel is, hogy még a magyar iskolák száma sem érte el azt a mértéket, melyet a magyarság aránya megkövetelt volna egész Szlovákiában. Már 1923-ban mindössze 758 tisztán magyar nyelvű elemi iskola volt, mely az iskolák 20,2%-a volt csupán a magyarság 23,5%-ával szemben. Az ezt követő öt évben, pedig megszűnt 32 magyar iskola és 11 magyar osztály. Kassán is, valamint a közép- és felsőfokú oktatásban is hasonló arányokat találhatunk.

Kassa népességének származási hely szerinti összetétele a két háború között

Hogy mekkora volt a csehek és a szlovákok aránya a tanárok közt, nem tudjuk, viszont következtethetünk abból az adatból, hogy hányan származtak 1930-ban cseh, illetve szlovák területről.

37. táblázat.

Kassa lakosságának összetétele születési hely szerint 1930-ban

Cseh	Morva és Szilézia	Szlovákia	Kárpátalja	Külföld	Ismeretlen	Összes
6582	4441	48061	2106	8882	45	70117

Forrás: Sčítání Lidu v R. Č. III. Díl. 36 o.

Habár a cseh területekről származók a lakosságnak mindössze 15,7%³⁰⁹-át tették ki, ezek nagy része a hivatalokban helyezkedett el, így pl. a tanügyben. Arányukat tekintve tehát ezeknek a foglalkozásoknak, s így a tanárságnak az esetében is magasabbnak kell feltételeznünk. Mivel a közszolgálatban, és szabadfoglalkozásuként 8358 személy dolgozott 1930-ban Kassán, akiknek több mint háromnegyede csehszlovák nemzetiségű volt, feltételezhető, hogy ezek túlnyomóan csehekből tevődtek össze, s így a tanszemélyzet 308 főnyi csehszlovák gárdájáról is feltételezhető, hogy nagyrészt cseh volt. Az első öt helyen nagyobb cseh és morva városok álltak: Prága, Pilsen, Brünn, Olmüc és Ostrava. Hozzá kell azonban tenni, hogy Kassa társadalma nem változott ebben a tekintetben olyan nagyot, hiszen már a dualizmus alatt is a kassaiak nagy része nem Kassán született, és ugyanezt a képet láthatjuk 1930-ban is, mikor a lakosság mindössze 34,6%-a született ugyanitt. Ez a szám csak kevéssel marad alatta az 1918 előttieknek.

A 8882 külföldi nagy része Magyarországon született, éppen azért lettek a népszámlálásokban külföldiek, mert nem tudták kassai származásukat, vagy huzamosabb ideje ott tartózkodásukat igazolni, s így állampolgárságot sem kaphattak.

³⁰⁹ Pozsony esetében ez az érték: 19,6 %.

A tanárok lakóhely szerinti eloszlása 1924-ben

A legfontosabb tanulság abból szűrhető le számunkra, ha összehasonlítjuk a tanárok lakhely szerinti eloszlását 1924-ben, az 1906-os hasonló mutatóval. 186 tanár címét sikerült kideríteni 1924-ben, akik közül még ekkor is 103, azaz 55,4%-a lakott a szorosán vett belvárosban. (Lásd 4. melléklet.) A többiek között is több eperjesi tanár található. Ez arról árulkodik, hogy a társadalmi hovatartozásuk bizonyos értelemben nem változott, a társadalom középső rétegeinek szerkezete nem módosult oly mértékben, ahogy a tanárok egyébként személyükben kicserélődtek. Nem beszélve arról, hogy ez alatt az idő alatt a város lakossága jelentősen megnőtt, 1910-ben 44211, 1921-ben már 52898 fő lakott itt. Ennek következtében a belváros határainak a kitolódását is figyelembe lehet venni, melyre 1906 és 1924 között került sor. Persze nemcsak az elavult történelmi városhatár húzott számunkra határt, és nem is csak az 1906-os címtár kerületi felosztása. Még ebben a két világháború közötti időszakban is hatott a társadalmi-földrajzi válaszvonal a belváros és a külváros között. A belváros olyan nyilvános teret alkotott, ahol nemcsak az üzletek és a hivatalok székeltek nagy számban, hanem kis mértékben a polgárok magánszférájának is otthont adott. Itt található a Fő utca, a korzó, ahol a város tiszteletben álló polgárai demonstrálták „polgári” mivoltukat, a város szűkebb köréhez tartozásukat, de a belváros elkülönülése más területen is megfogható. Akár még a harmincas években is egy fiatal párnak csak a Fő utcán volt szabad együtt mutatkoznia, s ha kapcsolatuk hivatalos formát öltött, azaz a családok és a város társadalmá előtt valamiféle legitimitást nyert, már együtt mutatkozhattak a Rákóczy esetleg már a Bethlen körúton is, ami pontosan az első kerület, azaz a belváros határa, de kijebb semmiképpen sem.³¹⁰ A belváros tehát továbbra is őrizte kollektív funkcióit, a két háború között is szerepe van a város „polgárainak” önartikulációjában. Az itt lakásnak jelentése volt, a szorosabb együvé tartozást, a társadalmi középhez tartozást is jelentette. A város térszerkezete, méretének növekedésével kitágult és átrendeződött valamelyest, de a régi vonások még mindig érezhetőek voltak.

Ugyanakkor a legfontosabb információ számunkra nem a városról, hanem a lakosairól szól. A tanári kar nagy része kicserélődött, az új tanárok más nyelvet

³¹⁰ Sziklay L. Egy kassai polgár emlékei. Visszaemlékezések, kézirat

beszéltek, máshol születtek, más iskolákba jártak. Mindezek ellenére ugyanoda költöztek, ahol a régi tanárok laktak, a városnak ugyanazon részébe, ezzel igazolva, hogy társadalmi hovatartozásuk, s egyben a város középrétegeinek tulajdonságai nem változtak egyenes arányban a politikával és a gazdasággal. Ennek az oka az volt, hogy az itt maradt lakosok saját értékrendjüket és világukat közvetítették az újonnan érkezők számára. Mégiscsak ők éltek itt akár évszázadok óta, ami az ellentmondásos helyzet ellenére értékközvetítő szerepbe helyezte őket. Hiába volt akár ellenséges az új szlovák tanár a magyarokkal szemben, a polgári státus számára megtisztelő volt, s ennek kifejezésére továbbra is csak a korábbi minta szolgált számára. Sziklay Ferenc sorsa ebben a tekintetben nem a lecsúszásról szól, ami természetesen az állásukat elveszített magyar tanárok esetében általános. (Erre példát szolgáltatnak az Ötödik rész migránsai.) Sziklay ugyanis éppen egy elegáns – legalábbis azzá váló – kertvárosi negyedbe kénytelen kiköltözni. Ez az esemény a város kereteinek, archaikus formáinak átalakulását jelzi, mely – habár megkésve – de mégiscsak megindul Kassán is.

A tanárság lakóhelyi eloszlásából a város ökológiai szerkezetének alakulását illetően feltételezhető, hogy az a változás, mely a tanárság belső kerületbeli koncentrációjában bekövetkezett, azaz a 75,4%-ról 55,4%-ra történő csökkenés, a történelmi városmag kispolgárosodásának köszönhető. Ez egybecseng a város lakosságának növekedésével – különösen, ha figyelembe vesszük a nagyarányú befele történő migrációt a környező falvakból – és az általános városfejlődési folyamattal Csehszlovákiában és Európában is.³¹¹ Szintén e mögött a változás mögött bújkol meg éppen annak a lokális ethnosznak a gyengülése is, mely a város tanárságát, középosztályát korábban jellemezte, összetartotta. Mindazonáltal az a középkorias funkció, mely a város belső kerületét elkülönítette a többitől, a 19. század folyamán – ellentétben az általános európai tendenciával – nem változott lényegesen. Köszönhető volt ez részben annak is, hogy ekkor a város népessége nem fejlődött az európai városokhoz hasonló mértékben, s így az eltömegesedés jelensége sem jellemezhető. Éppen a két háború között nekilendült népességfejlődés és modernizáció az, ami ennek a százalékcsökkenésnek a hátterében áll, de ennek ellenére, még ekkor is megőrzi sajátos szerepét a belváros. A belváros természetesen mindenütt sokkal inkább alkalmazkodik a polgári mércéhez, ahol a

³¹¹ Musil, J. (1973): Prága ökológiai struktúrájának fejlődése. In: Szelényi I. (szerk.) Városshociológia. KJK, Budapest. 224-251. 240. o.

csendben maradás, az önfegyelem, a szociabilitás minimálisra szorítása jelenti a normát.³¹²

A tanárok jövedelme 1924-ben

A nyilvános nép- és polgári iskolák tanszemélyzetének szolgálati járandóságait és nyugdíjilletményeit a 274/1919-es sz. tv. szabályozta.³¹³ A tanárok a IX., a X. és a XI. fizetési rangosztályba kerültek, ezeken belül a C és D osztályokba. Ettől függően hat és kilenc év között változott az előrelépés ideje. Azonos rangosztályon belül magasabb fizetési fokozatba – öt fizetési fokozat volt – azonban hamarabb, azaz két év alatt is kerülhetett valaki. A XI. rangosztályban, ennek megfelelően, 2808 és 3788 csehszlovák korona között keresett egy tanár (havonta), míg a X. rangosztályban 3708 és 4608 csehszlovák korona, a IX.-ben pedig 4608 és 5808 korona között kerestek a tanárok. Nem sokkal maradtak el az iskolaszolgák ettől a 2100 és 4908 korona közötti keresetükkel. Legalsó fokozatba a helyettes tanárok kerültek, míg az ideiglenes tanárok a X. fizetési osztályba soroltattak. Hatvan év fölött, vagy harminc szolgálati év után nem lehetett már előlépni. Az iskolaigazgatók, az állami közép-, kereskedelmi és ipariskolákban a VI. rangosztályba kerültek, ami 9408 és 12108 korona közötti jövedelmet jelentett; ugyanakkor az állami kétosztályos kereskedelmi, szak- és alsó gazdasági iskolák igazgatói, a középiskolák vezetői, az ipariskola szakvezetői csak a VII. osztályba kerültek, 7-9000 korona fizetéssel, de elő lehetett léptetni őket idővel a VI. rangosztályba is. A szak- és gazdasági iskolák vezetői a VIII. osztályba, a tanfelügyelők viszont az V. osztályba jutottak, ahol már 12-16000 koronát is kerestek. De tanfelügyelőből mindössze kettő volt: az egyik az a Gara János, aki 1906-ban már a felsőkereskedelmi tanára, s egyben a női kereskedelmi tanfolyam, a kereskedő tanonciskola tanára is és a felügyelő bizottság tagja. Ő a Fő utcán, az Andrássy palotában lakott, még 1924-ben is, csak éppen Gara Jánosból Šimeček Gara János lett, és továbbra is tanított, immár az Állami Kereskedelmi Akadémián.

További lehetőség, ha túlóráat vállaltak, ez minden tudományos óráért heti egy alkalommal 300 korona, helyettes tanároknak 240, s minden egyéb típusú óráért

³¹² Gyáni G. (1998): Az utca és a szalon. Új Mandátum, Budapest. 40. o.

³¹³ A szlovákországi középiskolákról szóló határozmányok hatályosságát megváltoztatta a 293/1919 sz. tv.

240/192 korona volt. A tanítók ezenfelül kaptak még évi 1200 korona pótlékot, ami tíz éves szolgálat után 1800-ra emelkedett. Járt még drágasági pótlék, amit a 106/1919 sz. kormányrendelet kiterjesztett minden állami szolgálatban lévő tisztviselőre és a tanszemélyzetre is, ez is rangosztályonként különbözött és 900 és 4620 korona között mozgott évente. Másképp is megpróbált a csehszlovák kormány segíteni, pl. egyszeri segílyt nyújtott 1919-ben 180 és 1250 korona között, és gondoskodott a hadiözvegyekről, árvákról (31/1919 sz. miniszteri rendelet).³¹⁴

A tanárok fizetését 1926-ban módosította a 103/1926 sz. tv.³¹⁵ Egységesen lecsökkentette évi 15000 és 39000 korona közötti összegre, de a tanárok is kaptak működési pótlékot 2148 és 7200 korona között. A tanítók, szolgálati idejüktől függően, 9900 és 30600 korona közt kerestek, pótlékuk 2400 és 12480 koronára változott évente. Nem biztosíthatott túl fényűző életet egy ekkora fizetés, hiszen például egy vidékre szóló levélre is 1 koronás bélyeget kellett ragasztani, és 10 korona alatt még bérkocsiba sem lehetett beszállni: ennyiért vitt ki az egyfogatú nappal a vasútállomásra; egy korona volt a Kassai Újság³¹⁶ ára, havi előfizetésben pedig 20 korona. Sziklay pl., aki 1924-ben írta be lányát elemibe 261,5 Koronát kellett, hogy fizessen tankönyvére és 46 Koronát beiratkozási díjként. (Nem tartozik a tárgyhoz, de természetesen mai összehasonlításban másképp kéne értelmeznünk az anyagi helyzetet.)

Az országhatárok megváltozásával megváltozott a valutánem is. 1919-ben megállapították ugyan a csehszlovák és a magyar korona váltását 2,5-ös szorzóval, de időközben főleg Magyarországon igen nagy infláció bontakozott ki. Csak illusztrációképpen felsoroltuk néhány termény árát az alábbiakban.

³¹⁴ Pálesch E. (szerk.) (1919): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 346-361. o.

³¹⁵ Perényi B. (szerk.) (1926): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 146. o.

³¹⁶ Ez persze nem biztos, hogy a legjobb példa, mert a középosztálybeli társaságokban a „Kacsai Pfújság” gúnynévre hallgatott, de az ára így is mértékadó.

38. táblázat.

A tanári fizetések és a terményárak 1906-ban és 1924-ben
(Az árak magyar és csehszlovák Koronában)

	Legkisebb fizetés/év	Legnagyobb fizetés/év	Átlagfizetés/év	Kenyér ára /kg.	Tej ára/l.	Burgonya ára/kg.	Sertéshús ára/kg.
1906	1820	4300	3060	0,22	0,17	0,06	1,46
1924	44496	74880	59688	3,11	1,94	0,85	16,42

Forrás: Statistická příručka Republiky Československy II. (1925): štátní úřad statistický. Praha: Bursik a Kohout. és Magyar statisztikai évkönyv Új Folyam 1906 (1907):, Athenaeum, Budapest. 199. o.

Megfigyelhető volt az a jelenség, hogy a legmagasabb fizetések kevésbé, az alacsonyok viszont nagymértékben növekedtek, mely az új kormány szociális érzékenységének köszönhető. A dualizmus alatt a fizetési osztályok és fokozatok rendszerében óriásiak voltak a különbségek, és Magyarországon a két háború között sem változott a helyzet. Ezek a jövedelemben mutatkozó különbségek természetesen társadalmi különbségeket is eredményeztek, illetve fenntartották a már meglévőket. A Masaryk vezette csehszlovák kormány demokratikus voltának egyik bizonyítékaként foghatjuk fel ezt a kisebb különbségeket eredményező fizetési táblát. Természetesen itt is voltak kiugróan magas jövedelmi lehetőségek, elsősorban a politikai elit számára, de ez csak egy kisszámú elszigetelt csoportot jelentett.

Nivelláló tendencia érzékelhető tehát, ha a két évben a legalacsonyabb és a legmagasabb elérhető fizetéseket vetjük össze. 1906-ban a tanárok által elérhető legalacsonyabb és legmagasabb fizetési osztályok között 7,14-szeres volt a különbség, míg 1924-ben ez csak 4,31-szeres. A konkrétan a tanárok számára felállított fizetési osztályokat figyelembe véve, és az öt év szolgálati idő alatti sávokat nézve a különbség továbbra is fennáll: 1906-ban 2,57-szeres, 1924-ben 1,64-szeres. Némi kiegyenlítő ereje volt a Monarchia időszakában a lakáspénznek, mely nem mutatott ekkora különbségeket, de a tendencia így is megmaradt. Ha 1906-ban beszámítom a lakáspénzt, és 1924-ben a drágasági pótlékot, a különbség: 2,36-szoros illetve csak 1,68-szoros. Elsősorban az alacsonyabb fizetésű tanárok, tanítók helyzete javult tehát, ami összhangban áll a csehszlovák kormány szlovákiai

iskolapolitikájával is, nevezetesen, hogy az alsó fokú képzésre helyezte a hangsúlyt, a felső fokú képzés részben meg is szűnt, ahogy arról korábban szoltunk.

A fizetések közötti kisebb differencia homogénebb tanárságot és hivatalnokréteget eredményezett. A tanárság ugyan mindig is egyöntetű sokaság volt, így azonban a tanítók is felzárkózhattak – jövedelmük tekintetében – a tanárokhoz, sokkal inkább, mint a Lex Apponyi idején. Ez a folyamat hozzá tartozott ahhoz a modernizációhoz, amely az új köztársaságot jellemezte. Mindennek a hátterében azonban nem csak a politikai szándék állt, hanem az, az általános gazdasági növekedés is, mely megmutatkozott az összes fizetések emelkedésében. Mindez annak ellenére bekövetkezett, hogy a szlovák területek gazdasági és politikai szempontból egyaránt a cseh részek mögé szorultak. A cseh ipar már a Monarchiában kiemelt jelentőségű volt, és jóval fejlettebb, a magyarnál, a tanárság és a középosztály anyagi helyzetének javulása így részben a cseh gazdaság húzóerejével magyarázható. Az ipar erejének 70 százaléka a cseh területekre koncentrált. A közép-európai országokba való kivitele 1918 után ugyan jelentősen csökkent (52 százalékról 37 százalékra), a cseh tőke viszont a többi térségbeli országhoz képest jelentős volt.³¹⁷ Annak ellenére, hogy ennek megoszlása a cseh területek javára tolódott el, a szlovák gyárak is jelentős gazdasági háttérrel bíztosítottak.

A nemek szerinti megoszlás 1924-ben

1924-ben 329 státusból 105 volt nő által betöltve, azaz majdnem az egyharmada. Ez nagyrészt abból adódik, hogy a tanítók közel fele nő volt, valamint, hogy az Orsolya és Domonkos-rendi iskolák tanítói szinte kizárólag apácák, a középfokú iskolák és tanítóképző tanárai viszont kizárólag férfiak voltak. Mindössze egy nő tanított az állami reálgimnáziumban és egy a főreáliskolában. A Monarchiához képest ez mindössze annyi változást hozott, hogy legalább két tanárnő már volt 1924-ben, míg 1906-ban egy sem akadt (más években sem). Nem is beszélve az állami reformált leánygimnáziumról és internátusról, ahol a húszfős tanszemélyzetből tizenhárom volt a tanári státuszban lévő nők száma.

³¹⁷ Vigh K. (1996): A szlovákiai magyarság sorsa. Bereményi, Budapest. 59-61. o.

41. kép Az Állami reformált leánygimnázium és internátus, (a kép a hetvenes évekből)

Lényegében tehát nem változott e téren sok minden, hiszen a nagyobb presztízsű, nagyobb fizetéssel járó tanári állásokat továbbra is a férfiak töltötték be. Ebben a tekintetben tehát még a modernizációban sokkalta előrébb tartó csehszlovák köztársaság sem igazán plurális. A tanári pálya továbbra is férfias, míg a tanítók esetében sincs érdemi változás. Az egyetlen kivétel talán a leánygimnázium, mely talán kivételesnek is tekinthető, hiszen a csehszlovák kormány az iskolákat – a magyarok nagy bánatára – koedukálttá tette, s ez utóbbit természetesen szintén a fejlődés jeleként kell értelmeznünk. Mindezt annak tudhatjuk be, hogy a tanárság társadalmi helyzetében nem következett be lényeges módosulás, a város tradicionális „polgári” társadalma mintaként tovább élt. Bármennyire is törekedett a központi hatalom a reformokra, bármennyire is próbálta, pl. a tanítókat – fizetésük felzárkóztatásával – a tanárságba egészében beolvasztani, a tanárság és a középosztály megőrizte sajátos jellemvonásait, melyek korábban a város társadalmán belül körülhatárolható entitássá tették.

Magyarországi összehasonlításban láthatjuk, hogy a háború előtti 30%-ról a húszas évekre 44%-ra emelkedik a tanítók között a nők aránya. Ez viszonylag

nagyfokú feminizálódást³¹⁸ jelent, kb. hasonló arányokat, mint Kassán. Ráadásul erre az időszakra egyre gyakoribbá vált, hogy házasság után is a pályán maradtak a tanítónők, akárcsak Magyarországon. Ugyancsak hasonló a helyzet a társadalmi integrációjukkal: a tanítónői pálya tipikusan középosztályi feleség vagy lány karrier, ha muszáj állást vállalnia, s azt megtartania házasság után. Ez a feminizálódás azonban nem jelent egyet – mint Magyarországon – a folyton romló díjazással és egyben a velejáró presztízsveszteséggel. Míg pl. Budapesten – a korábban Halmi Piroska esetével példázott – Monarchia-béli gyakorlat uralkodott, azaz a nem megfelelő iskolai végzettségnek való besorolás, addig Csehszlovákiában ez nem volt lényeges társadalmi probléma. Semmilyen szankció nem sújtotta a nőket. Ennek a demokratikusnak nevezhető gyakorlatnak köszönhetően a tanítók, kivált a tanítónők – részben házasságuknak is köszönhetően (bár erre nincs rendszeres adat) közelebb kerültek a tanárok középrétegi helyzetéhez, mint Magyarországon. Másik oldalról nézve a tanítói pálya egy felfele mobilitási csatorna is volt elsősorban a kispolgári réteg számára. Természetesen Kassán is létezett egyfajta társadalmi-középosztályi kirekesztés a „falusi ucsityelkákkal” szemben, de a városi elemi és polgári tanítók pozíciója és státusza némileg eltérő volt. Jól példázza ezt az Ötödik részben bemutatott Cseh házaspár esete, akik vidékről kerültek Kassára, s később a férj karrierje tovább ívelt felfele. A kassai középrétegek nyitottságát mutatja ez a példa az alulról feltörekvő rétegekkel szemben. Hogy mindebben mekkora szerep jutott Kassa plurálisabb, nyitottabb társadalmának, és mekkora a csehszlovák demokráciának nehéz lenne megbecsülni, valószínűleg mindkettő szerepet játszott benne.

Az iskolai végzettség 1924-ben

A tanszemélyzet iskolai végzettségét a 247/1919 sz. tv. szabályozta.³¹⁹ Ennek megfelelően a középiskolai tanároknak egyetemi végzettséget írt elő, míg a tanítók számára továbbra is elegendő volt a tanítóképző elvégzése, mely azonban felsőfokú képzéssé alakult. A javítóintézet igazgatója számára jogi végzettség és bírói

³¹⁸ Karády Viktor (1994): A társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon a nők felsőbb iskoláztatásának korai fázisában. In: Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakra, feminizmusról. (Szerk. Hadas Miklós.), Budapest, 176-196. o. 187. o.

³¹⁹ Pálesch E. (szerk.) (1919): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 346. o.

szakvizsga volt megszabva (609/1919 sz. kormányrendelet).³²⁰ Az egyetemi képzési rendszerben a cseh gyakorlat érvényesült, és a doktori címet csak PhD fokozat megszerzésével lehetett elnyerni, ugyanakkor az átvett magyar tanárok összes címét elismerték és fizetési besorolásukat is megtarthatták. A doktori címmel rendelkezők száma 21 volt, ami a 297 tanárnak és tanítónak a hét százaléka. Egyetemi végzettséggel rendelkezett 155 tanár, főiskolát vagy tanítóképzőt végeztek 142-en. Az egyetemet végzett tanárok között tehát a doktori címmel rendelkezők aránya 13,5%, ami az 1906-os 19 %-hoz képest kevesebb. A tanszemélyzet 52,2%-a rendelkezett egyetemi végzettséggel, és volt tanári státusban, ami körülbelül megegyezik az 1906-os 52,6%-kal.

39. táblázat.

A tanárok iskolai végzettségének megoszlása 1906-ban és 1924-ben

	Tanárok és tanítók összesen	Egyetemet végzett	Főiskolát/ tanítóképzőt végzett	Doktori címmel rendelkezik	
				Db.	%
1906	266	140	126	27	19
1924	297	155	142	21	13,5

Forrás: KACL 1906, Ktn 1906-1907, KVMC 1924

A tanítóképzőt végzettek számának gyarapodása azzal magyarázható, hogy eggyel megemelkedett az elemi iskolák száma, a doktori címmel rendelkezők fogyatkozása pedig egyértelműen a jogakadémia elköltözésének volt köszönhető, hiszen a tanároknak ott mindegyike doktor volt, és 1906-ban ez 10 tanárt jelentett. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a magyar tanárok között, éppen az említett okok folytán, lényegesen nagyobb volt az arányuk: pl. még a reálgimnázium szlovák osztályában mindössze egy dr. tanított, míg a magyar osztályban hét. A doktori cím elnyerésének jelentősége a kétféle rendszerben eltérő volt. A magyar rendszerben a könnyen megszerezhető fokozat sokkal inkább titulus volt, az azt viselő társadalmi

³²⁰ Pálesch E. (szerk.) (1919): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye. Prešov. 702. o.

rangját emelendő, míg a cseh szisztémában tudományos fokozat volt inkább, s bár nyilvánvalóan itt is emelt a viselője társadalmi rangján, elsődleges funkciója és a megszerzésére irányuló szándék sem ez volt. A tanárok iskolai végzettsége általánosan a professzionalizáció összetevői közé tartozik, így az egyetlen érdemleges információ éppen a doktori rendszerhez és a fokozatot vagy címet megszerzők számához kötődik. Tudományos fokozatra kevésbé volt szüksége egy tanárnak, ez látható az azt megszerzők alacsony számából, de hogy címre, rangra volt-e szükségük, az nem tudható, hiszen ilyenkor már nem lehetett szerezni sem a korábban ezt elmulasztó magyar, sem a cseh vagy szlovák tanároknak. Az új rendszer viszont egyértelműen a weberi értelemben vett legális uralomra jellemző szemben a magyar szisztémával, mely inkább a tradicionálisra. Az ilyen címek eltörlése tehát szintén a modernebb berendezkedés sajátossága és nyilvánvalóan a lokális, közösségi társadalomra is befolyással volt.

Az 1938 utáni állapot

Érdekes futó pillantást vetni az 1938 utáni állapotokra is, amikor a bécsi döntést követően visszakerült a Felvidék délkeleti része, s így Kassa is Magyarországhoz. Sajnos az 1934-es és az 1936-os kassai címtárak nem tartalmaznak részletes adatokat, így az iskoláknál nem szerepelnek a tanárok. Nem lehetséges tehát az 1938-as rendszerváltás ilyen jellegű rekonstruálása, ennek ellenére talán hasznos megvizsgálni az ezt követő időszakot, hiszen azon tanároknak, akik 1918-ban is tanítottak, majd elhagyták a várost, jelentős része (akik még életben voltak) visszatért Kassára.

1941-ben a tanárok száma 294, az 1924-es 297 tanárhoz képest ez nem jelent változást. Ebből 120 a nők száma, ami mutat ugyan némi emelkedést, de valójában ekkorra sem változik érdemben a helyzet, hiszen 167 középiskolai tanárból továbbra is egyetlen olyan nő akadt, aki nem a leánygimnáziumban, vagy a polgári leányiskolában tanított, s 5 olyan, aki a polgári fiúiskolában oktatott. Tehát az öt nagy állami középiskolában és a kereskedelmi főiskolán (itt tanított Sziklay Ferenc idősebbik fia is) mindössze egy nő tanított. A nők továbbra is az elemikben dolgoztak, arányuk kicsit több mint 50%, 110 tanítóból 60 a nő; illetve természetesen az apácák. Az állami fiú felsőkereskedelminek női tagozata is alakul, s itt 4 nő volt a 10 tanárból.

Miután 1938 november 10-dikén bevonultak a magyar katonák Kassára, számtalan tanár hagyta el helyét, csak a reáliskolából 21 tanárból 15 távozott. A szlovák kormány ugyan elrendelte, hogy minden tanár és tanító maradjon a helyén, de a parancsnak csak 5 tanár és az igazgatójuk tett eleget, a többiek abban a meggyőződésben, hogy úgy sem fognak tudni elhelyezkedni, Csehszlovákiába mentek, de hasonló volt a helyzet a többi iskolában is.³²¹ Mivel alig maradt tanár és tanuló, összevonták a három volt szlovák reálgimnáziumot, így november 15-dikén folytathatták a tanítást 18 tanárral. Azonban csak napi 3-4 órában tanítottak, részben mivel a magyar kormány biztosítani akarta a szlovák nyelvű oktatást, és ezért a volt reáliskola épületében létrejött a szlovák tanítási nyelvű gimnázium, részben, mert úgyis sok volt a diák. Mindez annak ellenére volt így, hogy közben Sziklay Ferenc ideiglenes tanfelügyelő közbenjárására további négy tanár, és az igazgató tette le a fogadalmat. Négy tanár maradt a volt reáliskolából, három a volt szlovák reáliskolából, egy a magyar reálgimnáziumból, és hét új tanerő jött, az ipolysági állami gimnáziumból. Februárban további három jött, míg egy elment. Kicserélték az igazgatót is, a régit, Trochta Józsefet elküldték Ipolyságra, helyette Hutlász János érkezett a Losonci Állami Reálgimnáziumból³²², ő egyébként korábban már tanított a magyar gimnáziumban Kassán.

Összesen 34 tanár maradt tehát 1941-ben is státusban azok közül, akik 1924-ben már tanítottak, vagyis a tanárok 11%-a tanított az államfordulat és 17 év után is, de közülük 12-en már a Monarchiában is oktattak. Tizenkét olyan tanár van tehát, aki a helyén maradt Trianon és a bécsi döntés után is. Balassa János már 1906-ban tanított az ipariskolában, és 1918-ban ő volt az igazgatója az iskolának, 1924-ben be kellett érnie a magyar osztály szakosztályvezetői státuszával, s 1941-ben is csak tanár maradt. Feley Lóránd 1918-ban az Orsolya-rendi felső leányiskola tanára volt, majd a reálgimnázium magyar osztályában tanított, s végül 1938 után a Hunfalvy János Gimnázium tanára lett.³²³ Van egy művezető és három segédművezető 1918-ban az ipariskolában, akik művezetőként végig állásukban maradtak, ők viszont már az 1896-97-es tanévben is tanítottak.³²⁴ Továbbá két máter, akik szintén maradtak, ők az Orsolya-rend apácáiként tanítottak – egyikük 1906 óta – vagy a katolikus

³²¹ A Kassai M. Kir. Állami Szlovák Tanítási Nyelvű Gimnázium évkönyve az 1938-39. iskolai tanévről. 9-10. o.

³²² Felvidéki Újság 1939. IV.15: 5. o.

³²³ A Kassai M. Kir. Állami Hunfalvy János Gimnázium évkönyve az 1943-44. iskolai évről: 12. o.

³²⁴ A Kassai Ipariskola Értesítője az 1896-97. évről 82-87. o.

elemiben, vagy a felsőbb leányiskolában, de 1924-ben mindkettőnek be kellett érnie az egyéves női kereskedelmi tanfolyamon való tanítással. Van még három tanító, akik 1911 óta tanítottak, s mind a hárman a Hunyadi utcai magyar elemiben maradtak 1918 után, 1938 után kettejükből igazgató lett. S végül az egyetlen, Osztian Kálmán, aki egy „igazi” középiskolai tanárként mindhárom időszakban taníthatott. 1918-ban a Főreáliskola tanára volt, majd a reálgimnázium magyar osztályában tanított, s 1941-ben a leánygimnázium igazgatója lett.³²⁵ És mindössze tíz olyan tanár van, aki már a Monarchiában tanított, 1918 után nem oktatott, de 1938 után megint tanított, illetve lehet még néhány, aki ide sorolható, ha 1918-ban nevezték ki, mert az 1918-as címtár az 1917-18-as tanévet tartalmazza, s így a frissen kinevezettek, akik csak pár hónapig tanítottak nem szerepelnek benne, ilyen, pl. Semetkay József is. (Lásd következő rész)

Összefoglalás

Összességében elmondható, hogy a történeti középosztály-elemzés makro megközelítése olyan kontextust teremtett mikro-tematikájú vizsgálatunkhoz, mely fontos eredményeket is hozott. Egyrészt konkrét adatokat kaptunk arról a feltételezésről, hogy a politikai változás nagymértékű személyi cserével is járt. Másrészt viszont láthattuk, hogy a rendszerelemek cseréje nem feltétlenül jelenti a rendszer organizációjának és struktúrájának megváltozását. Nem változott érdemben a társadalmi térszerkezet, amennyiben a földrajzi térnek ilyen tulajdonságot is tulajdoníthatunk. Igaz a modernizáció jeleit is láthatjuk a szuburbanizáció és a kispolgárosodás megindulásában. (Sziklayt is az előbbi esetbe kell sorolni, ha nem is a klasszikus indokokból.) Nem változott érdemben a nemi megoszlás, bár a női tanárok megjelenése önmagában is figyelemre méltó jelenség. A feminizáció igazából késik tehát. A tanítónők egy jelentős hányada azonban továbbra is a város magjához tartozónak érezhetik magukat. Ennek okai részben „öröklöttek”, részben éppen a modernizáció erejével függenek össze (Pl. fizetések nivellálódása). (Propozográfiai példát a következő fejezetben láthatunk.) A cseh gazdaság erejének következtében nő a jólét, és elsősorban csökkenek a társadalmi távolságok, valamint a „feudális maradványok”, pl. az olyan titulusok, mint a doktori cím. Itt a változások

³²⁵ A Kassai M. Kir. Állami Leánygimnázium évkönyve az 1943-44. iskolai évről: 7. o.

mélyrétegbe történő lehatolását lehetett tehát kimutatni. Kassára rengeteg cseh ember kerül, éppen a hivatalokba, mindez azonban nem változtat a város társadalmának lokalitásán, közösségi jellegén, értékrendjén túl sokat. A demográfiai feltételek megváltozása szintén alapvető fontosságú (Harmadik rész), mégsem mutatható ki a neki megfelelő mértékű változás az itt felvázolt dimenziókban.

V. RÉSZ

Életút típusok

Ebben a rövid részben olyan propozográfiai kísérletre vállalkoztunk, melynek segítségével a korábbi elemzésekből nyert társadalomkép tovább finomítható, a tágabb történeti térben pontosabban elhelyezhető. Azonos társadalmi csoportba tartozó személyek életpályáit vizsgáltuk itt, hogy a társadalmi csoportot, ill. annak belső tulajdonságait a felvázolt típusok segítségével közelítsük meg. Az egyedi életpályák, biografikus események jelentősége abban rejlik, hogy érvényük általánosítható (ez leginkább az első fejezet esetében fontos). A vizsgált csoport szerkezeti tulajdonságainak vizsgálata (Negyedik rész) után a csoportban érvényesülő normákat az életrajz mintegy empirikus bizonyítékként illusztrálja. Ezek ugyanis a leginkább jellemző, vagyis statisztikailag leggyakoribb életpálya típusok.³²⁶ Az életpályák tehát a társadalmilag tipikust jelenítik meg, melyet a történetileg meghatározott körülmények kényszerítő ereje határoz meg. Nem csak a kontextus hat az életpályára – s éppen ezért volt fontos a vizsgált társadalmi csoport reprezentatív alrendszerének vizsgálata a negyedik részben – hanem az életpályák is befolyásolják a társadalmi környezetet. Az életutak által bemutatható értékvilág mintegy újabb dimenzióval egészíti ki az előző fejezetek elemzéseit.

Mint láttuk az előző részben, jelentős változást hozott az 1918 és 1924 között lezajlott időszak a tanárok életében, hiszen a természetesnek mondható 42,5 százalékos csere helyett 86,5 százalékok cserélődött ki ez idő alatt. Jelentős tehát azoknak a tanároknak a száma, akik nem a megszokott okok miatt hagyták el a pályát: azért mert kinevezték őket valamilyen magasabb beosztásba, vagy áthelyezték őket más városba, vagy meghaltak. Számtalan tanár jött az anyaországba, azon belül is elsősorban Budapestre, mert nem volt más megélhetési lehetősége, esküt tenni azonban nem akart. És sokan maradtak Kassán, vagy nyugdíjazták őket, vagy munkát váltottak, vagy más módokon próbáltak megélni,

³²⁶ Levi, Giovanni (1989): Les usages de la biographie. In: Annales ESC. 1989/6. 1325-1336. o. idézi Czoeh Gábor (1996): A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténelmi vizsgálata. In: Századvég 1996/15. sz. 28. jegyzet

másfajta állást vállaltak, mint Sziklay Ferenc is (Lásd első rész), vagy már a korábban is meglévő másik állásukat folytatták. Erre adnak példát a premontrei tanárok, akik a rend kötelékében maradtak Kassán, részt vettek annak pasztorációs és kulturális munkájában, de tanítani nem tanítottak korábbi iskolájukban.³²⁷ Kivétel Karel Murgaš, aki korábban premontrei kanonok volt, majd világi tanár, s az állami reálgimnázium igazgatója lett. Halála után váltotta fel őt Ivaskó Lajos, történelemtanár az igazgatói székben. Ez utóbbi egyébként rutén, azaz kárpátukrán származású, s 1918 előtt a tankerületi igazgatóságon volt tollnok. Magyar kollégái nem szerették, opportunistának tartották, mert ha szlovák nyelvű okiratot írt alá, szlovákosan: -ško végződéssel írta a nevét, ha magyart, akkor magyar módon -skóval. Vannak persze olyanok is, akik megmaradtak az állásukban, de nem egyszerűen a megélhetés, vagy a hivatás folytatása kedvéért. Kassán maradt Gara János is, a nevét megváltoztatta: Šimeček János lett belőle, tanfelügyelői kinevezést kapott, és a legnacionalistább csehszlovák lett. 1919 szeptemberében két másik cseh tanár kíséretében lefoglalta a premontrei gimnázium épületét és felszerelését, majd mikor Szabó Adorján, igazgató tiltakozott ez ellen, tizenegy fegyveres katonával tért vissza, s erőszakkal vette át az épületet. Erre a diákok úgy reagáltak, hogy nem iratkoztak be az új iskolába, vagy csak nagyon kevesen, hiába volt magyar osztály, hanem magánúton tanultak tovább³²⁸. Később létrejött egy illegális iskola is, ahol ezeket a diákokat a régi tanárok oktatták, de nemcsak az üldöztetésnek voltak kitéve ezáltal, hanem a végzettségüket sem ismerte el senki.

A pályájukat elhagyó tanárokat, és általában a középosztályt, a legegyszerűbb módon két alapvető és ezen belül több altípusba lehet besorolni:

- 1.1 a Kassán maradó, de állást változtató
- 1.2 a Kassán maradó, és állás nem változtató
2. a Kassát elhagyó
- 2.1 Magyarországra költöző és kedvezőbb sorsú
- 2.2 Magyarországra költöző, de kedvezőtlenebb sorsú
- 2.3 és az egyéb helyre költöző tanárok típusába.

³²⁷ A Jászó-Premontrei II. Rákóczi Ferenc-gimnázium évkönyve az 1939-40. iskolai tanévről. 17. o.

³²⁸ A Jászó-Premontrei II. Rákóczi Ferenc-gimnázium évkönyve az 1939-40. iskolai tanévről. 14-15. o.

A számtalan kicserélődő tanár helyébe mások jöttek. Az ő életük lényegében nem különbözött azokétól, akiknek a helyére jöttek, tehát két alapvető típusuk inkább a nemzetiségük szerint állapítható meg, vagyis:

3. csehek vagy szlovákok ill.
4. magyarok.

Természetesen ezeket a típusokat is tovább lehetne osztani, sok értelme azonban nem volna, hiszen pl. a nem Magyarországra, hanem más országba elköltöző tanárok száma oly kevés, hogy külön típusként nem jellemezhetők. Ezek a típusok azok, melyek némileg konkrétabb képet adnak a tanárok sorsáról, és tágabb értelemben az általános társadalmi változásokról is sokat mondanak. Tudjuk, hogy a tanárok egy része Magyarországra jött, hogy nagyjából rossz anyagi körülmények közé került. A trianoni békeszerződés következtében az elcsatolt országrészekből mintegy ötszázezer ember, zömmel tisztviselő menekült vissza az anyaországba, hátrahagyva vagyonát, elveszítve állását.³²⁹ Ők éveken át a budapesti pályaudvarokon vasúti vagonokban laktak, miközben még 1918 előtt a háromszobás lakást tekintették átlagosnak. A nagy válság évei ugyanakkor elsősorban azért sújtották le a középosztályt, mert az egyetemekről kikerült gyermekeik éveken át állástalanok maradtak, nem tudtak megfelelő önálló egzisztenciát teremteni maguknak. Az első világháborús hadikölcsönkötvényekbe fektetett pénzüikkel elveszett a középosztálybeli családok anyagi tartaléka, a leánygyermekek kiházásítására szánt összeg, a "stafiring" ára. Az 1920-as évek közepéig tartó infláció Magyarországon a valamikor irigyelt fixet és viszonylag magas fizetést olvasztotta el.³³⁰ Ugyanakkor nem tudjuk, hogy a Magyarországra került tanárok számára milyen életstratégiák, lehetőségek adódtak az anyaországban, ha szakmájukat akarták folytatni, vagy ha meg akartak élni egyáltalán. Az is ismert, hogy jöttek cseh területről is tanárok a Felvidékre, de nem tudnánk a konkrét személyek ismerete nélkül, hogy vajon mennyire voltak mások ezek az emberek? Vajon csak az anyanyelvük tért el, vagy az értékrendjük a mentalitásuk is az

³²⁹ L. Nagy Zs. (1991): Magyarország története 1919–1945. KLTE, Debrecen. 66. o.

³³⁰ L. Nagy Zs. (1991): Magyarország története 1919–1945. KLTE, Debrecen. 98. o.

elődeikétől. Erre a kérdésre adott választ a lakóhelyi szegregáció vizsgálata a negyedik részben, és ezt a képet színesíti a konkrét személyek megismerése.

A Kassán maradó, de állást változtató tanár típusát, mint a legfontosabbat, bemutattuk Sziklay Ferenc életútján keresztül. (Első rész) Más lett a sorsa azonban, azoknak, akik nem maradtak Kassán, hanem átjöttek Magyarországra. Ezen belül számszerűen feltétlenül kevesebben voltak azok, akik anyagilag is, társadalmilag is sikeressé váltak. Érthető, hogy nehéz volt a helyzetük, részben éppen a sok anyaországba érkező tisztviselő miatti munkaerő túlkínálat, s munkanélküliség folytán.

Sándor Vence³³¹, aki korábban a Főreáliskola igazgatója volt³³², feltétlenül ebbe a csoportba sorolható. 1921 őszén érkezett Budapestre, ahol nyolc éven át szakfelügyelőként dolgozott, majd 1936-ban nyugdíjazták. A Közoktatási Tanácsnak is tagja volt, és mint némettanár a német nyelvoktatás ügyében dolgozott: a középiskolai kerettörvény létrehozásában is részt vett. Tankönyveket írt, előadásokat tartott, leveleiben lesújtó képet adott a korabeli magyarországi állapotokról. A harmincas évek végén jelent meg Thienemann Tivadarnak a harmadik osztályos tankönyve, amit szakmailag igen gyengének tartott, kemény bírálatot írt róla, de nem ért el vele semmit. Állítása szerint a KT ülésein egyszer sem látta megjelenni Thienemannt, mint ahogy másokat sem, akik magas fizetést kaptak ilyen munkájukért. Ennek ellenére 1939 nyarán Thienemann meghívta a Kelemen-féle német szótár átdolgozásához segíteni, azt írva neki, nagyra becsüli, mert ő az egyetlen, aki a könyvét annak idején alaposan áttanulmányozta. Két és fél éven keresztül dolgozott a szótáron egy kollégájával együtt nyolcszáz pengőért, a háromhetedét el is készítették, de Teleki Pál halála után a megbízott kiadó, az Athenaeum „frontot váltott”, és nem akarta kiadni a szótárt ilyen terjedelemben, azzal indokolva eljárását, hogy nem futja a Teleki által nyújtott 150000 pengős keretből. Ezek után Thienemann volt tanítványait bízta meg a munka gyors befejezésével, akik sokat ki is töröltek Sándor és kollégája munkájából, és Sándor nagy bánatára egyenrangú szerzőtársként szerepeltek a könyvben, de főmunkatársként Medecey-Travnik Jenő került a könyvbe, akit Thienemann

³³¹ Nem elírás: nevét Vencének, s nem Vincének írta.

³³² A Kassai Főreáliskola évkönyve az 1917/1918. tanévre.

egyetemi magántanári kinevezéssel „fizetett ki” munkájáért, pedig a könyvön semmit sem dolgozott.³³³

Annak ellenére azonban, hogy ilyen sérelmek érik, Sándor Vence sorsa nem tartozott a legszerencsétlenebbek közé. Semetkay József (Többször utaltunk rá az előző részben), akit 1918-ban neveztek ki Kassán magyar-latin szakos tanárnak szintén Budapestre jött, de 1923-ban még nem volt állása, magántanítványokból, valamint rokoni segítségből volt kénytelen megélni.³³⁴ Karácsony előtt pl. 200 pengő kölcsönt kapott Sziklaytól, amiből némi tüzelőt vásárolt, meg a Karácsony költségeit fedezte, de minden egyre drágább lett, „nem költök másra, mint villanyosra”, írta egyik levelében.³³⁵ Szakdíjnoki állásra pályázott a Nemzeti Múzeum könyvtárába, és pártfogója is volt, aki sajnos időközben meghalt, így nem tudott neki segíteni. Júniusra tervezte ledoktorálását, így jobb beosztást remélve az ekkor még nem is létező munkahelyén, júliusban már az óraadói munkája is lejár, s akkor, ha nem lesz semmi, kénytelen villamoskalauznak menni, mert meg kell élni valamiből. Magda, a felesége ugyanis állapotos volt, s a gyereket július végére várták. A felesége is tanár volt, de le kellett mondania a tanítványát, mert az tizenöt éves volt, és a szülők neheztelték a dolgot, azaz az akkor már látható terhességet. Újpesten laktak a külvárosban, egy kertes házban, ahol maga termesztett növényeket, készült a doktorátusára és novellákat írt. Szervác c. kilenc hasábos novellája meg is jelent tavasszal, amiért 500 koronát fizettek, de ugyanekkor egy kiló zsír már 1400 korona volt, „egy gépíró le se másolta volna ennyiért” – panaszkolt, de hát nem lehetett gőgösködni az ő helyzetében. Harminc éves volt ekkor, tele munkakedvvel, sok mindenről le kellett mondania, ahogy márciusban írta: „Már kultúrigényeink: könyv, színház voltak! Nemsoká sorra jönnek az állatiak?” A könyvtárba majdnem bejutott, de ekkor a pénzügyminiszter betiltott minden kinevezést. Disszertációját elfogadták, három lehetőségben bízott: talán kinevezik egy fővárosi polgáriba őszre, vagy bejuthat a Pénzügyintézeti Központba napi díjnoknak, de itt fél évig napi 400-500 koronáért kellene dolgoznia, amiből 240 a villamos, emellett a kereskedelmi tanfolyamot is el kellene végeznie, s akkor talán fél év múlva kineveznék gyakornoknak. A harmadik lehetőség, hogy Salgótarjánba kerestek tanárokat, írt is

³³³ Sándor Vence levelei Sziklay Ferenchez OSZK Kt. fond 158 V/27

³³⁴ Semetkay József (1940): Számonkérés. In. Új Élet 1940/január

³³⁵ OSZK Kt fond 158 V/27

nekik. Nehezen élte meg ezt a helyzetet, s bár a feleségével ez még jobban összekovácsolta, úgy érezte, ebben a világban durva ököl és parasztkönyök kéne. Egy villamosvezetőnek nem nehéz a dolga – írta – és fizetése jobb, mint egy tanáré. Sziklay Ferenc közbenjárására két tárcát írhatott ekkor a PMH-ba, de ekkor már csak negyed kiló zsír árát: 500 koronát adtak érte, ami annyi volt, mintha békeidőben 25 krajcárt adtak volna írásaiért. Szerencsére a kertjükben zöldbab termett, ez volt a legjobb, amit ettek, a gyerekek kölcsön kellett kérni a kiskocsit és a kádat, mert venni nem tudtak, a legnagyobb panaszja mégsem az anyagiakra vonatkozott, a legfájóbb, hogy úgy érezte nincs értelme, hogy huszonnégy évet tanult a harmincből, nincs rá szüksége a társadalomnak.³³⁶

42. kép Semetkay József és Mécs László, 1927

Szerencséjére Salgótarjánban mégis kapott tanári állást a Reálgimnáziumban, 1930 októberében már onnan írt Sziklaynak. Azt mesélte, hogy a Balatonon voltak nyaralni Mécs Lászlóval, de novemberben mégis ingyen példányt kért Vécsey Zoltán: Síró város című regényéből, mert a 15 pengős árat túl soknak találta egy „magamfajta megszanált és agyonadóztatott, művelt középosztálynak”. Műveltsége egyébként klasszikusnak mondható volt: Zolát és Dosztojevszkijt szerette, de a l’art

³³⁶ Semetkay J. (1940): Önéletrajz regényben. In: Magyar Szemle 1940/március. 7. o. és levelei Sziklay Ferenchez.

pour l'art-t nem. 1938 után aztán visszakerült Kassára az újból alakuló premontrei gimnáziumba, mint állami tanár.³³⁷

Persze nem mindenki ment Budapestre, vagy akár az anyaországba. Jarnó József³³⁸ ugyan nem volt kassai születésű, de Kassán dolgozott, 1922-től a Kassai Napló szerkesztőségében, majd Pozsonyban működött. 1924-ben a Kassai Renaissance Kultúregyesület irodalmi szakosztályának elnöke lett. Fordított Baudelaire, Verhaeren, Whitman, Ernst Toller stb. verseiből, s 1926 után éppen a Kazinczy Társaság jóvoltából kapott egy nyugalmasabb megélhetést biztosító újságírói állást Bécsben. Továbbra is írt a PMH-nak, de elsősorban a német lapoknak, s azok jól fizettek, sokkal többet, mint otthon, de még ezt is „éhbérnek” tartotta. Nehezen illeszkedett be, bár legalább lehetett látni és tanulni valamit, sokat járt színházba is, mégis honvágya volt. Egyik levelében ezt írta Kassára: „az osztrák életet undorlom és nagyon sok szeretettel gondolok Rátok, ha kevesebbszer is ebédeltem, mint itt.” Jarnó József egyébként író volt, s íróként is olyan eszmékért élt, melyek a világ jobbítását célozták. Illés Endre írta egy regényéről: „Attitude-je: az igazság megmutatása. Mindenhol, mindenfelé s mindenáron. Kitapogatni, rávilágítani, megmutatni: emberek, osztályok, célok, életjelenségek eddig elkendőzött, igazi arcát.”³³⁹ Jarnó szakadatlan építő ereje furcsa módon törik meg, Szíriába kerül egy nagyvállalat munkatársaként, s tüdőtályogban fiatalon, harminc évesen meghal. „Mert az itteni, magamagára találni akaró magyarságban már pusztán az erő és iránya is jelent valamit. Maradiság és előrejutás egymás ellen való feszülésében az egyirányú erők mennyisége dönti el a jövőt.” Jellemzi Barta Lajos hiányát.³⁴⁰

De természetesen mentek máshová is a volt kassai tanárok: 1924-ben Zsámboki Tivadar, az ipariskola tanára, mérnök Amerikába költözött.³⁴¹

A sok elment tanár helyébe újak jöttek. Részben cseh területről, mint Jan Kovalík, vagy Anton Benda. 1919. augusztus 12-én nevezték ki Vaclav Mayer, okl. gépészmérnököt az ipariskola igazgatójává: ő korábban a brünni ipariskola tanára

³³⁷ A Kassai Magyar Kir. Állami (Premontrei) Gimnázium évkönyve az 1938-39. iskolai évről. 13. o.

³³⁸ OSZK Kt fond 158 V/27

³³⁹ Illés Endre (1930): A gyár. Jarnó József regénye. In: Nyugat 1930. 3. sz.

³⁴⁰ Barta Lajos (1935): Magyar író meghal szíriában. In: Nyugat. 1935. 1. szám

³⁴¹ Československá štatná priemisla škola v Košice, Értesítő az 1923-24. tanévről. 15. o.

volt. De ekkor kezdett tanítani Henrik Matzner, Ladislav Schleirner és Rudolf Ružička is, akik szintén csehek voltak.³⁴² Az esküt 1918-ban az ipariskola összes tanára letette, a tanítási nyelv mégis a szlovák lett, s mindössze ezzel a négy tanárral indult meg a szlovák nyelvű oktatási osztályban a tanév, de az iskolába ekkor annyira kevés szlovák diák iratkozott be, hogy kénytelenek voltak Csehországból diákokat is hozni. Az iskola sorsa 1919. augusztus 8-án dőlt el. Ekkor tárgyalt, az akkor még igazgató Balassa János Prágában Arnošt Rosa, miniszteri tanácsossal. Öt órán át beszélgettek németül, s Rosa nagyon barátságos, segítőkész volt, megígérte, hogy lesz magyar nyelvű oktatás is, de Balassa sajnos nem maradhat igazgató, mert nem tud szlovákul.³⁴³ 1920-tól volt újra magyar tanítási nyelvű osztály is, ebben az évben, decemberben Mayert kinevezték a kladnoi ipariskola igazgatójává, s helyére Maximilian Klotz került, aki a pilseni ipariskola szakosztályvezetője volt korábban, majd két és fél év elteltével tovább is ment Česke Budějovicébe, az ottani ipariskolába.

Anton Benda 1922-ben került Kassára az ipariskolába, s 1923-ban lett igazgató. Az ekkor 33 éves mérnök Pilsenből érkezett, ahol a Škoda művek igazgatója volt, s az Iskolaügyi Minisztérium nevezte ki Kassára. 1938 első félévéig itt is maradt, amikor is Pozsonyba helyezték át, ahol 1939-ig, az iskolaév végéig maradt, mint az ottani ipariskola igazgatója. Kassán fiával, lányával és feleségével az ipariskola ötszobás igazgatói lakásában laktak.³⁴⁴ Bendát Juraj Krajčovič követte az utolsó évben. Az ipariskolában tanulók jelentős része kénytelen volt Csehországban elhelyezkedni, mivel Szlovákiában nem találtak állást. 1938 után aztán a tanárok az igazgatóval együtt Rózsahegyre, majd Besztercebányára menekültek. Az ebben az időszakban idekerült cseh tanárok nem sok tekintetben különböztek a korábbi magyar tanároknál: ugyanabban a Monarchiában nőttek fel, alakult értékrendjük, s kapcsolatuk sem volt – legalábbis ennek okán – rossz. Erre példa Balassa János: 1941-beli visszaemlékezésében, még ebben, az anyaország nacionalista felfogásához alkalmazkodó légkörben is úgy emlékszik vissza Mayerra, mint humánus, megértő emberre. Ugyanakkor Benda is dicséri Balassát, neki tulajdonítja, hogy egyáltalán lehetővé vált az együttműködés, és baráti viszonyt alakított ki a tanárok között. Bendára éppúgy az volt jellemző, mint Balassára, hogy „nem ismert különbséget

³⁴² A košicei Ipariskola száz éve 1872-1972. 20. o.

³⁴³ Az ipariskola évkönyve az 1940-41-es tanévre. 20. o. Balassa János visszaemlékezése.

³⁴⁴ Výročná zpráva priemisle školy 1937-38. 4-5. o.

szlovák és magyar közt, csak tanárt, diákot és munkát ismert.”³⁴⁵ Krajčovič pedig, miután elhagyta Kassát, még baráti leveleket is írt Balassának Besztercebányáról.³⁴⁶

Ugyanazt az elhivatottságot, életszemléletet vitték tovább azok a tanárok is, akik ekkortájt kerültek ide, mint az őket megelőző magyar tanárok. Jan Hvozdzik³⁴⁷, a szlovák nyelv tanára, egyben a szlovák-magyar, magyar-szlovák szótár szerkesztője volt. Egy Kassa melletti kis faluban született, korán elárvult, és szegény paraszttasszony édesanyja nevelte fel. Öntudatos szlovák volt, de magyar egyetemet végzett, és egy neves kolozsvári újságíró húga volt a felesége, kulturális attitűdjeit sokféle befolyás érte tehát. A szlovákok és a magyarok is egyaránt szerették, s a társadalom különböző rétegeinek is szimpatikus volt. A falubeli batyus nénikék, akik közül származott, éppúgy bizalmasak voltak vele, mint az értelmiség, ahonnan feleségét választotta. Óriási műveltséggel rendelkezett, de bohém ember volt, kalandjairól legendák keringtek, házas ember létére hosszú ideig udvarolt egy nála huszonöt évvel fiatalabb lánynak, a legnagyobb természetességgel mutatkozott vele a korzón. (Mint a negyedik részben említettük ez a lokális társadalom értékrendje által korlátozott tevékenység volt.) Jóval később, 1938 után, az önálló szlovák állam idején, Hvozdzik Pozsonyban élt, de mivel zsidókat bújtatott lakásán, Magyarországra kellett menekülnie, ahol ekkor még nem voltak zsidóüldözések. Budapesten vészelt át a háborút, de állást nem vállalt, még 1945 után sem: alkalmi munkákból élt. 1947 elején volt tanítványa, Sziklay László (Sziklay Ferenc legidősebb gyermeke), aki akkor a Vallás- és Közoktatásügy Minisztérium Nemzetiségi Osztályán dolgozott, és a magyarországi szlovák tanítási nyelvű iskoláknak íratott tankönyvet, egy összegben tizenötezer forintot utaltatott ki neki. Ez akkor hatalmas összeg volt, közvetlenül a forint kibocsátása után. Néhány nap múlva megjelent nála az öreg tanár, és öt forintot kért kölcsön.

De nem mindenki cseh, vagy szlovák, aki Kassára jön, és nem minden magyar csak elfele megy. Cseh Károly³⁴⁸ 1918 előtt egy Kassától délre fekvő faluban, Lazonyban volt magyar tanító, felesége tanítónő volt ugyanott, s egy olyan házban éltek, ahol még villany sem volt. Természetesen felemelkedés volt számára

³⁴⁵ Benda, A. (1933): K šesťdesiatinám pána prednostu Balassu. In: VÝročna zpráva za školský rok 1932-33. 2. o.

³⁴⁶ Antal Á. (1996): A Kassai Ipariskola története. OPMK, Budapest. 64. o.

³⁴⁷ Sziklay László visszaemlékezése volt tanárára önéletrajzában (kézirat)

³⁴⁸ Sziklay Lászlóné közlései alapján.

Kassára kerülni, még ha a Kinizsi utcai elemi, ahol 1916-ig tanított, nem is tartozott a legjobb iskolák közé, ha nem is volt túl jó nevű, s nem is a legjobb környéken volt. Érthető a Kassára kerülés igénye is, hiszen Cseh Károly Bártfán született, ahol apja id. Cseh Károly erdészeti hivatalnok volt, és testvérei is mind tisztviselők, vagy azoknak a feleségei lettek Bártfán. Nagyobbik húga, pl. Cseh Mária, Kosztrapszky Gyula postai tisztviselő felesége volt, s Bártfán a főtértől nem messze, a Rhody u. 8-ban laktak egy, a régi várfal tövében épült, földszintes házban. Igaz, hogy a polgári életmód még sok ellentmondást rejtett ekkortájt, hiszen ez a ház ekkor még csak három szobás volt, a fürdőszoba egy külön épületben helyezkedett el, ami igazából mosókonyhának szolgált, másik fele, pedig raktárnak, s a fürdés csak másodlagos funkciót töltött be, ugyanakkor a szalonban faragott ónémet bútorokat találhattunk.³⁴⁹

43. kép Cseh Károly és felesége, Rohringer Irén, 1918

³⁴⁹ Kosztrapszky Gabriella hagyatéka és levelezése. (magántulajdonban)

Felesége Rohringer Irén kassai volt, testvére Rohringer Gézának (legkisebb lányát veszi feleségül Sziklay Ferenc idősebb fia), akinek ekkor már jól menő temetkezési vállalkozása volt a Fő utca 55 szám alatt³⁵⁰, és Rohringer Sándornak, aki műegyetemi tanár volt Pesten. Nem is voltak olyan fiatalok már ekkor: 39 és 37 évesek 1918-ban. A Kluzsénszky Pál utca 21-be költöztek először Grigely György házába. Grigely Györgynek a Legionárius téren, azaz az Erzsébet téren működött rőföskereskedése, s fia Viktor, aki egyben apja üzlettársa is volt, Cseh Károly és Rohringer Irén lányát, Cseh Irén, anyakönyvi tisztviselőt vette el feleségül, s mindketten Kassán maradtak³⁵¹. Nemsokára azonban beköltöztek özv. Braun Ferencné, született Rohringer Margit, Fazekas utca 5 számú házában négy lakása közül az egyikbe. Braun Ferenc a tiszti kaszinó tulajdonosa, s egyben egy vendéglő tulajdonosa is volt, felesége, pedig Cseh Károlyné testvére volt. Ez a ház a Fazekas utca és a Premontrei utca sarkán álló ház mögötti épület volt, s közepét egy nagy kert díszítette. Cseh Károlyék az egyik földszinti, nagy üveges verandával lezárt, háromszobás lakásba költöztek, ahol nemcsak villany, hanem fürdőszoba is volt. 1926-ban azonban Cseh Károly otthagya a Kinizsi utcai elemi, és elment a jóval kedvezőbb anyagi feltételeket biztosító Nemessányi szanatóriumba igazgatónak. Nemessányi László, sebész főorvos, a szanatórium tulajdonosa, rokona: Rohringer Sándor sógora volt.

Ekkor került Kassára tanítani Pethe Ferenc is, aki évtizedek óta tanított az eperjesi kollégiumban magyar, latin és tornaszakos tanárként, ő honosította meg Eperjesen a labdarúgást.³⁵² Amikor Eperjesen megszüntették a magyar nyelvű tanítást az 1919-20-as tanítási évtől, felmenő rendszerben, a jogakadémia Miskolcra, a teológia és a tanítóképző Budapestre költözött át. A tanárok nagyobbik fele is Magyarországra ment, egy része azonban ott marad Eperjesen, s mivel a régi tanári karból összesen ketten beszéltek szlovákul, öten Kassán kezdtek tanítani. Ezek a tanárok minden reggel felültek a személyvonatra, és este visszautaztak harminc kilométert. Pethe Ferenc igazi ideáltípusa volt a békebeli tanárnak, szigorú, de emberséges, konzervatív ízlésű: valaha Gyulai Pálnak volt tanársegédje. A latin

³⁵⁰ KVMC 1924: 233. o.

³⁵¹ Interjú Dr. Sziklay Lászlóné, született Rohringer Erzsébettel. 1999.

³⁵² Gömör J. (1964): Emlékeim egy letűnt világról. Szépirod. Kvk., Budapest.

grammatika és Arany János versei fémjelezték ízlését, de Ady, Móricz, Szabó Dezső már túl modern volt számára. Értékrendjében, érzelmeiben központi fontosságú volt, hogy magyar, mégsem nevezhető sovinsztának, diákjainak ugyanúgy tanította Hviezdoslav Zuzana Hraškovie-t, mint Arany Jánost. Persze azok a tanárok, akik valamilyen oknál fogva közelebb álltak a modern művészethez, már másképp gondolkodtak, ugyancsak a reálgimnázium magyartanára volt ekkor Schöpflin Géza, Schöpflin Aladár testvére: ő nyilván könnyebben fogadta be Adyt. Ezek a békebeli tanárok még olyanfajta hivatástudattal, és értékrenddel rendelkeztek, melyben a tudás szent volt. Nevelési eszközeik igencsak poroszosak, köztük a pofonok, fül- és hajhúzások természetesen voltak, mindez azonban a szent célt szolgálta, a tudást, s diákjaik lelki világában sem hagytak vele feltétlenül negatív emlékeket. Az ilyen magatartás a legnagyobb mértékben összefért a diákok iránt érzett szeretettel. Ezek a tanárok igyekeztek a legtöbbet megtenni szakmájukért, sok esetben komoly tudományos munkát végeztek, pl. Kerekes György, aki a monarchia alatt a felsőkereskedelmi tanára volt, majd az izraelita női kereskedelmiben tanított, emellett számtalan történeti monográfiát is írt, vagy a premontrei kanonok: Wick Béla szintén jelentős történeti írások megalkotója volt.

Összefoglalás

Ezek a sorsok olyan világot rajzolnak elénk, mely még a legpuhább mikrotematikájú vizsgálat segítségével is szinte feltáratlan maradna. Ugyanakkor mégis empirikus ismereteket jelentenek, szemben az irodalmi forrásokkal. Tipikus életpályákat mutattunk be, melyek éppen ezért nemcsak az első részben megrajzolt életutat egészítik ki, látják el kontextussal, hanem önálló dimenziót jelentenek a negyedik rész elemzéséhez. A Kassára érkezők nem jelentenek lényeges változást a város társadalmi életében. Beilleszkedésük – erről az oldalról nézve – nem ütközött gondba. Hasonlóak voltak a város korábbi polgáraihoz. Másként fogalmazva Kassa lokális közössége nem volt kirekesztő tanítónőkkel, idegen etnikumúakkal szemben: nem is nagyon lehetett, hiszen eredeti polgársága a 18. században még maga is idegen etnikumú. Ugyanakkor észre kell venni, hogy a bevándorlókat nem pusztán az anyagi vagy egyéb nehézségek kényszerítették a közeli vagy távoli városba. Habár egy ilyen vizsgálat messzebb vezetne, mint azt lehetőségeink most engedik, feltételezhető, hogy Kassa vonzereje és befogadóképessége is szerepet játszott

ebben. A cseh tanárokat nyilvánvalóan ide helyezték, választásuk nem nagyon volt. A környékbeli falvak, vagy akár Eperjes lakosainak a földrajzi közelség jelentett alapvető motivációt; a válasz vélhetőleg mégsem ennyire egyszerű.

Az elvándorlóknál ugyanakkor figyelembe kell venni sajátos társadalmi változásokat is. Vajon ebben az időszakban megfigyelhető-e az a kulturális pluralizmus, mely a kor Amerikájának etnikai sokszínűségét eredményezi, ill. a társadalmakat egymásra épülő résztársadalmak formájában szervezi meg.³⁵³ Nehéz választ adni, hogy pl. Budapest társadalmá megkövetelt-e legalább egy minimális akkulturációt a bevándorlók nagy tömegeitől, ill. volt-e szükségük, fenn állt-e olyan mértékű kulturális különbség, mely értelmezhetővé teszi ezt a kérdést. A Magyarországra vándorló kassaiak esetében nyelvi-etnikai értelemben semmiképpen sem beszélhetünk asszimilációs kérdéstről, de az eltérő értékrendek mindenképpen olyan interakciós konfliktust szültek, melyek általában a migráció velejárói. Ugyanakkor a Kassára kerülő cseh vagy szlovák tanárok esetében az előbbi probléma is felmerül. Valójában nehéz eldönteni, hogy ebben az időszakban egy sokrétegű, és sok tekintetben egymás mellett élő csoportokat tartalmazó társadalom jön létre Kassán, vagy egy szerves közösség él tovább. Az előbbit mutatja a második rész: kapcsolatok nemigen alakultak ki, legalábbis nem nagy számban cseh és magyar tanárok között, de erre Sziklay életútjának természetes sajátosságai is vezethettek. Ugyanakkor különösebb értékrendi különbségeket sem láthatunk. Ennek az etnikailag plurális társadalomnak a létrejötte nagymértékben emlékeztet az amerikai etnikai sokszínűségre, de a modern helyzet mellett figyelembe kell vennünk azt is, hogy Kassa történetileg hordozza az etnikai sokszínűséget elfogadó pluralitást, mint a lokális mikroközösség értékrendjének elemét.

³⁵³ Gyáni Gábor (2002): A vándorlás mint kulturális jelenség. In Demográfia 2002/4 375-382. o. 380. o.

Eredmények

Jürgen Kocka kifejti, hogy az egyén vizsgálata a „történettudomány ok-okozati problematikájának kivételes esete”, ami a történet rekonstruálójá számára a rezignáció egy pontját jelenti. Erre minden esetben akkor jut, amikor egy „jelenséget nem lehet már strukturái alapján” megmagyarázni.³⁵⁴ Erre a problémára válaszol az olasz *microstoria*³⁵⁵ irányzata miszerint: "Egy különleges eset reprezentatívnak bizonyulhat"³⁵⁶, azaz egy rendkívüli dokumentum sokkal kifejezőbb lehet, mint ezer sztereotip forrás.³⁵⁷ Az első rész célkitűzése nem szövegek elemzése volt, hanem egy társadalmi folyamatrendszer megértése narratív sémákon keresztül. Ebből az okból kifolyólag nem csak a források teljes körű elemzését végeztük el, hanem felhasználásuk során figyelembe vettük azok sajátos konstrukcióit, és azok desiffrálásához felhasználtuk a narratív elemzés lehetőségeit. Mások szavával élve: „A mikrotörténeti kutatás célja meghatározható úgy, hogy az tulajdonképpen nem más, mint az egyes emberek döntésein keresztül az összes oksági kapcsolat feltárása, melyek a vizsgált társadalmi formákat létrehozzák.”³⁵⁸

„Létrejön egyfajta kapcsolat az egyén sorsa, annak a nagy történelem peremén található determinánsai (a családban, a gyermekkorban, a személyes neurotikus konfliktusban) és a közösség akarata között, melyben ez a sors beteljesül.”³⁵⁹ A közösség, ill. annak hiánya különös fontossággal bír ebben a társadalomtörténeti helyzetben. Részben fennmaradtak olyan értékrendi elemek, melyek korábban alakultak ki, s melyek a közösségi integrációval szembeni fokozott lojalitást várják el az egyéntől, s teszik mindezt a már az urbanizációban, individualizációban előrehaladott állapotban lévő városban. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy amikor egy életrajzi rekonstrukciót készítünk, nem teszünk mást, mint a világ

³⁵⁴ Kocka, Jürgen (1977): *Persönlichkeit und Struktur als methodologisches Problem der Geschichtswissenschaft*. In: Bosch, Manfred (Szerk.): *Persönlichkeit und Struktur in der Geschichte. Historische Bestandsaufnahme und didaktische Implikation*. Düsseldorf, 1977. 152–169. o., 167. o.

³⁵⁵ Levi, Giovanni: *On microhistory*. In: Burke, Peter (szerk.). *New perspectives on historical writing*. Oxford, 1991.

³⁵⁶ Ginzburg, Carlo: *Der Käse und die Würmer. Die Welt eines Müllers um 1600*. Frankfurt am Main, 1979. 16. o.

³⁵⁷ Ginzburg, Carlo - Poni, Carlo: *Was ist Mikrogeschichte?* *Geschichtswerkstatt*, 6. 1985. 51. o.

³⁵⁸ Rosental, Paul André (2000): *A makro felépítése a "mikroszinten" keresztül: Fredrik Barth és a microstoria*. In: Czoch Gábor - Sonkoly Gábor: *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Csokonai Kiadó, Debrecen 72. o.

³⁵⁹ Besançon, Alain (1971): *Psychoanalytische Geschichtsschreibung* In: Wehler, Hans-Ulrich (szerk.): *Geschichte und Psychoanalyse*. Frankfurt a . M. – Berlin – Wien, 197. 91–140. o.

ideje (Weltzeit) és a megélt idő (Lebenszeit) között közvetítünk.³⁶⁰ Az életút ugyanis azzal teszi lehetővé, hogy megragadjuk és leírjuk, amennyiben túlmutat önmagán, vagyis amennyiben valamilyen szociális szereppel való azonosulásként s egyben attól való eltávolodások folyamataként ragadható meg. Ugyanakkor ez nem jelenti az egyedi kizárását, hisz ezt épp az azonosulás-eltávolodás-játékban tapasztalhatjuk meg.³⁶¹ Sziklay Ferenc rekonstruált és dekonstruált biográfiája nemcsak életpályája és megragadó személyisége miatt érdekes, hanem fontos is, mert ő a lokális, kassai világnézet, a lokális ethosz/ethnosz hordozója. A polgári értékrend, világnézet alapján szerveződő imaginárius csoport reprezentánsa; Sziklay élete a „kassaiasság” archetipikus megtestesülése.

Az egyén komplexitása ugyanakkor a társadalom komplexitásával, valamint az egyén és a társadalmi közeg közti kapcsolatok komplexitásával függ össze. "Minden egyes társadalmi szerkezeten" "számtalan egyéni stratégia interakciójának az eredményét" kell értenünk, s éppen ennek a "szövevényes hálózatnak a rekonstruálása" jelenti a mikroelemzés egyik speciális feladatát.³⁶² Kassa fejlődésében, modernizációjában jelentős visszalépést jelentett az iskolaügy háttérbeszorítása. Nyilvánvaló ennek jelentősége a csehszlovák kormány nemzetiségpolitikájának a szempontjából: az oktatás ugyanis elsősorban a magyarok ügye volt. Nehéz volt szlovák tanárokat, és a felsőfokú valamint a szakiskolákba szlovák diákokat találni. Ezt mutatta, hogy az ipariskolába cseh területről hoztak diákokat, és azok visszatérve ott is helyezkedtek el később. Valamint ezt jelzi a felsőfokú oktatás háttérbeszorítása és az alsó fokú oktatás fejlesztése is. Felfogható ugyan modernizációnak az egyházi iskolák visszaszorítása is, és az is tudható, hogy a legkevésbé alkalmazkodó, az új államot legkevésbé elfogadó tanárok és diákok onnan kerültek ki. Ezt támasztja alá pl., hogy a megszüntetett premontrei gimnázium tanárai szinte mind tanítottak az 1918 után illegálisan alakuló és működő magyar gimnáziumban.

Sziklay Ferenc életútja olyan konstrukciót hozott létre, melyben a különböző források nem okoztak lényeges eltéréseket. Azonos sorsot bontakoztat ki levelezése,

³⁶⁰ Ricoeur, Paul (1999): A történelem és a fikció kereszteződése, (ford.) Jeney Éva In: Ricoeur, Paul Válogatott irodalomelméleti tanulmányok (szerk., vál.) Szegedy-Maszák Mihály, Budapest, Osiris, 356-357. o.

³⁶¹ Kohli, M. (1990): Társadalmi idő és egyéni idő. Az életút a modern társadalom szerkezetváltozásában. In: Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok. (válogatta Gellériné Lázár Márta) Akad K. Budapest 175-213. o. 176. o.

³⁶² Ginzburg, Carlo (1993): Mikro-Historie. Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiß. In: Historische Anthropologie. I. 1993. 169-192. o.

fia visszaemlékezése, nekrológjai, a rá visszaemlékezők írott és elbeszélte vallomása. Mindez annak köszönhető, hogy maga a konstrukció közös forrásból táplálkozik: egy valaha létezett közösség teremtette polgári értékrendből, melyet nem is a főhős alakjával, hanem a saját magáról teremtett konstrukcióval lehet jellemezni. Éppen ez az, ami a kollektív tudat terméke, melyben nemcsak a valaha létezett közösség tagjai osztoztak, hanem azok is, akik ezt vagy ennek elemeit a szocializáció csatornáin keresztül örökölték. A megalkotott életút és a mögötte rejlő szerkezet közötti különbség olyan elemeket tartalmaz, melyek leginkább elvárások. Olyan elvárások, amiket a korban már lazuló, s a hetvenes évekre (Sziklay László memoárja keletkezésének ideje) biztosan nem létező közösség hozott létre: a közösség iránti feltétlen odaadást, annak építését, s egyben az oltalmat, melyet el lehet várni tőle. Ebbe ágyazódik a polgári értékek klasszikus koszorúja, mind a kultúra építése, mind a szolidaritás, lojalitás, csendben maradás, szorgalom stb. Ezek az értékek természetesen explicit módon is jelentkeznek, de igazi jelentésüket és hitelüket csak így nyerik el, reprezentatív értékét éppen ez, a közösségbe történő beágyazás adja meg.

A lokális ethnosz kontextuális alapjait a koraiújkorai város jogi, gazdasági és szociális közössége hozta létre, és a kiegyezés után is felfedezhettük Kassa társadalmának mélyrétegeiben. Másképpen fogalmazva, az a típusú szegregáció, melyet a városi polgárság létrehozott az évszázadok alatt, a város középkorias, koraiújkorai térszerkezete, műveltségbeli elkülönülése lényegében nem változott még az 1867-es fordulat után sem. Ennek egyik legfontosabb bizonyítékát éppen az a térbeli elhelyezkedés adta, melyet a tanárok – mint a korábbi polgárság és a későbbi középosztály egyaránt szerves és jellemző alkotóeleme – lakóhelyeinek eloszlásában láthattunk. Az ekkor már nyilvánvalóan nem élő városfal, és a jogi értelemben már nem létező egység a lokális társadalom életében mégis tovább él, és hat a polgárok és a város egészének életére, értékrendjére, világára. A centrális városkép, a belváros kollektív jelentései továbbra is kifejtik hatásukat, s bár a polgári státushoz nem szükséges immár a belvárosi telek, vagy ház birtoklása, az ottani lakóhelynek nyilvánvalóan megvannak a hasonló jelentései. A tanárok több mint háromnegyede lakik ott, s bár sok tekintetben, mint pl. a fizetésük is, heterogénnek tekinthető a tanszemélyzet, mégis ez a tény a társadalomban elfoglalt helyzetüket tekintve homogenitást igazolja. Ugyanakkor tetten érhető a modernizációnak az a

folyamata, mely a város szerkezetét is érinti: új külvárosi negyedek jönnek létre: egyfajta sajátos szuburbanizáció indul meg a húszas és a harmincas években. Oka azonban csak részben a szokásos gazdasági és népesedési folyamatokban lelhető, szerepet játszik a belváros társadalmi telítődése, s a politikai befolyásoltsága is. (Gondoljunk arra, hogy rengeteg épület kerül állami tulajdonba ebben az időben.) Az a szellemi képződmény, mely a tanárokhoz kötődik az emberek fejében egységesebb, mint az egyéni élethelyzetükből adódó különbségek, így azok a tényezők, melyek a nyilvánosság felé irányulnak – így a lakóhely is – nagyobb szerepet játszanak megítélésükben, mint pl. a kevésbé explicit jellemző: a fizetésük (még akkor is, ha hallgatólagosan mindenki tudja). Jellemző példája ennek a bemutatott életútban szereplő Sziklay Ferenc és Brósz Lili házassága, ahol a feleség apja kimondottan vagyonos ügyvéd, míg a férj alacsony jövedelmű, vagyontalan tanár, házasságuk létrejöttékor ez a tény azonban semmiféle szerepet nem játszik. Természetesen hallgatólagosan megvannak a megfelelő konnotációk is: a kétszeresen is unokatestvér ifjabb Mágócsy-Dietz Sándor, aki ekkoriban Kassán tanul a gazdasági akadémián, szinte gúnyos levelet ír haza Budapestre, mi szerint „könnyű a kis tanári fizetésből kijönni, ha a gazdag ügyvéd papa oly nagy mértékben támogatja őket”. Ennek azonban nincs jelentősége, hiszen még a címzett édesapának sem volt semmi kifogása a férj ellen, saját legbizalmasabb leveleiből is az derül ki, hogy a kollegát látta benne.³⁶³

A város elrendezése és a tanárok lakóhelyeinek megoszlása természetesen nem azt jelenti, hogy más városrészben nem élhetett valaki, aki igényt tartott arra, hogy a város középrétegeihez, polgárságához tartozzon. Mint említettük éppen ebben az időszakban kezdődött meg pl. az olyan kertvárosi elit negyedek benépesülése, mint az északi részen fekvő Vöröshegyé. Ez, a korábban csak üdülőhelynek számító terület ekkoriban válik tipikus kertvárosi övezetté, ekkor vásárol ott lakóházat a bankigazgató Spielmann Ervin, és ekkor épített korábbi présházából impozáns villát Brósz László is, habár a város körüli kertek polgárok általi felvásárlása más száz évvel korábban megkezdődött.³⁶⁴ Ez tehát a város szűk kereteit megbontó folyamat, melyet a két világháború közötti csehszlovák demokrácia modernizációs törekvései – és elsősorban az ennek következtében – nagymértékben növekvő lakosság felgyorsítanak. Ezzel egyidejűleg indul meg a város dekoncentrációja is, mely már

³⁶³ Mágócsy-Dietz Sándor hagyatéka, Varga Éva tulajdonában.

³⁶⁴ Czoch G. (1998): Kassa polgársága a 19. század első felében. In: Limes 1998/2-3 55-87. o. 74. o.

abból is látható, hogy a tanárok „csak” háromnegyede él a belvárosban. Az arányokat tehát mind a két oldalról érdemes értelmezni, hiszen ez a folyamat szintén folytatódik az Első Köztársaság idején, és mutatja azt a tényt, hogy a trianoni békeszerződések nem játszottak akkora szerepet, mint várni lehetett volna a város polgári világában, még akkor sem, ha a mikrovilág tagja kicserélődtek. Azt jelenti mindez, hogy egy, az egyének feletti szerveződési szinten tovább élt az a minta, mely egyben az egyének korlátait is jelentette. Az a néhány ember, aki ott maradt, vagy maga a hely légköre tovább őrizte a korábbi emberek fejében meglévő sémákat, melyek szerint életüket alakították. Az a tény hogy 1924-ben a tanároknak már csak alig több mint a fele lakott a belvárosban, azt mutatja, hogy az új állam modernizációs hatása megindította a változásokat. Azt, hogy mindez mennyire lassú folyamat volt, hogy mennyire erősen élt az emberek fejében a lokális ethnosz, az mutatja, ha most ezt az ötvenöt százalékot nézzük meg a másik feléről. Ez az arány igen magasnak tekinthető, ha figyelembe vesszük a lényegesen modernebb berendezkedésű csehszlovák viszonyok átalakító hatását. Prága ökológiai struktúrájában bekövetkezett változások jól szemléltetik ezt.³⁶⁵

Megőrzött bizonyos kollektív funkciókat a belváros. A harmincas években már nagyvárosnak számító hetvenezres Kassán még mindig a szűk belváros jelentette azt a kizárólagos teret, ahol a polgárok közösségi életet élhettek, és ahol a magánszférájuk kapcsolatba kerülhetett a közösséggel, már amennyire ez egyáltalán lehetséges volt. A központban vannak továbbra is a főbb, kollektív funkcióval rendelkező középületek is, nem véletlen, hogy még az új hatalmi és társadalmi rendet szimbolizáló Baťa palota is itt épült fel. Kassa középrétegeinek bemutatása, ellenpontozása sok egymásból összerakódó képből áll össze: a Monarchia világa, az anyaországi városok társadalma, kivált Budapesté, így térben és időben is önálló dimenziót nyerünk. Ugyanakkor a Csehszlovák Köztársaság radikálisan más kontextusa is erősen befolyásolta a folyamatokat. Kassa lokalitása természetesen nem az egyetlen sajátos autonóm entitás, más városok esetében hasonló módon feltételezhető ilyesmi.

A tanárság és elsősorban a város polgárságának emberközeli értékrendjét, nyitottságát nem befolyásolja az sem, hogy a tanárok jelentős része az ország egyéb helyeiről érkezett a dualizmus alatt, mint ahogyan nem befolyásolta a két háború

³⁶⁵ Musil, J. (1973): Prága ökológiai struktúrájának fejlődése. In: Szelényi I. (szerk.) Városshociológia. KJK, Budapest. 224-251. 244. o.

között sem ez a tény. Érthető ez, hiszen a sajtóságos világlátás továbbélése éppen a lokalitásban rejlik, a város polgárságának bizonyos értelemben vett szellemi „elszigeteltségében”, és abban az erőben, mely ezt a szemléletet életképessé, hatékonyvá, kooperatív játzmává tette. A korábbi időszakokban a városok, a városi polgárság, és kiváltképpen a felvidékiek, szigetszerű zárványok voltak a társadalom egészében, ami megfelelő zártságot, biztosított a sajtóságos fejlődés létrejöttéhez. 1848 után azonban ennek a lehetősége pusztán virtuálisan marad fenn, s hogy mégis így történt, azt az bizonyítja, hogy három generációval később is fennmaradt az a sajtóságos világnézet, mely ennek a korábbi zártságnak a fejleménye volt.

Nagyon fontos tényekről van szó, hiszen az, hogy a tanárok 86,5 %-a kicserélődött, egyértelműen az államfordulat számlájára írható. Annak a jogi és szervezeti változásnak, mely közvetlenül Trianon következménye, kiterjedt a hatása a személyekre, de nem terjedt ki a személyek felett álló szerveződési szintre, a lokalitásra, a helyi kultúrára. Másként fogalmazva a társadalmi terek szerkezete csak kis mértékben változott: a középrétegeknek éppen az alkalmazkodóbb, plurálisabb, a magyar nemzethez nacionalista, esszencialista érzéseket kevésbé tápláló része maradt Kassán 1918 után is, s ez tette lehetővé a lokális ethnosz újratermelődését.

Az általános modernizáció, fejlődés nagyobb mértékben mutatkozott a jövedelmek közti különbségek kiegyenlítődésekben. A Monarchia erősen differenciált jövedelmi viszonyaival szemben a Csehszlovák Köztársaság megpróbálta a középosztályt, jövedelmét tekintve is homogenizálni, így pl. a tanítókat teljes egészükben felzárkóztatni a tanárokhoz. Ez a nivelláló tendencia, mely az egész hivatalnokréteget egységesebbé tette, s melynek háttérében természetesen az erős gazdaság állt, közvetve az egész társadalomra kihatott, tovább csökkentve a hierarchizáltságot. Ugyanakkor némiképp feloldotta azt a zártságot, mely Kassa középrétegeinek egyik legfőbb vonása volt, azt a szinte archaikus vonást, mely egy szervezet zártságára emlékeztet, amelynek ugyan bárki tagja lehetett társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül, de amely erősen privilegizálta a tagjaihoz való viszonyát. Nem minden tekintetben nevezhető ugyanakkor sikeresnek ez a törekvés, hiszen a magasabb tanítói fizetés egyben presztízsük emelkedését is magával kellett volna hozza, mindezt azonban a nemi szegregáció fennmaradása cáfolja. Azt a folyamatot, mely a tanítói pálya devalválását jelentette nem lehetett visszafordítani, már amennyiben volt valaha ennél magasabb presztízse a tanítóknak. A választvonal tehát tanító és tanár között általában továbbra is fennállt dacára annak, hogy

fizetések közeledtek egymáshoz. Pedig a csehszlovák felsőoktatási rendszer sok tekintetben fejlettebb volt a magyarénál, ide sorolható pl. a tudományos fokozat megszerzésének módja is szemben a szinte kizárólag rendies címet jelentő Monarchiabeli, és Magyarországon továbbra is fennmaradó, doktorátussal. A tanítóság sokrétűségét ugyanakkor jól megmutatta a kapcsolatháló elemzés. Nem minden tanító rekedt a lokális polgárságon kívülre még a Monarchia idejében sem – mutatta a Kazinczy-kör vizsgálata. Ez a megosztottság szintén jelen van Trianon után is, sőt a lokális társadalom nyitottságát mutatja az is, hogy még nagyobb felfele mobilitásra is lehetőséget nyújtott.

A második rész elemzéséből kiderül, hogy még a dualizmus korában is jellemzőek az olyan közösségek Kassán, melyek kapcsolataikban elfogadók, nem pedig kirekesztők. Ezek a közösségek – mint a Kazinczy-kör – lényegében a város középrétegeinek magjából állnak: ugyanazok az emberek hozzák létre, mind az irodalmi társaságot, mind a Kazinczy-kört, mind a dalos együletet. Összetételük hasonlít a város század eleji polgárságának arculatára: találunk köztük kereskedőt, tanítónőt és arisztokratát, főbíró, keresztényt és zsidót egyaránt. A társaság életéből kiderül, hogy egy valódi összetartozást megjelenítő formációt láthattunk; nem csak irodalom, kultúraápolást, hanem az elfogadásnak az explicit kimutatását is jelentette egy ilyen társaság tagjának lenni. A város és a tágabb közönség számára nyíltan felvállalni az együvé tartozást jelentésértékű.

Erősnek mondható tehát a város hagyományos értékrendje, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy mindez Trianon hatására sem változik meg jelentősen. Az a pluralitás, mely a dualizmus alatt a középosztály különböző csoportjainak kapcsolattartásában nyilvánult meg, ebben az időszakban is tovább él. Ez derül ki a kapcsolatháló szerkezeti sajátosságaiból. Mindennek háttérében fontos szerepet játszik, hogy a kassai kereskedőcsaládok jelentős része generációk óta a városban, vagy annak vonzáskörzetében élt, és vagyonát is régen szerezte. Nem felkapaszkodó, nemrég meggazdagodott, s így a „kultúrát” is csak éppen átvevő rétegről van szó, hanem az ellenkezőjéről. Ez a jelenség ugyanis gyakran igen fontos szerepet játszott a polgári rétegekről alkotott sztereotípiák kialakulásában. Meg is fordíthatjuk az állítást, hiszen a nyitottság, pluralitás éppen abban nyilvánult meg, hogy ezek az emberek nem csak egymás mellett éltek, nem csak sztereotípiákban

voltak képesek egymásról gondolkodni, hanem barátkoztak és adott esetben össze is házasodtak egymással.

A tanárság szerepe sem változott lényegesen az államfordulattal. Megőrizték azokat a fontos funkcióikat, melyek egyben továbbra is nemcsak tudásátadó, hanem nevelő és „városatya” szerepeket is kölcsönöztek a tanárok személyének. Még akkor is így volt, ha a tanárok jelentős része nem magyar volt.

Ilyen válságos időszakban természetes volt ugyanakkor, hogy a legelemibb kapcsolatok, a rokoni kötelékek, kerüljenek előtérbe. Igen erős, kataklizmaszerű hatás volt, ami az embereket érte, s a kapcsolatok ilyenkor legdominánsabb vonása, a segítségnyújtás, természetesen a rokoni kötődésekben nyerhetett legkönnyebben teret, hiszen ennek az alapjai a természetben kereshetőek, míg a többi kapcsolattípust alapvetően olyan kulturális elemek befolyásolják, amik könnyebben változnak időről időre. Mégis ez utóbbiak közt a reciprocitív kapcsolatok rendszerében is láthatunk különbséget, akkor, ha azok tartalmát megvizsgáljuk. A kassai, vagy ahhoz köthető reciprocitás olyan bonyolult struktúrát képezett, mely az egyének egész életét behálózta, s ami azt a következtetést engedi meg, hogy ezekben a kapcsolatokban a résztvevők számíthattak a viszonzásra, a kooperációra. Ezzel szemben a magyarországi ilyen kapcsolatok csak időlegesen és felszínesen voltak, nem alkottak semmiféle rendszert. Ennek oka a helyhez kötöttség, a kisebbségi sors, a nagyobb fokú egymásrautaltság, vagy legalábbis annak megélése, mind szituatív adottságoknak tűnnek, de háttérükben szintén ott munkált a tradíció, hiszen az ilyen kapcsolati rendszernek hagyományai voltak, s ezeket itt nem is törte meg semmilyen határ.

Archaikus formák továbbélését láttuk tehát, mégis van olyan jellemvonása Kassa két világháború közötti polgári társadalmának, ami a modernizációban való előrelépésről ad tanúbizonyságot, mégpedig a munkahelyi kapcsolatok fontossága. Ez utóbbi, illetve ennek erősödése modern nagyvárosi jelenség, s a kapcsolatok struktúrájának egészen más képét adja. Még sem mond ellent egymásnak a két megfigyelt jelenség akkor, ha figyelembe vesszük, hogy egy ilyen archaikus forma hosszú időn keresztül való fennmaradása, különböző körülmények között, egyfajta sikerességnek, életképességnek is tekinthető, s így, habár eredetét tekintve egészen a koraujkorig vezethető vissza, nem feltétlenül jelent elmaradottat, sőt értelmezésünkben inkább pozitív értékeket hordozott. Olyan organizált struktúráról

van szó ugyanis, mely nemcsak az egyének sikerességéhez járul hozzá, hanem a társadaloméhoz is.

Nem sikerült meggyőző képet kapnunk arról, vajon Trianon, illetve az azt követő események befolyásolták-e a város hagyományos polgári társadalmának nyitottságát. Kiderült a kapcsolathálóból, hogy Budapest továbbra is fontos szerepet játszik, de megjelentek más központok is, elsősorban Prága. A városba ugyanakkor számtalan új tisztviselő érkezett, zömükben csehek. A kapcsolatháló mégis alig tartalmaz ilyen irányú nyitásra utaló új kapcsolatokat, ennek okai között azonban nem egyértelmű az elzárkózás. Okkal feltételezhető, hogy a szakmai kapcsolatok – melyek éppen ekkor válnak ebből a szempontból jelentőssé – meghatározzák a kapcsolatok irányát. Erre utal Magyarország, kivált Budapest kiemelt szerepe. Ugyancsak jelentős befolyása volt a mikrovilágra a politikának ebben az időben. A kisebbségi politika ugyanakkor természetéből adódóan etnikai alapú szakmai szervezeteket, s ezek révén etnikai közösségeket formál. Mindez azonban még nem jelenti, hogy a résztvevő polgárok értékrendje alapvetően megváltozott volna. Erre a feltételezésre ad okot a korábbi korszakokban megfigyelhető etnika, nyelvi, vallási tolerancia, pluralitás, s ezt bizonyítja az első rész biografikus elemeiben megjelenő értékrend is.

Közvetve az előbbi kérdésre is választ ad az a jellegzetesség, melyet a negyedik és az ötödik rész más-más perspektívából vizsgált: vajon az újonnan érkezők milyen hatással vannak a lokális társadalomra? Mind a makro megközelítésű dimenziók, mind a párhuzamos életutak azt mutatják, hogy számukra a beilleszkedés nem ütközött lényeges akadályba. Számunkra a kérdés azonban éppen a befogadó társadalom szemszögéből érdekes, mely nem mutat olyan lényegi változásokat, melyeket várni lehetett. A város lokális társadalmi alrendszere nem alakult át sem struktúráját, sem organizációját tekintve. Az új elemek csak a régiók helyét foglalták el, majd 1938 után onnan kilépve részben vissza is adták azoknak. Mindez azt a képet erősíti, miszerint egy ilyen társadalmi-közösségi alakzat elég erős, életképes, értékrendje elég nyitott ahhoz, hogy egy ilyen nagy arányú csere se tüntesse el nyomtalanul.

A lokális ethnosz, mely a közösségi formák tartalmaként tovább élt Kassán olyan polgári értékeket hordozott, melyeket az első rész igyekezett bemutatni: önfegyelem, szorgos építés, tolerancia, pluralitás, és a közösség előtérbe helyezése.

Az itt bemutatott magatartást, életstratégiákat helyezte tágabb kontextusba az Ötödik rész, egyben felvillantva a további elemzési lehetőségeket, utakat, s a nemzeti, nemzetiségi sajátosságokat.³⁶⁶ A disszertáció ugyanakkor elsősorban a magyar társadalom továbbélési stratégiáit vizsgálta, s a mikrovilág összetevői is magyar nyelvi és kulturális környezetben jöttek létre. Olyan társadalmi változások esetén, mikor még a hagyományos intézményrendszer is szinte teljes mértékben átalakult éppen a közösség az az intézmény, mely egyfajta lehetőséget adott a társadalmi tér továbbélésének, s éppen ez az oka annak is, hogy a közösség, mint önmagában vett érték ilyen erősen hat. Ezt láthattuk Sziklay Ferenc életében is. Az Ötödik rész tipikus életútjai megmutatták, hogy a Trianon után Kassára érkezők továbbra is egy befogadó közösségbe érkeztek. Ugyanakkor olyan életpálya típusokat láthattunk, melyek az első részben bemutatott biográfia számára kontextust teremtettek.

Kassa rendkívül gyors lélekszámbeli fejlődése a húszas és a harmincas években csak viszonylagosan tekinthető a modernizáció jelének. Ágazati struktúrája nem mutat hasonló képet, ami a mégannyira fejlett cseh gazdaság hatásának erejét vonja kétségbe. Közvetve ugyanakkor a társadalom átalakulását is késleltette, és okai között politikai szándék is meghúzódik. Érdekes adalékkal egészítette ki Kassa írni tudásának megvizsgálása a dualizmus-kori városképet: tekintettel arra, hogy igen nagy volt az írástudatlanok aránya ekkor, az egyébként oktatási és kulturális központban. Mindez megerősítette azt a képet, melyet a kapcsoltháló alapján nyertünk: Kassa lokális ethnosza ugyan igen erős közösséget alkotott, nyitott volt, és pozitív értékeket hordozott. Ugyanakkor rendkívül kicsi is volt egyszerre, és a város lakosságát nem tudta, lehet, nem is akarta hatása alá vonni, legfeljebb az önkéntesség alapján.

Ugyanakkor van egy mindezen túlmutató következtetés is, amit levonhatunk a kutatás eredményeként. Nemcsak arról van szó, hogy Kassa társadalma hogyan változott, vagy nem változott, hanem arról, hogy egy olyan entitás maradt fenn egy évszázadon keresztül, ami nem az országos mértékű

³⁶⁶ Csak mellékesen érdemel szót, hogy nagyapám, Miloš Koudela, éppen ebben az időben kerül Morva területről, banktisztviselőként Bártfára, majd a harmincas években Kassára. Ebből az időből fennmaradt – cseh nyelven írt – naplójának a narratív társadalomtörténeti elemzését már megkezdtem. Ebben a disszertációban – bár a multietnikusság igen fontos tényező – elsősorban a magyar, vagy ilyen identitású középrétegekről szóltam.

történések, körülmények, vagy éppen változások befolyásoltak mindvégig, hanem a helyiek. Ez önmagában természetes és általános jelenség, de ebben az esetben az ország gazdasági és társadalmi változásai egy évszázad alatt tüntették el a lokális társadalom eredeti jellemzőit, ami bizonyos mértékig disszonanciát jelentett. Mint láttuk Kassa társadalma már a dualizmus alatt sem volt zárt, állandó érintkezésben volt a tágabb környezetével, az egész országgal, a Trianon okozta lakosságcsere ilyen jellegű hatásai pedig maguktól értetődőek. Mindezek ellenére a feltárt sajátosság életképesnek bizonyult, hiszen fenn tudott maradni egy olyan társadalmi berendezkedés és értékrend, mely sok tekintetben eltérő volt éppen az említett tágabb környezetétől. Ennek a ténynek a tanulságai nemcsak a múltunk megismerése szempontjából fontosak, hanem a mai társadalmak vizsgálatának szempontjából is. Egy olyan mintázatot, egy olyan mechanizmust mutatnak be, mely nem kizárólag a vizsgált helyen és időben alakulhatott, alakulhat ki, hanem máshol és máskor is egyaránt. Az, hogy milyenek ezek az értékek, az egymás tiszteletben tartása, a tolerancia, és hogy mennyire egyeznek mai értékrendünkkel, csak fokozzák a jelentőségét. Természetesen egy több ható ok által létrejött esemény okainak vizsgálatánál lehetetlen megállapítani az okok "arányát" az okozat kialakulásában, mivel az okok bonyolult áttételeken keresztül egymásra is hatva mozgatják az eseményeket. Éppen ennek a megoldására szolgált a számtalan egymás számára megteremtett kontextus.

Nem kisebb személyiség hívja fel a figyelmet arra, hogy lehet a városok szerkezetében található univerzális jegyeknek valamilyen közös magyarázata, mint Lewis Mumford.³⁶⁷ Ő maga ugyan nem foglalkozik ezzel a kérdéssel részletesebben: sem empirikus anyagokkal nem támasztja alá, sem elméletileg nem fejti ki részletesen azt a meglátását, hogy a történelem legkülönbözőbb korszakaiban és helyszínein, egymással nem érintkezve, olyan városformák alakultak ki, melyek rendkívül hasonlítanak egymásra, legalábbis esszenciájukban. Korának megfelelően két „divatos” elképzelést is felvet, egy genetikai magyarázat lehetőségét, és a jungi archetípus elméleti magyarázatának lehetséges voltát. Mindenesetre felfigyelt valamilyen alakzatra, melynek értelmezéséhez valamilyen tágabb keretet keresett, vagy vélt megfelelőnek. Ilyen előzmények után magam is indokoltnak tartom annak a lehetőségnek a megfontolását, mi szerint pl. evolúcióelméleti vagy

³⁶⁷ Mumford, L. (1985): A város a történelemben. Gondolat, Budapest. 165. o.

szociálpszichológiai keretbe lehetne foglalni a társadalomtörténet részleteit, folyamatait. Elméleti keret számtalan adódik, hiszen a társadalom folyamatainak ilyen jellegű magyarázatait az elmúlt évtizedekben számos kutató megkísérelte, mind a szociológia, mind más tudományágat területéről. Hasonló jellegű, szerény próbálkozást már magam is tettem politikai szimbólumok történeti elemzésének kapcsán,³⁶⁸ és lehetségesnek tartom a további értelmezéseket és későbbi kutatások esetén az ilyen szempontoknak az érvényesítését is.

Végezetül csak egy példával egészíteném ki az elmondottakat. Több utalás is olvasható a dolgozatban, miszerint nem Kassa volt az egyetlen felvidéki város, melyben hasonló jelenségeket lehet megfigyelni. Selmecebánya – a 18. század végén még harmadik legnépesebb városunk – szintén hasonló feltételekkel indult neki a 19. századnak. További sorsának alapjait azonban a század elején kimerülő ezüstkészletek véglegesen meghatározták. Népeisége csökken, gazdasági helyzete romlik, Trianon idejére már alig áll a lábán: kitéve az amúgy is egyoldalú gazdaságot a cseh tőke hódításának. A csehszlovák köztársaságban már alig találunk magyarokat, vagy német származásúakat a városban. Egy ilyen plurális társadalmi alakzat igen ingatag, érzékeny képződmény lehet, ha belülről nem elég stabil.

³⁶⁸ Koudela P. (2001): A politikai szimbólumhasználat egyéni-befogadói preferenciái és evolúciója. In. Lányi G. (szerk.) Politikai pszichológiai tanulmányok. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 80. Budapest. 69-85. o.

Irodalom

- A Magas-Tátra részletes kalauza 1. kötet /hegymászókalauz/ (szerk.) Komaniczky Gyula-Serényi Jenő. Turistaság és alpinizmus, Keller Ny., Budapest.
- Angelusz Róbert (szerk.) (1997): A társadalmi rétegződés komponensei. Új Mandátum K, Budapest.
- Antal Á. (1996): A Kassai Ipariskola története. OPMK, Budapest.
- Aradi Zs. (é. n.): A felvidéki magyarság kulturális helyzete. Budapest.
- Arató E. (1960): A nemzetiségi kérdés története Magyarországon. I. 1790–1840. Budapest: Akadémiai Kiad.
- Arisztotelész. Nikomakhoszi Etika. 1107 a 28-1108 b 10, 1115 a 4-1128 b 35.
- Aronson, Eliot (1995): A társas lény. KJK, Budapest.
- Asztalos J. (1939): Kassa közoktatási és közművelődési intézményei. In: Magyar Statisztikai Szemle 1939/5 585-596. o.
- Bácskai Vera (1988): Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. Század elején. Budapest.
- Balla Tibor (2002): A caporettói áttörés 1917. október 24-december 12. In: Rubicon 2002/2 46-49. o.
- Bastide, R. (1971): Memoire collective et sociologie dui bricolage. L'Année Sociologique, 21, 65-107. o.
- Beluszky Pál (1998): A Felvidék városhálózata a 20. század elején. In: A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza 440-454. o.
- Beluszky Pál (1999): Magyarország településföldrajza. Dialóg-Campus, Budapest.- Pécs.
- Beluszky Pál (2001): A modernizáció területi különbségei. In: Rubicon 2001/8-9 27-33 o.
- Benevolo, Lodovico (1993): A város Európa történetében. Atlantisz, Budapest.
- Benisch Artúr (1923): A csehek 1919. évi népszámlálása az elszakított Felvidéken. Magyar Statisztikai Társaság, székfoglaló beszéd. 1923. XII. 18.
- Besançon, Alain (1971): Psychoanalytische Geschichtsschreibung In: Wehler, Hans-Ulrich (szerk.): Geschichte und Psychoanalyse. Frankfurt a. M. – Berlin – Wien, 197. 91–140. o.
- Bereczkei Tamás (1998): A belénk íródott múlt. Dialóg-Campus, Budapest-Pécs.

- Berghe, P. Van den. (1981): *The Ethnic Phenomenon*. Elsevier, N.Y.
- Betzig, I. (1986): *Despotism and Differential Reproduction. A Darwinian View of History*. Hawthorne. Aldine, N.Y.
- Biernacki, Richard (1999): *Method and Metaphor after the New Cultural History*. In: *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*. (Szerk.) Bonnel, Victoria O. – Hunt, Lynn. Berkely – Los Angeles – London
- Borsányi György (1987): *Az értelmiség helye a magyar társadalomban. Egy letűnt korszakról 1915–1945-ig*. Kossuth, Budapest.
- Borsody I. (1991): *Európai évek. Századvég*, Budapest.
- Bourdieu, Pierre: (1986): *L'illusion biographique*. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1986. június (62-63. sz.). 69-72. o. idézi
- Bourdieu, Pierre (1991): *Sozialer Raum und 'Klassen'*. *Zwei Vorlesungen*. Frankfurt am Main
- Burke, Peter (2000): *Az eseménytörténet és az elbeszélés felélesztése*. In: *Narratívák 4. A történelem poétikája*. (Szerk.) Thomka Beáta Kijárat Kiadó
- Cambel, S. (ed.) (1985): *Dejiny Slovenska V. 1918–1945*. Veda, Bratislava.
- Cannadine, D. (1995): *A 19. századi városok lakóhelyi differenciálódása; a térformáktól a társadalmi alakzatokig*. In: Gyáni G. (szerk.) *A modern város történeti dilemmái*. Csokonai, Debrecen. 63-74. o.
- Cerutti, S. (1990): *La ville et les métiers. Naissance d'un langage corporatif*, Turin, XVIIe-XVIIIe siècles. Párizs, Editions de l'EHESS
- Chmel, Ruolf (1975): *Kritika a kontinuita*. Smena, Bratislava.
- Coleman, James S. *Social Capital in the Creation of Human Capital*. In: *AJS*. 1988/94.
- Csanda Sándor (1982): *Sziklay Ferenc*. In: *Első nemzedék, csehszlovákiai magyar írók*. Madách, Bratislava. 216-219. o.
- Csányi Vilmos (1988): *Evolúciós rendszerek: Az evolúció általános elmélete*. Gondolat, Budapest.
- Cséfalvay Zoltán (1999): *Helyünk a nap alatt... Magyarország és Budapest a globalizáció korában*. Kairosz, Budapest 152-167. o.
- Csíki Tamás (1999): *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon*. Budapest, Osiris

- Czoch Gábor (1996): A városi népesség és a város meghatározása körüli viták Magyarországon az 1840-es években. In: http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/01_szam/05.htm
- Czoch Gábor (1998): Kassa polgársága a 19. század első felében. In Limes 1998/2-3 55-87. o.
- Czoch Gábor (1999): A társadalmi rétegződés mikro- és makrotörténeti vizsgálata. Századvég, 1999. tél, 17-39. o
- Dányi Dezső-Dávid Zoltán: (1960): Az első magyarországi népszámlálás. (1784-1787), Budapest
- Darwin, Ch. (1955): A fajok eredete. Akad. K, Budapest.
- Dawkins, R. (1982): The Extended Phenotype - The Gene as the Unit of Selection. Freeman, N.Y.
- Donald, Merlin (1991): Origins of the Modern Mind. Harvard University Press, Cambridge
- Ember, C. M. - Ember, M. (1990): Anthropology. Prentice Hall, New Jersey.
- Faragó Ödön (1942): Írásaim és emlékeim. Wiko, Kassa.
- Farkas R. (1901): Kassa régi egyeteme. Kassa.
- Fazekas J. (1993): Vagyunk és leszünk: a szlovenszkói magyarság társadalmi rajza, 1918–1945. Kalligram, Pozsony.
- Fónagy Zoltán (2001): Modernizáció és polgárosodás 1849-1914. Csokonai, Debrecen.
- Gaál L. (1974): Rodiczky Jenő. Akad. K., Budapest.
- Generisch, Ch. (1807): Reise in die Carpaten mit vorzüglicher Rücksicht auf das Tatra-Gebirge. (hrsg.) von Bredetzky, S. Gestinger, Wien-Triest.
- Gerő László (1978): Történelmi városmagok. Corvina, Budapest.
- Ginzburg, Carlo (1979): Der Käse und die Würmer. Die Welt eines Müllers um 1600. Frankfurt am Main
- Ginzburg, Carlo (1993): Mikro-Historie. Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiß. In: Historische Anthropologie. I. 1993. 169-192. o.
- Ginzburg, Carlo - Poni, Carlo (1985): Was ist Mikrogeschichte? In: Geschichtswerkstatt, 1985.6.
- Gokhale D. V.-Kullback S. (1978): The Information in Contingency Tables. Marcel Dekker.
- Gould, P.-White, R. (1974): Mental Maps. Harmondsworth, Penguin. 1. fejezet.

- Gömöry János (1964): Emlékeim egy letűnt világról. Szépirod. Kvk., Budapest.
- Granasztói György (é. n.): A városi élet keretei a feudális kori Magyarországon, Kassa társadalma a XVI. század derekán. Kandidátusi disszertáció.
- Granasztói György (1980): A középkori magyar város. Gondolat, Budapest.
- Granasztói György (1982): A polgári család a középkorvégi Magyarországon. Történelmi Szemle: (4) 605–665. o.
- Gribaudo, Maurizio (1995): Diszkontinuitások a társadalomban. Egy konfigurációs modell. In: (szerk. Czoch G.-Sonkoly G.) Társadalomtörténet másképp. Csokonai, Debrecen. 105-137 o.
- Gueniffey, Patrice (1998): A biográfia a megújuló biográfiatörténetben. (www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/2000_3) 72. jegyzet.
- Gyáni Gábor (1991): A polgári középosztály lakásviszonyai Budapesten a két háború között. In Somogyi É. (szerk.): Polgárság Közép-Európában. MTA TTI, Budapest.
- Gyáni Gábor (1997): A középosztály társadalomtörténete a Horthy-korban. Századok: (6) 1265–1304. o.
- Gyáni Gábor (1998) Az utca és a szalon: a társadalmi térhasználat Budapesten: 1870-1940. Új Mandátum, Budapest.
- Gyáni Gábor (2000): Emlékezés és oral history. In: Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest, 128–144. o.
- Gyáni Gábor (2003): Történetírói nézőpont és narratív igazság. In: Magyar Tudomány 2003/1 (<http://www.matud.iif.hu/03jan/gyani.html>)
- Gyáni Gábor—Kövér György (1998): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris, Budapest.
- Gyáni Gábor – Kövér György (2003): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. 2. jav. Kiad., Osiris, Budapest
- Hahn, Alois (1987): Identität und Selbstthematisierung In: Selbstthematisierung und Selbstzeugnis: Bekenntnis und Geständnis, (Szerk.) Hahn, Alois, Kapp, Volger, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 12-17. o.
- Hajdú Tibor (1991): Weis István középosztály-képe. In: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. (Szerk. somogyi Éva) Budapest 97-109. o.
- Hajdú Tibor (1991): Tisztikar és középosztály a dualizmus korában. Előadások a Történettudományi Intézetben 15. MTA TTI, Budapest.

- Halász L. (1939): Csehszlovákia 1918–1938. Budapest.
- Halbwachs, M. (1968): *La mémoire collective*. Presses Universitaires de France. 2nd edition, Paris
- Halttunen, Karen: Cultural History and the Challenge of Narrativity. In: *Beyond the Cultural Turn*. 166–167. o.
- Hamilton, W. (1964): The genetical theory of social behavior. In: *Journal of Theoretical Biology*, 1964.7.
- Hanák Péter (1988): *A Kert és a Műhely*. Gondolat. Budapest.
- Hanák Péter (1997): Elitképződés és társadalmi mobilitás a századfordulón. *Rubicon*: (8) Melléklet, IX–XII.
- Hašek, J. (1961): *Švejk*. Magyar Helikon, Budapest
- Hill, K. - Kaplan, H. (1989): Tradeoffs in male and female reproductive strategies among the Ache. In: Betzig L. (ed.): *Human Reproductive behavior*. Cambridge University Press, Cambridge.
- History and Computing IV*. (1992): (szerk. P. Denley – D. Hopkins), Manchester.
- Hoensch, J. K. (1978): *Geschichte der Tschechoslowakischen Republik 1918–1978*. Kohlhammer, Stuttgart.
- Illyefalvi I. L. (1928): Az iparosok szociális és gazdasági viszonyainak statisztikai felvétele. *Statisztikai Közlemények* 60. köt. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest.
- Janos, Andrew, C. (1982): *The Politics of Beckwardness in Hungary 1825-1945*. Princeton, N. Y.
- Jávorka Sándor (1954): Mágócsy-Dietz Sándor emlékezete. 1855-1945, Akad. Ny. Klly. A Botanikai közleményekből, Budapest.
- Ješina, Česná (1968): Social Progress in Czechoslovakia 1918-1938. In Pechaigl, M. (ed.) *Czechoslovakia Past and Present I*. Mouton, Paris.
- Jócsik L. (1938): Érsekújvár. In: *Tátra-almanach*. Tátra-kiadás, Bratislava. 95 o.
- Jócsik L. (1938): *Idegen igában*. Atheneum, Budapest.
- Johnson, A. – Earle, T. (1987): *The evolution of Human Societies. From Foraging Group to Agrarian State*. Stanford University Press, Stanford.
- Kachelman, Johann (1870): *Das Alter und die Schicksale des ungarischen, zunächst schemnitzer Bergbaues, nebst einer Erklärung der Eigennamen des Landes*. Druck Wigand, Pressburg.

- Kadushin, Ch. (1991): Társadalmi sűrűség és mentális egészség. In: Angelusz R.-Tardos R. (szerk.) Társadalmak rejtett hálózata. Magyar Közvéleménykutató Intézet. Budapest. 292-307. o.
- Kant, Immanuel (1991): Az erkölcsök metafizikája. Gondolat, Budapest.
- Kant, Immanuel (1991): A gyakorlati ész kritikája. Gondolat, Budapest.
- Karády Viktor (1994): A társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon a nők felsőbb iskoláztatásának korai fázisában. In: Férfiuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról. (Szerk. Hadas Miklós.), Budapest, 176-196. o.
- Karády Viktor és Mitter, Wolfgang (Szerk.) (1990): Bildundswesen und Sozialstruktur in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert Köln, Wien, Böhlau Verlag
- Katus László (1989): Nemzetek és népszaporulat. In: Glatz F. (szerk.) Magyarok a Kárpátmedencében Pallas, Budapest. 171-174. o.
- Katus László: A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. Történelmi Szemle, 1980/ 2. 270-286. o
- Katus László (1979): A népesedés és a társadalmi szerkezet változásai. In Kovács E. (főszerk.): Magyarország története 1848–1890. Akadémiai Kvk., Budapest. 1119–1165. o.
- Kerekes György (1913): A kassai kereskedők életéből, Harmadfélszázad 1687–1913. Országos Iparegylet, Budapest.
- Kerekes György (1915): Kassai polgárok zaklatása a XVII. század közepén. Budapest.
- Kerekes György (1943): Bethlen Gábor Fejedelem Kassán 1619–1629. Wiko, Kassa.
- Kocka, Jürgen (1977): Persönlichkeit und Struktur als methodologisches Problem der Geschichtswissenschaft. In: Bosch, Manfred (Szerk.): Persönlichkeit und Struktur in der Geschichte. Historische Bestandsaufnahme und didaktische Implikation. Düsseldorf, 1977. 152–169. o.
- Kocka, Jürgen (1988): Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft im 19. Jahrhundert. In J Kocka (Hg.): Bürgertum im 19. Jahrhundert. 1 B. DTV, München.
- Kocsis K. (1989): Etnikai változások a mai Szlovákia és a Vajdaság területén a XI. századtól napjainkig. In: Politikaelméleti füzetek 4. ELTE BTK, Budapest. 22-56. o.

- Kohli, M. (1990): Társadalmi idő és egyéni idő. Az életút a modern társadalom szerkezetváltozásában. In: Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok. (válogatta Gellériné Lázár Márta) Akad K. Budapest 175-213. o.
- A košicei Ipariskola száz éve 1872-1972.
- Koudela Pál (2001): A két világháború közötti Felvidék nagyvárosainak közép- és kispolgársága közötti határvonal. ARTT, Budapest.
- Koudela Pál (2001): Politikai diszkontinuitás versus társadalmi kontinuitás: a tanszemélyzet a század elején és a két világháború között Kassán. ARTT, Budapest.
- Koudela Pál (2001): A politikai szimbólumhasználat egyéni-befogadói preferenciái és evolúciója. In: Lányi Gusztáv (szerk.) Politikai pszichológiai tanulmányok. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 80. Budapest. 69-85. o.
- Koudela Pál (2002): A magyar polgárosodás egy alternatívája a Felvidéken: egy kassai tanár, Sziklay Ferenc élete In: Limes 2002/2 85-105. o.
- Koudela Pál (2002): Utószó, életrajzi adatok és szerkesztés: Sziklay László: (2002) Egy kassai polgár emlékei. Kalligram, Budapest.
- Koudela Pál (2003): Selmecebánya történeti gazdaság-demográfiaja. Műhelytanulmány, MTA Társadalomkutató Központ. Budapest
- Koudela Pál (2003): Kassa népességnek szerkezeti átalakulása a 19.-20. században. Műhelytanulmány. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest
- Koudela Pál (2004): Fejlődő értékek egy hanyatló környezetben, avagy polgárosodás a felvidéki bányavárosokban. Kézirat
- Koudela Pál (2004): Az altruizmus fokozatai, különös tekintettel az altruizmusnak a társadalomszerveződésben betöltött szerepére. In: www.szabad-part.hu 2004. 21. szám. Társadalomtudományi rovat.
- Koudela Pál (2004): Selmecebánya a 18.-20. században. In: www.szabad-part.hu 2004. 22.-23. szám. Társadalomtudományi Rovat.
- Koudela Pál (2005): „Dzsentivilág Sáros Vármegyében” In: Történelmi Szemle: Kiadásra elfogadva.
- Koudela Pál (2005): Fertility and Evolution. In: www.freesideeurope.com Online Academic Journal. 2005/2. szám.
- Kovács Alajos (1939): Kassa népességének fejlődése és összetétele. In: Magyar Statisztikai Szemle 1939/5 519-542. o.

- Kovács Éva (1988): A hontalanság ötödik éve: Kassa 1922, In: Medvetánc 1988/4 és 1989/1 35-49. o.
- Kovács Éva (1991): A kassai zsidóság etnikai identitása a két világháború között (1918-1938). Kandidátusi értekezés, kézirat
- Kovács Éva (1994): A kassai zsidóság identitása a két világháború között - Módszertani problémák egy a 20. századi zsidó identitást kutató társadalomtörténeti vizsgálatban In: Közép-Európa Intézet Évkönyve 1994
- Kovács Éva (1998): A választói magtartás, mint a nemzeti identitás mutatója Kassán a két világháború között. In: Regio, 1993/1. 22-56. o.
- Kovács I. Gábor (1995): Az értelmiségi keresetek változása (1920–1975). In Gyáni G. (szerk.): Magyarország társadalomtörténete II. 1920-1944. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 441-463. o.
- Kovacsics János (szerk.) (1957): A történeti statisztika forrásai. KSH, Budapest.
- Kövér György (2002): A biográfia nehézségei. In: Aetas 2002/2-3. (http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/2002_2-3/2002-2-3-20.htm)
- Kövér György (1997): Egy biedermeier cipszer polgárcsalád életstratégiája; In: Rendi társadalom, polgári társadalom 7. Csokonai, Debrecen.
- Kövér György (1982): Iparosodás agrárországban. Gondolat, Budapest.
- Kusá, Zuzanna (1993): Prvá republika v autobiografických rozpavaniach potomkov slovenskej predprevratovej inteligencie. Sociologický časopis, 29: (1) 43–57.
- L. Nagy Zsuzsa (1991): Magyarország története 1919–1945. KLTE, Debrecen.
- L. Nagy Zsuzsa (1997): A haszonból élő kispolgár. DUP, Debrecen.
- Laky D. (1916): A városi háztartás története és statisztikájának módszere. In: Magyarország városainak háztartása az 1910. évben. Budapest. 1-45. o.
- László János (2003): Történelem, elbeszélés, identitás. In. Magyar Tudomány 2003/1 (www.matud.iif.hu/03jan.html)
- Laumann, E.O.- Pappi, F. (1973): New directions in the study of elites. American Sociological Review, 38. sz. 212-230. o.
- Le Goff (2000): Az értelmiség a középkorban. Osiris, Budapest.
- Lengyel György (1980): A csehszlovák fejlődés néhány vonása a két világháború között. MTA VGK, Budapest.
- Lepetit, Bernard: Építészet, földrajz, történelem. In: Czoch Gábor - Sonkoly Gábor: Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években. Csokonai Kiadó, Debrecen

- Levi, Giovanni (1991): On microhistory. In: Burke, Peter (szerk.). *New perspectives on historical writing*. Oxford
- Levi, Giovanni (1989): Les usages de la biographie. In: *Annales ESC*. 1989/6. 1325-1336. o.
- Levi, Giovanni (2000): Az életrajz használatáról. In: *Korall 2000/Tél*.
- Lewin, Kurt (1948): *Psycho-Sociological Problems of a Minority Group. Resolving Social Conflicts*. Harper and Row, N.Y.
- Lipták, Lubomir (1961): Vyvin slovenskej buržoazie za predmníchovskej ČSR. *Historicky časopis*, 9: 252–272.
- Lipták, Lubomír (2000): Száz évnél hosszabb évszázad. Kalligram, Pozsony
- MacIntyre, Alasdair (1999): Az erény nyomában. *Erkölcselemtani tanulmány*. Osiris, Budapest.
- Mágócsy-Dietz Sándor (1897): Hazslinszky Frigyes emlékezete. In: *MTA emlékbeszédek*.
- Majtényi György (2000): Mobilitás és életstílus. In: *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*. Szerkesztette: Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád. Budapest, 429–449. o. 443. o.
- Mannova, Elena (1999): Elit egyesületek Pozsonyban. In: *Limes*. 1999. 1 sz. 115-129 o.
- Mannova, Elena (1997): Entwicklungsbedingungen bürgerlicher Schichten in der Slowakei im 20. Jahrhundert. In *Uő (szerk.): Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in der Slowakei 1900–1989*. AEP, Bratislava. 1-25. o.
- Mauss, Marcel (2000): *Szociológia és antropológia*. Osiris, Budapest.
- Mauss, Marcel (1997): *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. Routledge, London.
- Mawdsley E.- Munck T. (1996): *Számítógép a történettudományban*. Osiris. Budapest.
- Mérei Gy. (1983): Magyarország gazdasága 1790–1848. In *Uő (főszerk.): Magyarország története 1790–1848*. Akadémiai Kvk., Budapest. 213–425. o.
- Molnár I. (1997): *Esterházy János*. Nap, Dunaszerdahely.
- Mumford, L. (1985): *A város a történelemben*. Gondolat, Budapest.
- Murdock, G. P. (1949): *Social Structure*. Macmillan, N.Y.
- Musil, J. (1973): Prága ökológiai struktúrájának fejlődése. In: *Szelényi I. (szerk.) Városshociológia*. KJK. Budapest. 224-251. o.

- Nagy E. (1991): A centralisták és municipalisták vitája. Adalékok a magyar értelmiségtörténethez. Magyar Közigazgatás: (11) 997–1002. o.
- Nagy E. (1993): Elhajló pályaképek, in. (szerk.) Dénes I.Z. A hatalom humanizálása. Tanulmány K. Pécs
- Nagy E. (1985): A nemzetlegitimitás napszámosa. In. Valóság 1985/8. 107-110. o.
- Nyíri J. Kristóf (1994): A hagyomány filozófiája. T-Twins, Budapest
- Olivova, V. (1972): The Doomed Democracy, Czechoslovakia is a Disrupted Europe 1914-1938. Sidgwick and Jackson, London.
- Olwell, C. (1976): A Gift to the Street. Antelope Island Press, San Francisco.
- Osváth Gy. (1918): Adalékok Kassa város közjogi helyzetéhez és közigazgatási szervezetéhez I. Lipót koráig. Kassa.
- Owen, Johnson (1985): Slovakia 1918-1938: Educations and the Making os Nation, New York, University of California Press.
- Pálmány B. (1998): A felföldi mezővárosok típusai az úrbérrendezéstől a közbérrendezésig (1767-1871). In: Limes 1998/2-3. 21-55 o.
- Park, R. E. (1926): The Urban Community as a Spatial Pattern And a Moral Order In: Burgess, E. W. (szerk.) The Urban Community, University of Chicago Press. Chicago.
- Pichler, T. (1997): Nationaleiferer oder Bürger Institutionalising als Problem. In Mannova, E. (Hg.): Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in der Slowakei 1900–1989. AEP, Bratislava.
- Pléh Csaba: Az elbeszélte történelem a pszichológiában. Előadás az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának 2000 május 3-4-én tartott A történeti helyzettudat alakváltozásai: Kényszerpályák és alternatívák a magyar történelemben c. tudományos ülésén
- Pléh Csaba: A gondolatok terjedési mechanizmusai: mémek vagy fertőzések. Előadás a VIII. MAKOG (Magyar Kognitív Tudományi) Kongresszuson, Szeged, 2000. február 4.
- Pléh Csaba (1998): Maurice Halbwachs kollektív memoárjára emlékezve. Magyar Pszichológiai Szemle, LIII. 37, 5-6, 545-558.
- Pléh Csaba (1999): Interakciós és narratív identitás. Magyar Pszichológiai Szemle, 1999. 54 sz., 25-34. o.
- Procházka, A. (1930): Normativní teorie a tvorba práva. Sborník k počtě 50. narozenin Dra Karla Engliše. Orbis, Praha.

- Polányi I. (1992): A szlovákiai magyarok helyzete 1944–1948. JPTE, Pécs.
- Polányi K. (1976): Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Gondolat, Budapest.
- Polgárdy G. (1998): Tündöklő szellemek. Emlékezés Sziklay Ferencre. In: Új Írás 1998 okt. 1. (19 sz.) 5-6. o.
- Pollák, R. (1985): Košice v stredoveku. Košice.
- Popelková, Katarína – Salner, Peter: [Urbánný svet v slovenskej etnológii](#). In: Slovenský Narodopis Volume 50, 2002, No. 3-4.
- Popély Gy. (1991): Népfogyatkozás: A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében. 1918–1945. Széphalom, Budapest.
- Popély Gy. (1998): A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh)Szlovákiában 1918-1945. In: Tóth L. (szerk.) A (Cseh)Szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998 II. rész. 5-94 o.
- Portes, A. – Sensenbrenner, S. (1993): Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action. AJS. 1993/99.1320-1350 p.
- Prigge, W. (Hg.) (1992): Städtische Intellektuelle. Fischer, Frankfurt.
- Puky Endre (1937): Hatvan év muzsikája. Zenei élettörténetem. May ny. Budapest.
- Puskás Julianna (1982): Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940. akadémiai Kiadó, Budapest.
- Revel, Jacques: A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása. In: Czoch Gábor - Sonkoly Gábor: Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években. Csokonai Kiadó, Debrecen
- Révay I. (1933): A csehszlovákiai magyar kisebbségi sport szervezete és tevékenysége. Léva, ill.: Bárzcsy O. (1936): a Cs. M. T. Sz.. évi működése, Léva.
- Ricoeur, Paul (1999): A történelem és a fikció kereszteződése, (ford.) Jeney Éva In: Ricoeur, Paul Válogatott irodalomelméleti tanulmányok (szerk., vál.) Szegedy-Maszák Mihály, Budapest, Osiris, 356-357. o.
- Rosental, Paul André (2000): A makro felépítése a "mikroszinten" keresztül: Fredrik Barth és a microstoria. In: Czoch Gábor - Sonkoly Gábor: Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években. Csokonai Kiadó, Debrecen

- Röckelein, Hedwig (1993): Der Beitrag der psychohistorischen Methode zur „neuen historischen Biographie“. In: Biographie als Geschichte. (Szerk.) Hedwig Röckelein. Edition Diskord, Tübingen, 1993. 17–38. o.
- Rudas Tamás (1993): Kontingencia táblák elemzése. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Rundblom, Harald – Norman, Hans (szerk.) (1976): From Sweden to America. A History of the Migration. University of Minnesota Press – University of Uppsala, Minneapolis, Uppsala
- Slaner, Peter (Szerk.) (1992): Ethnokulturelle Prozesse in Gross.Städten Mitteleuropas. Bratislava NÚ, SAV
- Salner, Peter (1997): Die Juden in der bürgerlichen Gesellschaft der Slowakei. In Mannova, E. (Hg.): Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in der Slowakei 1900–1989. AEP, Bratislava. 78- 92. o.
- Saunders, P. T. – Ho, M. W. (1984): The Complexity of Organisms. In: J. W. Pollard ed.: Evolutionary Theory: Paths into the Future. Wiley, N.Y. 47- 97. o.
- Schalkház Lipót (1944): Dalos Kassa. A Kassai Zenekedvelők Koszorús dalegyletének története. Grafika, Kassa.
- Schulze, Hagen (1978): Die Biographie in der „Krise der Geschichtswissenschaft“. Geschichte in Wissenschaft und Unterricht, 1978 29. sz. 508–518. o.
- Scott, J. (1991): Social Network Analysis. Sage, London.
- Service, E. R. (1962): Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective. Random House, N.Y.
- Sheriff, M. (1948): An Outline of Social Psychology. Harper and Row, N.Y.
- Silk, J. B. (1980): Adoption and Kinship in Oceania. American Anthropologist 82. 123-145 o.
- Simon, Herbert A. The architecture of complexity. Proceedings of the American Philosophical Society, 106. 1-76. o.
- Die Slowakische Minderheit in Ungarn (1940): Bratislava–Pressburg.
- Spence, Donald (2001): Az elbeszélő hagyomány. In: László János – Thomka Beáta (szerk.) Narratívák 5. Narratív pszichológia. 121.131. o. Kijárat, Budapest.
- Stedman-Jones, G. (1976): Outcast London: A Study in the Relationship between Classes in a Victorian Society. Penguin, Hammondsworth.

- Szarka László (1991): Magyarosodás és magyarosítás a felső magyarországi szlovák régióban a kiegyezés korában. Somogyi É. (szerk.): Polgárosodás Közép-Európában. MTA TTI, Budapest. 35–47.
- Szarka László (1996 k.): A szlovákok története. Bereményi, Budapest.
- Szekfű Gyula (1920): Három nemzedék. Budapest.
- Szelényi Iván (1991): Városi társadalmi egyenlőtlenségek. Akad. K. Budapest.
- Szénássy Zoltán (2004): A Jókai Egyesület története. In: Múltunk Emlékei. 2004. június. 8-10. o.
- Sziklay László (1957): Brósz Jonathán. In: A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, Szeged. 131-153 o.
- Szvatkó Pál (1938): A sajtó: In Borsody István (szerk.) Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938. Atheneum, Budapest. 138-148. o.
- Szvatkó Pál (1938): A visszatért magyarok. Révai, Budapest.
- Szvatkó Pál (1938): Szlovenszkói városok. In: Tátra-almanach (szerk. Tamás M.) 23-43 o.
- Tátra-Füred /schmecks/ Éghajlati gyógyhely és vízgyógyintézet. (1878): Magyar Hírlap, Budapest.
- Tátrai kirándulások (1899): In. Turisták lapja. Hornyánszky, Budapest.
- Timár Lajos (1993): Vidéki városiak. Debrecen társadalma 1920-1944. Magvető, Budapest.
- Treue, W. (Hg.) (1988): Geschichte als Aufgabe. Berlin.
- Trivers, R. (1985): Social Evolution. The Benjamin Cummings Publ. Co. Menlo Park.
- Vígh Károly (1996 k.): A szlovákiai magyarság sorsa. Bereményi, Budapest.
- Vörös Károly (1975): A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. Valóság: (10) 1–20.
- Vörös Károly (1997): Hétköznapiak a polgári Magyarországon. MTA TTI, Budapest.
- Walker, M. E.-Wasserman, S.-Wellman, B. (1994): Statistical Models for Social Support Networks. In: Wasserman, S.-Galaskiewicz J. (szerk.) (1994): Advances in Social Network Analysis. Sage, Thousand Oaks. 53-79 o.
- Weber S. (1886): A szepes-bélai cseppkőbarlang. Tátra-Barlangliget és környéke. Sauter, Késmárk.
- Weis István (1942): Hazánk társadalomrajza. Budapest.

- White, Hayden (1993): *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. 8. Kiadás. The John Hopkins University Press, Baltimore, London. 1–42
- Wick Béla (1941): *Kassa története és műemlékei*. Wiko, Kassa.
- Wicker, J. (1987): *Evolution, Thermodynamics, and Information*. Oxford University Press, N.Y.
- Zajac, P. (1997): *Der slowakische Intellektuelle des 20. Jahrhunderts*. In Mannova, E. (Hg.): *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in der Slowakei 1900–1989*. AEP, Bratislava. 45-67. o.
- Zeidler Miklós (2001): *A revíziós gondolat*. Osiris, Budapest.
- Zeidler Miklós (2002): *Társadalom és gazdaság Trianon után*. In: *LIMES 2002/2* 5-25 o.
- Zimányi Vera (1985): *Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig*. In R. Várkonyi Á. (szerk.): *Magyarország története V. köt. 1526–1686*. Akad. K., Budapest. 285–393.

Források

- Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás (1939). Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 108. kötet. Budapest.
- Barta Lajos (1935): Magyar író meghal szíriában. In: Nyugat. 1935. 1. szám
- Belicza J. (szerk.) (1886): Magyarország népoktatási intézeteinek és tanítóinak név és címtára. Lampel Róbert, Budapest.
- Benda, A. (1933): K šest'desiatinám pána prednostu Balassu. In: Výročna zpráva za školský rok 1932-33.
- Československá štatná priemisla škola v Košice, Értesítő az 1923-24. tanévről
- Československé Dejiny v datech (1987): Svoboda, Praha.
- Dárday S. (szerk.) (1888): Törvénykezési és szervezeti törvények. In: Igazságügyi törvénytár I. Athenaeum, Budapest.
- Esterházy János emlékkönyv. (2001): Századvég, Budapest.
- Esterházy János (2000): A kisebbségi kérdés. Ister, Budapest
- Felsőmagyarország 1898. január 13. vezércikke
- Felvidéki Újság 1939. IV.15
- Illés Endre (1930): A gyár. Jarnó József regénye. In: Nyugat 1930. 3. sz.
- Interjú Dr. Sziklay Lászlóné, született Rohringer Erzsébettel. 1999.
- Iskolák címtára 1942.
- Jankovics Marcell (2000): Húsztendő Pozsonyban. Méry Ratio, Budapest
- A Jászó-Premontrei II. Rákóczi Ferenc-gimnázium évkönyve az 1939-40. iskolai tanévről. Kassa: Szent Erzsébet Nyomda
- Kardos Gy. (szerk.) (1919): A Kassai Kazinczy-Kör 1914-1917. évi jelentése. Szent Erzsébet Nyomda, Kassa.
- Kassa sz. k. v. címtára az 1911. évre. Kassa: A Felsőmagyarországi politikai napilap nyomdája.
- Kassa sz. k. v. és Abaújtorna V. M. Czim És Lakásjegyzéke 1906. szerkesztő és kiadó Koczányi Béla.
- Kassai Hírlap 1898. január 14. száma
- A Kassai Főreáliskola évkönyve az 1917/1918. tanévre.
- A Kassai Ipariskola Értesítője az 1896-97. évről 82-87 o.
- A Kassai Irodalmi Társaság alapszabályai 1893.

- A Kassai Kazinczy-Kör évkönyve 1898-1901. Szerk. Gerlóczy Géza, Kassa, Vitéz A. könyv-, kő- és műnyomdája, 1901.
- A Kassai Kazinczy-Kör évkönyve 1901-1904. Szerk. Blanár Béla, Kassa, 1904. 25-29 o.
- A Kassai Kazinczy-Kör 1914-1917. évi jelentése. (Szerk. Kardos Gyula) Kassa, Szent Erzsébet-nyomda Rt. 1918.
- A Kassai Magyar Királyi Állami Hunfalvy János Gimnázium évkönyve az 1943-44. iskolai évről. Kassa: Wiko
- A Kassai Magyar Királyi Állami Leánygimnázium évkönyve az 1943-44. iskolai évről. Kassa: Szent Erzsébet Nyomda
- A Kassai Magyar Királyi Állami Szlovák Tanítási Nyelvű Gimnázium évkönyve az 1938-39. iskolai tanévről. Kassa: Szent Erzsébet Nyomda
- A Kassai Magyar Királyi Állami (Premontrei) Gimnázium évkönyve az 1938-39. iskolai évről. Kassa: Szent Erzsébet Nyomda
- A Kassai Szent Domonkos Rendi Nővérek évkönyve 1942-43. 12 o.
- Košice Város Magyar Nyelvű Címtára 1924. ŠVKK (Štátná vedecká knižnica Košice) 139/924
- Kosztrapszky Gabriella hagyatéka és levelezése. (magántulajdonban)
- Középiskolai tanári névkönyv. X. névkönyv 1906-07 (szerk.) Kalmár E. Lőcse.
- Mágócsy-Dietz Sándor hagyatéka Varga Éva tulajdonában
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. (1920). 6. Végeredmények összefoglalása. Budapest.
- Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. I évfolyam 1881. Budapest: A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal 125 o.
- Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. XXXVII évfolyam 1918. Budapest: A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal.
- Meghívó a Kassai Irodalmi Társaság előkészítő alapító ülésére. 1890
- Mimoriadne Zprávy Štátného Úradu Štatistického. III. 18-20.
- OSZK Kt fond 158 V/27
- OSZK Kt fond 158 VII/30
- OSZK Kt fond 158 X/26
- Paget, John (1850): Hungary and Transylvania with remarks on their condition, Social, Political, and Economical. Philadelphia

- Pálesch E. (szerk.) (1918): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye.
Prešov
- Pálesch E. (szerk.) (1919): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye.
Prešov
- Pálesch E. (szerk.) (1920): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye.
Prešov
- Pálesch E. (szerk.) (1921): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye.
Prešov
- Pálesch E. (szerk.) (1922): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye.
Prešov
- Perényi B. (szerk.) (1923): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye.
Prešov
- Perényi B. (szerk.) (1924): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye.
Prešov
- Perényi B. (szerk.) (1925): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye.
Prešov
- Perényi B. (szerk.) (1926): Csehszlovák Törvények és rendeletek gyűjteménye.
Prešov
- Prágai Magyar Hírlap számai.
- Schulen in der Tschechoslowakischen Republik im Schuljahr 1920-1921. Prag, 1922;
1921-22. Prag, 1923.; u.a. 1922-23. Prag, 1928.; u.a. 1927-28. Prag, 1929.; és
- Semetkay József (1940): Számonkérés. In. Új Élet 1940/január
- Semetkay József (1940): Önéletrajz regényben. In Magyar Szemle 1940 márc. 7-8. o.
- Schematismus učiteľstva národných škôl na Slovensku. (1930): Bratislava.
- Statistická příručka Republiky Československy II. (1925): štátní úřad statistický.
Bursik a Kohout, Praha.
- Statistická Ročenka Republiky Československé, štátní úřad statistický. (1934): Orbis,
Praha.
- Statistická Ročenka Republiky Československé, štátní úřad statistický. (1937): Orbis,
Praha.
- Statistický Lexikon obcí v RČSzl. III. Slovensko (1927): Praha.
- Štatistický lexikon obci v krajne slovenskej (1930): Orbis, Praha.
- Štatistický lexikon obci v Republike Československej (1936): Časť III. Krajna
Slovenska. Orbis. Praha.

- Štatistický přehled. Republiky Československé sestavil statní úřad statistický.
(1930): Bursik a Kohout, Praha.
- Štatistická příručka Republiky Československé. IV. (1932), Praha.
- Statistisches Jahrbuch der Čechoslovakischen Republik. (1930): Orbis, Prag.
- Statistisches Jahrbuch der Čechoslovakischen Republik. (1934): Orbis, Prag.
- Statistisches Jahrbuch der Čechoslovakischen Republik. (1935): Orbis, Prag.
- Századunk névváltoztatásai 1800-1893. Helyhatósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye. (1895): Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.
- Sziklay Ferenc (1935) A Csehszlovák Köztársaság népművelési törvényei és rendeletei. Athenaeum, Košice.
- Sziklay Ferenc (1932) A jöttment. Pantheon, Budapest.
- Sziklay Ferenc (1924) Hangzatka. Voggenreiter Verlag, Berlin.
- Sziklay Ferenc (1938) Kassa. In Tatra-Almanach. Tatra-kiadás, Bratislava.
- Sziklay Ferenc (1941) Kassa. Révai, Budapest.
- Sziklay Ferenc (1929): A szlovenszkói magyar népoktatás helyzetrajza. Concordia, Bratislava.
- Sziklay Ferenc (1930): Összehasonlító Statisztikai Kimutatás. Universum, Košice.
- Sziklay László Egy kassai polgár emlékei. Visszaemlékezések, kézirat
- Sziklay László (2002): Egy kassai polgár emlékei. Kalligram, Budapest
- Turczel Lajos (2002): Visszatekintések a szlovákiai magyar kisebbségi lét első szakaszára. Lilium Aurum, Duanszerdahely.
- Vendégkönyv 1931 és 1940 között, Sziklay Sándor tulajdonában.
- Výročná zpráva priemisle školy za školský rok 1937-38. (1938): Košice
- Výročná zpráva štátneho Československa Reálneho Gymnázia. 1934-35

Táblázatok

40. táblázat

Kassa főbb adatai, 1930

	Terület/ha	Házak	Jelenlévő népesség	Külföldi állampolgár	Összesen
Pozsony	8 130	6 481	123 844	6 947	116 897
Kassa	9 261	4 276	70 117	6 150	63 967

Forrás: Štatistický lexikon obci v krajne slovenskej. 1930.

41. táblázat.

Kassa és Pozsony nemzetiségi megoszlása, 1930

	Csehszlovák		Német		Magyar		Zsidó	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Pozsony	60013	51.3	32801	28,1	18890	16,1	4747	4,1
Pozsony aggl	47075	79.0	7962	13,3	4052	6,8	274	0,5
Kassa	42245	66.0	3354	5,2	11504	18,0	5733	9,0
Kassa aggl.	50188	90.1	147	0,2	3546	6,4	391	0,7

Forrás: Štatistický lexikon obci v krajne slovenskej. 1930.

42. táblázat.

Kassa és Pozsony vallási megoszlása, 1930

	Római katolikus	Görög katolikus	Protestáns	Evangélikus	Református	Izraelita
Pozsony	87 420	250	13 963	10 862	1 427	14 882
Pozsony aggl	53 787	74	4 976	4 369	234	729
Kassa	44 021	4 722	6 689	3 392	2 268	11 195
Kassa aggl.	40 993	5 942	9 482	4 213	5 193	1 150

Forrás: Štatistický lexikon obci v krajne slovenskej. 1930.

43. táblázat.

Kassa és Pozsony vallási megoszlása, 1930, százalék

	Római katolikus	Görög katolikus	Evangélikus	Református	Izraelita
Pozsony	70,6	0,2	8,8	1,2	12,0
Pozsony aggl.	88,0	0,1	7,1	0,4	1,2
Kassa	62,8	6,7	4,8	3,2	16,0
Kassa aggl.	70,9	10,3	7,3	9,0	2,0

Forrás: Štatistický lexikon obci v krajne slovenskej. 1930.

44. táblázat.

Jelenlévő népesség anyanyelv szerint Kassán és Pozsonyban, 1910

	Összes	Magyar	Ismeretlen	Német	Szlovák
Pozsony	78 223	31 705	46 518	32 790	11 673
Kassa	44 211	33 350	10 861	3 189	6 647

Forrás: A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.

45. táblázat.

Magyar anyanyelvűek nyelvismerete Kassán és Pozsonyban, 1910

	Csak magyar	Német	Szlovák	Francia
Pozsony	11 381	18 867	8 856	1 703
Kassa	14 598	9 590	13 891	1 053

Forrás: A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.

46. táblázat.

A nem magyar anyanyelvű lakosság magyar nyelvtudásának alakulása Kassán 1880 és 1938 között

	Nem magyar anyanyelvűek száma	Tud magyarul	
		szám	%
1880	15710	4951	31,5
1890	14463	6196	42,9
1900	14106	5740	40,7
1910	10861	6446	50,4
1938	13618	8328	61,2

Forrás: Kovács A.: (1939) 519-542

47. táblázat.

A népesség foglalkozási főosztályai Kassán és Pozsonyban, 1910, százalék

	Ipar, keresk.	Forgalom, közl.	Köszolg., szabadfog	Véderő	Cseléd	Egyéb
Pozsony	10,2	8,2	9,2	7,2	6,0	19,9
Kassa	10,5	8,2	10,6	10,3	6,1	10,9
Budapest	15,0	8,2	10,2	2,2	8,2	7,7
Magyaro.	3,5	3,0	3,3	0,8	2,0	3,4

Forrás: A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.

48. táblázat.

A házak és lakások száma 1921 és 1930-ban, Kassán és Pozsonyban

	Házak		Lakások	
	1930	1921	1930	1921
Pozsony	6 169	3 424	28 636	19 057
Kassa	4 174	2 480	15 232	10 405

Statistisches Jahrbuch der Čechoslovakischen Republik. 1934

49. táblázat.

Lakóházak magasság szerint, 1910, Kassa, Pozsony, Budapest

	Föld alatt	Földszint	Félemelet	1	2	3	4	5	Összes
Pozsony	-	1803	7	859	433	96	6	-	3204
Kassa	-	1835	19	510	89	1	-	-	2454
Budapest	10	11570	220	2698	1857	2602	619	61	19637

Forrás: A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.

50. táblázat.

Magyar középiskolák és diákok száma Szlovákiában 1927 és 1932 között

	1931-32			30-31	29-30	28-29	27-28
	Iskolák	Osztályok	Diákok	Diákok			
Gimnázium	1	8	495	475	453	430	419
Reál gimn.	4	72	2579	2340	2214	2184	2288
Felsőbb reál gimn.	-	-	-	-	-	-	-
Reform reál gimn.	-	10	375	353	339	376	402
Reáliskola	-	-	-	-	-	-	-
Tanítóképző	1	7	272	2168	3006	2990	3109
Összes	6	97	3721	3434	3251	3177	3278

Forrás: Statistická Ročenka 1934: 231o.

51. táblázat.

Az állami alkalmazottak fizetése, 1919

	Fizetési fokozat				
Rangosztály	1	2	3	4	5
II.	24000	28008	-	-	-
III.	18408	20508	-	-	-
IV.	16308	18408	-	-	-
V.	12108	14208	16308	-	-
VI.	9408	10308	11208	12108	-
VII.	7308	8004	8700	9408	-
VIII.	5808	6300	6804	7308	-
IX.	4608	4908	5208	5508	5808
X.	3708	4008	4308	4608	-
XI.	2808	3108	3408	3788	-

Forrás: Pálesch 1919: 589-600 o.

52. táblázat.

A tanárok alapfizetése/év, 1926

1	2	3	4	5	6	7	8	9
15000	16800	19200	21600	25200	28800	32400	36000	39000

Forrás: Perényi 1926: 103 sz. tv.

53. táblázat.

A tanárok fizetési táblája 1906-ban

Fizetési osztály	Az osztályban töltött idő	A feizetés és a személyi pótlék együtt	Fizetés	Személyi pótlék
V.	Öt évnél rövidebb	10000	10000	-
			8000	2000
VI.		6400	6000	4000
			5000	1400
VII.		4800	4800	-
			4400	400
			4000	800
VIII.		3600	3600	-
			3200	400
			2800	800
IX.	Négy évnél rövidebb	2600	2600	-
			2400	200
			2200	400
X.		2000	2000	-
			1800	200
			1600	400
XI.		1400	1400	-
			1200	200
			1000	400
V.	Öt év és tíz év között	12000	10000	2000
			8000	4000
VI.		7200	6000	1200
			5000	2200
VII.		5400	4800	600
			4400	1000
			4000	1400
VIII.		4000	3600	400
			3200	800
			2800	1200
IX.	Négytől nyolc évig	2900	2600	300
			2400	500
			2200	700
X.		2200	2000	200
			1800	400
			1600	600
XI.		1600	1400	200
			1200	400
			1000	600

Fizetési osztály	Az osztályban töltött idő	A feizetés és a személyi pótlék együtt	Fizetés	Személyi pótlék
VI.	Tíz év fölött	8000	6000	2000
			5000	3000
VII.		6000	4800	1200
			4400	1600
			4000	2000
VIII.		4400	3600	800
			3200	1200
			2800	1600
IX.	Nyolc és tizenhat év között	3200	2600	600
			2400	800
			2200	1000
X.		2400	2000	1400
			1800	1600
			1600	1800
XI.		1800	1400	2400
			1200	2600
			1000	2800
VI.	Tizenhat és húsz év között	3400	2600	1200
			2400	1600
			2200	1800
VII.		2600	2000	600
			1800	800
			1600	1000
VIII.		2000	1400	600
			1200	800
			1000	1000
IX.	Húsz év után	3600	2600	1000
			2400	1200
			2200	1400
X.		2800	2000	800
			1800	1000
			1600	1200
XI.		2200	1400	800
			1200	1000
			1000	1200

Forrás: Középiszkolai tanári névkönyv. X. névkönyv 1906-07 (szerk.) Kalmár E. Lócse.

54. táblázat.

Anyanyelv és vallás megoszlása, 1910

	Római katolikus	Református	Evangélikus	Izraelita	Görög-katolikus
magyar anyanyelvű					
Pozsony	23 585	1 303	2 492	4 217	61
Kassa	20 450	3 475	1 790	5 403	2 166
német anyanyelvű					
Pozsony	23 445	126	5 288	3 865	10
Kassa	1 483	37	367	1 278	18
szlovák anyanyelvű					
Pozsony	10 403	37	1 129	86	11
Kassa	5 231	69	217	10	1 013

Forrás: A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása.

Mellékletek

1. melléklet

A magyaroknak előírt eskü szövege és instrukciója magyarul, 1918

„Esküszöm és becsületemre s lelkiismeretemre fogadom, hogy a csehszlovák köztársasághoz mindig hű maradok, és a kormányhoz engedelmes leszek, hogy az állam összes törvényeit betartom, összes hivatali kötelességeimet az érvényes törvények és rendeletek szerint szorgalmasan, lelkiismeretesen és pártatlanul betöltöm, hivatali titkokat el nem árulok, és az összes cselekedeteimben csak az állam javát és a szolgálat érdekét fogom szem előtt tartani.” „Az eskü szövegét ismétli, és aztán kezét nyújtja!”

Forrás: Pálesch 1918: 74-75

2. melléklet

A cseh területen élő németeknek előírt írásos eskü szövege magyarul, 1919

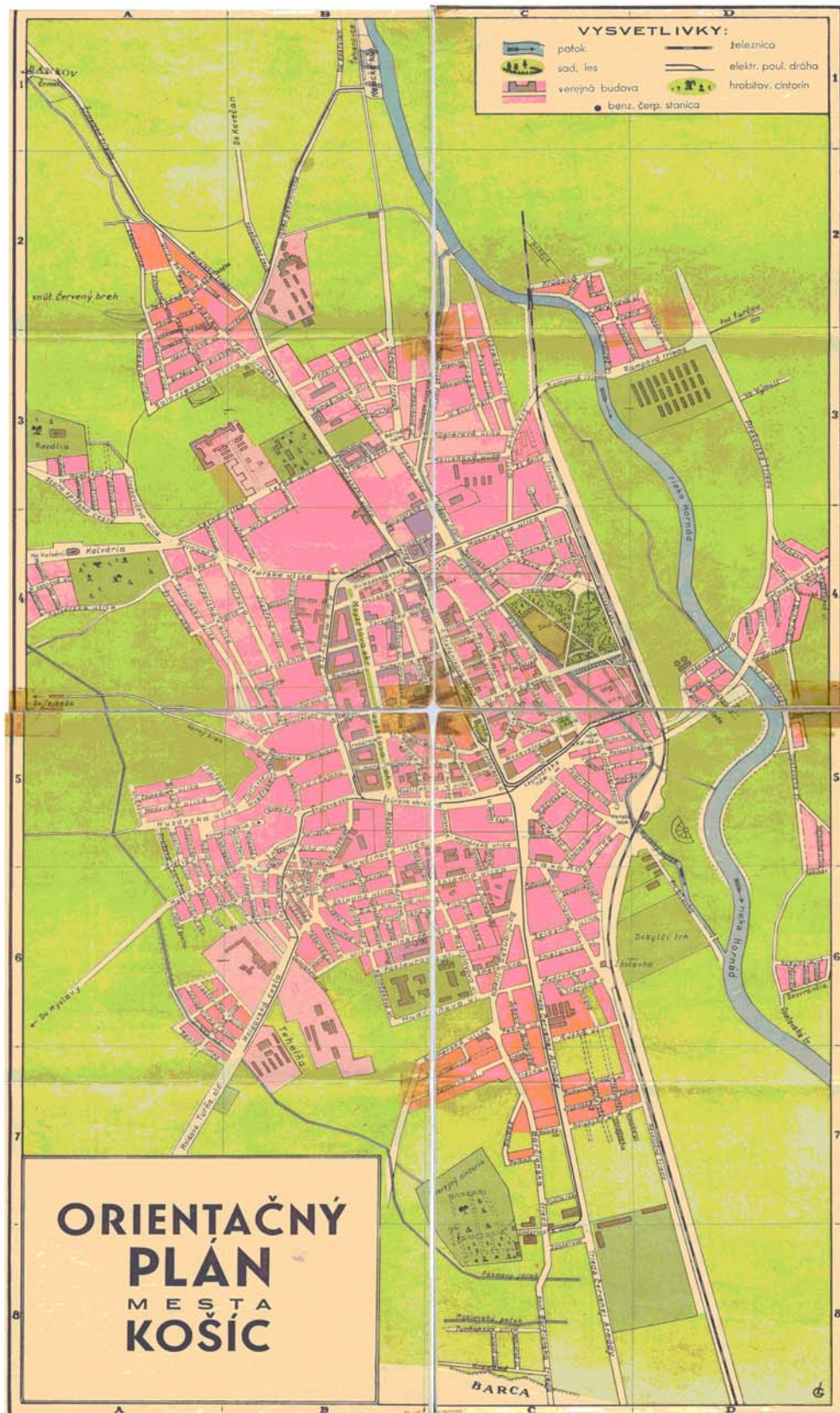
„Mefogadom, hogy a csehszlovák köztársasághoz hű leszek. Mefogadom, hogy összes törvényét követem, és összes szolgálati kötelességeimet hűen és lelkiismeretesen teljesítem.”

Forrás: Pálesch 1919: 125

3.melléklet Kassa térképe 1910

4. melléklet Kassa térképe 1924

Képek

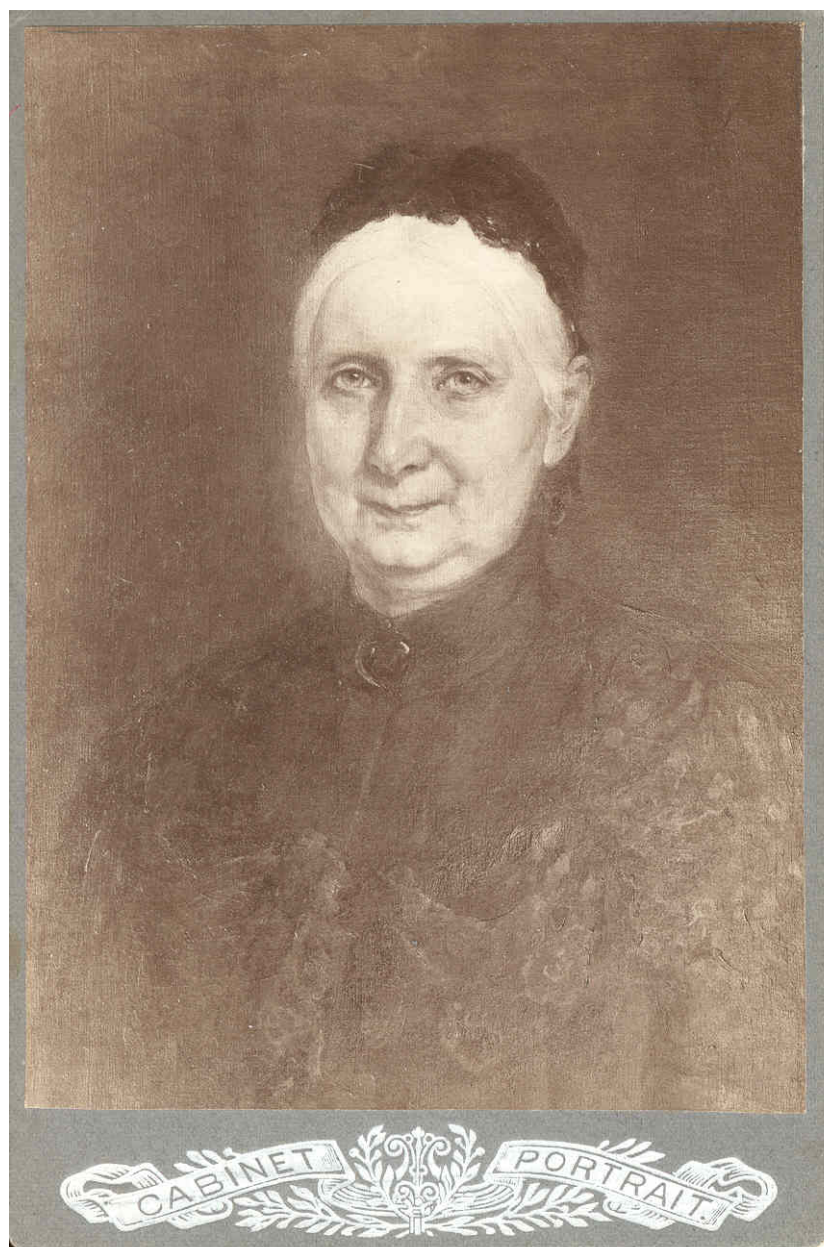
44. kép Sziklay Ferenc autót vezet Besztercebányára, 1934

45. kép Autómosás, 1933

46. kép Brósz Jonatánné, lánya, Kornélia és fia, László, 1900

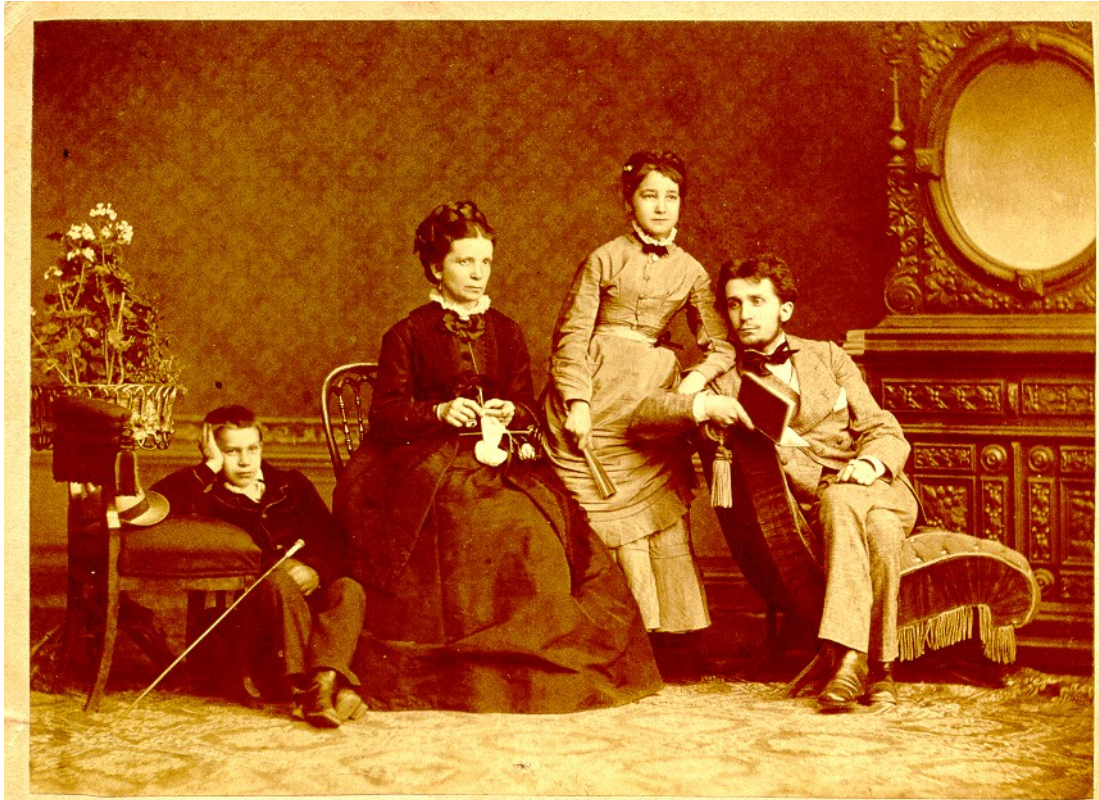
47. kép Brósz Jonatánné, 1900

48. kép Brósz László, 1873

49. kép Sziklay Ferencné a villa mögött, 1933

50. kép Brósz Jonatánné gyermekeivel, 1875

51. kép Hernád, 1935

52. kép Hazslinszky Frigyes, 1888

53. kép Hazslinszky Rezső, 1914

54. kép Rohringer Géze és Rosenauer Márta, 1950

55. kép Maléter Istvánné, a család közeli barátja (Maléter Pál anyja), (évszám ismeretlen)

56. kép Márton Terézia magyar ruhában, 1939

57. kép Mágócsy-Dietz Sándor, 1936

58. kép Mágócsy-Dietz Sándorné (szül. Brósz Kornélia), 1897

59. kép Dietz Gusztávné (középen) és családja, 1910

60. kép Sziklay Ferenc és családja, 1917

Állnak: Sziklay Judit, Sziklay Ferenc, Mágócsy-Dietz Sándor, Bielek Zoltán, Sziklay Ferencné, Sziklay László, Bielek Zoltánné. Mögöttük áll: Márton Terézia. Ülnek: Brósz Lászlóné, Sziklay Sándor, Bielek Mária.

61. kép Sziklay Judit És Hlaváts Alajos, 1937

62. kép Sziklay László és Rohringer Erzsébet, 1938

63. kép Sziklay László és Judit, 1920

64. kép A Brósz család a szőlőben, 1910

65. kép Brósz László vöröshegyi háza 1910-ben

66.kép A ház 1940-ben

67. kép Részlet a parkból télen, 1930

68. kép Részlet a parkból, 1930